

JURIDISKA INSTITUTIONEN
vid Uppsala Universitet

Depå 4707

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

RESNINGSLAGEN OCH HÖGBROFORS- DOMEN

EN RÄTTSVETENSKAPLIG UNDERSÖKNING

AV

VILHELM LUNDSTEDT

JURIS PROFESSOR

JURIDISKA SEMINARIET
VID
UPPSALA UNIVERSITET

UPPSALA

A.-B. L. NORBLADS BOKHANDEL

(I DISTRIBUTION)

UPPSALA 1939

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

39704

Innehållsförteckning.

	Sid.
Källor och förkortningar	7
Inledning	9
Allmänt om fjärde punkten i 2 § av resningslagen	13
Orientering i för domens bedömande nödiga fakta	21

FÖRSTA AVDELNINGEN.

Domens uppenbara ohållbarhet framgår utan närmare studium av processmaterialet.

I. <i>Domen vilar på en uppenbart falsk tankegång</i>	29
II. <i>Den i domen såsom brottslig angivna handlingseffekten faller utom brottsrekvisitet i det åberopade lagrummet och är överhuvud icke straffbar</i>	40
III. <i>Jämväl det i domen framställda subjektiva rekvisitet utanför bedrägeribrott</i>	44
Nödvändiga förutsättningar för Torsten Kreugers straffbarhet efter 22: 1 Strafflagen	50

ANDRA AVDELNINGEN.

Kunde Högbroforsens styrelseberättelser för åren 1922—1929 överhuvud utgöra moment i bedrägeribrott emot obligationsköparne?

I. <i>Tillskottsredovisningen i Högbroforsens vinst- och förlusträkningar varken lag- eller rättstridig</i>	57
Var tillskottens redovisning under »bruttovinst å rörelsen» olaglig?	63

Betydelsen av 85 §, 4:de stycket, samt 69 § aktiebolagslagen	82
Kunde Högbroforsens resultatredovisningar bilda rättstridigt moment i ett bedrägeribrott?	91
II. <i>Vad avser högsta domstolens anmärkning emot balansräkningarna?</i>	98
Uppskrivningen av anläggningen den $^{31}/_{12}$ 1922 alltför obetydlig till den del dess befogenhet icke vore klar . . .	104
Uppskrivningen av anläggningen den $^{31}/_{12}$ 1922 har icke utretts ha varit obefogad	107
Sambandet mellan debiteringen av anläggningskontot och överpriset å trämassa	129

TREDJE AVDELNINGEN.

Intet av bedägerimomenten har utretts.

I. <i>Har det utretts, att Torsten Kreuger hos obligationsspekulanterna genom styrelseberättelserna framkallat misstag angående obligationsgäldenärens förmåga att betala obligationslånet?</i> .	135
A. Har det, beträffande B-obligationerna, utretts, att det överhuvud var ett misstag att vid tiden för dessas försäljningar anse Kreuger & Toll vara solvent för deras inlösen?	137
B. Har det utretts, beträffande A-obligationerna, att det överhuvud var ett misstag att vid tiden för dessas försäljningar anse den pantsatta egendomen vara fullgod för $2\frac{1}{2}$ milj. kr.?	141
C. Har det utretts, att det överhuvud var ett misstag att vid tiden för A-obligationernas försäljningar anse, att den pantsatta egendomen tillsammans med övriga tillgångar (sc. efter avdrag av skulderna) erbjöd full täckning för dessa obligationers sammanlagda belopp, $2\frac{1}{2}$ milj. kronor?	152
Oavsett svaren under A—C har det icke utretts, att Torsten Kreuger framkallat misstaget i fråga	155
Föreligger medelbart gärningsmannaskap via fondmännen? .	159

II. <i>Hava obligationsköpen föranletts av innehållet i styrelseberättelserna?</i>	167
Fondmännen och A-obligationerna	169
Fondchefen i Uppsala-banken, s. 169. — Bankirfirmans fondmän, s. 186. — Fondchefen i Stockholms-banken, s. 199.	
Fondmännen och B-obligationerna	206
Allmän anmärkning till det nu om fondmännen sagda, s. 210.	
Obligationsförsäljningarna till försäkringsbolagen	214
Har det utretts, att försäkringsinspektionen blivit vilseledd av styrelseberättelserna?	234
Ett par frågor ägnade att belysa vilseledningsidéns oförnuftighet	245
III. <i>Är det själva obligationsköpen som ha vållat förlusterna för köparne?</i>	248
Allmän anmärkning, s. 248. — Rättsvetenskapens stöd för att obligationsköpen icke kunnat innefatta bedrägerigrundande dispositionsakter, s. 250. — Orimligheten i att låta brottskonsumtionen inträda först årtal efter fullbordad dispositionsakt, s. 256. — Orsakerna till obligationshavarnes förluster helt och hållet utanför obligationsköpen och området för eventuellt misstag på grund av styrelseberättelserna, s. 258. — Hovrättsrådet Bergendals anmärkning emot min ståndpunkt, s. 262.	
IV. <i>Har det utretts, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att genom styrelseberättelserna vilseleda folk till inköp av obligationer?</i>	267
Allmän anmärkning, s. 267.	
Har Torsten Kreuger insett det vara ett misstag att anse, att Högbroforsens nettotillgångar, inkl. den pantsatta egendomen, fullt täckte A-obligationernas belopp 2 ¹ / ₂ milj. kr.?	271
Förringas betydelsen av pantvärderingen genom invändning om bristande bärkraftighet hos Högbroforsens rörelse?	273
Anledning till pantvärdereduktion t. o. m. året 1926 saknas, s. 275. — Situationen efter år 1926, s. 279.	
Sakkunniga om Högbroforsens framtidsmöjligheter	287
Anmärkningar i anledning av ingenjören K. Maartmann Moes uttalanden	292

Anmärkningar i anledning av disponenten L. Biesèrts m. fl. uttalanden	301

Avskrivningarne, s. 301. — Högbroforsens produktionskapacitet,
s. 303. — Vinstmöjligheterna, s. 320.

Vilseledningsuppsåt icke utrett	326

V. <i>Har det utretts, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att bedraga obligationsköparne till förlust?</i>	333

B-obligationerna, s. 333. — A-obligationerna, s. 334. — Dolus even-
talis, s. 337.

BILAGA.

Ingeniör Alariks P. M.	347
Ingeniör Einar Nilsens utlåtande	353

Källor och förkortningar.

Nedanstående arbete grundar sig på bl. a.:

1. Protokollen från Stockholms rådhusrätt i straffmålet mellan allmänna åklagaren och Torsten Kreuger från och med den 28 oktober 1932 jämte däri intagna handlingar, bl. a. ett flertal polisrapporter. Jag hänvisar till dessa protokoll såsom »Rådhusrättens protokoll» med angivande av resp. datum;

2. Föredragande revisionssekreterarens Promemoria jämte bilagor i det s. k. resningsmålet, d. v. s. det genom Torsten Kreugers hösten 1935 ingivna resningsansökan anhängiggjorda ärendet. Denna P. M. innehåller sakligt allt som ingått i föredragandens P. M. före straffmålets avgörande av högsta domstolen, men innehåller helt naturligt också annat.¹ Jag hänvisar i det följande till P. M. i fråga såsom »Rp» (= resningspromemorian). Denna Rp har jag studerat i en stencilerad avskrift, belöpande sig utom bilagorna på 716 sidor. De hänvisningar, som gjorts, avse denna avskrift.

3. Stockholms rådhusrätts protokoll i åtskilliga s. k. civila följdmål till domen i straffmålet mot Torsten Kreuger;

4. Stockholms rådhusrätts protokoll i mål mellan förvaltningsaktiebolaget Dala och aktiebolaget Svenska Handelsbanken, tryckta 1939 och i det följande kallade »Dalamålet»;

¹ Se Svensk Juristtidning 1937, s. 51 f.

5. Den av advokaten Eliel Löfgren utgivna aktsamlingen *Högbroforsmålet mot Torsten Kreuger*, tryckt 1933, nedan citerad »Löfgren»;

6. Hovrättsrådet Erik Bergendals skrift *Högbroforsmålet. Några reflexioner i anledning av målet samt ett bemötande av professor Lundstedts skrift: »Torsten Kreuger oskyldigt dömd»*, 1937. Denna skrift har publicerats såväl i Svensk Juristtidning som i särtryck. Hänvisningarna ske till särtrycket, kallat »Bergendal, Högbroforsmålet».

7. Mina egna föregående skrifter i ämnet, bland vilka jag i det följande får anledning omnämna dels mitt i september 1934 avgivna utlåtande, sedermera tryckt under titeln *Torsten Kreuger oskyldigt dömd*, här omnämnt såsom »Utlåtande», dels *Skall sanningen i Högbroforsmålet kunna förkvävas? Svar till hovrättsrådet Erik Bergendal och hans endossenter*, 1937, dels *Saklighet eller inpiskning, Domen mot Torsten Kreuger inför riksdagen och justitieministern*, 1938, och dels *Hutlös journalistik. Slutuppgörelse med Svenska Morgonbladet i Högbroforsaffären*, 1939.¹

¹ Mina övriga skrifter i Högbroforsaffären äro följande: Å Torsten Kreugers vägnar gjord resningsansökan, tryckt i skriften *Resning i Högbroforsmålet* (1935); *Justitiekansleren och rättsvården* (1936).

Inledning.

I slutet av årets lagtima riksdag antogs en lag om särskilda rättsmedel, i det följande kallad resningslagen. Därtill särskilt föranledd av min uppfattning om Högbroforsdomens lagstridighet hade undertecknad vid 1937 års riksdag motionerat om ett nytt resningsinstitut, tidsenligare än det hittillsvarande. Även vid andra tillfällen hade jag inför riksdagen, med hänsyn tagen bl. a. till min nämnda uppfattning om Högbroforsdomen, berört önskvärdheten av ett förbättrat resningsinstitut. När nu en ny resningslag infördes, redan innan man var beredd att framlägga förslag till ny processlag i dess helhet, så kan tryggt påstås, att opinionen kring Högbroforsdomen väsentligen bidragit till detta förhållande. Det måste därför anses föreligga ett påträngande allmänt intresse av orientering angående möjligheten för Torsten Kreuger att nu, enligt resningslagen, vinna resning av Högbroforsdomen.¹

I det följande upptager jag denna fråga till behandling, dock icke i hela dess vidd. De stadganden i resningslagen, som framför allt komma i fråga, innehållas i lagens 2 § och hava följande lydelse:

Sedan dom i brottmål vunnit laga kraft, må till förmån för den tilltalade resning i ansvarsfrågan beviljas,

— — —

¹ Med Högbroforsdomen avser jag icke blott domen i den rättegång, i vilken talan om straffansvar fördes, utan jämväl domarna i de s. k. civila följdmålen.

3. om omständighet eller bevis, som ej tidigare förebragts, åberopas och dess förebringande sannolikt skulle hava lett till att den tilltalade frikänts eller brottet hänförs under mildare straffbestämmelse än den som tillämpats eller ock med hänsyn till vad sålunda åberopas och i övrigt förekommer synnerliga skäl äro, att frågan, huruvida den tilltalade förövat det brott, för vilket han dömts, prövas ånyo; eller

4. om rättstillämpning, som ligger till grund för domen, uppenbart strider mot lag.

Den resningsansökan, som man kan förutse, att Torsten Kreuger kommer att göra, torde böra grundas på *båda* dessa punkter i 2 §. Vad punkt 3 angår, synes det tydligt, att efter domen åtskilligt har kommit i ny belysning till Torsten Kreugers förmån. Vad åter angår tillämpningen av fjärde punkten på Högbroforsdomen är det just denna fråga, som här skall behandlas. Jag inskränker mig till behandling av denna punkt, dels därför att redan ensamt därmed, enligt min mening, fullt övertygande ådagaläggas, att en ansökan om resning av Högbroforsdomen är grundad efter resningslagen, och dels därför att min tid icke medgiver mig att till granskning upptaga jämväl frågan om tredje punktens tillämpning å Högbroforsdomen.

Vad jag i det följande kommer att andraga innesluter själf-fallet huvudparten av de synpunkter, som jag utvecklat i mina föregående skrifter i ämnet. Arbetet kan dock i stora delar sägas vara en ny bearbetning, gjord med hänsyn till det särskilda syftet: att pröva ett visst stadgande i resningslagen med hänsyn till frågan om detta stadgandes tillämplighet å Högbroforsdomen.

Ehuru jag i detta arbete gjort stor användning av mina föregående skrifter på området, har det likväl dragit åtskilligt mera än hela den gångna sommaren ifrån fullbordandet av den

rättsvetenskapliga utredning angående skadeståndsrätten, som praktiskt taget legat nere alltsedan slutet av juni 1934, då jag började att taga befattning med Högbroforsaffären. För den läsekrets, som tilläventyrs kan vara intresserad av, att dessa mina skadeståndsrättsliga undersökningar varda publicerade, känner jag ett behov att förklara mig med hänsyn till att nu ytterligare ett uppskov vållas. I själva verket var jag besluten att låta skriften »Hutlös journalistik» vara sista ordet från min sida i Högbrofors-saken, så mycket hellre som jag ansåg, att jag redan tillräckligt utförligt framlagt min syn på denna rättsfråga. Det var *Axel Hägerström*, som vid våra sista sammanträffanden i juni — det sista blott tre dagar före utbrottet av den sjukdom, som lade honom i graven — kom mig att ändra mitt beslut. Han menade, att det vore angeläget, att just jag åtog mig att ådagalägga förhandenvaron av den rent rättsliga grunden för resning av Högbroforsdomen enligt den nya lagen, redan av det skälet, att andra rättsvetenskapsmän med all sannolikhet icke skulle ha tillräckligt stort intresse för saken. Låt vara att mina hittillsvarande publikationer i ämnet alltjämt hade sin betydelse, så gällde det nu att få en sammanhängande framställning just med hänsyn till den nya resningslagens ståndpunkt. Jag sammanträffade under den gångna vårterminen sällan med Hägerström, utan att han ventilerade frågan, å ena sidan huru J. K. såsom en erfaren och skicklig jurist skulle *kunna* undgå att ställa sig på min sida, och å andra sidan huruvida han skulle *våga* att göra detta med hänsyn till det byråkratiska trycket. Denna hans inställning kom honom att anse den allmänna opinionens på sakliga grunder fattade övertygelse vara ett huvudsyfte med arbetet i denna rättsaffär. Han tilltrrodde mig att bättre än mången annan kunna i största möjliga mån realisera detta syfte. Vad åter mina skadeståndsrättsundersökningar an-

ginge, hoppades han, att jag i allt fall skulle få tillfälle att genomföra dem; varom icke ansåg han, att jag dock i det ämnet givit så klara och tydliga anvisningar, att annan kunde taga vid, där jag slutade. Detta var nära nog de sista ord han yttrade till mig.

Jag har så omständligt anfört Hägerströms ifrågavarande inställning därför, att oron för att icke få tillfälle att utgiva mina undersökningar om det strikta ansvaret starkt tynger mitt sinne, och mitt förfaringssätt att nu ånyo uppskjuta dem helt och hållet berott på nyssnämnda bestämda råd av min gamle lärare och vän.

Vid behandlingen av de rättsvetenskapliga frågor, vartill ämnet givit anledning, har jag icke funnit det nödigt att i allmänhet låta min gentemot härskande rättsvetenskap kritiska ståndpunkt komma till uttryck. Detta har varit överflödigt av den grund, att resultatet av domskritiken blir det samma, vare sig man utgår från rådande grundåskådning eller från den, som jag hävdar såsom den vetenskapligt riktiga. Det hade vidare varit olämpligt av den grund, att en domskritik med hänsyn till frågan om resningslagens tillämpning — i all synnerhet så som dess 2 § (4:de st.) är formulerad — rätteligen *bör* ske, åtminstone i främsta rummet, utifrån den rättsåskådning som allmänneligen omfattas av domstolarne.

Slutligen vågar jag uttala väl icke min förhoppning — det vore för optimistiskt — men min livliga *önskan*, att detta arbete gjordes till föremål för *sakligt* intresse icke blott från de rättslärda's sida utan jämväl i dagspressen.

Allmänt om fjärde punkten i 2 § av resningslagen.

Man har i grunderna för resningslagen sökt hålla i sär å ena sidan frågan om en värdering av bevismaterialet och å andra sidan frågan om riktigheten i den gjorda rättstillämpningen. Det är nu ganska tydligt, att dessa frågor icke kunna hållas strikt skilda från varandra. Jag belyser saken med ett schematiskt exempel, avseende skadegörelse. Enligt 19:20 S. L. är blott uppsåtlig skadegörelse straffbar. Antag nu, att en domstol dömer den tilltalade till straff för skadegörelse, ehuru *endast* det objektiva rekvisitets förhandenvaro blivit utredd. Föreligger nu här felaktig värdering av bevismaterialet? Eller har oriktig rättstillämpning ägt rum? Denna senare skulle då bestå i stridighet antingen mot den uppsåt krävande rättssatsen i 19:20 S. L. eller ock mot den allmänt erkända rättssatsen, att bevisskyldigheten vilar å åklagaren och icke å den tilltalade. Överhuvud måste ju inses, att man genom över- eller underskattning i bevisavseende av vittnens och andras utsagor samt andra faktiska omständigheter kan föras fram till ett domsslut, alltså rättstillämpning, som står i strid med själva den rättsregel, som anses tillhöra »gällande rätt». Skulle det sagda närmare utföras, bleve det nödvändigt att till kritik upptaga den gängse föreställningen om materiell rätt och formell rätt såsom för sig själva bestående och från varandra skilda faktorer.¹

¹ Se härom mina arbeten Obligationsbegreppet I, s. 66 samt överhuvud särskilt §§ 2—5, samt II, bl. a. s. 91 ff., s. 195 ff. — Se även Olivecrona, Bevisskyldigheten och den materiella rätten.

I förevarande sammanhang är det dock icke nödvändigt att upptaga sistnämnda stora fråga till behandling. Det säger sig nämligen självt, att man icke kan komma ifrån begreppet »lagstridig rättstillämpning» därför, att det ohållbara domsslutet berott på åsidosättandet av klar och tydlig grundsats om fördelningen av den s. k. bevisbördan eller därpå, att domstolen funnit ett förhållande utrett, som efter varje om-dömesgill och opartisk människas prövning av de föreliggande omständigheterna måste betraktas såsom varande icke utrett. I fråga om såväl den s. k. bevisskyldigheten som värderingen av bevismaterialet måste naturligtvis tillämpas vissa principer — även vid s. k. fri bevisprövning. Dessa principer tillhöra självfallet »gällande rätt» lika mycket som själva straffbuden eller civilrättsliga regler om avtals giltighet o. s. v. Står en dom i strid med nyssantydde bevisrättsliga principer, så strider den följaktligen också mot »gällande rätt», alltså mot »lag» och kommer sålunda under begreppet oriktig rättstillämpning enligt fjärde punkten i 2 § av resningslagen.

Enligt detta stadgande må, såsom vi förut sett, resning beviljas, »om rättstillämpning, som ligger till grund för domen, uppenbart strider mot lag». Icke blott rent formellt utan jämväl materiellt har med detta stadgande en betydande utvidgning av resningsgrunderna ägt rum. Visserligen kan man räkna med, att redan enligt hittills gällande lag särskilda situationer av oriktig rättstillämpning betraktats såsom resningsgrunder, exempelvis: person har dömts för brott som preskriberats, strafflatituden i åberopat lagrum har överskridits, straffet har blivit för högt på grund av oriktig tillämpning av konkurrensreglerna, och dylikt. Oriktig lagtolkning i mera vidsträckt mening har dock hittills ansetts falla utanför resningsgrunderna. Det är sålunda härutinnan som föreva-

rande stadgande infört en ändring. Vilken oriktig lagtolkning som helst kan numera utgöra resningsgrund, förutsatt dock enligt lagen, att lagtolkningens oriktighet är *uppenbar*.

Såsom vi strax skola finna, innebär denna restriktion på grund av lagutskottets av riksdagen godkända motivering ingalunda, att rättstillämpningens lagstridighet måste ha varit uppenbar redan vid domens avkunnande, och om möjligt ännu mindre, att dess lagstridighet skulle ha varit uppenbar för den dömande domstolen själv. Härav kunde vid första påseendet synas följa, att kravet på lagstridighetens »uppenbarhet» icke innefattade någon restriktion. Visar sig verkligen ett domslut vara lagstridigt, så borde det ju därmed också vara uppenbart lagstridigt. Alldeles så ligger dock saken icke här till.

Rättstillämpningens lagstridighet betyder ju icke blott stridighet mot skriven lag utan jämväl dess stridighet mot »gällande rätt» i övrigt. Beaktar man nu vad jag i nyss angivna skrifter utvecklat angående det ohållbara i motsättningen mellan materiell rätt och processrätt¹, så inses, att »gällande rätt» är något, som icke kan ses fristående från rättstillämpning utan tvärtom är beroende av rättstillämpning.

Visserligen försiggår rättstillämpningen i stor utsträckning efter vissa på förhand givna, såsom otvivelaktigt riktiga ansedda principer. Har en sådan princip åsidosatts vid rättstillämpningen och har detta ådagalagts, så var rättstillämpningen oriktig och uppenbart oriktig. Men stundom kan det vara tvivelaktigt, huruvida en vid rättstillämpningen använd princip bör anses riktig eller icke. Detta tvivel kan bero på meningsskiljaktighet angående det syfte, som bör vara

¹ Se särskilt vad jag i Obligationsbegreppet II, s. 91 ff., utvecklat angående obefintligheten av det som man föreställer sig med begreppen »positiv rätt» och »gällande rätt».

bestämmande för principens innehåll. Det kan också bero därpå, att meningsskiljaktighet råder därom, huruvida den använda principen verkligen bestämts av det syfte, som otvivelaktigt anses böra vara vägledande för innehållet i densamma. I dylika situationer kan man naturligtvis icke tala om en *uppenbart* lagstridig tillämpning. Men kan man då ens beteckna rättstillämpningen såsom *överbud* lagstridig?

Det synes sålunda verkligen vara diskuterbart, om rent logiskt någon restriktion kan anses innesluten i kravet på rättstillämpningens uppenbara lagstridighet. När icke förty lagstiftaren här tillfogat detta attribut såsom en restriktion, så måste grunden härtill vara den, att gränsen mellan »stridighet mot» och »överensstämmelse med» lag, såsom vi nyss sågo, stundom kan vara flytande. Med kravet på uppenbar lagstridighet markeras sålunda en skarpt, klart och tydligt avgränsad situation, som icke lämnar rum för något tvivel om den ifrågavarande rättstillämpningens lagstridighet. Utmärkes en rättstillämpning åter blott av den nyssnämnda tvivelaktigheten, så är den naturligtvis icke uppenbart lagstridig och kan sålunda icke åberopas som resningsgrund. Detta innebär, att »oriktig» rättstillämpning bildar resningsgrund, endast när någon tvekan icke kan råda, utan det måste vara *ostridigt* mellan alla opartiska och kompetenta bedömare, att rättstillämpningen strider mot »gällande rätt».

Om den avsedda restriktionen rent logiskt sett verkligen kommit till stånd genom ordet »uppenbart» eller om ordet blott innebär en tautologi kan emellertid vara likgiltigt. Ty av praktiskt skäl är ordet väl motiverat. Denna lag skall ju läsas icke blott av jurister utan även av förlorande lekmannaparter. För dessa senare blir en *tvivelaktig* rättstillämpning, som gått dem emot, lätteligen fullt identisk med en *oriktig*, d. v. s. lagstridig rättstillämpning. Men inlägges en så vidsträckt

betydelse i oriktighetsbegreppet, då måste en särskild begränsning genom ett sådant ord som »uppenbart» göras. Lagen skulle eljest icke blott på ett högst olämpligt sätt kunna animera till resningsansökningar utan jämväl inkräkta på rättssäkerheten. Även med den mest samvetsgranna och omsorgsfulla prövning av en rättssak kunna olika meningar mellan fullt likvärdiga auktoriteter uppstå angående frågan, vad som är »gällande rätt» i ämnet. Sådana tvivelsmål ha visserligen vida större spelrum inom civilrätten än inom straffrätten. Inom den senare begränsas de nämligen av regeln »nulla poena sine lege poenali», d. v. s. regeln att en straffdom måste vara grundad på uttryckligt strafflagsbud. Men även inom en sålunda begränsad ram kan, såsom erfarenheten inom straffrätten visar, en sakligt motiverad tvekan uppstå angående lagtolkningen. Nu antydda synpunkt är det, som ligger i bakgrunden för den sedan gammalt rådande tendensen *emot* att låta oriktig lagtolkning gälla som resningsgrund.

Denna tendens har sålunda sin grund i hänsynen till rättsskipningens fasthet och folkets därmed sammanhängande förtroende för domstolarna och tillit till deras oväld. Men härvid kan lätt förbises, att synpunktens ensidiga utrerande kan komma syftet att förfelas. I själva verket är både rättsskipningens fasthet och folkets förtroende för densamma beroende icke blott av lagakraftvunna domars slutgiltighet utan jämväl av deras *kvalitet*, d. v. s. av deras egenskap att framstå såsom rättvisa, att överensstämma med lagarna. Därav följer, att det är rationellt att i vissa fall låta lagtolkning gälla som resningsgrund. Det är detta, som har skett i nya resningslagen. Enligt denna kan såsom verkligen *oriktig* (= mot lag stridande) ansedd lagtolkning eller rättstillämpning åberopas som resningsgrund. Detta utmärkes i lagen därmed, att orik-

tigheten måste vara uppenbar. Vad som förnuftigtvis därmed kan menas framgår av vad jag redan sagt: uppenbart oriktig är lagtolkningen, när någon *tvekan* därom icke kan råda, utan det måste vara *ostridigt* mellan alla samtidigt både opartiska och kompetenta bedömare, att en misstolkning ägt rum. Det är detta, som processlagberedningen givit uttryck åt, när den såsom resningsgrund utskiljt rättstillämpning, som blivit oriktig »på grund av förbiseende eller misstag». Ter sig situationen faktiskt sådan för samtliga opartiska och kompetenta bedömare, då måste det ju också vara ostridigt emellan dem, att rättstillämpningen varit oriktig.

Var processlagberedningen lycklig i sin nämnda formulering, så kan det kanske diskuteras, huruvida den varit lika lycklig, när den formulerade det förslag till stadgande, som nu upphöjts till lag. Det heter ju nu i lagen, att resning skall ske, om rättstillämpningen »uppenbart strider mot lag». Processlagberedningens tanke skulle ha fått ett mera logiskt uttryck, om det hade hetat, att resningsgrund föreläge, om det vore *uppenbart*, att rättstillämpningen strider emot lag. Denna sak beaktades av första lagutskottet. Sedan lagutskottet erinrat om processlagberedningens ståndpunkt, att oriktig rättstillämpning i regel icke borde kunna åberopas som resningsgrund, fortsatte lagutskottet sålunda:

Ett väsentligt annat förhållande föreläge emellertid enligt beredningen i sådana fall, då på grund av förbiseende eller misstag rättstillämpningen blivit oriktig, och beredningen har därför icke ansett sig böra göra den ovan antydda regeln helt undantagslös utan i detta hänseende föreslagit, att en uppenbart oriktig rättstillämpning borde kunna rättas även i extra ordinär väg. Såsom exempel härpå anför beredningen vid 1 §, som behandlar resning i tvistemål, att domstolen förbisett eller uppenbart misstolkat en gällande lagbestämmelse,

att domstolen tillämpat ny lag, som i det föreliggande fallet ej är tillämplig, i stället för gammal eller omvänt. Departementschefen har biträtt den av beredningen sålunda föreslagna utvidgningen av resningsinstitutet. I motiveringen till 2 § i det nu föreliggande lagförslaget har departementschefen såsom exempel på fall, som åsyftades med den ifrågavarande resningsgrunden, anfört att iterationsstraff felaktigt ådömts, att oriktig tillämpning av strafflagens konkurrensregler lett till högre straff än som bort ådömas, att ny lag tillämpats i stället för gammal, som bort gälla, eller omvänt, att straffatituden i åberopat lagrum överskridits eller att straff ådömts, ehuru preskription inträtt.

Utskottet har hyst viss tvekan, huruvida icke den av departementschefen gjorda exemplifieringen kan giva anledning till en något för snäv tolkning av lagbestämmelserna, i det att ifrågavarande resningsgrund endast skulle kunna tillämpas i sådana fall, då oriktigheten i rättstillämpningen berott av att förbiseende eller misstag uppenbart föreligger. Enligt utskottets mening bör ifrågavarande resningsgrund kunna åberopas även i fråga om en rättstillämpning som — ehuru den icke innefattar ett uppenbart förbiseende eller misstag — dock vid resningsfrågans bedömande klart och oemotståndligt framstår som oriktig. Under nu antydda förutsättningar bör alltså även en misstolkning av en lagbestämmelse kunna åberopas som resningsgrund. Då emellertid den av utskottet sålunda uttalade uppfattningen torde vara väl förenlig med den avfattning som lagtexten erhållit i propositionen, har utskottet icke ansett sig böra härutinnan framställa någon erinran.

Rent sakligt sett finns det sålunda ingen anledning, i och för resningslagens tillämpning, att skilja mellan olika slag av lagstridighet, allteftersom dess uppenbarhet framgår redan vid första påseendet eller först efter en undersökning. Icke desto mindre indelar jag den följande framställningen i två

avdelningar: den ena utvisande mera omedelbart framgående grunder för domens lagstridighet, den andra innehållande grunder för domens lagstridighet, vilkas förhandenvaro kanske icke genast faller i ögonen utan tarvar en mer eller mindre utförlig belysning. Det är tydligt, att gränsen mellan dessa båda kategorier är flytande. Indelningen har icke heller någon annan betydelse än att utgöra ett hjälpmedel för dispositionen av arbetet. Dessa båda avdelningar behandlas i det följande såsom Första avd. och Tredje avd. *Mellan* dem inskjuter jag såsom Andra avd. en framställning, som torde kunna vara ägnad att skänka en viss belysande bakgrund åt Tredje avd.

Orientering i för domens bedömande nödiga fakta.

De hithörande fakta beröras naturligtvis något i själva utslaget, som har följande lydelse:

Vad angår det Holm i Högbroforsens räkenskaper påförda beloppet 400.000 kronor anser Kungl. Maj:t med hänsyn särskilt till innehållet i en hos Kungl. Maj:t åberopad, av Torsten Kreuger för Högbroforsen utfärdad handling det icke vara tillförlitligen styrkt, att beloppet ej avsett någon verklig fordran; och finner Kungl. Maj:t förty falsk bokföring i avseende å detta belopp icke vara ådagalagd.

I fråga om övriga, i räkenskaperna för åren 1922—1929 upptagna poster, beträffande vilka yrkats ansvar för falsk bokföring, hava väl i åtskilliga hänseenden påvisats väsentliga oriktigheter, bland annat därutinnan att frivilliga tillskott, vilka tillförts Högbroforsen, år efter år bokförts på sådant sätt, att resultatet av bolagets rörelse kommit att för envar, som ej haft tillfälle att ingående granska bokföringen, framstå såsom förmånligare än i verkligheten varit fallet. De oriktiga bokföringsåtgärderna äro dock icke av beskaffenhet att för Högbroforsens borgenärer kunna lända till skada i fråga om konkursens behöriga utredning. Ej heller föranleda omständigheterna i målet till antagande att Torsten Kreuger haft uppsåt att genom nämnda åtgärder på annat sätt bereda förfång för konkursborgenärerna.

På dessa grunder finner Kungl. Maj:t Torsten Kreuger icke vara förfallen till ansvar för konkursbedrägeri.

Talan om ansvar å Torsten Kreuger för vårdslöshet mot borgenärer — därom uttrycklig angivelse ej skett — har Sandström förklarat sig icke föra i målet, och frågan huruvida Torsten Kreuger i sådant hänseende gjort sig förfallen till ansvar kan följaktligen ej komma under bedömande.

Beträffande åtalet för bedrägeri finner Kungl. Maj:t utrett, att genom den oriktiga bokföring, som på sätt ovan angivits förekommit under åren 1922—1929 och för vilken Torsten Kreuger är ansvarig, Högbroforsens ekonomiska ställning i balansräkningarna för dessa år angivits såsom bättre än den i själva verket var samt vinst- och förlusträkningarna ettvarit av dessa år kommit att utvisa vinst å bolagets rörelse, ehuru denna i verkligheten gått med förlust, under flertalet år till betydande belopp.

Med hänsyn till att Högbroforsen var ett bland allmänheten föga känt företag måste det antagas — vilket ock av den förebragta utredningen bestyrkts — ej blott att obligationsköparna själva eller i allt fall de personer, som av dem tagits till råds, vid bedömande av lämpligheten att placera medel i Högbroforsens obligationer fäst synnerlig vikt vid den omständigheten att, enligt vad de tryckta och i publikationen Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker återgivna balans- samt vinst- och förlusträkningarna utvisade, Högbroforsens rörelse trots de för trämassetillverkningen dåliga tiderna gått med vinst, utan även att, därest verkliga förhållandet varit bekant, obligationslånet icke kunnat utsläppas i marknaden.

Vid det förhållandet att värdet av den pantsatta egendomen måste vara i hög grad beroende av att en bärkraftig rörelse kunde vid fabriken bedrivas kan den pantsatta egendomen ej anses hava innefattat betryggande säkerhet för att lånebeloppet skulle kunna uttagas ur panten; och hava obligationsköparna följaktligen mot den av dem lämnade valutan erhållit obliga-

tioner, innefattande mindre säkerhet än de i följd av de lämnade uppgifterna om bolagets vinstgivande rörelse haft anledning förutsätta.

Då det är uteslutet, att Torsten Kreuger icke insett detta, och utredningen i målet måste anses giva vid handen, att Torsten Kreuger med de oriktiga uppgifterna avsett att möjliggöra obligationernas försäljning i marknaden, finner Kungl. Maj:t — oavsett att Torsten Kreuger må hava ägt förhoppningar att Högbroforsen skulle kunna vid eventuellt förbättrade konjunkturer eller åtminstone på grund av den utav Kreuger & Toll lämnade borgen och det ekonomiska stöd, som kunde förväntas från Ivar Kreuger, fullgöra återbetalningen av obligationslånet — Torsten Kreuger hava gjort sig förfallen till ansvar för bedrägeri mot obligationsköparna och blivit skyldig att till dem utgiva skadestånd.

Kungl. Maj:t prövar fördenskull lagligt att dels, med ändring av hovrättens utslag i ansvarsfrågan, allenast i så måtto bifalla den härutinnan förda talan, att Torsten Kreuger dömes, jämlikt 22 kap. 1 och 22 §§ samt 4 kap. 1 och 3 §§ strafflagen, att för bedrägeri undergå straffarbete ett år, vilket straff emellertid skall anses vara till en tid av sex månader femton dagar verkställt genom hans hållande i häkte, ävensom vara underkastad påföljd enligt 2 kap. 19 § strafflagen intilldess ett år förflutit från det han efter utståndet straff blivit frigiven, dels ock fastställa hovrättens utslag i skadestandsfrågan samt beträffande utgifter å målet.¹

¹ Härmed har återgivits själva utslaget, decisionen. Domen består dessutom av den s. k. reciten, som innehåller redogörelse för dels åklagarens (och hans medparters) påståenden och yrkanden och dels innehållet i hovrättens utslag inklusive dettas s. k. rubrik, innefattande bl. a. en framställning av underrättens utslag (inbegripande dettas motivering). Jag har icke ansett det nödvändigt att belasta utrymmet genom att även medtaga den omkring 40 maskinskrivna foliosidor långa reciten i högsta domstolens dom, så mycket mindre som såväl underrättens som hovrättens utslag återgivits i Löfgren, s. 140 ff., resp. s. 244 ff. — I skadestandsfrågan innefattar domen, att de många målsägarne — obligationsköparne — blevo tillerkända ersättning för vad de utgivit för förvärvet av obligationerna.

De fakta, som sålunda framträda i utslaget äro dels alltför knapphändiga, dels äro de helt naturligt återgivna i domstolens värderingar och sålunda icke framställda som nakna fakta. Det kan därför här vara lämpligt att angiva vissa data, sådana de te sig oberoende av allt rättsligt bedömande. En del fakta komma först under framställningens lopp att utföras.

Högbroforsen var ett trämassebolag, ett s. k. dotterbolag till Kreuger & Toll, som var huvudägare av bolagets aktier. På begäran av sin broder Ivar övertog Torsten Kreuger år 1921 direktörskapet i Högbroforsen. Intet annat är utrett, än att Torsten Kreuger själv velat begränsa sin befattning med Högbroforsen till att verkställa en genomgripande restaurering av trämassefabriken. Men omständigheterna nödgade honom emellertid till att åtaga sig direktörskapet i bolaget, vari han, såvitt utretts, icke hade några som helst ekonomiska intressen. Högbroforsen upptog år 1922 ett obligationslån på 4 miljoner kronor. Av detta belopp omfattades $2\frac{1}{2}$ miljoner av A-obligationer, $1\frac{1}{2}$ miljon av B-obligationer. För lånet ställdes pant, bestående i Högbroforsens fasta och förlagsintecknade tillgångar. Den pantsatta egendomen undergick före lånets emittering värdering av den sedermera i Svenska Handelsbanken uppgående Mälarbanken, slutande denna värdering på 3.000.000 kronor för fastigheter och anläggningar, vartill lades ett beräknat värde av 500.000 kronor för lager. Någon tid dessförinnan hade fastigheter och anläggningar, främst i försäkringssyfte, blivit värderade av A.-B. Alf Rignér's värderingsbyrå och därvid uppskattats till väl 4.000.000 kronor, alltså till omkring 1 miljon kronor högre än bankvärderingen.

Banken ställde sig som vårdare av panten för obligationsinnehavarnas räkning. A-obligationerna hade förmånsrätt

framför B-obligationerna i panten. I gengäld voro de senare obligationerna garderade med proprieborgen av Kreuger & Toll. Lånet skulle återbetalas efter utlottning under år 1930—1937, varvid B-obligationerna skulle utlottas under de 3 första åren. Sedan på detta sätt B-obligationerna till ett belopp av 1 miljon kr. blivit inlösta, sattes Högbroforsen år 1932 i konkurs. Därigenom möjliggjordes för innehavarna av de återstående obligationerna att såsom målsägare uppträda vid sidan av åklagaren med anspråk på skadestånd mot Torsten Kreuger.

Beträffande obligationernas utplacering märkes följande. Under sju år behöll Torsten Kreuger själv genom sitt bolag »Standard» en post på ett nominellt belopp av 680.000 kronor. I en transaktion år 1929 med Ivar Kreuger avlät han obligationsposten i fråga till denne. Den av Torsten Kreuger ägda Hjo bank övertog obligationer för ett nominellt belopp av bortåt 400.000 kronor. — Ett nominellt belopp av 1.600.000 kronor övertogs av Ivar Kreuger och återstoden, ett nominellt belopp på cirka 1,4 miljoner kronor, gingo genom Standards förmedling till dr R. Norrby, som i sin tur direkt eller indirekt placerade huvudparten av dem på skilda försäkringsbolag.

Med det nu sagda är Torsten Kreugers delaktighet i transaktioner med Högbroforsens obligationer *fullständigt* angiven. Med den vidare omsättningen av obligationerna i den allmänna marknaden har Torsten Kreuger, såvitt utretts, icke tagit någon som helst befattning. De obligationstransaktioner, till vilka han enligt det sagda medverkat, ha icke ens åtalats, långt mindre avsetts i domen mot honom.

I denna dömdes han sålunda för sitt förhållande till obligationsförsäljningar, till vilka han, såvitt utrett är, varken själv eller genom ombud har medverkat. De fakta, som enligt

domen skola vara graverande för Torsten Kreuger, bestå däri, att Högbroforsens vinst- och förlust- samt balans-räkningar skola ha innehållit vissa vilseledande uppgifter, framför allt därutinnan, att årliga tillskott till Högbroforsen från moderbolaget¹ redovisats under ett allmänt resultat-konto, möjligen även därutinnan, att tillgångarna skulle på visst sätt ha uppskrivits. Huruvida Torsten Kreuger i dessa avseenden låtit någon vilseledning komma sig till last, skall senare undersökas. Ett faktum är, att erforderliga avskrivningar icke ägt rum. Detta förhållande ligger dock helt och hållet utanför begreppet vilseledning, alldenstund styrelseberättelserna klart och tydligt gjort sådana tillkännagivanden, av vilka uppenbarligen framgått, att dylika avskrivningar icke ägt rum.

Vad de obligationsförsäljningar till allmänheten angår, på grund av vilka Torsten Kreuger blivit dömd, ha dessa så gott som samtliga förmedlats genom fondmäklare eller banker såsom kommissionärer, bortsett dock från avyttringarna till försäkringsbolagen, vilka gjort sina förvärv från personer, som tillhandlat sig obligationerna i fast räkning.

¹ Under det första av de år, som anges, härörde tillskottet, åtminstone formellt, icke från Kreuger & Toll utan från Torsten Kreugers bolag »Standard».

FÖRSTA AVDELNINGEN

DOMENS UPPENBARA OHÅLLBARHET
FRAMGÅR UTAN NÄRMARE STUDIUM
AV PROCESSMATERIALET

Jag skall här beröra trenne falska moment i domen. Två av dessa innehållas båda i den ovan s. 21 ff. avtryckta domens sjunde stycke, så lydande:

Vid det förhållandet att värdet av den pantsatta egendomen måste vara i hög grad beroende av att en bärkraftig rörelse kunde vid fabriken bedrivas, kan den pantsatta egendomen ej anses hava innefattat betryggande säkerhet för att lånebeloppet skulle kunna uttagas ur panten; och hava obligationsköparna följaktligen mot den av dem lämnade valutan erhållit obligationer, innefattande mindre säkerhet än de i följd av de lämnade uppgifterna om bolagets vinstgivande rörelse haft anledning förutsätta.

I.

Domen vilar på en uppenbart falsk tankegång.

I det ifrågavarande sjunde styckets förra del säger domstolen, att »den pantsatta egendomen ej kan anses hava innefattat betryggande säkerhet för att lånebeloppet skulle kunna uttagas ur panten». Sammanhanget är sådant, att det är uppenbart, att vad domstolen sålunda påstått är en nödvändig premiss för hela domsslutet. D. v. s., om domstolen funnit,

att den pantsatta egendomen *kunde* »anses hava innefattat betryggande säkerhet etc.», så skulle domsslutet ha gått i motsatt riktning och Torsten Kreuger ha frikänts från bedrägeriansvar. Den uppfattning, som domstolen sålunda givit uttryck åt, vore orimlig, om domstolen icke samtidigt menade, att obligationsspekulanterna genom handling, för vilken Torsten Kreuger vore ansvarig, bibragts den föreställningen, att den pantsatta egendomen skulle hava innefattat betryggande säkerhet för lånets återbetalande. Om domstolen hade haft den uppfattningen, att obligationsspekulanterna alldeles icke genom Torsten Kreugers handlingssätt eller genom annans handlingssätt, för vilket Torsten Kreuger vore ansvarig, bibragts den nämnda föreställningen om pantegendomens tillräcklighet, så hade det varit oförnuftigt att för en *bedrägeri*-dom åberopa det av domstolen antagna förhållandet, att pantegendomen icke kunde anses hava innefattat betryggande säkerhet för lånets återbetalning.

Ehuru det sålunda icke direkt uttalas i domen, vilar denna *med logisk ofrånkomlighet* på den tanken, att obligationsspekulanterna genom på Torsten Kreugers ansvar utförd handlingssätt bibragts föreställningen, att den pantsatta egendomen utgjorde fullgod säkerhet för *hela* obligationslånets återbetalning. Denna tanke är *bevisligen och uppenbarligen falsk*. Grunderna äro följande:

1. Det heter i § 5 av det mellan banken och Högbroforsen den 1 november 1922 upprättade »Lånekontrakt», bl. a.: »Obligationerna av Ser. A äga företrädesrätt framför obligationerna av Ser. B till betalning ur ovan nämnda pant. — För inlösandet av lånet å kr. 1,500.000: -, för vilket obligationerna enligt Ser. B äro utställda, ikläder sig Aktiebolaget Kreuger & Toll borgen såsom för egen skuld.»

2. I bankens *prospekt* över obligationslånet angives oför-

tydbart, att lånet var uppdelat å en A-serie och en B-serie, att A-serien hade prioritetsrätt ur panten före B-serien samt att Kreuger & Toll såsom för egen skuld gått i borgen för B-serien.

3. Å varje obligation fanns det nyssnämnda lånekontraktet avtryckt så gott som in extenso. De nyss citerade punkterna ur § 5 voro sålunda ordagrant återgivna å *varje obligation*.

4. Det är notoriskt, att var och en, som i egenskap av kommissionär förmedlat dessa obligationsförsäljningar, hade full vetskap såväl om A-seriens prioritetsrätt som om Kreuger & Tolls borgen för B-serien. Varje anledning saknas till antagandet, att någon enda av dessa kommissionärer vare sig av Torsten Kreuger eller av annan, för vilken han svarade, tubbats eller eljest uppmanats att hålla dessa förhållanden fördolda för obligationsspekulanterna. Också behöver man icke ha trängt djupare in i målet för att förstå, att obligationspekulanterna i allmänhet måste ha fått den uppfattningen, icke blott att Kreuger & Toll svarade för B-serien utan jämväl att A-serien hade ökad styrka genom Kreuger & Tolls intresse för Högbroforsen.

5. Beträffande alla de obligationer, som gingo till försäkringsbolagen, må ytterligare erinras därom, att den emitterande bankens värderingsinstrument slutade på ett belopp för den pantsatta fasta egendomen av blott 3 miljoner kronor. Kom så därtill vedlager och trämassa, beräknade till $\frac{1}{2}$ miljon kronor, vilket emellertid ingalunda kunde vara detsamma, som att egendom till detta belopp *städse* funnes att tillgå. Det var sålunda redan av denna anledning helt enkelt *nöd-vändigt*, att säkerheten för lånet utökades utöver den pantsatta egendomen med belopp på bortåt en miljon kronor.¹

¹ F. ö. var en sådan utökning av säkerheten högst otillräcklig. T. o. m. det belopp, som faktiskt omfattades av borgensförbindelsen, 1.5 milj. kr., var ur affärssynpunkt alltför otillräckligt. Att på till 3 milj. kr. uppskattade industriella värden

Denna värdering var ostridigt känd av försäkringsinspektionen, som hade tillgång till värderingsinstrumentet. Förvisso hade uppgifterna i detta tillhandahållits vilken som helst av bankernas fondchefer, som anhållit därom. *I allt fall har från Torsten Kreugers sida intet åtgjorts, för att resultatet av bankens värdering skulle bli fördoelt för allmänheten.*¹

Om en försträckningstagare ställer gemensam pant för åtta lika stora lån, samtidigt erbjuder borgen för tre av dem och överenskommer om prioritetsrätt ur panten för de fem övriga lånen framför de tre förstnämnda — *har han då givit försträckningsgivarne den ringaste anledning till föreställningen, att panten utgjorde betryggande säkerhet för samtliga åtta lånen?* Den frågan kan rimligen icke annorlunda än nekande besvaras. Att en pantsäkerhet utfylles med borgen för lånet betyder visserligen icke, att lånet icke skulle kunna till fullo betalas ur panten. Men det måste *ovillkorligen* — såvida icke motsatsen kommer till särskilt uttryck — förutsätta den uppfattningen, att panten *möjligen* icke är tillräcklig. Och det är *med hänsyn till denna möjlighet*, som utöver panten borgenssäkerheten anskaffas.

Det kan såsom faktiskt konstateras, att Torsten Kreuger icke på något sätt föranlett någon att bortse från den nu angivna betydelsen därav, att obligationslånet upplagts på två serier, en pantprioriterad och en borgensgarderad. Åsik-

bygga en långvarig kredit på 2,5 milj. kr. innesluter en belåningskurs, som är alltför hög och står i rak strid med bankmässiga principer. Se beedigat vittnesintyg av bankdirektörerna O. Wichman och O. Holm den 22 nov. 1937, Dalamålet, s. 261 f. Detta vittnesintyg skänker en skarp relief åt falskheten i domstolens tankegång, att allmänheten förletts till uppfattningen, att panten ensam utgjorde betryggande säkerhet för *fyra miljoner kronor* och att följaktligen den borgen, som faktiskt givits, varit överflödig!

¹ Må man även lägga märke till att disponenten G. Jonsson, verkställaren för bankens räkning av pantvärderingen, inför polisen sagt, att han endast på grund av Kreuger & Tolls borgen kunnat tillstyrka en kredit på 4 milj. kr. Se Dalamålet s. 200 och jfr. s. 269 ib.

ten, att Torsten Kreuger genom vinstredovisningarna i styrelseberättelserna givit uttryck åt, att Kreuger & Tolls borgen ur synpunkten av långivarnes säkerhet vore överflödig och att *panten ensam* utgjorde *betryggande* säkerhet för *hela* obligationslånet, vore icke endast genom sin grundlöshet fullkomligt gripen ur luften, utan den skulle dessutom strida mot sunt förnuft.¹ En sak för sig är, att värdet å en fabriksanläggning långt borta i obebodda trakter kunde tänkas avsevärt *falla* på grund av företagets bristande bärighet. Men att det värde, som åsatts fabriken *med utgångspunkt från antagandet av företagets bärighet*², skulle kunna av någon om dömesgill människa förmodas *gå i höjden på grund av Högbroforsens vinstredovisningar* är något helt annat och alltför fantastiskt. Det är så fantastiskt, att faktiskt icke någon enda av köparne själva kommit sig för med att intaga denna ståndpunkt. Och dock utgör en dylik ståndpunkt en absolut nödvändig förutsättning för åsikten, att vinstredovisningarna kommit betydelsen av det förhållandet att upphöra, att lånet uttryckligen och på för alla uppenbart sätt fördelats på en pantprioriterad obligationsserie A och en borgensgarderad serie B. Ty i dessa vinstredovisningar fanns icke ett ord om, att Kreuger & Tolls borgen vore ur trygghetssynpunkt överflödig. Idén om, att Torsten Kreuger genom dessa vinstredovisningar föranlett obligationsspekulanterna till denna uppfattning om pantens ensamtillräcklighet för hela lånet —

¹ Huruvida en sådan åsikt, som den sålunda nu av mig karakteriserade, verkligen skall vara uttryckt i senare delen av det ifrågavarande stycket i domen (se ovan s. 29) eller icke, är jag icke fullt förvissad om. Den i sådant avseende dunkla formuleringen är svår att tyda. För det fall att denna verkligen vore avsedd som ett skydd för domstolen gentemot en sådan kritik, som jag i det föregående givit, skall jag dock i texten ägna full uppmärksamhet åt en eventuell dylik attityd från domstolens sida, hur otrolig densamma än synes mig.

² Att bankvärderingen av Högbroforsen skett med denna utgångspunkt är självfallet. Se f. ö. värderingsmannens uttalanden i Dalamålet s. 198 f.

trots det att detta upplagts på de båda skilda serierna — kunde följaktligen icke ha uppstått på annat sätt än därigenom, att pantvärdet i spekulanternas ögon automatiskt gått i höjden på grund av deras studium av vinsträckningarna. Det är detta som är fantastiskt.

Det i Högbroforsens räkningar redovisade egna kapitalet höll sig under samtliga de ifrågavarande åren omkring $5\frac{1}{2}$ milj. kr. En normal vinst på detta kapital — vid vilken vinst det måste vara *logiskt uteslutet* att kunna räkna med anläggningensvärdets förhöjning *på grund av vinstresultatet* — måste röra sig om ett belopp på allra minst 200.000 kr., kvarstående efter tillgodoseende av avskrivningsbehovet. Med denna bakgrund framträder den nu dryftade åsikten såsom helt orimlig.

Högbroforsens årsvinster voro under åren 1927—1929 resp. 2.600, 2.400 och 3.000 kr. År 1922 var årsvinsten 36.000 kr. De bättre åren, 1923—1926, utgjorde årsvinsterna omkring resp. 109.000, 82.000, 130.000 och 108.000 kr. Styrelseberättelserna gävo nu klart vid handen, att under de tre första åren alls inga avskrivningar gjorts samt att under de tre sista åren avskrivningar skett med blott resp. 20.000, 20.000 och 30.000 kr. Ett år avskrevs omkring 100.000 kr. Ett annat år 68.000 kr. Lägg nu härtill, att det årliga avskrivningsbehovet — som ju här bör beräknas på de *bokförda* värdena — rört sig åtminstone omkring 135.000 kr. Man finner sålunda, att någon årsvinst endast uppnåtts under åren 1925 och 1926 (med resp. 97.000 och 42.000 kr.) samt att de övriga åren utvisa en *årsförlust*, växlande mellan 18.000 och 113.000 kr.¹

Allt detta måste ju giva vid handen, att en omdömesgill människa minst av allt kunde räkna med, att de vid obligationslånets början givna anläggningensvärdena på grund av

¹ Se tabellen hos Löfgren, s. 546.

vinstresultaten skulle ha gått i höjden. Häremot kan naturligtvis icke någon invändning grundas på de stundom rätt höga siffrorna i bruttoresultatkontot. Ty det måste ju under alla omständigheter vara klart för varje granskare, att företaget i allmänhet icke ens förräntade obligationslånet. Och en granskare av dessa redovisningar, som skulle vilja använda dem rent av som stöd för att *fabriksvärdet* gått i höjden, en sådan granskare måste naturligtvis gå extraordnärt noggrant till verket. Han skulle icke ha kunnat undgå att av själva räkningarna komma fram till insikten om, att bruttoresultatet måste ha berott på annat än blott fabriktionsvinst.¹ Ville han ha verkligt stöd för sin tro på en sådan ökning av fabriksvärdet, att detta — i rak strid med låntagarens hela förfaringssätt vid lånets uppläggande — gjorde Kreuger & Tolls borgen totalt överflödigt för långivarnes trygghet, så hade han måst göra förfrågningar om själva fabriktionsvinstens storlek.

Det är sålunda förvisso ofrånkomligt, att domens tanke är falsk, att obligationsspekulanterna genom något på Tors-ten Kreugers ansvar utfört handlingssätt skulle ha bibragts föreställningen, att den pantsatta egendomen utgjorde be-tryggande säkerhet för *hela* obligationslånets återbetalning. I min föregående argumentation härför har jag naturligtvis förutsatt, att den borgen, varmed pantsäkerheten kompletterats, verkligen var att räkna med såsom säkerhet för lånet. I sådant avseende var också en borgen av Kreuger & Toll otvivelaktigt det förnämligaste, som överhuvud kunde komma i fråga under de år, som här hava intresse, nämligen 1923—1929. Att allmänheten skulle betrakta denna borgen för obligationslånet endast såsom ett rent formellt bihang och därför fatta situationen så, att den pantsatta egendomen

¹ Se nedan s. 71, s. 171 ff. och s. 219—230.

ovillkorligen, trots den städse framhävda borgensförbindelsen, skulle förslå till gäldande av hela obligationslånet — ett dylikt antagande faller på sin egen orimlighet.¹ Icke desto mindre har en domare, hovrättsrådet ERIK BERGENDAL, påstått, att bakom Högbroforsdomen låge den uppfattningen, att allmänheten städse — oavsett om borgen funnes eller icke — räknade med att industriobligationer voro fullt täckta av pantsatta realia. Hr Bergendal bestrider ingalunda Kreuger & Tolls stora finansiella anseende under de ifrågasvarande åren. Men — låt vara att en kredit på kort sikt, t. ex. på sex månader, kunde lämnas på Kreuger & Tolls blotta namn — synes det honom orimligt, att någon mot Kreuger & Tolls skuldsedlar skulle varit hågad att lämna en kredit på 10 eller 15 år (den tid på vilken Högbroforsens obligationslån löpte).²

Detta resonemang är fullkomligt betydelselöst för det rättsliga bedömandet av Högbroforsen, eftersom låntagaren här fullkomligt *öppet* handlade efter den principen, att säkerheten för lånet *fördelades* mellan å ena sidan vissa panter och å andra sidan Kreuger & Tolls borgen. Men dessutom är hr Bergendals resonemang sakligt oriktigt. Det låg ingalunda något orimligt i att man blott på Kreuger & Tolls borgen lämnade en 10- eller 15-årig kredit på ett par miljoner kronor. I sådant avseende tillåter jag mig upprepa följande, som jag förut en gång i detta ämne anmärkt.

Svensk obligationsbok visar, att industribolaget Luossavaara-Kiirunavaara den $\frac{1}{11}$ 1927 tog upp ett obligationslån på 30 milj. kr. *med en löpetid på 25 år*, att samma bolag den $\frac{1}{12}$ 1928 tog upp ett nytt obligationslån på 30 milj. kr., också *med en löpetid på 25 år* samt att samma bolag den $\frac{15}{4}$ 1930

¹ Se nedan s. 137 ff., s. 173 ff. och s. 207 ff.

² Bergendal, Högbroforsmålet, s. 16 f.

tog upp ytterligare ett obligationslån på 20 milj. kr., också detta *med en löpetid på 25 år*. För samtliga dessa obligationslån fanns *ingen realsäkerhet utan endast och allenast borgen* av Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund!

Det är godtyckligt att hävda, att Kreuger & Tolls borgen i allmänhetens ögon vid den tid, varom nu är fråga, hade mindre värde än Grängesbergsbolagets. Kreuger & Tolls anseende såsom finansmakt var helt enkelt sagolikt. Angående Grängesbergsbolagets värde ha sådana dubier funnits, som aldrig hade vunnit insteg beträffande Kreuger & Toll under tiden 1923—1929. Må man dessutom beakta, att Grängesbergsbolagets borgen också så till vida kommer i sämre klass, som låntagaren och borgensmannen löpte samma risker i avseende på driftsmöjligheter och marknadsläge. Ett bakslag för Luossavaara betydde med största sannolikhet också ett bakslag för Grängesberg. Kreuger & Toll däremot var på intet sätt beroende av Högbroforsens eller överhuvud trämasseindustriens öden. Lägg slutligen här till, att i Högbroforsens fall var det fråga om en borgen för $1\frac{1}{2}$ milj. kr., i Luossavaara-fallen en borgen för 80 milj. kr.! F. ö. äro ju hr Bergendals utläggningar här så mycket tanklösare, som vi ju alla veta, att Kreuger & Toll utsläppte massor av skuldsedlar — sammanlagt på icke mindre än nominellt 220 milj. kr. — *utan realsäkerhet*, s. k. debentures, vilka av allmänheten förvärvades mot en *överbetalning* av ända till 500 %. Men hr Bergendal måste väl ha haft någon grund för sin framställning? Nej, detta har han verkligen icke haft. Skuldsedlarna ifråga kunde visserligen av innehavaren uppsägas till inlösen efter sex månader. Men denna uppsägningsmöjlighet var föga gynnsam för hr Bergendals ståndpunkt. Ty uppsägningen fick icke äga rum före år 2003! Det var sålunda icke »en kredit på tio eller femton år» utan en *kredit på sjuttiofem år*, och det

var icke ett förtroende för 1 1/2 milj. kr. utan *för mångahundra milj. kr.* Vad som är uppenbart är under alla omständigheter, att hr Bergendal helt och hållet förbiser den särställning i jämförelse med både banker och andra bolag, som Kreuger & Toll faktiskt intog åren ifråga i vårt lands ekonomiska liv.

Att under alla dessa förhållanden, som jag nu och i det föregående andragit, vilja hävda, att obligationsköparne föranletts till antagandet, att den pantsatta egendomen ensam, alltså utan hjälp av Kreuger & Tolls borgen, utgjorde *betryggande* säkerhet för *hela* obligationslånet är rent och uppenbart nonsens. Var och en bör genom reflekterande kunna övertyga sig om, att detta påstående icke innefattar någon överdrift.

Till förebyggande av obetänksam polemik mot det sagda må framhävas, att intet tvivel kan råda därom, att den nu kritiserade tanke, varå domen logiskt måste vila, verkligen innefattar, att obligationsspekulanterna skulle ha bibragts föreställningen, att den pantsatta egendomen utgjorde *betryggande* säkerhet för *hela* lånet, såväl A-serien som B-serien, på sammanlagt 4 milj. kronor. Formuleringen i domsmotiveringen är i detta avseende otvetydig. Vidare ligger denna motivering till grund för domsslutet icke blott beträffande A-obligationerna *utan även beträffande B-obligationerna*. Om obligationsspekulanterna blott föranletts till uppfattningen, att pantvärdet fullt täckte A-obligationerna för 2 1/2 milj. kronor, så hade det varit uteslutet att låta domen omfatta jämväl B-obligationer. Huruvida den pantsatta egendomen kunde eller icke kunde »anses hava innefattat betryggande säkerhet för att lånebeloppet», *begränsat till A-obligationernas 2 1/2 milj. kr.*, »skulle kunna uttagas ur panten» — den frågan *har överhuvud icke blivit föremål för prövning i domen*. Denna innefattar vidare den absurditeten, att köparna av de med

Kreuger & Tolls borgen försedda B-obligationerna skulle ha förvärvat dessa, *icke med hänsyn till denna borgen, utan i förlitande på att den pantsatta egendomen utgjorde betryggande säkerhet!*¹

Jag tillåter mig fästa uppmärksamheten på, att om man icke kan gendriva det under denna rubrik förda resonemanget, så är redan detta ensamt tillräckligt för att ådagalägga hela domens uppenbara lagstridighet. Att en dom, som vilar på ett falskt argument, är lagstridig, säger sig ju självt men kan till yttermera visso bekräftas genom en hänvisning till 24: 3 R. B.

¹ Jfr. bl. a. s. 208 f. här nedan.

II.

Den i domen såsom brottslig angivna handlingseffekten faller utom brottsrekvisitet i det åberopade lagrummet och är över huvud icke straffbar.

För att ett brott skall föreligga, måste gärningsmannen alltid ha handlat på ett sådant sätt, att en viss yttre effekt föreligger, av sådan art att den såsom straffbar är omnämnd i ett straffbud. Denna handlingseffekt kan man då kalla för brottseffekt. Var och en kan nu genom studiet av domens ordalydelse övertyga sig om, att den effekt, som enligt domstolen här skall utgöra brottseffekten, *ovillkorligen måste* bestå däri, att obligationsköparne »mot den av dem lämnade valutan erhållit obligationer, innefattande mindre säkerhet än de i följd av de lämnade uppgifterna om bolagets vinstgivande rörelse haft anledning förutsätta» (ovan s. 29). För straffbarheten av denna effekt — lån mot på visst sätt mindervärdig pantsäkerhet — åberopar sig domstolen så i domens sista stycke på 22:1 S. L. Men den nämnda effekten är överhuvud icke straffbar, varken efter nämnda eller över huvud något straffbud. Stadgandet i 22:1 S. L. lyder sålunda:

Var, som genom antagande av falskt namn, stand eller yrke eller genom annat svikligt förfarande, bedrager sig till gods eller penningar, eller förlust därav annan tillskyndar, dömes — — —

Man finner härav, att därest Torsten Kreuger skulle lagligen ha kunnat dömas för bedrägeri, så måste såsom *en* härför nödvändig förutsättning ha konstaterats, att *han genom sitt handlingssätt varit orsak till den förlust, som obligationsköparne lidit genom obligationsköpet*.¹ Lagens ord äro i detta avseende fullt tydliga och kunna icke erbjuda några som helst tolkningssvårigheter. Också har jag aldrig sett eller hört, att någon straffrättslärare djärvts taga en sådan tolkning av stadgandet på sitt ansvar, att man skulle kunna dömas till bedrägeri, utan att det utretts, att man vilselett annan så, att man därigenom förorsakat honom ekonomisk förlust. Ett sådant orsaksförhållande har domstolen nu icke konstaterat; helt naturligt då det icke existerat och följaktligen icke heller kunnat utredas.² Vi stå sålunda här inför det ofrånkomliga förhållandet, att *domstolen, konstaterande en handling, som otvivelaktigt faller helt och hållet utanför brottsrekvisitet i 22: 1 S. L., åberopat sig på detta lagrum för att bedöma samma handling såsom bedrägeribrott*.

Mera behövde icke sägas³, ty det är redan efter det sagda uteslutet att anföra någonting, varigenom domen skulle kunna försvaras såsom laglig. Ett sådant försvar måste ju kretsa kring idén, att effekten: mindervärdig pantsäkerhet vore straffrättsligt att likställa med effekten: borgenärs förlust. Denna idé är dock här ifrån början orkeslös. Ty 1:o var obligationslånet säkrat icke blott genom pant utan även genom borgen; 2:o — även om borgen saknats — var borgenärernas förlust icke en given följd av pantens mindervärdighet; och 3:o funnos *flera* möjligheter, varigenom trots pantens minder-

¹ Se nedan s. 248, jämväl noten.

² Se nedan Tredje avdelningen III.

³ Den härför intresserade hänvisar jag till min skrift Saklighet eller inpiskning? 3:e upplagan, s. 115, där jag påvisat, att domen genom nu anmärkta förhållande icke kan betraktas såsom en dom i laglig mening utan i sådant avseende borde behandlas såsom en nullitet.

värdighet likväl borgenärernas förlust kunde tänkas förebyggd. Först och främst bör härvid beaktas, att Högbroforsen utöver den pantförskrivna egendomen hade betydande *andra tillgångar*. Sedan från dessa avdragits samtliga andra skulder än obligationslånet, kvarstod likväl under åren 1923—1929 i medeltal ett belopp av 1,5 milj. kr. *Vid sidan av den pantsatta egendomen* funnos alltså under hela den tid, Torsten Kreuger svarade för Högbroforsens redovisningar, tillgångar till skydd uteslutande för obligationslånet på omkring 1,5 milj. kr. (se nedan s. 153). Ytterligare må bland de möjligheter, varigenom trots pantens mindervärdighet obligationshavarne kunde tänkas ha fått sina risker eliminerade, nämnas Kreuger & Tolls fortsatta bestånd, förbättrade konjunkturer på trämassemarknaden samt större driftighet hos Högbroforsens ledning efter 1930, i förbindelse med en klok uppgörelse med obligationshavarne, varigenom Högbroforsen kunnat sättas i stånd att rida ut den storm, som svepte in 1932.¹ Att ingen av dessa möjligheter inträffade och förebyggde borgenärernas förlust, är fullkomligt likgiltigt i detta sammanhang, där det endast gäller att med hänsyn till förefintligheten av bedrägeribrott bedöma likställigheten mellan å ena sidan den av lagen själv uttryckligen krävda effekten: förlust för borgenärerna, och å andra sidan den av domstolen på eget bevåg såsom därmed likvärdig godtagna effekten: mindervärdig pantsäkerhet.²

¹ Jfr s. 258 f. och ingenjör E. Nilssons utlåt. nedan s. 371 ff.

² Jag har gjort denna jämförelse mellan den i *lagen angivna* och den av *domstolen antagna* brottseffekten, på det man må förstå, att den senare är absolut oförenlig med grundprincipen *nulla poena sine lege poenali*. Denna sats är visserligen icke att tolka formalistiskt. Men det svängrum, som den medger, är dock icke sådant, att ett straffbud, som blott gäller *viss uppkommen skada*, får vinna tillämpning på situationer, vilka i värsta fall blott innefatta *fara för sådan skada*. Genom en dylik extensiv tillämpning förgriper man sig på nämnda fundament inom straffrätten. Angående betydelsen av detta fundament för ett civiliserat samhälle se min *Hutlös Journalistik*, s. 58 f. Jfr även *Salighet eller inpiskning?* s. 82 f.

Det orimliga i att straffrättsligen likställa de båda effekterna, fastän lagen själv klart och tydligt blott behandlar den ena av dem såsom brottslig, måste ju för övrigt av en var kunna begripas genom de oantagliga konsekvenserna av sådan likställighetsbehandling och därmed också av den givna domen. Dennas riktighet skulle *med obönhörlig konsekvens leda till*, att Torsten Kreuger skulle ha varit hemfallen åt straff för bedrägeri, *även om Högbroforsen aldrig skulle ha satts i konkurs; ja även om samtliga obligationerna i behörig ordning hade blivit inlösta*. Ty den enda »brottseffekt», som domstolen förmått konstatera — nämligen den pantsatta egendomens på visst sätt beskrivna mindervärdighet — kunde logiskt vara förhanden fullständigt oberoende både av Kreuger & Tolls fall och Högbroforsens oförmåga att fullgöra sina förpliktelser.

En straffdom, som på sätt vi nu sett under det åberopade straffbudet inför en handlingseffekt, som helt faller utanför straffbudets både bokstav och anda, en straffdom som dessutom logiskt involverar nu påpekade absurditet — en sådan straffdom är naturligtvis uppenbart lagstridig.

III.

Jämväl det i domen framställda subjektiva rekvisitet utanför bedrägeribrott.

Efter vad som nu utretts säger det sig självt, att jämväl det åttonde stycket i domen icke innefattar något stöd för domsslutet. Jag avser det så lydande stycket:

Då det är uteslutet, att Torsten Kreuger icke insett detta, och utredningen i målet måste anses giva vid handen, att Torsten Kreuger med de oriktiga uppgifterna avsett att möjliggöra obligationernas försäljning i marknaden, finner Kungl. Maj:t — oavsett att Torsten Kreuger må hava ägt förhoppningar att Högbroforsen skulle kunna vid eventuellt förbättrade konjunkturer eller åtminstone på grund av den utav Kreuger & Toll lämnade borgen och det ekonomiska stöd, som kunde förväntas från Ivar Kreuger, fullgöra återbetalningen av obligationslånet — Torsten Kreuger hava gjort sig förfallen till ansvar för bedrägeri mot obligationsköparna och blivit skyldig att till dem utgiva skadestånd.

Till ett brott hör icke blott det yttre handlandet, inkl. brottseffekten, det s. k. objektiva rekvisitet, utan detta skall, såsom det heter, vara täckt av det subjektiva rekvisitet. I åttonde stycket avser domstolen nu att konstatera det subjektiva rekvisitets förhandenvaro, därmed förmenande sig erhålla ett fullt brottsrekvisit såsom stöd för domsslutet, att

Torsten Kreuger »gjort sig förfallen till ansvar för bedrägeri» enligt 22: 1 S. L. Detta subjektiva rekvisit, som domstolen sålunda anser sig kunna fastställa, ansluter sig helt naturligt till den objektiva »brottseffekt», som domstolen konstaterat i sjunde stycket. Torsten Kreuger måste ha insett »detta», heter det, varmed just avses den i sjunde stycket angivna handlingseffekten. Men eftersom denna effekt alls icke är någon brottseffekt och faller helt och hållet utanför 22: 1 S. L., så angår även domstolens framställning av det subjektiva rekvisitet något, som faller fullkomligt utanför bedrägeribrottet och 22: 1 S. L.

Nu är det visserligen sant, att domstolen — trots sitt laborerande med ett helt utanför lagen fallande rekvisit — etablerar ett slags kontakt mellan det av domstolen angivna subjektiva rekvisitet och strafflagens objektiva rekvisit i 22: 1. Detta sker i den passus, som finnes intagen mellan de båda tankstrecken i åttonde stycket. Denna egenartade passus skall jag i den senare avdelningen beröra ur synpunkten av s. k. *dolus eventualis*.¹ I detta sammanhang önskar jag visa, att man med vad sålunda inskjutits i domsmotiveringen angående det subjektiva rekvisitet på intet sätt gjort denna motivering mindre ohållbar utan endast ytterligare förvirrat densamma.² Principen är nämligen den (när särskild bestämmelse i motsatt riktning saknas), att, såsom man uttrycker det, det objektiva rekvisitet och det subjektiva rekvisitet skola täcka varandra. Då nu det *objektiva* rekvisitet av domstolen angivits med framkallandet av effekten: för lågt värde å lämnad pant; och icke med framkallandet av förlust för långivarne, så måste det *subjektiva* rekvisitet här bestå i

¹ Se nedan s. 337 ff.

² Jag följer härvid, med visst förtydligande, min framställning i Saklighet eller inpiskning?, 3:e uppl. s. 119 ff.

svikligt uppsåt att lämna pant med för lågt värde, men alldeles icke i svikligt uppsåt att framkalla förlust för långvarne. Detta måste domstolen också i själva domsmotiveringen anses ha givit uttryck åt.¹ Domstolens mellan strecken inskjutna passus synes detta oaktat häntyda på tanken, att det subjektiva rekvisitet vore av den senare arten: uppsåtet att framkalla förlust. Har detta verkligen varit domstolens ståndpunkt, då är ju domen icke blott logiskt sammanhangslös utan står jämväl i strid med den allmänna straffrättens elementära grundsatser, innefattande, att de objektiva och subjektiva brottsrekvisiten i princip — d. v. s. när lagen icke uttryckligen påbjuder annat — måste täcka varandra.

Emellertid måste medgivas, att icke heller passusen om Torsten Kreugers betalningsförhoppningar rent språkligt utesluter antagandet av den utgångspunkten hos domstolen, att det subjektiva rekvisitet vore fyllt redan med uppsåtet att lämna mindervärdig pant. Så mycket hellre kan detta sägas, som passusen i fråga inskjutits mellan ett par streck. Men därmed åter skulle denna passus bliva fullständigt meningslös. Ty det kan väl aldrig förhålla sig så, att domstolen varit beredd att taga den logiska konsekvensen av sin faktiska domsmotivering och *verkligen hade den åsikten*, att Torsten Kreuger skulle ha blivit dömd, även om Högbroforsen icke råkat i konkurs och något mankemang i fråga om obligationerna aldrig inträffat! Om domstolen alltså *icke* hyste den åsikten, måste det ju vara helt och hållet överflödigt — med den av domstolen sålunda intagna utgångspunkten, att det subjektiva rekvisitet blott behövde omfatta ställandet av

¹ Den i domsmotiveringen såsom en slags komplettering angivna avsikten »att möjliggöra obligationernas försäljning i marknaden» har självfallet intet att skaffa med uppsåtet att framkalla förlust för obligationshavarna.

mindervärdig pant för obligationerna och icke förlust för långivarna — att betona, att Torsten Kreugers betalningsförhoppningar icke kunde fria honom från ansvar. Nämda utgångspunkt *innefattar* ju, att det för ansvaret måste vara fullkomligt likgiltigt, huruvida Torsten Kreuger ägt eller icke ägt de i ifrågavarande domspassus angivna förhoppningarna. — Om domstolen åter verkligen, mot all rimlig förmodan, hyste den åsikten, att Torsten Kreuger borde ha dömts ansvarig, även om Högbroforsen icke råkat i konkurs och obligationerna i laga ordning infriats, då kunde man väl förstå, att domstolen önskade modifiera en så särartad ståndpunkt genom att såsom förutsättning för straffbarhet kräva ett »överskott» på den subjektiva sidan, bestående i uppsåtet att framkalla förlust för obligationshavarne. Därmed skulle då den mellan strecken inskjutna punkten få sin förklaring såsom i sin tur angivande en modifiering i detta extra uppsåtskrav. Men, som, sagt en sådan attityd från domstolens sida synes alltför otrolig, för att man skulle kunna räkna med densamma. Man behöver därför icke uppehålla sig vid den extraordinära konstruktion, som den enligt det nu sagda måste innefatta.

Den del av domen, vars lagstridighet jag här ovan under I—III har visat, bildar själva kärnan i domsmotiveringen. För insikt om denna lagstridighet är i själva verket intet annat erforderligt än *dels* elementära straffrättsliga kunskaper, *dels* normal tankeförmåga och *dels* studiet av 1. domstolens utslag; 2. baksidan av vilken som helst av obligationerna i målet; 3. strafflagens 22 kap. 1 §. Det torde sålunda icke vara någon överdrift att påstå, att det är domens *uppenbara lagstri-*

dighet i mest extrema och egentliga mening, som härmed blivit ådagalagd.

* * *

I det föregående har visats, dels att domen bygger på en falsk tanke, dels ock att domen, oavsett detta, saknar logiskt sammanhang, i det att den däri såsom brottslig påstådda handlingen helt och hållet faller utanför det för domsslutet åberopade lagrummet. Den sålunda i skilda avseenden framträdande uppenbara lagstridigheten hos domen måste vara en fullt tillräcklig grund för beviljande av resning enligt 2 §, 4 mom. resningslagen. I mitt Utlåtande, som avgavs hösten 1934, blott några månader efter det att jag tagit befattning med Högbroforssaken, hade jag ännu icke på grund av arbetets forcering hunnit disponera ämnet så, att jag kunde låta nu utvecklade synpunkter intaga den dominerande plats i framställningen, som bort tillkomma dem och som jag i det föregående givit uttryck åt. När jag sedermera skrev Torsten Kreugers resningsansökan, fanns ingen särskild anledning för mig att låta synpunkterna i fråga framträda såsom skett i det föregående, alldenstund jag utgick ifrån, att de med den vanliga uppfattningen om resningsinstitutets dåvarande begränsning icke skulle utöva något gagneligt inflytande på resningsansökningen. Genom resningslagens införande har emellertid situationen blivit en helt annan.

När nu, såvitt jag förstår, bland grunderna för resning av Högbroforssdomen med hänsyn till uppenbart lagstridig rättstillämpning de, som jag i denna avdelning utfört, ensamma för sig måste vara avgörande, har jag hyst en viss tvekan därom, huruvida jag beträffande övriga hithörande grunder icke

kunde nöja mig med att blott hänvisa till mitt Utlåtande och mina övriga hithörande skrifter, särskilt »Skall sanningen i Högbroforsmålet kunna förkvävas»? Då jag emellertid förmenar, att det nu efter resningslagens tillkomst har ett visst intresse att ha grunderna för Högbroforsdomens lagstridighet sammanförda på ett ställe, och jämväl ser mig i stånd att fördjupa vissa av dessa grunder, går jag nu att i det följande redogöra för det enligt min mening väsentliga av vad som i sådant avseende återstår. Då jag i det hela alltjämt vidhåller de argumentationer, som jag givit i mina föregående skrifter, kommer jag att flerstädes ordagrant följa dessa. Att därvid angiva mina »källor» finner jag onödigt.

Nödvändiga förutsättningar för Torsten Kreugers straffbarhet efter 22: 1 Strafflagen.

För att Torsten Kreuger skulle kunna anses straffbar på grund av bedrägeri, måste åtminstone följande förhållanden vara utredda:

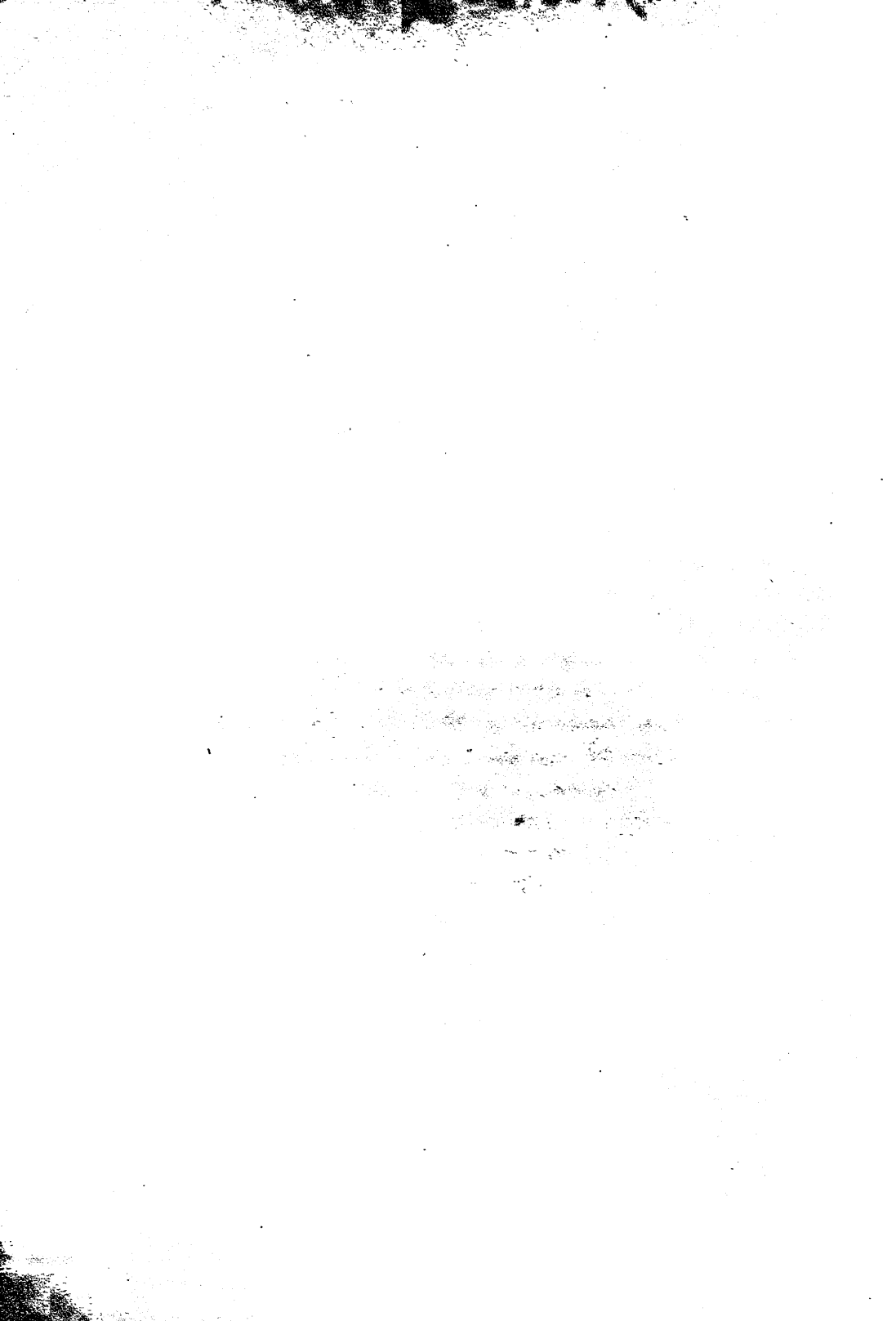
1. att Torsten Kreuger hos obligationsspekulanterna genom styrelseberättelserna framkallat misstag angående obligationsgäldenärens förmåga att betala obligationslånet;
2. att dylikt misstag skulle ha föranlett personer till inköp av en eller flera obligationer (d. v. s. att dessa inköp föranletts av styrelseberättelserna);
3. att själva de sålunda föranledda inköpen hade förorsakat förmögenhetsförlust för vederbörande köpare;
4. att Torsten Kreuger haft uppsåtet att genom styrelseberättelserna vilseleda folk till inköp av obligationer;
5. att Torsten Kreuger haft uppsåtet att bedraga obligationsköparne till förlust.

Samtliga dessa förutsättningar måste ha *utretts* föreligga. Huru därmed förhåller sig, såvitt handlingarne i målet utvisa, skall nu undersökas, varvid jag dock finner det överflödigt att forska efter några andra bedrägerigrundande fakta än dem, som enligt det ifrågavarande utslaget skola vara förhanden.

Då som sagt *samtliga* förutsättningarna måste vara utredda, för att enligt vår straffrätt bedrägeribrott i detta fall skall kunna anses ha förövats, men jag kommer till det resultat,

att *ingen* av dessa förutsättningar blivit utredd, gör jag i det följande efter behandling av var och en av de fyra första förutsättningarna, innan jag övergår till behandlingen av den nästa, det enligt min mening falska antagandet, att det resultat, vartill jag kommit, varit oriktigt. Detta för att också formellt motivera en undersökning beträffande samtliga de fem förutsättningarna. För konstaterande av, att här bedrägeribrott icke kunde föreligga efter svensk rätt, vore det ju eljest i och för sig tillräckligt att ådagalägga, att blott *en* — vilken som helst — av förutsättningarna icke utretts föreligga. Det är sålunda uppenbart — när jag på detta sätt i det följande antager, att mina resultat, det ena efter det andra, vore ohållbara — att dessa antaganden icke äro uttryck för något tvivel angående hållbarheten i dessa resultat.

Innan jag går in på en undersökning av frågan om förhandenvaron i detta fall av nyss angivna moment i bedrägerirekvisitet, skall jag upptaga frågan, huruvida själva det handlande, för vilket man i domen gjort Torsten Kreuger ansvarig — handlingen alltså med bortseende från dess till straffrättsligt bedömande föreliggande effekt — överhuvud kunde vara duglig till bedrägeribrott. Detta handlande är angivet i domens femte stycke och har enligt detta bestått i utfärdandet av Högbroforsens balans- samt vinst- och förlusträkningar under åren 1922—1929, i det följande för korthetens skull ofta betecknade som styrelseberättelser.

ANDRA AVDELNINGEN

KUNDE HÖGBROFORSSENS
STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅREN
1922—1929 ÖVERHUVUD UTGÖRA MOMENT
I BEDRÄGERIBROTT EMOT OBLIGATIONS-
KÖPARNE?

Här blir första spørsmålet helt naturligt detta: i vilket eller vilka hänseenden kunna överhuvud väsentliga anmärkningar riktas mot styrelseberättelserna? Domen är härutinnan icke alldeles otvetydig. Det heter i andra stycket, att väsentliga oriktigheter påvisats »i åtskilliga hänseenden». Men av dessa oriktigheter nämnas uttryckligen endast tillskottens upptagande under resultatkontot i vinst- och förlusträkningen. Att högsta domstolen såsom väsentlig oriktighet skulle ha godtagit *allt*, som i sådant avseende anförts i den s. k. reciten, med undantag av den i domens första stycke omnämnda posten å 400.000 kr., förefaller icke antagligt. »Reciten» är ju nära nog ett automatiskt återgivande, icke av vad som fastställts utan av vissa ting som förekommit i rättegången. Reciten utsäger intet därom, huruvida däri angivna påståenden och förhållanden äro faktiskt grundade eller icke. Hade högsta domstolen godtagit samtliga anmärkningar (bortsett nu från beloppet å 400.000 kr.), som hovrätten funnit grundade, så synes andra stycket i domen ha bort formuleras annorlunda än som skett. Det är emellertid endast beträffande balansräkningarne, som man kan vara i tvivelsmål angående vad högsta domstolen avsett. Beträffande vinst- och förlusträkningarne måste anmärkningarne begränsas till vad högsta domstolen själv uttryckligen framhållit, nämligen redovisningen av tillskotten.

Vad nu balansräkningarne angår, så behöver domsformuleringen ingalunda tyda på, att mera än en enda anmärk-

ning kunde göras. Visserligen talas där om väsentliga oriktigheter »i åtskilliga hänseenden». Då »åtskilliga» måste betyda mera än två och vinst- och förlusträkningarne blott kunna tänkas ha tilldragit sig *en* anmärkning, så synes konsekvensen bli, att domstolen haft minst tvenne anmärkningar mot balansräkningarne i sikte. Denna slutsats är dock felaktig. Ty när domstolen talar om oriktigheter i *åtskilliga* hänseenden, *så begränsar sig detta uttalande ingalunda till styrelseberättelserna* utan avser »räkenskaperna» överhuvud, alltså jämväl den så att säga interna bokföringen, vilken senare högsta domstolen till skillnad från de underordnade instanserna funnit icke såsom sådan motivera någon straffatalan. Domen giver sålunda icke vid handen, att balansräkningarne behövt vara väsentligen oriktiga i mera än *ett enda* avseende. Likväl skall det visa sig vara mycket svårt att här förstå vad domstolen menar. Detta tvivelsmål torde dock icke böra kunna vålla några egentliga svårigheter för domens bedömande ur syftet med detta arbete. Å ena sidan torde man nämligen kunna visa upp, att det sätt, varpå tillskotten blivit redovisade, icke innefattar någon rättslig otillåtlighet. Å andra sidan synes det uppenbart dels genom domens avfattning, dels ock genom själva sakens natur, att anmärkningen beträffande tillskottens redovisning varit huvudanmärkningen, och att vad som anmärkts mot balansräkningarne i jämförelse härmed varit underordnat, samt att för den skull domstolen icke skulle ha kunnat döma till bedrägeri, om den *endast* haft att anmärka på balanserna. Icke desto mindre skall jag till granskning upptaga den eller de balansanmärkningar, som domstolen kan tänkas ha haft i sikte. I enlighet med det nu sagda kommer jag först att till behandling upptaga anmärkningen mot tillskottsredovisningen.

I.

Tillskottsredovisningen i Högbroforsens vinst- och förlusträkningar varken lag- eller rättstridig.

De ifrågavarande tillskotten härrörde, som ovan nämnts, under åren 1923—1929 från Högbroforsens moderbolag Kreuger & Toll. År 1922 hade tillskottet tagit den formen, att Torsten Kreugers bolag »Standard» vid inköp av ett lager trämassa betalt ett överpris. Om detta tillskott skall ytterligare talas i annat sammanhang.¹

Det rättsligt otillåtna skulle nu emellertid ligga i formuleringen av den rubrik i vinst- och förlusträkningarna, under vilken tillskotten redovisats. Det förhåller sig så, att tillskotten tillsammans med bruttovinsten å fabrikationen i vinst- och förlusträkningarna för resp. år redovisats under följande rubriker: för år 1922 — »bruttovinst»; för åren 1923 och 1924 — »vinst å trämassa»; för åren 1925 och 1926 — »bruttovinst å trämassa»; för åren 1927, 1928 och 1929 — »bruttovinst å rörelsen». Varje tanke på dessa rubrikers bedrägeribrottsliga natur vore emellertid utesluten, om de icke på något sätt genom Torsten Kreugers försorg hade blivit tillkännagivna för de »bedragna». Domstolen anser uppenbarligen, att i sådant hänseende särskild betydelse måste tillmätas publikationen »Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker», varom se domens sjätte stycke. Emellertid

¹ Här nedan s. 129 ff. och jfr s. 101 ff.

har i denna publikation *icke införts några vinst- och förlusträkningar från Högbroforsen för åren 1922—1925*. Det har heller icke visats, att själva styrelseberättelserna för 1923—1925 på Högbroforsens initiativ tillställts vare sig någon obligationsköpare eller någon som förmedlat försäljningar till dessa.¹ Nämda räkningar för dessa år synas alltså böra

¹ I sådant avseende har chefen på Standards kontor ingenjör G. Widell vid polisförhøret uppgivit, att styrelseberättelserna efter leveransen från tryckeriet varit liggande å kontoret och utlämnats till de personer, som gjort framställning om att erhålla ett exemplar. Berättelserna hade icke distribuerats till vissa personer eller bolag. Se Resningspromemorian, s. 447, som tillägger, att hrr K. W. Lindman och A. Söderbäck samt fröken E. Hedman (likaledes anställda å Torsten Kreugers kontor) vid polisförhøret lämnat liknande uppgifter angående tillvägagångssättet vid utlämnandet av Högbroforsens styrelseberättelser. Intet har i målet förekommit, som gör denna framställning av saken osannolik. Den erhåller tvärtom stöd genom vittnesmålet av en fondman i den bankirfirma, som i hög grad tagit befattning med försäljning av Högbroforsens obligationer. Denne fondman har uttalat, att Högbroforsens styrelseberättelser icke alltid hade funnits tillgängliga å firmans kontor. I sådant fall hade någon av personalen hos firman ringt till Högbroforsens kontor och begärt, att erforderligt antal exemplar av senaste styrelseberättelsen skulle översändas. Se Rp s. 430 och angående vittnesmålet i övrigt nedan s. 192 ff. Man beakte, att bankirfirman i fråga stod Kreuger & Toll mycket nära. Erhöll icke ens denna firma styrelseberättelserna utan särskild rekvisition, så finns så mycket mindre anledning förmoda, att dessa skulle ha tillställts andra på Högbroforsens initiativ. En annan av bankirfirmans tjänstemän säger sig t. o. m. upprepade gånger ha begivit sig till Patentverket för att skaffa avskrifter av styrelseberättelserna; varom vidare nedan s. 195 ff.

En annan fondman (fondchefen för en Uppsalabank, som under ett par år synes rätt livligt ha förmedlat försäljningar av Högbroforsens obligationer) har inför rätta uttalat sig på sådant sätt, att all anledning saknas antaga, att han någonsin sett en Högbroforsens styrelseberättelse annorlunda än genom publikationen »Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker». Ur hans vittnesmål refereras följande:

Vittnet hade brukat, då personer, som velat placera penningar i obligationer, besökt banken, tillhandahålla dem obligationsprospekt och handböcker, så att de själva kunnat bilda sig en uppfattning angående olika i marknaden förefintliga obligationer. De handböcker, som för nu angivna ändamål begagnades, vore i främsta rummet de olika årgångarna av det årligen utkommande bokverket »Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker» samt i andra hand Svenska Bankföreningens vart annat eller vart tredje år utkommande publikation »Svensk Obligationsbok». Bland de prospekt vittnet hade innehaft vore även ett prospekt rörande Högbroforsens obligations-

vara fritagna från brottslig karaktär. Vad räkningen för år 1922 angår, så torde väl Torsten Kreuger ha varit medve-

lån, men vittnet hade lämnat detsamma ifrån sig och kunde icke minnas, vad det innehållit eller huruvida vittnet visat det för några obligationspekulanter. Ehuru vittnet tjänstgjort i banken långt tidigare, hade vittnet icke förrän år 1925 börjat syssla med försäljning av Högbroforsens obligationer. Vittnet hade därvid i likhet med vid handel med andra obligationer begagnat sig av bl. a. »Svensk Obligationsbok» för sistnämnda år, vari en kortfattad uppställning rörande lånet återfunnes. I den mån vittnet i sin verksamhet haft tillgång till balansräkningar rörande olika företag, som upplagt obligationslån, hade vittnet visat dessa handlingar för de kunder, som besökt banken och sagt sig vilja köpa obligationer. Därest prospekt och balansräkningar ej funnits tillgängliga i banken, hade obligationspekulanterna i första hand brukat taga del av innehållet i »Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker» samt vid sina inköp fäst stor vikt vid och rättat sig efter de i detta bokverk förefintliga uppgifterna rörande olika företag. Vid granskningen av denna uppslagsbok hade vittnet blott så tillvida hjälpt vederbörande spekulant till rätta ... (Referatet återgivet efter Rp s. 438 f. Fondchefens fullständiga uttalanden återfinnas i Rådhusrättens protokoll den 25 nov. 1932. Se f. ö. nedan s. 169 ff.)

Även fondchefen i den av Stockholms banker, som mer än andra banker synes ha försålt Högbroforsens obligationer, har uttalat sig på sådant sätt, att det omöjliga kan anses utrett, att han haft någon Högbroforsens styrelseberättelse i s. k. original i sin hand. Se om hans uttalanden nedan s. 199 ff.

Den antydda bankirfirmans fondmän ha otvivelaktigt stundom haft själva styrelseberättelserna tillgängliga. Att de verkligen under de ifrågavarande åren stött sina försäljningar på vinst- och förlusträkningarna i dessa återstår dock alltjämt att utreda. Den nyss berörde fondmannen från firman har framhållit, att räkningarna funnits tillgängliga dels i original och dels genom boken »Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker». Sedan säger han emellertid, att det hade förekommit, att köparne »granskat Högbroforsens balansräkningar genom att taga del av desamma i bokverket 'Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker'». Där nämnes intet om originalberättelserna. Och dock saknades i den ifrågavarande publikationen även *balanserna* för åren 1922, 1924 och 1925! Det är ganska tydligt, att firmans fondmän, därest de nu fäst något avseende vid Högbroforsens vinst- och förlusträkningar, av praktiska skäl hållit sig till publikationen och icke originalhandlingen. Men då frågar man sig, vad är anledningen till, att man i dessa minutiösa uttalanden från fondmännens sida aldrig givit den ringaste antydning om sin hågkomst av den nu berörda dissonansen mellan originalen å ena sidan och publikationen å den andra? Svaret är antingen, att styrelseberättelserna överhuvud icke spelat någon avsevärd roll för dem. Eller ock att de förlorat minnet av saken; men då kan icke heller deras minne av, att de stött sig på styrelseberättelserna, vara mycket att bygga på.

ten om, att densamma blev känd för försäkringsinspektionen, som hade att pröva frågor om försäkringsbolagens inköp av obligationer. Icke desto mindre synes mig räkningen i fråga a priori oduglig såsom bedrägerigrundande moment. Resultatrubriken innehåller ju endast ordet »bruttovinst». Det sägs ju alls icke, om eller i vilken mån denna bruttovinst uppstått blott av själva fabrikationen.¹ I räkningen för år 1926 föreligger den otvivelaktigt olämpliga rubriken »bruttovinst å trämassa», och den har återgivits i den nyssnämnda publikationen. Likväl är det förhastat att låta denna rubricering bilda moment i ett bedrägeribrott. En mera djupgående granskning av förhållandena ådagalägger, att den siffra som här upptagits, nämligen 409.000 kronor, i realiteten är tillnärmelsevis korrekt såsom uttryck för bruttovinsten å själva trämassetillverkningen. Den utgående lagerbehållningen hade konsekvent upptagits till värden betydligt understigande marknadspriset. Hade lagerbehållningen upptagits till sitt rätta värde, så skulle bruttovinsten utan hjälp av tillskotten ha blivit omkring 385.000 kr. Om vid detta förhållande man utökar bruttovinsten med omkring 25.000 kr. men samtidigt underlåter att nämna det för ekonomin förmånliga faktum, att i kassan genom frivilligt tillskott inlutit en ökning på 200.000 kronor, så torde det vara uteslutet för ett normalt omdöme att betrakta en sådan redovisning såsom bedräglig gentemot obligationsspekulanterna.² Överhuvud torde det vara satt utom

¹ Se närmare härom nedan s. 131 och s. 223 ff.

² Att trämasserörelsen det året verkligen gav en vinst på omkring 385.000 kronor, framgår av ett utlåtande, som avgivits av auktoriserade revisorn E. Karlsteen och ingenjören E. Sundström, av den 26 september 1934, vari det heter, att Högbroforsens bruttovinst för år 1926 »uteslutande å trämassa — alltså utan subvention från A. B. Kreuger & Toll — vid utgående lagerbehållningens av trämassa värdesättning efter dagspriser blivit c:a 385.000 kronor eller i det närmaste detsamma

all diskussion att såsom bedrägeri mot obligationsköpare beteckna en bruttovinstsiffra, som *till 94 % är materiellt riktigt rubricerad* och som till den ekonomiska effekten är *40 % för låg*. Studerar man nu domen ingående, så torde man komma till det resultatet, att högsta domstolen själv intet uttalat, som strider mot denna ståndpunkt. Domstolen synes icke mena, att rubriceringen i räkningen för år 1926 i och för sig kunde vara bedrägerigrundande. Ty det heter ju, att den väsentliga oriktigheten ligger däri, att tillskotten »år efter år bokförts på sådant sätt etc.»¹ Kompletteras detta med den allmänna, hos domstolen till uttryck komna förutsättningen för bedrägeriantagandet, nämligen resultatsredovisningens *tillgänglighet för obligationsspekulanterna*, så kan 1926 års rubricering ensam för sig näppe-ligen av domstolen vara avsedd såsom ett bedrägerigrundande moment. Beaktas nu å ena sidan, att Högbroforsens vinst- och förlusträkningar för åren 1922—1925 ju aldrig voro publicerade, och håller man å andra sidan fast de båda nu nämnda, hos domstolen själv till uttryck komna förutsättningarne, så måste resultatet bli, att domstolen logiskt icke borde kunna ha haft räkningen för 1926 i sikte annorlunda än såsom den *första i serien* räkningar för åren 1926—1929.² Då nu samtliga dessa efter 1926 ha rubriken »bruttovinst å rörelsen» och icke »bruttovinst å trämassa», och självfallet icke den *första* utan *de fortsatta* rubriceringarna i serien måste ha varit bestämmande för domstolen, så leder detta till att intresset måste koncentrera sig på frågan om

som bolagets styrelse i sin berättelse för år 1926 redovisat såsom 'bruttovinst å trämassa'. Detta utlåtande har beedigats den 28 september 1934 i ett av de s. k. civila följd målen (mellan Holger Rosencrantz och Torsten Kreuger).

¹ Se domens 2:dra stycke och jämför dess 5:te stycke: »genom den oriktiga bokföring, som på sätt ovan angivits förekommit». Se ovan s. 21 f.

² En sak för sig är, att domstolen synes faktiskt ha uppgivit kravet på båda förutsättningarnes förhandenvaro.

den rättsliga karaktären av rubriken »bruttovinst å rörelsen». Att högsta domstolen verkligen icke fäst något särskilt avseende vid »trämasse»-rubriceringen synes också framgå därav, att Torsten Kreugers resningsansökan på sin tid avslogs, trots det att han kunde visa, att rubriken »bruttovinst å rörelsen» för åren 1927 och 1928 i den förutnämnda publikationen förvanskats till »bruttovinst å trämassa».

Var tillskottens redovisning under »bruttovinst å rörelsen» olaglig?

Det enda stadgande, varå uppfattningen om olagligheten i denna redovisningsmetod skulle kunna grundas, är, såvitt jag förstår, straffbestämmelsen i 132 § aktiebolagslagen mot

styrelseledamot eller likvidator, där han mot bättre vetande i skriftlig handling, som framlägges å bolagsstämma eller annorledes hålles tillgänglig för *aktieägarna* (kurs. här), rörande bolagets angelägenheter meddelar oriktig uppgift.¹

Det synes ju uppenbart, att denna straffbestämmelse icke kan ifrågakomma i annat fall, än att aktieägarne kunna ha blivit vilseledda genom den oriktiga uppgiften. Därmed synes också lagrummets användbarhet i förevarande fall a priori vara utesluten, eftersom aktieägarne utgjordes av Kreuger & Toll, d. v. s. tillskottsgivaren själv. Men även om man reflekterade å en motsatt tolkning — kunde man då verkligen säga, att det innefattade »oriktig uppgift» att i en *starkt koncentrerad* redovisning tillsammans med driftsinkomsterna införa jämväl ett tillskott (som ju dock oundgängligen är att fatta såsom en *inkomst* och som ju *måste* redovisas) under rubriken »Bruttovinst å rörelsen»? Bruttovinst kan ju faktiskt efter ordet fattas så, att det icke alls

¹ Att detta lagrum på grund av preskription icke skulle ha kunnat åberopas spelar i detta sammanhang ingen roll.

innebär någon vinst i egentlig mening. Allt beror ju härvid på vilken mening, som faktiskt i olika bolags redovisningar däri inlägges. Och när, såsom fallet var i Högbroforsen, det icke *fanns mera än en enda post på inkomstsidan*, så säger ju redan detta, att bruttovinst är fattad i möjligast vidsträckt betydelse. Lägges nu härtill, att räkningen klart och tydligt gav vid handen, att både skuldräntor och allmänna omkostnader icke voro avräknade i bruttovinsten utan upptagna på utgiftssidan till procentuellt mycket betydande belopp, så synes det mig inte försvarligt att hävda, att den ifrågavarande redovisningen inneslöte någon materiellt riktig uppgift.

Bland alla de bokföringsexperter, som uttalat sig i ämnet, har ingen andragit några sakliga synpunkter, vilka stå i strid med vad jag nu uttalat. Tvärtom stödes detta i det hela av experternas uttalanden.

Auktoriserade revisorn Seth Svensson uttalar sig i ett utlåtande den 16 oktober 1933¹ bl. a. sålunda:

Bruttovinsterna hos Högbroforsen hava i huvudsak härflutit ur tvenne källor: 1) ur bolagets trämassefabrikation samt 2) ur tillskott från Kreugerkoncernen. Att bägge dessa inkomstkällor hava medfört *verklig inkomst* för Högbroforsen, torde få anses såsom fastslaget. — — — Då Högbroforsen i sin resultatredovisning sammanslagit de bägge inkomstkällorna till en, får man enligt min mening anse, att redovisningen av *bruttovinsten i dess helhet* varit riktig, men att större specifikation av densamma varit önskvärd.

Auktoriserade revisorerna K. Elfborg och H. Hörlin ha i saken yttrat sig i ett gemensamt utlåtande den 18 maj 1934, där det heter:

¹ Se Löfgren, s. 360.

Beträffande frågan, huruvida den redovisade vinsten å bolagets rörelse på något sätt varit fiktiv, så att den alltså redovisats större än den i själva verket varit, få vi förklara, att inkomsterna sammansatts dels av bruttovinst å trämasserörelsen, dels av subventioner från Aktiebolaget Kreuger & Toll och dels av inkomsträntor. Då verkligt underlag förelegat beträffande redovisningen av dessa inkomster, kunna vi icke finna, att den redovisade vinsten kan anses vara fiktiv.

Professorn i handelsteknik vid Handelshögskolan i Göteborg A. ter Vehn har inför rätta den 7 november 1932 uttalat, att vinst- och förlusträkningen — därigenom att tillskotten inkluderats i ett belopp, som benämnts *vinst å trämassa* — vore »ägnad att i viss mån vilseleda fackkritiken». Han har sedermera i en skrift till Eliel Löfgrens Advokatbyrå den 16 augusti 1933 förtydligat nämnda uttalande genom följande ord:

Med den dubbla inskränkningen, som ligger i orden »i viss mån» och »fackkritiken» åsyftas, dels att gällande lag, som varken påbjuder, att vinst- och förlusträkningen skall specificeras eller att förekomsten av subventioner skall yppas i samband med emissioner eller i annat fall, uppenbart tillåter, att subventioner döljas i en klumpsumma under en beteckning som »bruttovinst» eller »inkomster», vilka beteckningar synas mig i detta fall vara lika vilseledande som de av Högbroforsen använda beteckningarna, åtminstone för den del av allmänheten, som ej räknar med att de redovisade vinstbeloppen kunna delvis bestå av subventioner; och dels att åtminstone för en del av obligationsköparna antagligen det faktum, att A. B. Kreuger & Toll iklätt sig borgen för obligationerna, varit vida viktigare än vinst- och förlusträkningarnas detaljer.¹

¹ Se Löfgren, s. 684.

Man lägger här märke till, att professor ter Vehn utgår ifrån, att Torsten Kreuger hade att svara för rubriceringen »vinst å *trämassa*». Förhållandet mellan Högbroforsens styrelseberättelse och publikationen »Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker» har uppenbarligen förbisetts av honom liksom av andra vid denna tidpunkt. Jag hänvisar därför till vad jag härom i det föregående uttalat, utvisande, att man av skilda skäl vid granskning av domen icke har att pröva lagenligheten av någon annan rubricering än »bruttovinst å rörelsen». Beaktar man detta, så utgör professor ter Vehns ståndpunkt ett stöd för riktigheten i mina nyss gjorda uttalanden.

Auktoriserade revisorn G. Lindahl uttalar i ett utlåtande den 16 aug. 1933, att han icke kände till några bestämmelser i lag, huru vinst- och förlustkontot i ett vanligt aktiebolag skall föras. Det vore ingalunda ovanligt, att företag med koncentrerad redovisning föra engångsinkomster å sitt resultatkonto. Han konstaterar därefter, att, eftersom tillskottsbeloppen rätteligen debiterats Kreuger & Toll, så hade Högbroforsen verkligen åtnjutit dessa tillskott såsom inkomster.¹

Direktören S. Malmberg har avgivit ett utlåtande av den 11 november 1932. I utlåtandet — vari lektorn i handels teknik vid Malmö Handelsgymnasium, auktoriserade revisorn Axel Andrén instämt — sägs, att intet kan anmärkas mot det sätt, varå Högbroforsen bokat tillskotten från Kreuger & Toll. Därefter heter det:

Rörande tillskott och bokföring därav, i vad angår dess framkomst å vinst- och förlustkonto, beror det på motivet till desamma, hur bokföringen rättast bör ske. I allmänhet torde omständigheterna vid subventioner

¹ Se Löfgren, s. 699.

eller ersättningar enligt min erfarenhet vara så betingade, att det *här använda bokföringssättet just är det vanliga och riktiga* (kurs. här). Motiven till tillskotten i föreliggande fall må vara vilka som helst. Om endast avtalen äro verkliga, kan man icke anse den använda bokföringsmetoden oriktig.¹

Innebörden av detta uttalande är, att, så vitt tillskotten varit verkliga och icke fiktiva, så kan den använda redovisningsmetoden *aldrig anses oriktig*. Men det kan näppeligen betvivlas, att man dessutom avsett uttala, att motivet för tillskotten i detta fall gjorde den använda metoden till den lämpligaste.

Advokaten N. Myrmark, med erfarenhet bl. a. från sex års ombudsmannaskap hos en Stockholmsbank, uttalar sig i ett intyg den 29 juni 1933 sålunda:

För en var, som känner våra industribolags, särskilt de störres, liv, man torde t. ex. kunna säga: för varje någorlunda intresserad bankdirektör är det kända och oomtvistade fakta,

1) att mycket ofta, då ett dylikt aktiebolag råkat in i ekonomiska svårigheter, bolagets delägare eller en del av dem av eget initiativ eller efter anmodan — oftast emanerande från banken-kreditgivaren — täcka bolagets förlust genom tillskott,

2) att sådana tillskott, som givetvis icke blott kunna

¹ Se Löfgren, s. 527. Angående direktören Malmbergs kompetens må följande meddelas:

Malmberg var anställd å Kockums Jernverks kontor under åren 1904—1907 och genomgick samtidigt handelsskola. Malmberg var därefter under åren 1907—1917 anställd i Malmö Sparbank och var samtidigt lärare vid Malmö Handelsgymnasium. I oktober 1917 blev Malmberg kontorschef vid Svenska Finansinstitutets kontor i Malmö och i december samma år direktör för samma kontor. Finansinstitutet, som var ett emissionsbolag med bankrörelse, grundades med ett aktiekapital på 6.000.000 kronor, som därefter utvidgades till 22.000.000 kronor samt trädde i likvidation år 1925. Från sistnämnda år har Malmberg haft uppdrag såsom styrelseledamot eller revisor i ett flertal olika bolag. Se Löfgren, s. 528.

intäcka den uppståndna förlusten utan även ofta effektivt upphjälpa bolagets kassaställning och sålunda i och för sig tjäna de allra bästa ändamål för bolaget, sällan eller kanske aldrig redovisas under särskilt konto eller egen rubrik å bolagets vinst- och förlustkonto i dess huvudbok eller i styrelseberättelsens vinst- och förlusträkning, utan tvärtom ingå i poster, redovisade under någon däri förekommande samlingsrubrik såsom »vinst å rörelsen», »årets vinst», »diverse inkomster» el. dyl.,

3) att ändamålet med en sådan förning av tillskotts-posten, därest förningssättet överhuvudtaget diskuteras, uteslutande måste, intill dess motsatsen till fullo bevisas, anses hava varit ett för bolaget mycket gott ändamål, nämligen att icke genom oroande uppgifter — till skada för såväl delägare som fordringsägare — ytterligare försämra bolagets ställning utåt, därvid det bör uppmärksammas, att, därest det överhuvudtaget rör sig om ett bolag med, mänskligt att döma, möjlighet att genomrida de svåra tiderna — en även för den bäst invigde och mest sakkunnige alltid oerhört svårbedömbär sak —, det torde erfordras en osedvanligt stark bevisning för att ens misstänkliggöra än mindre göra otroligt det här påstådda ändamålet med tillskottet, som ju för övrigt praktiskt taget alltid i och för sig innebär en icke ringa prestation, vilken den presterande icke kan tänkas få åter på annat sätt än genom senare, förbättrade årsresultat för bolaget, ävensom

4) att ovan beskrivna förningssätt måste anses vara vedertaget inom landets bank- och industrivärld samt att, därest förfarandet skulle anses i något avseende brottsligt, detta skulle kunna medföra brottsansvar för många av våra mest kända bank- och industrimän, som dock i ifrågavarande hänseende handlat i god tro och med den bästa avsikt samt mången gång genom sådana åtgärder från undergång räddat mycket stora och för landet betydelsefulla industriföretag och deras fordringsägare.¹

¹ Se Löfgren, s. 666 f.

Styrelseberättelsen för år 1930 är icke berörd i domen, ty Torsten Kreuger hade då redan lämnat bolaget. Även under detta år fortsatte emellertid tillskotten från Kreuger & Toll och ingingo i vinst- och förlusträkningen på samma sätt som de närmast föregående åren i resultatkontot. När denna styrelseberättelse avgavs, hade 1929 års bokföringslag trätt i kraft. Det har därför ett särskilt intresse att beakta det utlåtande angående nu berörda vinst- och förlusträkning, som i en helt annan rättegång avgavs den 27 april 1933 av ledamöterna i Svenska Revisorssamfundet S. R. Wikland och H. Montelius. Utlåtandet i fråga avslutas sålunda:

Uttrycket 'god köpmannased' (jfr 3 § bokföringslagen) kan göras till föremål för olika utläggningar. Även den, som icke, ur principiell synpunkt, anser det önskvärt att ett långt gående sammanfattande av de poster, som ingå i bruttovinst å rörelsen, blir allmän köpmannased, måste dock medgiva, att praxis är, att dessa poster i vinst- och förlusträkning mycket ofta sammanföras till en klumpsumma. Först det sista året har statens lagstiftande myndigheter och den mera initerade allmänheten börjat allvarligt dryfta dessa spörsmål, och detta delvis föranlett av det som i detta fall har inträffat. Under ovan angivna förhållanden synes det oss i varje fall att en kraftigt sammandragen vinst- och förlusträkning icke kan sägas vara felaktig och än mindre kan ådraga styrelseledamot straff.

Av ovanstående torde alltså framgå, att undertecknade icke anse uppställningen av Vinst- och förlusträkningen av den 23 februari 1931 för Högbroforsens Industri Aktiebolag, i vad det gäller redovisningen av bruttovinsten å rörelsen, vara stridande mot vare sig bokföringslagens eller lag om aktiebolags bestämmelser eller gängse köpmannased.¹

¹ Se Löfgren, s. 669.

Slutligen må nämnas utlåtandet den 5 november 1932 av auktoriserade revisorn, lektorn i handelsteknik vid Statens Tekniska läroverk i Malmö Otto Ask. Häri behandlas bl. a. frågorna om Högbroforsens slutredovisning för såväl räntegottgörelse som tillskott. Lektor Ask betonar, att det icke finns några särskilda bestämmelser, vare sig i bokföringslagen eller i aktiebolagslagen rörande uppställandet av vinst- och förlusträkningar. Beträffande tillskotten finner han det varken »materiellt eller formellt oriktigt», att dessa »redovisas på konto, som avslutas i det bruttoresultatredovisande kontot». I fråga om räntegottgörelserna uttalar han sig på liknande sätt men tillägger: »Slutresultatet av verksamheten blir alldeles detsamma», (sc. huru än inkomsten rubriceras).¹ De citerade orden ha naturligtvis full tillämplighet även i fråga om tillskotten. Den i balansräkningen redovisade *verkliga behållningen, den s. k. nettovinsten, måste bliva en och densamma*, hur man än i vinst- och förlusträkningen rubricerar inkomstkällan. Detta synes man icke hava tillräckligt beaktat. Hade detta skett, så torde man aldrig ha fallit på denna idé att behandla dessa styrelseberättelser såsom på något sätt brottsliga. Det ligger i själva naturen hos begreppet *bruttovinst*, att dennas belopp icke kan giva någon ledning åt aktsamma människor för bedömande av rörelsens och ännu mindre av fabriksfastighetens värde. Så mycket mera måste detta sägas, när, såsom här skett, »Bruttovinsten å rörelsen» är den enda angivna inkomstkällan. Den spekulant, som på grund av Högbroforsens styrelseberättelser byggde sina kalkyler blott på bruttovinsten, borde sannerligen få stå sitt kast. En människa med normal aktsamhet hade i sådant syfte måst närmare studera styrelseberättelserna. Hade detta skett, skulle någon

¹ Se Löfgren, s. 479 f.

vilseledning icke kunna ha ägt rum. Belysande för det sagda är styrelseberättelsen för det första år, då Högbroforsens vinst- och förlusträkning påverkades av tillskott direkt från Kreuger & Toll, nämligen 1923. Balansräkningen visar här i tillgångar bl. a. »Kassa och banker . . . 430.483: 14» och 6 1/2 % statsobligationer . . . 613.500. Dessa tillgångar måste ju förmodas ha givit en betydande ränteinkomst, som i vinst- och förlusträkningen, sådan denna är uppställd, *måste* sökas under rubriken »Vinst å trämassa . . . 167.240». Detta måste naturligtvis även gälla den stora posten »Div. personer . . . 2.244.274: 36». I sistnämnda avseende kan jag bl. a. hänvisa till ett vittnesmål av auktoriserade revisorn G. Lindahl av den 9 december 1932, vari det heter, att storleken av en dylik post »vid balanskritik bör tillåta det antagandet, att t. o. m. en stor del därav är annat än räntefria varufordringar och varuskulder».¹ Av nu angiven grund synes det mig tydligt, att redan en ytlig granskning av styrelseberättelsen måste giva vid handen, att »vinst å trämassa» icke *kan* vara att fatta logiskt efter orden, utan att det snarare är en mindre lämpligt vald rubricering av saldot för *samtliga* inkomster efter avdrag av vissa omkostnader och andra utgifter. I de följande årens balansräkningar har visserligen tillgångsposten på 613.500:- i statsobligationer fallit bort, men *den* omständigheten kan icke ha gjort det nödvändigt för Högbroforsen att frångå sin dessförinnan tillämpade princip ifråga om koncentrationen i dess resultatredovisning.

Antag f. ö., att tillskotten icke hade influtit i resultatkontot utan hade blivit redovisade särskilt. Det kan bestämt påstås, att denna särskilda redovisning icke hade behövt ske under någon specialiserad rubrik, såsom »tillskott»,

¹ Se Löfgren, s. 544.

»understöd» eller dylikt, utan att icke ens skenbar grund till rättslig anmärkning skulle ha förelegat, om tillskotten upptagits såsom t. ex. »Diverse inkomster». Är det månne rimligt antaga, att lusten till obligationsinköp därigenom hade försvagats? Det var ju en känd sak, att tiderna voro dåliga. Ett betydande inkomstbelopp utanför själva rörelsen måste ju närmast leda till reflexionen, att Högbroforsen vore i det lyckliga läget att ha extra kapitaltillgångar, som gjorde det möjligt för fabriken att hålla ut under svårigheterna och avvakta gynnsammare konjunkturer. Och i själva verket hade en liknande effekt av styrelseberättelserna, kanske t. o. m. i ökad skala, inträffat, om tillskotten öppet hade redovisats såsom understöd från Kreuger & Toll.¹ Detta är emellertid en särskild sak, som längre fram i annat sammanhang skall beröras. Jag nämner det här blott för att visa, att hur det än vrides och vändes, synes det vara uteslutet att betrakta Högbroforsens resultatredovisning såsom vare sig olaglig efter aktiebolagslagen eller överhuvud såsom moment i ett bedrägeribrott mot obligationsspekulanter. Det synes fullkomligt godtyckligt att antaga, att tillskottens redovisning under bruttovinsten skulle mera ha kunnat föranleda obligationsköpen än deras redovisning såsom särskilda inkomster. Helt annorlunda hade saken legat till, om tillskotten varit fiktiva och icke verkliga. Men ett dylikt antagande faller helt och hållet utanför domspremisserna.²

Den bokföringsexpertis, som jag i det föregående åberopat, utgör som vi sett genomgående stöd för uppfattningen, att Högbroforsens resultatredovisning icke kan uppfattas såsom på något sätt olaglig. Samtliga de åberopade fackmännen ha emellertid uttalat sig på Torsten Kreugers anmaning. Går man till de av åklagaren tillkallade exper-

¹ Se nedan s. 246 f. och jfr s. 173—180.

² Se f. ö. nedan s. 80 n. 3.

terna, så finner man, att icke heller dessa andragit något, som kan tillmätas saklig betydelse gentemot ståndpunkten ifråga. Dessa fackmän hava till övervägande delar uppehållit sig vid andra frågor än tillskottens slutredovisning. Denna dryftas av dem till stor del endast i form av omedelbart avgivna svar å frågor i vittnesmål inför rätta den 18 november 1932.¹ Jag skall nu i tur och ordning beröra de tre experternas uttalanden.

Ur vittnesförhøret med auktoriserade revisorn Oscar Jelf må här anföras följande²:

Åklagaren: Vittnet har ju noggrant tagit del av Högbroforsens böcker. Vilken uppfattning har vittnet fått rörande bokföringens inverkan å innehållet i Högbroforsens balansräkningar samt vinst- och förlusträkningar?

1. Vittnet: Genom subventionerna har vinsten av bolagets rörelse och därmed även bolagets ställning förbättrats. I allmänhet hava dessa subventioner framträtt under rubriken »vinst å trämassa», »bruttovinst å rörelsen» eller liknande benämning. På sådant sätt rubricerade hava subventionerna redovisats i Högbroforsens vinst- och förlusträkningar, vilkas vinstsaldon under angivna benämningar följaktligen blivit i motsvarande mån för höga. Bokföringen av subventionsposterna har härjämte återverkat på innehållet i Högbroforsens balansräkningar därigenom, att tillgångarna ökats eller skulderna minskats.

Åklagaren: Har vittnet, som granskat Högbroforsens vinst- och förlusträkningar samt balansräkningar för ifrågavarande år, fått den uppfattningen, att andra personer genom att taga del av dessa handlingar kunnat vilseledas med avseende å bedömandet av bolagets ställning och likviditet?

¹ Se härom Löfgren, s. 504, 506, 510 f. samt 512—514.

² För att underlätta mina observanda *numrerar jag svaren*.

2. Vittnet: Ja, utan tvivel får man genom dessa handlingar en felaktig bild av Högbroforsens likviditet och av resultatet av bolagets rörelse.

Åklagaren: Advokaten Löfgren har i en vid senaste rättegångstillfället ingiven skrift påstått, att »var och en med affärsverksamhet förtrogen person» vid granskning av Högbroforsens vinst- och förlusträkningar måste säga sig, att under rubriken »vinst å trämassa» måste hava förts »bidrag, subventioner, tillskott eller liknande, som Högbroforsen kan ha kommit i åtnjutande av». Vad säger vittnet därom?

3. Vittnet: Jag kan ej förstå, hur man utan vidare skulle kunna utläsa ur Högbroforsens vinst- och förlusträkningar, att bolaget fått subventioner. För att subventionerna skulle hava redovisats på ett riktigt sätt, borde de hava förts på ett annat konto, exempelvis benämnt »diverse inkomster». Så som vinst- och förlusträkningarna nu se ut, kan det ej av dem synas, att subventioner ingå i »vinst å trämassa».

Åklagaren: Om »vinst å trämassa» förekommer i en balansräkning, måste det därav framgå, att denna vinst inbegriper subventioner?

4. Vittnet: Nej!

Löfgren: Låt vara, att vinst- och förlusträkningarna uppställts på ett i viss mån otillfredsställande sätt, eftersom man icke kan vid granskning av vinstsaldona direkt sluta sig till att subventioner influtit! Det har dock i dessa vinst- och förlusträkningar funnits blott ett enda resultatkonto för årets vinst. I balansräkningarna hava redovisats betydande fordringar hos »diverse personer», ofta överstigande 2.000.000 kronor. Den som nu jämför en Högbroforsens vinst- och förlusträkning med motsvarande balansräkning, måste draga den slutsatsen, att, om bolagets fordringar varit räntebärande, ränteinkomsterna influtit å det enda resultatkontot i vinst- och förlusträkningen. I följd härav måste man inse, att resultatkontot i Högbroforsens

vinst- och förlusträkningar omfattar alla bolagets inkomster.

5. Vittnet: Det finnes inga föreskrifter i lag, som angiva, huru en vinst- och förlusträkning skall vara beskaffad. Därför kan man möjligen gå med på det berättigade i att, fränsett in- och utgående balans, i en vinst- och förlusträkning redovisas uteslutande ett resultatkonto, vars saldo innefattar jämväl annat än företagets driftsinkomst. Den som uppmärksamst studerar en så beskaffad vinst- och förlusträkning och jämför den med tillhörande balansräkning, kan förstå, att i resultatkontots vinstsaldo ingår även annat än vinst å företagets drift.

Åklagaren: Om subventioner ingå i ett dylikt saldo, kan man då se det?

6. Vittnet: Nej, man får då en fullständigt felaktig bild av årsresultatet på detta sätt.

Löfgren: Om nu en vinst- och förlusträkning verkligen är så knapphändig, som förutsatts, och det däri förekommande resultatkontot »bruttovinst å rörelsen» eller »vinst å trämassa» följaktligen innefattar annat än driftsinkomster, vad skall man då säga om detta sätt att uppställa vinst- och förlusträkningen?

7. Vittnet: Det är otillfredsställande men ej felaktigt att låta alla möjliga inkomster inflyta i ett resultatkontos saldo. Såsom jag redan framhållit finnas nämligen inga föreskrifter i lag angående graden av specificering i en vinst- och förlusträkning. Men jag betonar, att, om en vinst- och förlusträkning verkligen är specificerad, posterna skola föras under riktiga benämningar. Därest en rubrik, benämnd »räntor», finnes i vinst- och förlusträkningen, skola samtliga räntor föras under denna rubrik. Då i Högbroforsens vinst- och förlusträkningar funnits en dylik ränterubrik, borde man, därest bolaget fått tillskott i form av räntor, satt detta under nämnda rubrik och ej å ett resultatkonto.

Ur dessa hr Jelfs svar kan icke utletas någon faktisk grund emot riktigheten av vad jag i det föregående anförde. Jag tillåter mig göra följande observanda. 1. Hr Jelfs båda första svar ha influerats av förutsättningen, att tillskotten varit icke verkliga utan fiktiva. 2. Beträffande de två första svaren märkes f.ö. vad jag nyss sagt, ovan s. 71 f., utvisande, att det eventuellt felaktiga i redovisningsmetoden dock icke kunnat spela någon roll såsom animerande till inköp av obligationer. 3. Tredje svaret utgör svar å en meningslös, utanför ämnet fallande fråga. Man märke även, dels att termen »vinst å trämassa» vid bedömande av domens ståndpunkt är utan särskilt intresse, vilket knyter sig till »bruttovinst å rörelsen», dels ock att hr Jelf inskjutit orden »utan vidare». Härmed har han uppenbarligen menat, att en aktsam granskare på grund av räkningarnas innehåll måste ha gjort sig närmare underrättad om uppkomsten av denna vinst å trämassa. 4. Nästa svar utgör svar på en likaledes meningslös fråga. 5. Svaren n:o 5 och 7, det senare i dess första del, *utgöra en bekräftelse på riktigheten i den ståndpunkt*, som jag i det föregående utvecklat. Vad den senare delen av n:o 7 angår, så brister ju förutsättningen, nämligen att Högbroforsens »vinst- och förlusträkning verkligen är specificerad». På inkomstsidan finns icke någon rubrik »räntor» i räkningen. Den omständigheten, att en viss utförlighet förefinnes på *utgiftssidan*, kan väl icke logiskt förhindra, att *inkomstsidan* sammanfattas i ett enda resultatkonto! 6. Det sjätte svaret är återigen ett svar på samma meningslösa fråga, som förut framställes.

Vad angår vittnesförhöret med auktoriserade revisorn John Nyberg, så uttalade även denne det för sakfrågan fullkomligt meningslösa, att det naturliga är, att saldot under rubriken »vinst å trämassa» innefattar vinst uteslutande av trä-

massefabrikation. I övrigt skilde han sig från hr Jelf genom sitt svar på frågan, huruvida icke tillgångsposten på omkring 2 miljoner kronor under rubriken »Diverse personer» borde föranleda uppfattningen, att räntor vore inbegripna i resultatkontots saldo. Hr Nyberg »skulle ej genast draga en sådan slutsats». Han vore närmast böjd för att antaga, att ifrågavarande räntor vore beräknade på utgiftssidan i vinst- och förlusträkningen under rubriken »Räntor», vilken rubrik han sålunda vore benägen uppfatta såsom ett *räntesaldo*. Detta svar är uppenbarligen föga genomtänkt, alldenstund denna räntepost i allmänhet var upptagen till samma belopp som räntan å obligationslånet och sålunda också konstant för de olika åren. Detta skulle innefatta, att fordringar på omkring 2 miljoner kronor icke skulle giva någon som helst ränteavkastning under något år! Detta vore nära nog otänkbart. Det skulle vidare innebära, att ett *saldo* å ett enligt sin natur högst föränderligt konto år från år vore detsamma. Dylikt är helt enkelt orimligt. Åklagarens 3:dje expert, auktoriserade revisorn Sven Hagström — som naturligtvis vill uttala sig modest gentemot sin kollega — säger också i sitt vittnesmål, »att det måste förefalla tämligen osannolikt, att ett så jämnt belopp som 240.000 kronor, vilket vid något tillfälle under rubriken 'räntor' uppförts i vinst- och förlusträkningen, skulle innefatta ett saldo».¹

Vad angår hr Hagströms vittnesmål i övrigt², så har

¹ Den ifrågavarande posten är i styrelseberättelserna för 1924—1929 upptagen på följande sätt: 1924 Räntor å obligationslån 220.000; 1925 Räntor 240.000, 1926—1929 Räntor 220.000. Man bör kanske lägga märke till, att första gången denna räntepost förekommer (för år 1924) rubriceras den uttryckligen såsom »Räntor å obligationslån». Dessa räntor belöpte sig exakt till 220.000 kr. Redan därav borde den eftertänksamme kunnat förstå, att ränteposten jämväl för åren 1926—1929 *uteslutande* avsåg obligationslånet.

² Hr Hagströms vittnesmål i ämnet var till skillnad från de båda föregående i huvudsak skriftligen avfattat.

han sammankopplat den nu berörda frågan med frågan om värdet å den pantsatta egendomen. Han menar, att detta värde var »helt och hållet beroende på, om rörelsen kunde drivas med vinst eller i varje fall utan underskott». Mot bakgrunden härav uttalar han, att

den tillämpade metoden att bokföra subventionerna haft en så att säga dubbel effekt, i 'det att en utomstående person, som granskat de offentliggjorda boksluten, blivit vilseledd, icke blott i fråga om avkastningen utan också beträffande värdet av säkerheten för obligationslånet. Det förefaller sannolikt, att konsekvenserna skulle blivit något annorlunda, om säkerheten för obligationslånet varit till sitt värde tämligen oberoende av rörelsens resultat, t. ex. om den utgjorts av skogsfastigheter, vilka måste anses alltid hava ett försäljningsvärde, även om detta kan växla med konjunkturerna.

Om subventionerna och räntan på bolagets fordran hos A. V. Holm hade redovisats exempelvis under rubriken »räntor» eller under ett så pass allmänt hållet namn som »diverse inkomster», så hade intrycket av det offentliggjorda bokslutet blivit ett helt annat, i det att därav framgått, att trämasserörelsen lämnat antingen förlust eller också ett mycket obetydligt överskott, som räckt att täcka endast en mindre del av räntorna å bolagets obligationslån och de allmänna omkostnaderna. Det förefaller sannolikt, att dessa omständigheter, om de genom boksluten blivit allmänt kända, skulle ogynnsamt inverkat på möjligheten att försälja bolagets obligationer.

Om pantvärdets beroende av rörelsen — en synpunkt som spelat en stor roll för domstolen, som överhuvud uppenbarligen låtit sig starkt influera av hr Hagströms uttalanden — skall jag senare i annat sammanhang yttra mig.¹

¹ Nedan s. 273 ff. och s. 287 ff.

När hr Hagström säger, att »det förefaller sannolikt», att tillskottens särskilda redovisning skulle ha ogynnsamt inverkat på möjligheten att försälja obligationerna, har han uppenbarligen varit angelägen att formulera detta omdöme såsom sin *subjektiva värdering*. Denna försiktighet har varit väl motiverad, såsom framgår av följande dialog mellan advokaten Löfgren och hr Hagström såsom vittne:

Löfgren: Varför har vittnet icke bland de omständigheter, som inverkat på säljbarheten av Högbroforsens obligationer, omnämnt Aktiebolaget Kreuger & Tolls borgen?

Vittnet: Denna borgen gällde ju blott en mindre del av lånet. Emellertid ansågs borgensförbindelsen fördelaktig och åstadkom ökade försäljningsmöjligheter för obligationerna.

Redan härigenom har hr Hagström själv rubbat sin framställda sannolikhetskalkyl. Härtill kommer, att hr Hagström uppenbarligen icke tagit i beaktande de båda synpunkter, som jag i det föregående anförte angående det för obligationsspekulanterna tilltalande i tillskottens rubricering vare sig såsom »diverse inkomster» — vilket ju måste tyda på extra kapitaltillgångar av största betydelse i beaktande av svårigheterna för trämassemarknaden — eller såsom »understöd från Kreuger & Toll», varigenom uppmärksamheten måste ha riktats på det förhållandet, att Högbroforsen helt enkelt utgjorde *dotterbolag till världens främsta finanskraft*. En fackmans värdeomdöme angående intrycket på allmänheten av en viss tillämpad redovisningsmetod bör icke — detta kan med absolut bestämdhet påstås — få tillmätas vägledande betydelse för en domstol, när det kan visas, att nämnda värdeomdöme generaliserats så, att *omständig-*

*heter, karakteriserande just det bedömda fallet, helt lämnats ur räkningen.*¹

Beaktas må även, att hr Hagströms berörda sannolikhetskalkyl också försvagas av hans eget här förut återgivna medgivande, att ränteposten i vinst- och förlusträkningen icke borde kunna uppfattas såsom ett räntesaldo. Därigenom blir ju följden helt enkelt, att »bruttovinsten» *måste* utöver rörelsevinsten innesluta andra inkomster, åtminstone räntor. Hr Hagström synes ju vilja ha lämnat redovisningsmetoden utan anmärkning, därest tillskotten hade redovisats under »räntor»! — I övrigt har hr Hagströms vittnesmål intresse blott därigenom, att han framhäver, att rubrikerna »bruttovinst å rörelsen» och »vinst å trämassa» hade olika omfattning, varande den förra vidsträcktare än den senare.

Hrr Jelf och Nyberg ha tillsammans med amiralitetsrådet Uno Brunskog avgivit utlåtande den 21 september 1933, i vilket de till bemötande upptaga åtskilliga synpunkter, som framställts av de av Torsten Kreuger tillkallade bokföringsexperterna.² I detta utlåtande beröras till en mindre del jämväl Högbroforsens vinst- och förlusträkningar. Där andrages dock intet av beskaffenhet att kunna sakligt inverka på den ståndpunkt, jag i det föregående utvecklat angående räkningarnas laglighet.³

¹ Ehuru det har blivit nödvändigt att redan i detta sammanhang beröra frågan om betydelsen av tillskottens öppna redovisning såsom härstammande från Kreuger & Toll, kommer denna frågas betydelse, som förut sagts, att beaktas även i senare sammanhang.

² Se Löfgren, s. 327—340.

³ Jag återkommer i andra sammanhang till uttalanden av hrr Jelf, Nyberg och Brunskog. Det väsentliga av vad dessa av åklagaren tillkallade bokföringsexperter anfört i sina skilda inlagor är utan intresse för en granskning av högsta domstolens utslag. Dessa experter hava nämligen huvudsakligen ägnat sig åt att söka göra sannolikt, att själva bokföringen hos Högbroforsen varit falsk. De ha i allmänhet

framställt saken rent av så, som om några tillskott aldrig ägt rum och som om sålunda inkomsterna till dessa belopp icke varit verkliga utan blott fingerade. Denna deras ståndpunkt har helt och hållet underkänts av högsta domstolen. T. o. m. hovrätten har uttalat, att det väl finge »anses utrett, att Kreuger & Toll medgivit, att Högbroforsen finge tillgodogöra sig ifrågavarande belopp såsom subventioner från Kreuger & Toll utan skyldighet för Högbroforsen att återgälda beloppen till nyssnämnda bolag, samt att *debiteringen av beloppen å Kreuger & Toll därför äro behöriga*» (kurs. här). I det nu sagda ligger förklaringen till, att min granskning av de ifrågavarande utlåtandena icke behövt bli omfattande. Så vitt dessa fackmän uttalat sig i den nu berörda frågan, vill jag till min ovanstående kritik ytterligare foga påpekandet, att hela deras inställning tyder på, att de snarare fattat sin uppgift såsom att utöva medhjälp åt åklagaren än som att avgiva sakkunnigutlåtanden i en rättegång. Jag tillåter mig att i detta avseende hänvisa till vad jag under rubriken »Jämförelse mellan de sakkunniges uttalanden» anført i mitt Utlåtande, s. 28—37.

Betydelsen av 85 §, 4:de stycket, samt 69 § aktiebolagslagen.

I fråga om lagligheten av Högbroforsens vinst- och förlusträkningar har en rätt ingående skriftväxling ägt rum mellan hovrättsrådet ERIK BERGENDAL och undertecknad. Hr Bergendal finner dem vara olagliga. Denna uppfattning stöder han dock icke på 132 § aktiebolagslagen. Det legala stödet för sin inställning synes han först vilja antyda genom följande uttalande:

Skulle en vinst- och förlusträkning av Högbroforsens typ anses riktig, synes hela bestämmelsen i aktiebolagslagen om att vinst- och förlusträkningar skola offentliggöras vara fullständigt meningslös.¹

Vad är det för en bestämmelse, som härmed åsyftas? Jag känner intet lagställe om att vinst- och förlusträkningar »skola offentliggöras». Enligt 85 § 4 st. skola de insändas till patentverket. Härigenom få de visserligen karaktär av offentlig handling. Men detta är något väsentligen annat, än att de skola offentliggöras. Offentliggörandet är i detta fall helt och hållet beroende på enskilt initiativ. Stundom sker sådant offentliggörande, stundom icke. Vad som ligger i patentverkets gömmor är i och för sig sannerligen icke offentliggjort för allmänheten. Hr Bergendal synes ha låtit

¹ Se Bergendal, Högbroforsmålet s. 11.

förleda sig av sin iver att här få fram ett s. k. »bedrägeri mot allmänheten». Eljest torde han ha förstått, att det är uteslutet att från bestämmelsen om vinst- och förlusträkningars insändande till patentverket draga någon som helst slutsats angående frågan, om »en vinst- och förlusträkning av Högbroforsens typ» måste anses lagenlig eller icke. Angående grunden till denna bestämmelse har man att gå till 1908 års kommittébetänkande. Enligt detta skulle dock endast balansräkningen insändas till registreringsmyndigheten. Det var på lagrådets förslag, som föreskriften i lagen kom att omfatta jämväl vinst- och förlusträkningen. Bestämmelsen om balansräkningens insändande motiverades i kommittébetänkandet kort och gott därmed, att densamma, stående i överensstämmelse med vad enligt flera utländska lagar vore gällande,

torde kunna kraftigt bidra till en sund utveckling av bolagsväsendet. Bärkraftiga och på solida grunder byggda företag kunna endast hava gagn av att deras balansräkningar göras till offentliga handlingar. Att en sådan föreskrift kan te sig mindre tilltalande för bolag, vilka ej förtjäna allmänhetens förtroende, utgör ej något skäl mot samma föreskrift.

Syftet med bestämmelsen i 85 § 4 st. kan icke vara något annat, än att handlingen skall vara tillgänglig för den, som vill granska densamma, vare sig syftet endast är att inhämta upplysningar eller jämväl eventuellt att framställa anmärkningar. Huruvida sådana anmärkningar äro befogade eller icke — för den frågans besvarande kan stadgandet icke lämna ringaste ledning. Följaktligen torde man röra sig i cirkel, om man tar detsamma till intäkt för sin åsikt om en viss balansräknings laglighet eller olaglighet. Och säkert är, att det är ohållbart att med stadgandet ifråga argumentera

angående, hur en vinst- och förlusträkning lagligen bör vara upprättad. Saken skall ytterligare beröras här nedan s. 57 ff.

Till sist återstår endast 69 § — det enda stadgande i aktiebolagslagen som av hr Bergendal direkt nämnes —såsom grund för dennes ståndpunkt. Hr Bergendal är mycket förvånad över att jag till stöd för min åsikt om vinst- och förlusträkningarnes i Högbroforsen riktighet kunnat nöja mig med att åberopa bokföringsexperter och icke citerat vissa rättslärdas uttalanden angående nu sagda lagrum. Härmed åsyftas dels lagrådets uttalande vid lagens tillkomst, dels ock HEMBERG och SILLÉN, Bokföringslagen, samt SKARSTEDT, Allmänna aktiebolagslagen. Uttalandena i de båda senare kommentarerna syntes mig alltför knapphändiga och självfallna för att behöva beaktas, och vad lagrådets yttrande angår, hade jag detta icke tillgängligt och införskaffade det icke, enär all anledning (varvid jämväl de båda kommentarerna fingo betydelse) saknades att däri kunna finna något stöd för annan mening, än den jag hävdade. Och i verkligheten är situationen den, att, om jag skulle ha citerat dessa uttalanden, så skulle jag logiskt icke ha kunnat göra det för annat syfte än att stödja min egen ståndpunkt. Hr Bergendals tillvägagångssätt på denna punkt är synnerligen mystiskt, såsom framgår av följande.

Hr Bergendal åberopar sig på de ifrågavarande uttalandena för att därmed stödja sin åsikt, att *allmänheten* enligt aktiebolagslagen skulle vara *berättigad* att genom en vinst- och förlusträkning få veta, på vad sätt vinst eller förlust uppkommit. Emellertid heter det nu hos lagrådet, som hr Bergendal korrekt citerar:

Med hänsyn till den stora vikt, som ligger därpå, att *aktieägarna* (kurs. här) erhålla fullständig kunskap

om, hur den vinst uppkommit, som balansräkningen utvisar, synes det böra åligga styrelsen att vid förvaltningsberättelsen foga, förutom balansräkningen, jämväl vinst- och förlusträkningen. I händelse stadgande i sådant syfte meddelas, erfordras ej föreskriften, att i förvaltningsberättelsen skall uttryckligen angivas den vinst eller förlust, som uppkommit av rörelsen under året.

Det säger sig självt, att genom detta lagrådets uttalande icke någon ny lag eller någon från kommitténs förslag avvikande lag kan anses vara införd, som förbjöde koncentrerade resultatredovisningar. Frågan, huruvida sådana äro tillåtna eller icke, måste bedömas enligt gällande aktiebolagslag helt oberoende av uttalandet ifråga. Då nu lagen i detta avseende icke uppställer något som helst krav, måste följderna bliva, att ett enda bruttoresultatkonto, varunder intäkter från samtliga skilda inkomstkällor samlats, måste *lagligen* vara fullt acceptabelt. Någon verklig meningskiljaktighet härutinnan kan icke heller sägas vara rådande.¹ Det kan nu förefalla, som om denna sak hade förbisetts av lagrådet, när detta talar om att erhålla *fullständig* kunskap om hur vinsten i balansräkningen, d. v. s. nettovinsten, uppkommit. Hur kunde väl en aktieägare vinna *fullständig* sådan kunskap genom en koncentrerad resultatredovisning? Emellertid behöver det alls icke vara fråga om något förbiseende från lagrådets sida. »Fullständig» står helt visst hos lagrådet icke i absolut mening. Det finns näppeligen någon vinst- och förlusträkning, som giver *fullständigt* besked om, hur vinsten uppkommit. Med »fullständig kunskap» måste därför lagrådet endast ha menat så fullständig kunskap, som i varje särskilt fall genom vinst- och förlusträkningen står

¹ Se utom s. 64 ff. i det föregående vad som sägs här nedan s. 92 ff.

att vinna. Något tvivel härom kan icke råda, såvida man icke vill antaga ett nyssnämmt förbiseende från lagrådets sida. Och på alldeles samma sätt äro de båda nyss berörda kommentarernas uttalanden att uppfatta. Den ena har tagit formuleringen direkt efter lagrådet. Den andra talar om kännedom om »på vad sätt» vinsten uppkommit, varvid naturligtvis är att underförstå orden, »så långt som detta sätt framgår av resultatredovisningen».

Lagrådets berörda uttalande hänför sig till 65 § i 1908 års kommittébetänkande. Detta stadgande fick sin motsvarighet i 69 § av den nuvarande lagen. Betänkandet skiljer sig från den sedermera antagna lagen just därutinnan, att enligt betänkandet styrelseberättelsen *icke* skulle åtföljas av vinst- och förlusträkning utan endast av balansräkning, vartill kom föreskriften, att styrelseberättelsen skulle »uttryckligen angiva den vinst eller förlust, som uppkommit av rörelsen under året». Alltså: enligt betänkandet var det alls icke fråga därom, att *ens aktieägarne* av styrelseberättelsen skulle kunna sluta sig till, på vad sätt vinsten uppkommit. Den i själva lagen genomförda ändringen om vinst- och förlusträkningens medtagande grundar sig uppenbarligen på lagrådets ovannämnda uttalande och var sålunda motiverat *uteslutande* av hänsyn till *aktieägarne*. Aktieägarne i fallet Högbroforsen voro Kreuger & Toll, d. v. s. tillskottsgivaren själv! Det är endast Högbroforsens vinst- och förlusträkningar, som jag yttrat mig om. Hur vore det väl möjligt att taga vare sig lagrådets yttrande eller den därav föranledda formuleringen i 69 § till intäkt för att dessa vinst- och förlusträkningar genom sättet för tillskottens redovisning varit oriktiga? *Tillskottsgivaren själv behövde väl icke upplysas om sina egna tillskott!*

Kommentatorernas uttalanden stå, självfallet f. ö., i full

överensstämmelse med lagrådets yttrande. SKARSTEDT inskränker sig till denna anmärkning: »Meningen är, att *aktieägarne* (kurs. här) skola erhålla fullständig kunskap om, hur vinst eller förlust uppkommit.» Hos HEMBERG och SILLÉN heter det endast: »Häri genom (genom vinst- och förlusträkningen) kunna *aktieägarna* (kurs. här) förskaffa sig kännedom om *på vad sätt* vinst eller förlust uppkommit.» Hos dessa kommentatorer göres sålunda icke en antydning om att vinst- och förlusträkningen hade till syfte att tjäna allmänheten.

Det egendomliga i hr Bergendals framställning på denna punkt ligger däri, att han å ena sidan korrekt återgiver alla dessa uttalanden, som han förebrår mig att icke ha beaktat, men därefter i sina konklusioner helt ogenerat glider bort ifrån den dominerande synpunkten i dem, som är *aktieägarnes* intresse, och talar om »man» och »allmänheten» i stället för om »aktieägarne». Jag ifrågasätter självfallet icke, att denna falska metod skulle avsiktligt ha tillämpats av hr Bergendal. Tvärtom är den så pass anmärkningsvärd, att den näppeligen kan förklaras på annat sätt, än att hr Bergendal förletts till densamma genom sin iver att få mig vid skampålen såsom en okunnig och slarvig jurist. Mitt ibland de antydda konklusionerna beaktar visserligen hr Bergendal, att tillskottsgivaren och aktieägarne voro samma personer. Men i stället för att därav bringas till insikt om att hela den föregående argumentationen och de sedermera fällda nedläggande omdömena om min lagtolkningsförmåga¹ hängde i luften, har detta beaktande ingen annan verkan på honom, än att han helt framt proklamerar, att Högbroforsens bokföringstransaktioner finge sin naturliga förklaring i syftet att vilseleda *allmänheten*. Denna proklamation sker, allt

¹ Bergendal, Högbroforsmålet, s. 13 f.

under det att förf. försäkrar, att han »endast talar om sakens rent objektiva sida»!

Jag har redan förut nämnt, att hr Bergendals försök att stödja sig på 85 § 4 st. (såvitt nu detta verkligen avsetts av honom) måste anses vara förfelat. Enligt detta stadgande skall styrelseberättelsen, inkl. balansräkningen samt vinst- och förlusträkningen, insändas till patentverket. För fullständighetens skull må nu ytterligare några ord därom sägas. Föreskriftens utvidgning till att utöver balansräkningen omfatta jämväl styrelseberättelsen och vinst- och förlusträkningen tillkom som sagt på lagrådets initiativ. Hade lagrådet icke föreslagit, att vinst- och förlustbeloppens angivande i styrelseberättelsen skulle ersättas genom hela vinst- och förlusträkningens fogande till denna, så finns icke någon anledning antaga, att lagrådet vid förevarande paragraf skulle ha förordat vinst- och förlusträkningens insändande till registreringsmyndigheten. Lagrådet säger om saken endast helt kort, att insändningsskyldigheten i fråga om balansräkningen »lämpligen synes böra utsträckas att omfatta jämväl förvaltningsberättelsen samt vinst- och förlusträkningen». Då lagrådet alls intet nämner angående insändandets betydelse för den stora allmänheten, och det, ehuru lagrådet i föregående stycke ingående uppehållit sig vid *aktieägarnes* intresse att av styrelsen erhålla kompletterande upplysningar utöver vad som framgår av styrelseberättelsen och vad till denna hör (jfr 85 § 3 st.), så måste det redan av nu angivna skäl vara grundlöst att å bestämmelsen om vinst- och förlusträkningens insändande till patentverket bygga någonting angående, hur vinst- och förlusträkningen lagligen bör vara upprättad.¹

¹ Det avgörande skälet till friheten i fråga om sättet för räkningens uppställande är emellertid naturligtvis, att lagen själv icke uppställer något krav på, hur

Insändandet av styrelseberättelsen med dess räkningar har därför uppenbarligen framför allt till syftemål att utgöra en viss kontroll på styrelsen, om denna tredskas att förete handlingarne. De intresserade, som här komma i fråga, äro framför allt allmänne åklagaren och aktieägare, som av någon anledning icke hade annan tillgång till handlingarna ifråga. Då dessa emellertid bliva offentliga handlingar, kan naturligtvis vem som helst skaffa sig tillgång till dem, särskilt aktiespekulanter men självfallet även eventuella obligationsspekulanter, om de därtill hava lust. Men detta har *intet att skaffa* med den frågan, huru vinst- och förlusträkningen skall vara upprättad. Att den frågan enligt aktiebolagslagen och hela dess anda är att besvara ur synpunkten av *aktieägarnes* intresse kan icke betvivlas av någon, som sökt studera sig in i denna sak¹, och man bör härvid lägga märke till, att t. o. m. aktieägarna enligt lagen icke ha absolut anspråk på att erhålla fullständiga upplysningar angående förhållanden, som kunna inverka på bedömandet av värdet å bolagets tillgångar och av dess ställning i övrigt. Ty när på lagrådets hemställan styrelsen ålades en sådan *kompletterande* upplysningsplikt gentemot aktieägare, så gjordes dock denna plikt — i full överensstämmelse med lagrådets förslag — beroende därav, att upplysningarna kunde meddelas »utan förfång för bolaget» (85 § 3 st.). Att vid detta förhållande vilja hävda, att en sådan resultatredovisning som Högbroforsens av hänsyn

en sådan räkning bör vara upprättad. Gentemot detta sakförhållande skulle icke blotta uttalandet från lagrådets sida av ett sådant krav ha kunnat tillerkännas betydelse av lag.

¹ Det förhåller sig på ett annat sätt med balansräkningen. Här har ju lagen dock vågat sig på att meddela föreskrifter om sättet för dess upprättande. Men även dessa föreskrifter ha i första hand sin grund i hänsynen till aktieägarnes intresse. (Se Kommittébetänkandet, Motiv, s. 3 f.)

till *allmänheten* skulle vara olaglig förefaller mig vara ganska omdömeslöst.¹

Att bolags styrelseberättelser numera ofta offentliggöras i tidningarna, vilket hr Bergendal synes fästa stor vikt vid för hävdandet av sin ståndpunkt, är en omständighet, som icke kan inverka på lagens tolkning. För fullständighetens skull bör det dock anmärkas, att all utredning saknas därom, att Torsten Kreuger direkt eller indirekt medverkat till spridning av styrelseberättelserna till allmänheten vare sig genom dessas offentliggörande i tidningarna eller på annat sätt.²

¹ Det har sitt intresse att taga del av den farhåga, som i kommittén uttrycktes av en ledamot, som reserverat sig mot att t. o. m. blott balansräkningen skulle insändas till patentverket. Reservanten erinrade därom, att man vid förra aktiebolagslagens tillkomst föreslagit, att balansräkningen skulle införas i allmänna tidningarna. Denna bestämmelse hade emellertid av riksdagen uteslutits »enär offentliggörandet av balansräkningen kunde åstadkomma en ogrundad minskning i allmänhetens förtroende för ett aktiebolag, då verksamheten av tillfällig anledning något år givit dåligt resultat, samt giva bolagets konkurrenser viktiga upplysningar, som det låge i bolagets intresse att undanhålla dem». Reservanten menade därför, att bestämmelsen om balansräkningens insändande till patentverket säkerligen komme »att verka därhän, att balansräkningen upprättades i mycket starkt sammandragen form, vilket icke vore fördelaktigt för aktieägarne». Dessa reservantens synpunkter ha icke synbarligen blivit bemötta från kommittémajoritetens sida.

² Se ovan noten å s. 58 f.

Kunde Högbroforsens resultatredovisningar bilda rättstridigt moment i ett bedrägeribrott?

Det föregående torde ha givit vid handen, att Högbroforsens vinst- och förlusträkningar — även om preskriptionstiden icke gått till ända — icke voro straffbara efter aktiebolagslagen utan enligt denna fullt lagliga. Därmed vore det dock icke uteslutet, att dessa redovisningar likväl kunde utgöra moment i bedrägeribrott. Brottsligheten låge då icke i och för sig i själva räkningarnas utfärdande utan i detta tillsammans med vissa effekter och visst uppsåt att åstadkomma dessa effekter. Detta skulle då på juristspråket uttryckas så, att räkningarne, ehuru i och för sig icke straffbara, likväl i detta särskilda fall på grund av vissa tillstötande moment hade rättsstridig karaktär.

Jag kan nu icke närmare gå in på innebörden av begreppet rättsstridighet — dess rättsskolastiska karaktär å ena sidan och de realiteter å andra sidan, som med begreppet kunna vara avsedda.¹ Det torde dock vara ofrånkomligt, att ett straffbud icke kan fullgöra sin sociala funktion, så vitt straffet utgör reaktion på handlingar, vilkas utövande åtminstone inom den ifrågavarande miljön (här affärslivet eller viss bransch av detsamma) uppfattas såsom icke blott fritt från

¹ Den därför särskilt intresserade hänvisar jag till mina arbeten Kritik av straffrättens grundåskådningar, 1920; Svar till professor Thyren, 1921; samt Obligationsbegreppet, II, 1, 1930, s. 195 ff.

klander utan också såsom tillhörande den allmänna rörelsefriheten. Märk väl, jag talar här icke om lämpligheten eller olämpligheten att införa nya straffbestämmelser till påverkande av handlingssätten, av bokföringsmetodernas förbättring, utan jag talar om situationen sådan som den faktiskt är. Detta förhållande, att en mängd bokföringssakkunniga personer funnit resultatredovisningen oklanderlig och icke stridande mot något lagbud, måste ha betydelse, utöver det förut sagda, att utgöra stöd för själva den lagtolkning, som nyss hävdats. Dessa fackmäns uttalanden äro sådana, att den av Högbroforsen tillämpade redovisningsmetoden synes böra uppfattas såsom något, vars *rättsliga tillåtlighet* inom affärsvärlden anses vara en självklar sak. Såvitt kunskaper i ämnet kunna erhållas, har faktiskt det bruket utbildats, att tillskott och andra oberoende av själva driften vunna inkomster jämte driftsinkomsterna kunna föras som gemensam bruttovinst. Auktoriserade revisorn Seth Svensson har till sina härovan, s. 64, anförda ord fogat följande:

Jag kan även intyga, att vid de fall av tillskott från aktieägare eller andra intressenter, som jag stött på i min praktik, dessa tillskott *i regel* (kurs. här) icke redovisats såsom särskilda poster i vinst- och förlustkontot utan fått öka bruttovinsten å rörelsen.

Det är dock helt naturligt, att revisorerna under rådande förhållanden blott mycket ogärna vilja meddela sina erfarenheter från de av dem reviderade bolagen, vilkas böcker äro så att säga motsatsen till offentliga handlingar. Auktoriserade revisorn Hörlin har emellertid gått så till väga, att han granskat de publicerade vinst- och förlusträkningarne från en mängd aktiebolag inom industrier, närbesläktade med Högbro-

forsens företag.¹ Därvid har det helt naturligt varit omöjligt för honom att avgöra, i vilken mån de utanför drifts-inkomsterna liggande intäkterna eventuellt utgjorts av tillskott. Men detta är ju fullkomligt likgiltigt, alldenstund själva tillskotten i och för sig icke kunna vara olagliga och ingen ifrågasatt annat, än att tillskotten under alla omständigheter måste kunna redovisas under sådan rubrik som t. ex. »diverse inkomster» eller dylikt. Hr Hörlin slutar sin granskning i följande ordalag:

Som redan framhållits går tendensen i Sverige även mot en alltmera ogenomskinlig vinst- och förlusträkning i förvaltningsberättelsen och en eventuell ändring i detta förhållande blir väl beroende av vilka krav en ändrad aktiebolagslagstiftning kommer att uppställa på denna punkt. Den, som har haft tillfälle att i stor utsträckning taga del av svenska bolags förvaltningsberättelser, kan konstatera, att ett mycket stort antal företag årligen publicera vinst- och förlusträkningar, som till formen äro lika sammandragna eller ännu mera koncentrerade än de, som förekomma i Högboforsens styrelseberättelser.²

Jag fick mig på våren 1937 tillställt ett intyg av en jurist, som av särskild anledning haft tillfälle att få inblick i affärsbolagens böcker. Hans namn är jag befogad att uppgiva för den, som därav kan vara intresserad. Intyget lyder sålunda:

Efter krisen i början på 1920-talet blevo tillskott, s. k. subventioner, av aktiebolags aktieägare för att täcka uppkomna förluster vanliga.

¹ Se Löfgren, s. 648—655.

² Vad emot hr Hörlin andragits av hrr Jelf, Nyberg och Brunskog i deras utlåtande av 21 sept. 1933 (se Löfgren, s. 329—332) är gentemot min framställning utan saklig betydelse.

Enligt min erfarenhet — vunnen genom upprättande av deklarationer för ett stort antal större och mindre aktiebolag under denna tid — redovisades så gott som alltid dylika tillskott under samlingsrubrikerna: »bruttovinst», »bruttoinkomst», »bruttovinst å rörelsen» eller t. o. m. som »bruttovinst» å viss angiven rörelse.

En amiral, ordförande i ett rederibolag — hans namn kan också på begäran därom uppgivas — har intygat, att tillskott till hans bolag under en följd av år i resultatredovisningen upptagits tillsammans med driftsinkomsterna under den gemensamma rubriken »Fartygens inseglade bruttofrakter».

Särdeles belysande för föreliggande fråga synes mig vara ett beedigat intyg av den yrkesrevisor, som under samtliga åren granskat Högbroforsens böcker. Jag anför ur detta utlåtande följande:

Jag vet emellertid, att jag vid varje revision genomgick hur vinsten för året uppkommit och har jag därvid givetvis uppmärksammat den överföring, varom här är fråga, samt att det sålunda från kontot 'allmänna omkostnader och räntor' överförda beloppet innehöll ett tillskott från Aktiebolaget Kreuger & Toll. Detta gäller även övriga år, då tillskott från Aktiebolaget Kreuger & Toll förekommit och liknande överföringar till vinst- och förlustkontot skett. Hade jag ansett dessa bokföringsåtgärder vara någonting anmärkningsvärt, hade jag givetvis begärt rättelse och säkerligen erinrat mig detta nu. Så har emellertid icke varit fallet

— — —
 Beträffande samtliga revisioner jag verkställt hos Högbroforsen gäller, att jag aldrig fick något intryck av att man önskade dölja något eller att man önskade undanhålla mig några uppgifter. Samtliga böcker och handlingar, vilka vi vid revisionerna önskade erhålla till-

gång till, ställdes till vårt förfogande. Samtliga upplysningar vi begärde gavs oss beredvilligt och utan några svårigheter. Jag fick aldrig anledning att framställa några anmärkningar vare sig mot bokföringen av särskilda belopp eller på grund av att verifikationer till utgiftsposter eller fakturor avseende inkomstposter sänkades. Det rådde icke vid något tillfälle någon särskild brådska vid revisionerna, och förekom det aldrig, att någon inom bolagets ledning vid desamma försökte göra sitt inflytande gällande på något obehörigt sätt. Jag vill framhålla, att jag vid polisförhöret yttrade, att jag aldrig sett T. Kreuger, och att han sålunda aldrig närvarit vid någon revision. Innehållet av detta intyg är jag villig att med ed bekräfta.

Slutligen må ytterligare nämnas, att lagutskottet vid 1936 års riksdag avstyrkte en motion, utmynnande just i förbud mot koncentrerade resultatredovisningar av samma slag som Högbroforsens. Visserligen motiverade utskottet sin avstyrkan med den pågående revisionen av aktiebolagslagen. Men det synes uppenbart, att, om utskottet verkligen funnit sådana redovisningar redan nu lagligen otillåtna, så hade detta måst åtminstone antydvas i den avstyrkande motiveringen. Jag är också i tillfälle meddela, att amiral Lindman, ehuru då icke längre medlem av riksdagen, skriftligen tagit bestämt avstånd från motionen. Åberopande sig på »en ganska stor erfarenhet om dessa saker» fann han det föga vidsynt att stifta en sådan lag, varför han icke ville tillråda densamma.

Vad jag sålunda vill säga är, att, när en mängd bokföringssakkunniga, vilkas ansvarskänsla det saknas all anledning att draga i tvivelsmål, gått in för att Högbroforsens resultatredovisning varit riktig och i överensstämmelse med våra lagar, och när denna redovisning dessutom kan visas stå i

överensstämmelse med rådande affärsbruk, då är det synnerligen betänkligt och kan enligt min mening icke rättsvetenskapligt försvaras att betrakta densamma såsom en s. k. rättsstridig handling. En motsatt uppfattning synes mig leda till uppenbara olägenheter. Dess tillämpning måste åstadkomma osäkerhet och nervositet inom affärslivet. Fullt hederliga människor skulle riskera att indragas som parter i kriminella rättegångar, beroende därpå att såsom fullt tillåtna betraktade handlingar plötsligt behandlades såsom moment i brottsliga tilltag, och detta *utan att* nya straffbud tillkommit. I ett fall som det föreliggande betyder denna uppfattning dessutom, att en åklagare kunde alltför godtyckligt använda strafflagen som ett tillhygge mot honom (eller andra av vilka han är beroende) misslaglig person. Även om åklagaren strävade efter att icke förfara godtyckligt, så innebär den nu kritiserade uppfattningen likväl i ett fall som det föreliggande, att straffet endast blir ett sporadiskt tillhygge, varmed man så att säga slår blint i högen.

Min uppfattning är sålunda, att även om, allmänt sett, bedrägerirekvisitet vis à vis obligationsspekulanterna objektivt och subjektivt skulle vara fyllt, så skulle likväl icke straffbarhet föreligga på den grund, att »brottet» begåtts genom en redovisningsmetod, som icke finge betraktas som en s. k. rättsstridig handling. För denna min mening får jag anses i det föregående ha framlagt en tillräckligt stark argumentering. Redan med hänsyn härtill vågar jag sålunda påstå, att domen är ohållbar och sålunda den däri gjorda rättstillämpningen lagstridig. Men samtidigt synes det mig

icke alldeles uteslutet, att just i denna fråga — angående möjligheten att överhuvud, d. v. s. även i fall av utredning om subjektivt täckta bedrägerieffekter, betrakta Högbroforsens redovisningsmetod såsom rättsstridig — rättsvetenskaplig meningsskiljaktighet kunde föreligga. Av denna anledning vill jag icke påstå, att rättstillämpningen i Högbroforsdomen ur nu berörda synpunkt varit *uppenbart* stridande mot lag. Hela den förestående framställningen om resultatredovisningen har jag sålunda icke utfört för att därå vilja grunda resningslagens tillämpning på Högbroforsdomen. Jag har medtagit denna framställning endast därför, att den synes mig underlätta förståendet av tredje avdelningen, i vilken jag visar upp, att antagandet av förhandenvaron av vilket som helst av de ovan s. 50 angivna momenten i bedrägerirekvisitet står i uppenbar strid mot lag. Innan jag övergår till tredje avdelningen skall jag emellertid nu till sist beröra den eller de anmärkningar mot Högbroforsens *balansräkningar*, som kunna tänkas vara avsedda i domen.

II.

Vad avser högsta domstolens anmärkning emot balansräkningarna?

För att en anmärkning mot balansräkningarna skulle kunna utgöra grund för antagandet av bedrägeribrott, måste den gå ut därpå, att Högbroforsens tillgångar blivit obehörigen uppskrivna i balansräkningarna. När man nu i högsta domstolen ogillat hovrättens ståndpunkt, att det A. V. Holm i Högbroforsens räkenskaper påförda beloppet, 400.000 kronor, icke avsett någon verklig fordran, har man mycket svårt att begripa, vad högsta domstolen egentligen tänkt på, när den jämväl hänvisar till balansräkningarna såsom grund för bedrägeridomen. Omdömesgilla människor, t. o. m. bokföringskunniga jurister, ha i den muntliga diskussionen om denna sak framfört den meningen, att justitieråden måste ha missförstått sambandet mellan å ena sidan vinst- och förlusträkningarna och å andra sidan balansräkningen därhän, att balansräkningen skulle influeras av huru tillskotten redovisades, av om de redovisades under särskild rubrik eller i ett gemensamt bruttovinstkonto. Att ett dylikt misstag begåtts inom högsta domstolen förefaller dock oantagligt, låt vara att hovrättsrådet Bergendal i sin förut berörda skrift icke synes ha haft denna sak helt klar

för sig.¹ Emellertid kan det icke nog starkt understrykas, att vad man än må säga om metoden för Högbroforsens redovisning av tillskotten, så kan denna metod aldrig föranleda några anmärkningar mot balansräkningarna, alldenstund *tillskotten varit verkliga och icke fiktiva och sålunda kommit Högbroforsen till godo såsom andra inkomster.*² Ehuru denna sak, när den väl påpekats, borde vara uppenbar för vem som helst, skall jag likväl andraga ett par fackmannauttalanden i ämnet. Auktoriserade revisorn H. Hörlin säger i ett utlåtande den 2 augusti 1933:

Om ett bolag vid början av ett år visar jämvikt mellan tillgångar och skulder, men i bokslutet vid årets slut visar exempelvis 900.000 kronor i tillgångar och 1.000.000 kronor i skulder och eget kapital, så följer härav, att bolaget under året gått med en förlust av 100.000 kronor. Någon intressent subventionerar nu bolaget genom ett tillskott av kontant 100.000 kronor eller genom att efterskänka en fordran på 100.000 kronor. Härigenom försvinner förlusten och jämvikt uppstår mellan aktiva och passiva. Då tillskottets i balansen upptagna värde motsvaras av dess verkliga värde kan någon berättigad kritik av transaktionen ej framställas. En maskerad subvention äger däremot rum, om intressenten ifråga till bolaget överlämnar exempelvis en fastighet värd 50.000 kronor och denna sedan i balansräkningen uppskrives till 100.000 kronor. I sådant fall skulle man kunna säga att bolagets ekonomiska ställning angives såsom bättre än den i verkligheten är. Beträffande Högbroforsen har likväl de från Kreuger & Toll erhållna beloppen i intet fall utgjort en dylik »maskerad subvention», utan de tillförda beloppen ha antingen

¹ Se Skall sanningen i Högbroforsmålet kunna förkvävas?, s. 15 f. Å andra sidan uttrycker sig rådhusrätten på ett sådant sätt (se Löfgren, s. 145), att det är tydligt, att denna domstol icke missförstått saken, vadan det blir ännu mera osannolikt, att högsta domstolen skulle ha begått misstaget ifråga.

² Se ovan s. 80 n. 3.

utgjorts av kontanter eller efterskänkta fordringar. En verklig förbättring motsvarande de i bokföringen angivna subventionsbeloppen har således ägt rum ... De genom subventionerna Högbroforsen tillförda beloppen ha ej förryckt eller maskerat balansräkningarnas värdesiffror. En granskning av balansräkningarna under perioden 1922—1929 ger ej belägg för att Högbroforsens ekonomiska ställning i balansräkningarna angivits såsom väsentligt bättre än den i verkligheten varit under dessa år.¹

Auktoriserade revisorn G. Lindahl yttrar sig den 16 augusti 1933 sålunda:

När man utgår från, att bolaget varit berättigat att debitera Kreuger & Toll beloppen ifråga (tillskotten) bör ur bokföringsteknisk och balanskritisk synpunkt ingen anmärkning i berörda hänseende riktas mot Högbroforsens balansräkningar, i det att den ekonomiska ställningen, sedd *ur bokföringskritisk synpunkt*, måste anses riktigt återgiven.²

Räkna vi emellertid nu, på goda grunder, med, att domstolens anmärkning mot balansräkningarna icke har något med tillskottsredovisningen att skaffa, så synes den enklaste metoden för vinnande av upplysning, om vad domstolen avsett, vara att gå till ett studium av hovrättens utslag. Det är ju hovrättens utslag, som högsta domstolen haft att, helt eller delvis, fastställa eller ändra. Att högsta domstolen skulle låta sin dom influeras av ett visst förhållande, som icke nämnts i dess utslag och vars förhandenvaro icke heller finnes angiven i hovrättens utslag, synes näppeligen tänkbart. Går man nu därför till hovrättens utslag, så giver en granskning av detta vid handen, att det enda, som i

¹ Se Löfgren, s. 660 f. samt s. 662.

² Se Löfgren s. 699.

balansavseende kan vara avsett av högsta domstolen, är hovrättens och rådhusrättens gemensamma uppfattning, att Högbroforsens anläggning genom vissa bokföringsåtgärder pr 31 december 1922 kommit att obehörigen uppskrivas med 120.000 kronor.¹ Härom heter det i rådhusrättens utslag, vartill hovrätten hänvisat, följande:

I oktober 1922 har dels Industriaktiebolaget Standard, nedan benämnt Standard, genom Torsten Kreuger med Aktiebolaget Karlstads Mekaniska Verkstad träffat avtal om leverans eller ombyggnad av vissa för Högbroforsens Industri Aktiebolags, nedan kallat Högbroforsen, anläggning i Häggenås avsedda maskiner, att betalas med 81.000 kronor, dels ock Högbroforsen av Verkstadsbolaget för ett pris av 25.500 kronor beställt vissa sliperimaskiner. För samtliga ovannämnda maskiner, vilka skolat levereras senast den 15 februari 1923, har Standard enligt en den 31 december 1922 dagtecknad faktura påfört Högbroforsen 226.500 kronor, varjämte Högbroforsen i samma faktura jämväl påförts 2.600 kronor för viss beställning, slutande fakturan sålunda å 229.100 kronor. I Högbroforsens dagbok för år 1922 har per den 31 december under en post med texten »Ind. A. B. Standard fordran enl. fakt. ^{31/12} 22 å 4 st. turbiner och 6 st. sliperimaskiner m/m» Standard krediterats och anläggningars konto debiterats sistnämnda belopp 229.100 kronor. I samma räkenskapsbok har jämväl per den 31 december under en post med texten »Ind. A.-B. Standard, skuld för trämassa enl. Högbr:s faktura av den ^{31/12} 22» Standard debiterats kronor 232.058: 97 samt ett konto benämnt »Trä-

¹ Att högsta domstolen icke kunnat ha någon annan anmärkning mot balansräkningarna i sikte styrkes dessutom av följande omständigheter. De två justitieråd, som velat döma Torsten Kreuger för konkursbedrägeri, ha för detta syfte måst åberopa sig på falskhet i balansräkningen och i sådant avseende icke funnit något annat än denna uppskrivning på 120.000 kronor. Vidare erinras om, att hovrättsrådet Bergendal i sitt försvar för högsta domstolens dom i fråga om balansräkningarna begränsat sig till nu berörda anmärkning.

masse-Konto» krediterats samma belopp. Med användande av beloppen å sistnämnda konto har genom överföring till ett konto benämnt »Lager och material» erhållits ett saldo å kronor 168.331:52, vilket betecknats såsom »Vinst å trämassa under 1922» samt krediterats vinst- och förlustkontot, som för året visar en nettovinst å kronor 36.473:78. Åsyftade faktura å trämassa innehåller icke uppgift om myckenheten av den försålda trämassan utan visar endast, att Standard köpt Högbroforsens å 1922 års lager och tillverkning den 31 december samma år resterande trämassa, men har av utredningen framgått, att berörda myckenhet trämassa uppgått till 738 $\frac{1}{8}$ ton med försäljningsvärde av högst 100.000 kronor.

Ovanberörda anteckningar i Högbroforsens räkenskapsböcker hava, enligt vad i målet måste anses utrett, tillkommit på tillskyndan av Torsten Kreuger, vilken den 1 februari 1921 tillträtt befattningen såsom verkställande direktör hos Högbroforsen samt å bolagsstämma den 30 maj samma år valts till ledamot av bolagets styrelse, i vilka båda egenskaper han kvarstått till den 12 december 1930.

Högbroforsen har den 26 maj 1932 blivit vid denna Rådhusrätt försatt i konkurs.

Vad Torsten Kreuger uppgivit därom, att beloppet 229.100 kronor till den del detsamma överstigit 109.100 kronor utgjort ersättning för ritningar, konstruktioner och beräkningar, som kommit Högbroforsen till godo, förtjänar med hänsyn till i målet förekomna omständigheter icke avseende.

På grund av nämnda bokföringsåtgärder hava Högbroforsens räkenskapsböcker blivit i hög grad vilseledande dels ifråga om innebörden av berörda affärstransaktioner med Standard, dels så till vida, att anläggningars värde kommit att framstå såsom ökat med skillnaden mellan 229.100 kronor och 109.100 kronor eller 120.000 kronor utan att sådan ökning varit betingad

av förenämnda maskinleverans, dels ock därutinnan att vinsten på bolagets trämasseförsäljning upptagits till belopp, som varit cirka 132.000 kronor för högt; och enär omständigheterna i målet utvisa, att Torsten Kreuger med den sålunda vidtagna falska bokföringen åsyftat att vilseleda Högbroforsens borgenärer,

alltså finner Rådhusrätten Torsten Kreuger i förevarande avseende hava gjort sig skyldig till sådant bedrägeri mot samma borgenärer, som avses i 23 kapitlet i § första stycket.

Att högsta domstolen skulle ha betraktat denna förmenta uppskrivning av anläggningskontot med 120.000 kronor såsom moment i bedrägeri mot obligationsspekulanter, och det t. o. m. så sent som omkring 8 år efter »uppskrivningen» i fråga, förefaller dock högst oantagligt, i vilket avseende jag hänvisar till det under följande två rubriker sagda.

Uppskrivningen av anläggningen den ³¹/₁₂ 1922 alltför obetydlig till den del dess befogenhet icke vore klar.

Högbroforsens balans för år 1922 slutade på 7,5 milj. kronor. Hur skulle väl en så bagatellartad uppskrivning som med 120.000 kronor — med blott ungefär 1,5 % av bokförda tillgångssumman — *även om* den varit obehörig, kunna ha spelat någon som helst rättslig roll ens för 1923 års obligationsförsäljningar? Och hur skulle den väl ha kunnat tillmätts någon betydelse för *senare* obligationsförsäljningar, t. ex. åren 1928—1930, då dessutom aktiva i balansräkningarna gingo upp till mellan 10 och 11 milj. kronor? Det är omöjligt att komma ifrån, att högsta domstolen har en och samma motivering för sin uppfattning om varje enskild obligationsförsäljnings karaktär av bedrägeribrott. Skall »uppskrivningen» av tillgångarna med de 120.000 kr. enligt domen utgöra moment i bedrägeribrott — varom intet med full säkerhet kan sägas — så måste domstolens resonemang i fråga om 1923 års obligationsförsäljningar vara detsamma som i fråga om t. ex. 1930 års försäljningar, då den utgående balansen slutade på i runt tal 10,5 milj. kr. och 7 år förflutit efter tillkomsten av »uppskrivningen» i fråga, vilken skulle betraktas såsom det grundläggande kriminella momentet! Nu måste ju Torsten Kreugers insats år 1922 såsom ledare av ombyggnadsföretaget vid Högbroforsen ovillkorligen tillmätas ett

större eller mindre ekonomiskt värde. Efter den, så vitt jag förstår, högst vederhäftiga utredningen (berörd här nedan) för, att detta värde rimligen rörde sig omkring det bokförda beloppet, måste det väl vara fullkomligt obestriddt, att åtminstone 50 % av beloppet vore fullt korrekt. Detta innebure då, att en obehörig uppskrivning av tillgångarne skett med högst 0.6 %. Men skulle väl detta rimligen kunna betraktas såsom moment i ett bedrägeribrott? Hur många under 1920-talet existerande affärsföretag i landet skulle med dylikt betraktelsesätt kunna ha under då rådande kaotiska värdeförhållanden värt sig mot anklagelsen, att, objektivt sett, ha gjort sig skyldiga till bedrägligt förfarande?¹ — Det rör sig i ett bolag exempelvis om fasta tillgångar till ett exakt värde av 500.000 kr. De bliva emellertid i balansen uppskrivna med 0,6 % d. v. s. till 503.000 kr. Sju år efteråt säljas några aktier i bolaget. Efter ytterligare 2 år går bolaget i konkurs. Måste icke varje vettig människas rättsmedvetande resa sig däremot, att bolagets direktör nu anklagas för bedrägeri vid aktiernas försäljning på grund av den 9 år dessförinnan med 3.000 kr. för högt gjorda värderingen?

När det gäller att bedöma lagligheten av den föreliggande domen, går det som sagt icke att betrakta saken på annat sätt än som skett. Om någon särskild grund med hänsyn till denna »uppskrivning» år 1922 skulle föreligga för att

¹ »Jag vill framhålla, att Sverige var det första land, som höjde värdet på sin valuta och återgick till guldmyntfoten, så att en exceptionell kris inträffade, i det prisindex från 1920 till 1922 ändrades från 359 till 173. Under denna tid tvingades Sveriges flesta banker och exportindustrier att upptaga sina tillgångar över marknadsvärdet och således föra ett slags falska böcker, för att icke en fullständig katastrof skulle inträffa för landet. Något sådant har Högbroforsen icke behövt göra, då bolagets balans förhjälpes genom de kontanta tillskotten.» Uttalandet är utdraget ur en skrift av hovrättsrådet Staël von Holstein. Denna skrift är tryckt i min »Saklighet eller inpiskning», 3 uppl., s. 97 ff.

bedöma *året omedelbart därefter* gjorda obligationsförsäljningar såsom bedrägeri, så kan denna grund likväl icke anses vara av högsta domstolen beaktad, enär straffdomen då skulle ha byggts på skilda premisser för olika obligationsförsäljningar, utmärkande dessa premisser, att bokföringsåtgärden i fråga vore fullständigt betydelselös för bedömande av hela mängden obligationsförsäljningar fr. o. m. vissa senare år.

Jag kan icke finna annat, än att redan det nu sagda måste göra det praktiskt taget uteslutet att antaga, att högsta domstolen med sin anmärkning mot balansräkningarna avsett detta belopp å 120.000 kronor. Även om man tror sig kunna påstå något sådant, som att obligationsspekulanterna t. ex. under de nyss nämnda åren skulle på något sätt ha influerats därav, huruvida balansen slutat på 120.000 kronor mindre än omkring 10,5 milj. kronor — d. v. s. om den slutat t. ex. på 10.380.000 kronor i stället för 10.500.000 kronor — så vore det ju rent abderitiskt att vilja hävda, att Torsten Kreuger varje år skulle ha begått den *negativa handlingen att icke korrigera* balanserna med beloppet ifråga *i uppsåtet att narra obligationsspekulanterna till inköp*. Men ett dylikt hävdande från domstolens sida vore det *logiskt nödvändigt att antaga*, därest man menade, att domstolen stött sig på den ifrågavarande uppskrivningen av anläggningskontot.

Uppskrivningen av anläggningen den ³¹/₁₂ 1922 har icke utretts ha varit obefogad.

Emellertid giver, som redan antytts, utredningen i detta ämne intet annat vid handen, än att det alldeles icke varit fråga om någon obehörig uppskrivning utan om en fullt behörig debitering av anläggningskontot, Torsten Kreuger hade för ledningen av Högbroforsens ombyggnad, innefattande jämväl besvär och kostnader för tillhandahållande av ingenjörer, ritningar och kapital för maskininköp, tillgodoräknat sig ett arvode av 120.000 kronor. Detta är Torsten Kreugers förklaring till anläggningskontots debitering med 120.000 kronor utöver beloppet för leveranserna. Rådhusrätten fann emellertid, som vi sågo, att denna förklaring »med hänsyn till i målet förekomna omständigheter» icke förtjänade avseende. Jag behöver icke ingå på spörsmålet, huruvida denna rådhusrättens ståndpunkt på sin tid var motiverad eller icke. Ty faktum är i allt fall, att *efter rådhusrättens utslag situationen blivit sådan, att det måste stå i strid med förnuftiga grundsatser på bevisrättens område att icke godtaga Torsten Kreugers nämnda förklaring.*¹

Det föreligger nämligen numera en rad fackmannamässiga uttalanden, utvisande, att denna metod att debitera anläggningskontot med belopp motsvarande arvode för

¹ Den tyngst vägande delen av utredningen i ämnet kom för sent för att ha kunnat beaktas i hovrättens utslag.

sådant ledningsarbete, som Torsten Kreuger här nedlagt, är fullkomligt anmärkningsfri. Torsten Kreuger har också med sådana uttalanden kunnat stödja sitt påstående, att skälighetsgränsen vid arvodesberäkningen icke överskridits. I förra avseendet tillåter jag mig först avtrycka följande utlåtande:

Till mig har riktats frågan huruvida jag från min praktik eller annorledes har mig bekant, att en person A, som på grund av uppdrag från ett aktiebolag C har att planera ombyggnad av C:s fabriksanläggning och som för ändamålet köpt t. ex. maskiner från en person B, vid fakturerandet av dessa maskiner till den slutliga köparen C är berättigad till fakturabeloppet utan särskild specifikation lägga sådan ersättning som t. ex. arvode för ekonomisk och/eller teknisk utredning rörande de gynnsammaste betingelserna för maskinernas konstruktion, dimensionering, uppställning etc. eller över huvud taget val av maskiner.

På denna fråga får jag under edlig förpliktelse avge följande svar:

Vid affärer i maskiner har i de fall som varit mig bekanta provisionssatsen för en mellanhand varierat mellan 5—45 %. Om mellanhanden erhåller i uppdrag att projektera en anläggning för vilken vissa maskiner behövas, verkställa ekonomisk utredning och förkalkyler av de förhållanden som ligga till grund för en på maskinernas användning baserad verksamhet etc., händer det enligt min erfarenhet, att mellanhanden *endast genom ett överpris* på en affär, som av honom gjorts i fast räkning, gör sig betald för sina kostnader eller för det arbete utöver förmedlingen han presterat.

Det ligger intet orimligt eller oriktigt i att detta överpris i vissa fall är större än maskinernas originalpris.

Detta inses omedelbart av den omständigheten att ett riktigt val av maskiner, en skicklig kombination av dessa och en klok planering av en maskinanläggning

för driftens ekonomi betyder vida mer än t. o. m. betydande variationer i själva anläggningskostnaden. Det gives många exempel på det förhållandet att en klok planering och kombination av maskiner kan giva goda ekonomiska resultat med relativt enkla och billiga maskiner, medan dyrbara om och aldrig så moderna och välkonstruerade maskiner kunna leda till en oekonomisk drift, om det brister i planen för deras uppställning, kombination och användning.

Ur min personliga erfarenhet vill jag nämna ett exempel.

En firma A. har till uppgift att konstruera och sälja apparater och maskiner inom viss industri. Endels äro dylika maskiner och apparater skyddade genom patent, endels icke alls skyddade. Med en firma B. har A. uppgjort att A. tillhandahåller ritningar, beräkningar, planer etc. medan B. tillverkar det fåtal apparater, som erfordras för ett genomförande av A:s planer på de tillverkningsområden varom fråga är. B. pålägger därvid sina fakturor utan att specificera beloppet hela det pris, varmed A. gör sig betald för det svårdefinierbara värde A. tillagt objektet genom en värdefull planering av anläggningen. Det har förekommit, att B:s för A:s räkning gjorda tillägg uppgått till mer än 200 % av B:s pris för maskinerna enbart.

När fråga är om utbyggandet av vattenkraft är ofta själva planen för anläggningen och det riktiga valet av utbyggnadssätt av vida större betydelse för det slutliga ekonomiska resultatet än ett högre eller lägre pris för den maskinella utrustningen.

Förarbeten för en dylik planering bliva ofta omständliga, tidsödande och dyrbara, dels emedan vanligen flera problemlösningar måste studeras och ekonomiskt jämföras, dels emedan hänsyn till andra än enbart tekniska faktorer måste tagas, t. ex. absolut storleksordning av anläggningskostnaden, utbyggnadsgraden, konsekvenser av uppdämningar eller sjösänkningar med

hänsyn till andras vattenrätt, möjlighet att avsätta eventuell överskottskraft själv eller genom samkörning med annan kraftleverantör etc., etc.

Undertecknads erfarenhet på området härrör, förutom från min tidigare utbildning, från tekniskt-merkantil verksamhet sedan år 1920. Jag har under den tid som därefter förflutit under olika perioder varit verkställande direktör i Sveriges Järnhandlareföreningars Centralförbund och i A.-B. Elektrolux (Kylavdelningen), med dotterbolaget A.-B. Arctic och Platen Munters Refrigerating System A.-B.

Sedan år 1928 driver jag egen tekniskt-merkantil verksamhet och tillhör därjämte ledningen av ett antal industriella företag.

Stockholm den 10 januari 1933.

Karl A. Wessblad.¹
Civilingenjör.

Kammarrådet Axel Klockhoff, vilken under åren 1919—1924 varit ledamot i vattenöverdomstolen och därefter varit föredragande i kammarkollegiet å den byrå, vari vattenmål handläggas, säger i ett utlåtande den 6 februari 1933, att den svenska lagstiftningen icke innehåller några bestämmelser rörande sättet för bokföring av kraftanläggningar och deras drift, lika litet som beträffande industrianläggningar överhuvud taget. Han fortsätter därefter sålunda:

Emellertid erinras att vattenlagen innehåller stadganden om byggnadskostnaders beräkning beträffande byggnad i vatten, vilka stadganden i viss mån belysa det föreliggande spörsmålet. I sammanhang med stadgandena i 2 kap. 3 § vattenlagen om vissa relationer mellan värdena av nytta och skada såsom förutsättning för tillåtligheten av en vattenbyggnad, varigenom skada tillfogas eller intrång göres å annan tillhörig egendom (jord, fiske, hus, bebyggt eller obebyggt strömfall

¹ Se Löfgren, s. 578 f.

m. m.), är föreskrivet att vid jämförelsen mellan nytta och skada skall från det beräknade värdet av nyttan avdragas byggnadskostnaden. Vidare är föreskrivet att i byggnadskostnaden skall inräknas det belopp, vartill skadan och intrånget å den byggande tillhörig egendom må skattas. Då sålunda även indirekta kostnader såsom skador och intrång å den byggandes egendom skola upptagas bland byggnadskostnaderna, råder intet tvivel att alla direkta och indirekta kostnader skola medräknas, till vilka kostnader uppenbarligen måste räknas företagarens egna arbetskostnader för anläggningens såväl planering som utförande.

Den i vattenlagen meddelade bestämmelsen avser ett klarläggande av förhållandet mellan nytta och skada ur nationalekonomisk synpunkt. Den i 2 kap. 3 § lämnade rättsregeln är givetvis icke bindande ur synpunkten av den privatekonomiska redovisning, som avses genom förändret av handelsböcker. Det kan alltså icke föreligga något tvång att i bokföringen för en kraftanläggning upptaga alla de direkta eller indirekta byggnadskostnader, vartill hänsyn skola tagas vid beräkningen av anläggningens nytta och skada. Å andra sidan kan det icke vara något fel, utan tvärtom anses vara en förtjänst, att bokföringen av anläggningskostnader ansluter sig till vattenlagens stadgande om anläggningskostnadernas beräkning.

Av det anförda torde framgå att kostnader för avlöning till ingenjörer för planering och utförande av en kraftanläggning enligt vattenlagen böra anses såsom anläggningskostnader samt att dessa kostnaders redovisning såsom anläggningskostnader i en kraftanläggnings handelsböcker måste anses vara riktig såsom mest överensstämmande med gällande lag.¹

Auktoriserade revisorn H. Hörlin säger i ett utlåtande den 2 augusti 1933, att det var riktigt att föra beloppet

¹ Se Löfgren, s. 590 f.

120.000 kronor på anläggningar, så vitt beloppet avsåg betalning för arbete för den nya anläggningens räkning.¹

Dessförinnan hade hr Hörlin gjort en undersökning av den ifrågavarande bokföringen »Högbroforsen—Standard den ³¹/₁₂ 1922». Han menade, att anledning saknades att icke betrakta de båda transaktionerna — Högbroforsens kreditering av Standard för leverans av maskiner 229.100 kronor samt debitering av Standard för leverans av trämassa 232.000 kronor — i ett sammanhang och söka utläsa det inflytande de haft på Högbroforsens ställning och resultat. I sitt utlåtande² över denna undersökning, daterat den 1 juni 1933 och åtföljt av tre bilagor, visar han »att även under de för Högbroforsen mest ogynnsamma förutsättningar resultera de båda föreliggande transaktionerna i ett överskott på cirka 12.000 kronor.» När hr Hörlin betraktar de båda transaktionerna i ett sammanhang, så kan han icke mena, att de faktiskt såsom affärer behövde ha haft något samband med varandra. Det av honom åberopade sambandet mellan dem måste bestå däri, att de vid avslutandet av räkenskaperna den 31 december ställts intill varandra i böckerna. När nu bokandet av de båda transaktionerna gjorts till föremål för klander såsom bedrägligt, så vill hr Hörlin uppenbarligen med sin framställning påvisa det omotiverade i ett sådant klander. Om bokföringen, trots uppskrivningen av anläggningarna med 120.000 kronor, likväl tillfört bolaget *ett överskott utöver de 120.000* — hur kunde man då tala om bedrägeri? Detta är den icke direkt uttalade tanken hos hr Hörlin, vilken tanke jag här utfört, särskilt med anledning av hrr Jelfs och Nybergs egendommiga tolkning av hr Hörlins framställning.³

¹ Se Löfgren, s. 661.

² Se Löfgren, s. 647 f.

³ Se Löfgren, s. 327.

Att mot själva den ifrågavarande bokföringsmetoden intet är att invända har jämväl uttalats av auktoriserade revisorn G. Lindahl i ett utlåtande den 16 augusti 1933¹, auktoriserade revisorn K. Elfborg i ett den 18 maj 1934 (tillsammans med nyssnämnde Hörlin) avgivet utlåtande² samt av auktoriserade revisorn Seth Svensson i ett utlåtande den 16 oktober 1933 vilken jämväl yttrat sig i en skrift av den 1 november 1933.³ Hr Svensson hävdar, att tillåtligheten av denna debitering av anläggningskontot helt och hållet måste vara beroende av, huruvida beloppet får anses såsom skäligt eller icke. »Anses pålaggets skälighet konstaterad», skriver han i sitt första utlåtande, »föreligger enligt min uppfattning ingen som helst tvekan om, att dess belopp i sin helhet får öka anläggningens värde.» I sitt senare utlåtande har han ytterligare understrukt sin ståndpunkt, därtill föranledd av invändningar från åklagarens experter, hrr Jelf, Nyberg och Brunskog. Den framstående fackmannen avslutar sitt sista utlåtande i denna del med den förvissningen, att hans »värderade vänner Brunskog, Jelf och Nyberg icke vare sig i teorien eller hos praktikens män skola kunna få stöd för sin rigorösa uppfattning i denna fråga». Slutligen har samma ståndpunkt kommit till uttryck i tvenne utlåtanden av ingenjören E. Sundström, det ena den 21 juli 1933⁴, det andra den 12 oktober s. å.⁵ samt i ett utlåtande den 3 augusti 1933 av direktören Alf Prydz⁶, vilken instämt i hr Sundströms första utlåtande.

¹ Se Löfgren, s. 695.

² Beedigat i ett civilt följdmål mellan Kungl. Maj:t och Kronan samt Torsten Kreuger den 18 maj 1934.

³ Se Löfgren, s. 358 samt s. 394.

⁴ Se Löfgren, s. 641 ff.

⁵ Se Löfgren, s. 371 ff.

⁶ Se Löfgren, s. 646.

De båda sist nämnda experterna ha icke blott gått in för den ifrågavarande bokföringsmetodens korrekthet utan *jämväl vitsordat, att det påförda beloppet, 120.000 kronor, varit skäligt*. De ha sålunda intygat bokföringens såväl formella som materiella riktighet. Detsamma gäller även kammarrådet Klockhoff, som i sitt nyssberörda uttalande efter det ovan citerade även till granskning upptagit frågan om beloppets skälighet. Emellertid ligger det i sakens natur, att hr Klockhoff, såsom saknande ingenjörs-teknisk eller överhuvud fackmanna-utbildning på det ifrågavarande industriella området, i denna fråga icke kunnat uttala sig med full bestämdhet. Hrr Sundström och Prydz måste där- emot anses mycket väl skickade att uttala sig i båda de frågor, som nu behandlats. Hr Sundströms förutsättningar för att kunna bedöma ämnet framgå utom av hans stora allmänna erfarenhet på detta område därav, att det var han som verkställde den första fabriksbyggnaden vid Högbro- forsen under åren 1918—1920.¹ Hr Prydz kan utan gen-

¹ Hr Sundströms meritförteckning: Utexaminerad från Örebro Tekniska Gymnasium Mekaniska avdelningen, 1893. — Ritare vid nybyggnaden av Uddeholms A/Bolag tillhöriga Årås sulfittfabrik, 1893. — Ritare hos Qvist & Gjers konstruktionsbyrå i Arboga för turbin- och vattenverksbyggnader, 1894—1897. — Underingenjör vid Munkedals A/Bolags pappers-, sulfitt- och trämassesfabrik med särskilt uppdrag handhåva de stora då pågående ombyggnaderna & moderniseringarna, 1897—1901. — Disponent och teknisk ledare vid Trävaru-A/Bol. Dalarne tillh. Eldforsens Träsliperi för tillverkn. av 5.000 tons torr trämassa, 1901—1906. — Disponent och teknisk ledare för Thorsviks A/Bol. pappersbruk, sulfitt- och 2:ne trämassesfabriker. Fullständigt ombyggt och moderniserat — eller rättare nybyggt hela bruket, 1906—1911. — Teknisk ledare vid Soc.-Anón. Fabrica de Papel el Fenix pappersfabrik i Campana, Argentina. Särskilt uppdrag att utvidga pappersbruket till 10.000 tons årsproduktion och nybygga ett träsliperi för 3.000 tons torr beräkn., 1911—1914. — Överingenjör vid Argentinas största pappersfabrik, 20.000 årston. Fabrica de Papel la Argentina i Zarate. Bygde ett mindre experiment-träsliperi med maskiner, som gjordes å fabriken verkstäder, 1914—1916. — Teknisk ledare vid pappersfabriken Bjalorutschi i Ryssland med 2:ne träsliperier. Fullständig ombyggnad och modernisering, 1916—1918. — Högbroforsen, 1918—1920. — Projekterat en större mek. Trämassesfabrik för la Productora de Fuertzas Motrizas

sägelse anses som en av Nordens främsta fackmän i fråga om ledning av en fabrik av Högbroforsens art.¹ Ur hr Sundströms förra utlåtande² — till vilket hr Prydz »helt och hållet» anslutit sig — må här anföras följande:

Uppdraget till Ingenjör Torsten Kreuger att utvidga Högbroforsens trämassefabrik. Ett större trämassebolag disponerar vanligen över kompetenta ingenjörskrafter för att uttänka, planera och konstruera eventuella fabriksutvidgningar och har endast, sedan ett dylikt arbete beslutats, att hos verkstäderna köpa de nödiga maskinerna och utan extra teknisk hjälp verkställa ombyggnaden. Så enkelt var emellertid ej förhållandet vid Högbroforsen efter år 1920. För att sköta fabriken (även den tekniska sidan därav) efter sedan jag avslutat mitt uppdrag att bygga fabriken och överlämnat densamma i färdigt och provkört skick, anställdes disponenten S. Bergh. Han var visserligen fackman i trämassetillverkning, — dock bibringades jag vid sammanvaro med Herr Bergh under år 1920 den bestämda uppfattningen, att hans kunskaper mera stodo i paritet med en verkeller slipmästares och tycks denna uppfattning ha varit

Soc. Anón. i Barcelona i Spanien, 1920—1921. — Ingenjör vid Soc. Anónima la Productora de Papois e Cartonagem i Rio de Janeiro i Brasilien 3:ne pappersfabriker och träsliperi i Mendas (svenska maskiner) för 3.000 ton torr beräkning, 1925—1927. — Företagit ett flertal olika studieresor för studerande av pappers- och trämassefabriker i Sverige, Norge, Tyskland och Frankrike, en gång som Svenska Statens Stipendiat.

¹ Hr Prydz' meritförteckning: Student år 1893. — Utex. från Trondhjems Tekniska Läroanstalt Maskinavdelning år 1899. — Arbetare och montör hos J. & A. Jensen og Dahl, Kristiania 1899—1900. — År 1900—1903 ingenjör vid samma verkstad i träsliperibranschen. — År 1903—1905 anläggningsingenjör för träsliperiet vid samma firma med huvudsaklig sysselsättning i Sverige. — År 1905—1912 konsulterande ingenjör inom träsliperibranschen i Sverige. Konstruktör, byggleddare och delvis driftsledare för ett tiotal fabriker. — År 1912—1913 överingenjör vid Hällefors Bruks Aktiebolag. — År 1913— chefsingenjör, disponent och verkställande direktör vid Äggfors Aktiebolag (ett större företag av Högbroforsens art). — Sedan ca 25 år tillbaka svensk undersäte.

² Liksom det senare avgivet under edlig förpliktelse.

riktig att döma av upplysningar jag erhöll av utomstående och av Högbroforsens nuvarande personal vid mitt senaste besök därstädes. Då Högbroforsens personal efter år 1920 utom Herr Bergh endast utgjordes av bokhållare, verkmästare och skogsmän, så saknade Högbroforsens Industriaktiebolag varje möjlighet att självt utan teknisk hjälp planera och konstruera en fabriksutvidgning. Då en dylik utvidgning beslöts år 1921 hade Bolagets Styrelse således endast tvenne alternativ att välja på: 1) att anställa en ingenjör mot månadsavlöning på vanligt sätt eller: 2) att vända sig till en person eller firma med uppdrag till denna att utföra alla härför erforderliga tekniska arbeten, anskaffa maskiner, ordna med byggnadsarbeten och maskinmonteringar m. m. Högbroforsens Styrelse valde alternativet 2) och uppdrog enligt uppgift åt Industriaktiebolaget Standard och dess direktör T. Kreuger att verkställa Bolagets förutnämnda beslut. Något kostnadsanbud har Standard icke lämnat Högbroforsen å detta arbete, utan torde det hava varit det förtroende som Herr Kreuger åtnjöt från Högbroforsens aktieägare som en praktisk och van fabriksbyggare, som tillförde honom detta uppdrag, med full frihet att inom skälighetens gränser sedermera debitera Högbroforsen kostnaden för sitt arbete. Genom handlingarna i målet har jag funnit, att Standard genom kontrakt i eget namn köpte för denna fabriksanläggning erforderligt maskineri (särskilt turbinerna) och sedermera såsom säljare levererade och fakturerade samma till Högbroforsen.

Det har ifrågasatts, huruvida Standards sätt, att vid fakturering av kostnaden för maskinerna inbegripa ersättningen för det egna arbetet genom höjning av respektive maskinpris, överensstämmer med vanlig kutym. Jag kan endast besvara den frågan genom ett relaterande av mina erfarenheter härutinnan under en 25-årigt verksamhet inom trämasse- och pappersbranschen. Vid de anläggningar där jag varit anställd har det endast i

mindre omfattning förekommit, att firmor anlitas för att planera och utföra stora ombyggnadsarbeten. Man har valt det förut nämnda alternativet 1) att härför anställa specialingenjörer och själva inköpa de erforderliga maskinerna direkt från verkstäderna. Ifråga om mindre maskinleveranser har det däremot ofta förekommit, att man vänt sig icke till verkstäderna utan för erhållande av utredningar och hjälp med val av maskiner m. m. till en expert eller specialfirma, som i fast räkning levererat maskinerna och sedan vid faktureringen härav icke på räkningen upptagit en särskild post för sina omkostnader och sitt arbete. Det är tydligt att detta då legat inkluderat i förhöjda maskinpriser, ty ingen firma lämnar sina tjänster gratis. Det förekommer också att firmorna både förhöja priset på maskinerna och debitera ett arvode för att gottgöra sig för sina kostnader å sin expertis, varå nedanstående fall är ett exempel . . .

Under hänvisning till ovanstående kan jag icke finna annat än att överenskommelsen med och uppdraget till Standard att på sätt skett utvidga Högbroforsens fabriker var fullt naturligt och överensstämmande med vanlig affärskutym — även om man betraktar de båda överenskommande parterna som tvenne fristående och av varandra oberoende företag. Enda skillnaden torde väl ha varit, att Standard ej inlämnade något kostnadsanbud åtminstone på maskinerna till Högbroforsen, men vid det stora arbete det här rörde sig om hade detta varit praktiskt omöjligt. Man måste komma ihåg, att som jag förut nämnt Högbroforsens styrelse eller dess avlönade tjänstemän icke visste något eller kunde veta något om vilka maskinerier som skulle behövas för utvidgningen. För att Standard under sådana förhållanden skulle kunna lämna ett anbud, erfordrades resor och ingående studier, konsultationer och utredningar samt skisser och beräkningar innan ens en maskinspecifikation kunde uppgöras.

Beträffande Standards fakturering av turbinerna och sitt eget tekniska och organisatoriska arbete samt omkostnaderna till en post genom att summera ihop allt under formen »maskiner m. m.» till en summa, finner jag det naturligtvis ha varit lämpligare och tydligare att de båda posterna uppdelats. Men realiteten hade ju därigenom ej förändrats, förutsatt att man icke utan vidare antager, att Kreuger hade anledning att dölja arvodesbeloppets storlek, en fråga, vartill jag återkommer. Att närmare specificera själva arvodesbeloppet anser jag hava varit praktiskt omöjligt för ett så mångskiftande och omfattande uppdrag. Men även om det kunnat låta sig göra — vad hade Högbroforsen haft för nytta av en specifikation av herr Kreugers varje åtgörande i denna sak — alltså t. ex. huru många timmar han personligen använt till beräkningar, skisseringar, ritningar, resor, konsultationer, och dessutom de direkta utbetalningarna i form av löner till medhjälpare, kontors- och resekostnader m. m., vilka e heller så lätt låta sig beräkna. Intet fabriksaktiebolag hade under liknande omständigheter fordrat en dylik specifikation, och som sagt, min erfarenhet är att dylika arvoden för ett helt idé- och utredningsarbete plus organisation, ledning och omkostnader ej bruka specificeras.

Arvodets skälighet. Varje ingenjör, som haft att göra med sådana tekniskt-industriella utredningsarbeten som det här varit fråga om — särskilt inom den komplicerade pappers- och trämassebranschen — vet, att om detta skall göras samvetsgrant och omsorgsfullt, så kräver det en avsevärt lång tid, ty sällan ger sig väl *en* lösning av problemet som den enda självklara och bästa. Varje idé att lösa ett sådant problem fordrar skisseringar, tekniska beräkningar, infordrandet och jämförande av offerter samt kostnads- och räntabilitetsberäkningar, och det är först genom jämförelse mellan de på detta sätt konstaterade olika idéernas värde, som

man kan få fram det bästa förslaget. Och sedan detta fastställts återstår ju att i detalj utforma det valda förslaget — ett arbete, som vanligen varar ända till dess byggnadsarbetet slutligen är utfört. Organisatören av ett sådant arbete måste tänka på allting och sätta igång varje leverans, välja lämpliga medarbetare och lämpliga leverantörer, underhandla, uppgöra kontrakt, resa, kontrollera och övervaka. Jag har gått igenom en del handlingar samt brev i denna angelägenhet, utvisande att sådana utredningsarbeten, varom jag här talar, också i verkligheten gjorts, att experter konsulterats, priser infordrats och kontrakt å maskinleveranser uppgjorts m. m. Att den ansvarige ledaren för ett dylikt arbete, d. v. s. ingenjör Kreuger i fallet Högbroforsen, måste fått sätta till en avsevärd del av sin tid under åren 1921 och 1922 för den rent organisatoriska delen av arbetet, anser jag ofrånkomligt. Den tekniska delen därav och övervakandet av byggnadsarbetenas utförande på platsen har helt säkert dessutom krävt mycket ingenjörsarbete. Den kvarvarande personalen vid Högbroforsen bekräftade också för mig, att ingenjör Lindman flera gånger besökte Högbroforsen och utövade högsta ledningen över byggnadsarbetena. Att detta var nödvändigt, då Högbroforsen härför saknade kompetenta tekniska krafter, har jag förut påvisat. Jag känner icke till vilken lön ingenjör Lindman uppbar från Standard för detta arbete, men lönerna voro höga på den tid det är fråga om — själv uppbar jag för mitt arbete med den första utbyggnaden av Högbroforsen 50.000 kronor jämte fri bostad och andra förmåner. Vid sådant förhållande torde icke med fog kunna göras gällande, att de 120.000 kronor, som Högbroforsen fick betala till Standard, utgjort en oskäligt hög ersättning, därvid erinras, att den ansvarige ledarens arbete givetvis värdesattes och lönas högre än hans underordnade medarbetares, trots att den tid i påvisbara timmar han nedlägger på arbetet är mindre. Detta är en regel utan

undantag och anses skäligt. Härtill kommer att Standard ju delvis finansierade utvidgningsarbetet vid Högbroforsen genom att själva ställa sig som köpare till en del maskiner och sedan sälja dem till Högbroforsen med därvid följande vanlig handelsrisk. Att objektivt bedöma skäligheten av ett dylikt arvode i förhållande till den valuta företaget får för samma är omöjligt, men då en fabriks hela framtid och existensmöjligheter är beroende av att det första utredningsarbetet göres rätt, så inser man, att detta kan vara värt mycket — eller litet — beroende på resultatet . . .

Jag kan naturligtvis här ej ingå på en prövning av *huru mycket* arbete Standard och dess direktör och ingenjörer nedlagt på att finna den lösning av utvidgningsproblemet, som kommit till utförande eller huruvida möjligen en än lyckligare lösning kunnat finnas, ty därtill fordrades ju ett omfattande och tidskrävande arbete av samma slag som det, som Herr Kreuger haft att utföra. Såvitt jag emellertid kan döma efter noggrann besiktning, så ger det hela intryck av ett samvetsgrant och väl uttänkt och utfört arbete, en strävan att för minsta möjliga kostnad avsevärt öka fabriakens kapacitet och förbättra dess räntabilitet samt en soliditet i utförandet, som tyder på beräkningar för lång sikt. Då jag vidare genom samtal med den kvarvarande personalen vid Högbroforsen — verkmästaren och en bokförare — och genom tillgängliga produktions- och tillverkningsrapporter inhämtat, att allt fungerar väl och enligt beräkning, måste även ur denna synpunkt kostnaden för det tekniska arbetet 120.000 kronor anses skäligt. Ingenjör Kreuger hade enligt min mening således ingen anledning att dölja detta belopps storlek för Högbroforsen.

Arvodesbeloppets bokföring av Högbroforsens Industriaktiebolag. Jag har erfarit, att det framställts anmärkning mot att Högbroforsen bokfört Standards arvode kronor 120.000 jämte kostnaden för turbinerna på an-

läggningens konto och icke låtit uppdelat räkningen från Standard (i turbiner för sig och arvode för sig) och genast avskrivit arvodet genom att bokföra detta som en tillfällig driftsutgift eller förlust på vinst- och förlustkontot. Förutsättningen för en dylik uppfattning måste vara en åsikt, att det organisatoriska och tekniska utredningsarbetet och arbetsledningen vid grundandet av en industriell anläggning är något överflödigt och oväsentligt, som man kan bortse ifrån och att endast det rent manuella arbetet har något värde, eller att inköpet av maskiner för utökandet av en fabrik och desammas uppsättning går lika enkelt och lätt för sig som t. ex. att gå in i en butik och köpa en automobil. Intet är oriktigare. Det absolut nödvändiga tekniska utrednings- och planeringsarbetet, som måste föregå varje ny- eller ombyggnadsarbete inom ett industri-företag samt organisationen och ledningen av arbetenas utförande är en integrerande del av hela anläggningen, fullt ut lika viktig och ofrånkomlig som kroppsarbetet, materialier och maskiner och måste således bokföras på anläggningens konto lika väl som man t. ex. bokför de erforderliga maskinerna på detta konto.

Om Högbroforsen i stället valt det förutnämnda alternativet 1) och anställt en eller ett par ingenjörer för utförande av precis samma arbete¹, så finnes väl ingen som kunnat finna det oriktigt att bokföra deras löner på anläggningens konto. Den omständigheten att Högbroforsen i stället uppdrog åt Standard att mot en summa i ett för allt utföra hela arbetet, kan väl icke förändra utbetalningens ändamål och karaktär och föranleda dess bokförande på annat sätt än som skett. Bolagets

¹ För fullständighetens skull anmärker jag, att hr Sundström i ett av de borttranssumerade partierna medgivit, att detta alternativ kanske hade blivit billigare. Ingeniörsarvodet skulle dock ha uppgått till bortåt 60.000 kronor. Detta förringar på intet sätt hans argumentation för arvodets skälighet. Ty det säger sig ju självt, att arvodesbeloppen i princip kunna ställa sig olika allt efter som fråga är om det ena eller det andra alternativet.

kapitaltillgångar ha ökat genom det utförda arbetet med 120.000 kronor och någon uppskrivning av bolagets kapitaltillgångar har genom denna bokföringsåtgärd *icke* ägt rum. Jag kan icke finna något som talar för att det varit riktigare att bokföra summan som en driftsutgift i likhet med löpande utgifter för fabrikationen, t. ex. disponentens lön.

En avskrivning på en gång av en stor del av kostnaden för ombyggnadsarbete skulle för övrigt med all sannolikhet icke godkännas av skattemyndigheterna.

De invändningar, som åklagaren med stöd av en del handlingar framställt mot hr Sundströms ifrågavarande utlåtande¹, kunna icke rubba dettas betydelse i sakfrågan. Klart är först och främst, att Torsten Kreuger kan ha utövat intellektuell överledning över utbyggnadsföretaget utan att själv behöva ha varit vid fabriken just vid den ifrågavarande tiden. Det rör sig vidare därom, hur ofta Torsten Kreugers assistent, ingenjör K. W. Lindman, besökt Högbroforsen under byggnadstiden. En person (Hagson) har i sådant avseende försett åklagaren med andra uppgifter, än han enligt hr Sundström lämnat till denne. Även om det verkligen hade någon betydelse gentemot Torsten Kreuger, huruvida Hagsons av åklagaren använda uppgifter eller de uppgifter, som hr Sundström påstår sig ha mottagit från Hagson, vore de med sanningen överensstämmande eller icke, så saknas i rättegången utredning i detta avseende.² Denna bristande utredning kan omöjligen få lända Torsten Kreuger till nackdel. För övrigt äro förhållandena uppenbarligen sådana, att det är otänkbart, att utbyggnadsverket skulle kunna ha utförts, om icke en tillräckligt erfaren fack-

¹ Se Löfgren, s. 320 f.

² Också äro Hagsons av åklagaren åberopade uppgifter icke ens omnämnda i revisionssekreterarens promemoria.

man gjort de nödiga insatserna härför, vare sig dessa bestått i undersökningar, kalkyleringar och anvisningar på platsen eller annorstädes. Hur *ofta* ingenjör Lindman för ändamålet besökt Högboforsen (eller Hotagen därintill), är med andra ord utan någon egentlig betydelse för den hithörande frågan.

Hr Sundström har emellertid icke blivit åklagaren svaret skyldig. Jag hänvisar till hans utlåtande av den 12 oktober 1933.¹ Man är en dålig psykolog, om man icke av hr Sundströms inlagor förstår, att han är en person, som strävar efter att strängt utan överdrifter i någon riktning hålla sig till sanningen. Ehuru det synes mig uppenbart redan genom vad jag nu anfört och hänvisat till, att det *icke utretts*, att Torsten Kreuger obehörigen uppskrivit anläggningskontot, vill jag likväl för fullständighetens skull återgiva hithörande delar av ingenjör Lindmans eget vittnesmål, avlagt inför rätta i det s. k. Dalamålet:

Jag var sedan oktober 1914 anställd såsom ingenjör hos Industriaktiebolaget Standard, vilket bolag leddes av ingenjören Torsten Kreuger. På grund av denna anställning, som med något års uppehåll intill början av år 1921, under vilket uppehåll jag utförde tekniska arbeten och experiment vid Avesta Järnverk, räckte till början av år 1933, hade jag under tiden från början av år 1921 och till slutet av år 1924 bl. a. till uppgift att biträda vid utredningar om och utförande av moderniseringar vid Högboforsens industrianläggning. Detta mitt arbete föranleddes av att ingenjören Kreuger i början av år 1921 blivit utsedd till verkställande direktör i Högboforsens Industri Aktiebolag — nedan kallat Högboforsen — och hade för avsikt att förbättra och utvidga anläggningarna. Då varken ingenjören Kreuger eller jag hade någon utbildning eller erfarenhet

¹ Se Löfgren, s. 371 ff.

inom trämassebranschen, var Högbroforsens disponent Sverre Bergh den ende fackman på detta område, som fanns inom Högbroforsen.

Ingeniör Kreuger och jag hade till en början, d. v. s. omedelbart efter det att jag år 1921 ånyo inträtt i tjänst hos Standard, att sätta oss in i fabriksanläggningens dåvarande skick och att från disponenten Bergh inhämta upplysningar om alla förhållanden, som rörde driften eller sammanhänge med denna. Dessutom begärde vi, att disponenten Bergh skulle framlägga alla de förslag till förbättringar och utvidgningar av anläggningarna, som kunde vara nödvändiga eller lämpliga att utföra. Vidare hade vi vid olika tillfällen personliga sammanträffanden med disponenten Bergh för att förskaffa oss närmare upplysningar om såväl de av honom framställda förslagen som ock andra fabriksdriften rörande förhållanden. Sådana upplysningar lämnade disponenten Bergh också per korrespondens. Dessutom vände jag mig till ett flertal fackmän för att få olika förhållanden utredda. Såsom exempel nämner jag svenska och utländska verkstäder för maskinförbättringar, till vattenjurist för vattenrättsförhållandena, till vattensakkunnig för utnyttjande av vattenkraften och för vattenreglering.

Med ledning av från olika håll inhämtade upplysningar gjorde jag sammanställningar, avseende såväl beräknade kapitalkostnader för nyanskaffningar och förändringar som ock beräknade driftskostnader . . .

Alla dessa utredningar, som jag utförde med största noggrannhet och efter bästa förstånd men som på grund av sin natur voro i viss utsträckning beroende av mitt subjektiva omdöme, överlämnade jag successivt till ingenjören Kreuger, med vilken jag ofta närmare diskuterade de i utredningarna berörda frågorna. Sådana diskussioner ledde gång efter annan till en utvidgning och fördjupning av det framlagda materialet.

På grundvalen av detta utredningsarbete verkställdes successivt förbättringarna och utvidgningarna, vilka

— såvitt jag nu kan se av förefintliga handlingar — beräknades medföra en ökning av produktionen till 24.000 à 25.000 ton våt massa per år. Häri ingick också den planerade regleringen av Hotagen, vilken reglering — liksom förutnämnda förbättrings- och utvidgningsarbeten — i allt väsentligt voro avslutade år 1924.¹

Slutligen vill jag ur ingenjör Sundströms senare utlåtande, av den 12 oktober 1933, citera följande:

Åklagaren yttrar:

på sid. 12 att påståendet att beloppet 120.000 kronor utgjort skälig ersättning för det arbete, som Standard resp. Torsten Kreuger nedlagt för ombyggnaden, skulle vara oriktigt och strida mot faktiska förhållanden;

på sid. 12 att de 120.000 kronorna vid maskinleverans år 1922 äro en »luftpost» och en obehörig uppskrivning.

Amiralitetsrådet Brunskogs m.fl. yttranden:

på sid. 3 att det Högbroforsen debiterade mervärdet å maskinerna, 120.000 kronor, icke motsvaras av prestationer i form av tjänster från Standards sida (detta ligger utom en revisors kompetens att yttra sig om);

på sid. 2 och 3 att det riktiga hade varit, att Standard debiterat Högbroforsen skäligt belopp vid maskinleveransen, vilket skulle haft till följd, att bolaget i sin balansräkning för samma år upptagit anläggningsmedlen till ett motsvarande lägre belopp (*nej*, icke om såsom sig bör beloppet påförts anläggningskontot) samt att transaktionerna uppenbarligen varit att bereda Högbroforsen möjlighet att höja anläggningarnas värde med 120.000 kronor.

Jag måste såsom min mening uttrycka, att dylika yttranden och påståenden kunna framställas endast av personer, som i likhet med åklagaren och hans revisorer

¹ Se Dalamålet, s. 452 f.

icke kunna tänka sig *karaktären* av det uppdrag, som Torsten Kreuger av allt att döma haft vis-à-vis Högboforsen, och som på grund av sina yrken måste sakna kännedom om de mest elementära tekniskt-industriella förhållanden. Det ser nästan ut, som om de på allvar tro, antingen att stora industriella anläggningar för miljoner kronors värde skapas utan planläggning, konstruktion och ledning *eller* också, att affärs- och industrimän *gratis* ställa sina kunskaper och sin arbetskraft till industriens förfogande.¹

»Amiralitetsrådet Brunskogs m. fl. yttranden» äro hämtade från ett förut berört utlåtande den 21 september 1933 av åklagarens tre experter. Dessa ha i ett senare yttrande, av den 29 oktober 1933, ytterligare kommit in på hithörande fråga. Att de därvid icke förmått intaga fullt saklig ståndpunkt har jag på annat ställe påpekat.²

* * *

Beaktas nu allt vad som sagts i fråga om denna bokföringsåtgärd, så förefaller det orimligt, att domstolen skulle kunna ha tagit balansräkningarnes influerande av anläggningskontots ifrågavarande uppskrivning till intäkt för uppfattningen, att bedrägeri mot obligationsspekulanterna ägt rum. Men å andra sidan måste det, av förut angiven grund, vara uteslutet, att någon annan anmärkning mot balansräkningarna avsetts. Möjligen har domstolen funnit ett, med hänsyn till tiden och formen för hithörande bokföringstransaktion, nära liggande *syfte* med denna ha haft bedräglig karaktär: syftet att stärka det ekonomiska resultatet av Högboforsen. I sådant avseende måste emellertid

¹ Se Löfgren, s. 373 f.

² Se mitt Utlåtande, s. 30 f. samt s. 35 f.

sägas, att ett dylikt syfte med en bokföringsåtgärd aldrig kan vara bedrägligt, om underlaget för åtgärden är reellt, d. v. s. om bokföringen avser verkliga och icke fiktiva be-
lopp. Sedan man klargjort detta för sig, kan man naturligtvis diskutera, huruvida syftet i fråga enklare kunnat
vinnas på det sätt, att man låtit Kreuger & Toll — ägaren
och beskyddaren — direkt ersätta Standard för dess arvode,
så att detta senare överhuvud icke influerat på Högbro-
forsens räkenskaper. Men det är givetvis alldeles orimligt
att *pretendera* på, att det borde ha gått till på det sättet, ja,
att rent av se ett kriminellt sammanhang däri, att beloppet
bokförts hos det företag, som erhållit nyttigheten. Den
frågan kan tvärtom göras, om det icke ur synpunkten av
god ordning och med hänsyn till bl. a. brandförsäkrings-
och beskattningsfrågor rent av måste krävas, att en kostnad
av denna art och betydelse skulle finnas angiven i bolagets
böcker. — Att utgiften då lades på anläggningskontot var
ju, såsom expertisen visar och t. o. m. lekmannen bör kunna
förstå, blott i sin ordning.¹ Att posten skulle ha lagts på
omkostnadskontot — och alltså direkt avskrivits i bok-
slutet — vore dessutom extraordinärt orimligt att begära
av ett företag, som endast i obetydlig omfattning kommit i
gång med sin verksamhet och alltså icke hade någon vinst
att bära en sådan utgift med, allra helst som man då med
samma fog kunde göra gällande, att även det av Karlstads
Mekaniska Verkstad fordrade beloppet för själva maskin-
leveranserna också skulle lagts dit. En utbyggnad av för-
dubblande arbetseffekt för fabriken skulle då direkt ha ta-

¹ Så vitt jag förstår, är detta den bokföringsmetod som anlitas i statens egna
räkenskaper. Framför mig ligger tillfälligtvis årets lagtima riksdags skrivelse nr
112, vari riksdagen bl. a. anmäler, att den såsom *kapitalinvestering* i statens allmänna
fastighetsfond anvisat ett visst anslag till *huvudritningar* m. m. för en nybyggnad
för de militära högskolorna.

gits på omkostnadskontot! Det är lätt att se, hur egenartade de idéer äro, som ligga bakom anmärkningen i denna punkt. När nu anläggningskontot sålunda rätteligen debiterades, och icke omkostnadskontot, så hade detta motsvarande gynnsam inverkan på nettoresultatet, som eljest skulle ha nedtyngts med en av engångsutgifterna för anläggningsarbetet. Om Torsten Kreuger med bokföringsåtgärden haft detta särskilt i sikte eller icke, är naturligtvis rättsligen fullkomligt likgiltigt, eftersom debiteringen å anläggningskontot var en fullt korrekt åtgärd.

Sambandet mellan debiteringen av anläggningskontot och överpriset å trämassa.

Emellertid lät nu Torsten Kreuger sin fordran på arvodet i fråga gå i avräkning på ett överpris, som hans bolag Standard betalade för ett trämasselager. Det var härigenom som nettovinst uppkom för Högbroforsen det ifrågavarande året. Detta överpris, som alltså obestriddligen kom Högbroforsen tillgodo, hade naturligtvis det fullt lojala syftet att understödja Högbroforsen. Denna generositet får sin naturliga förklaring däri, att man ville i startsvårigheterna på detta sätt hjälpa bolaget.¹ Menar man, att detta var en bedräglig manöver för att underlätta obligationslånet, så tänker man sig icke för. Nettovinsten var 36.000 kronor, den utgående balansen uppvisade 7,5 milj. kronor. En sådan minimal vinst kunde sannerligen icke animera till beviljandet av något obligationslån eller inköp av några obligationer. Det var för var och en under år 1923 av obligationslånet intresserad person *notoriskt*, att Högbroforsen ännu icke *kunnat* giva någon nämnvärd avkastning. Huruvida omkostnaderna under 1922 — då hela företaget på grund av en omkring 8 månaders strejk under denna tid låg nere — varit så stora, att det i stället för en futtig vinst på 36.000 kr.

¹ Om generositeten var Torsten Kreugers eller Ivar Kreugers, i det att denne lämnat den förre gottgörelse, är naturligtvis för det rättsliga bedömandet helt likgiltigt.

hade blivit ett ganska avsevärt underskott, kunde vid denna tid icke spela någon roll vare sig för den emitterande banken eller för de försäkringsbolag, som då köpte obligationer. Obligationslånet var uppenbarligen byggt ingalunda på Högbroforsen 1922 utan på Högbroforsens på fabriken ombyggnad beroende *framtid*. Obligationernas försäljning — bortsett från ett inköp av den av Torsten Kreuger själv ägda Hjo Bank — började icke förrän på hösten 1923. Vad som då — Högbroforsens förhållande till Kreuger & Toll samt bankens befattning med obligationslånet undantagna — kunde stimulera försäkringsbolagen till inköp, var påtagligen den omständigheten, att Högbroforsens ombyggnad fortskridit så långt, att en mycket väsentlig ökning av produktionskapaciteten inträtt *då* i jämförelse med *förhållandena under 1922*.¹

Emellertid har vad jag nu utfört angående nettovinsten strängt taget varit överflödigt att andraga här, där det ju endast gäller den rent rättsliga frågan: kan 1922 års vinst- och förlusträkning på något sätt utgöra moment i ett bedrägligt förfarande? Den frågan kan besvaras med nej redan på grund därav, att icke något som helst utretts ledande till

¹ Det var aldrig fråga om annat, än att Högbroforsen samtidigt med lånets upptagande skulle göras till föremål för en genomgripande förbättring och utbyggnad, ledande till en betydande kapacitetsökning. Ombyggnadsföretaget realiserades också under åren 1922—1924. Högbroforsens årliga produktionskapacitet före år 1922 skulle enligt nyligen gjorda beräkningar icke ha gått upp till mera än omkring 9,000 ton våt trämassa (se nedan s. 147 n. 1). Från Högbroforsens sida sattes vid obligationslånets uppläggning i utsikt, att den planerade om- och utbyggnaden skulle leda till en årlig produktionskapacitet av upptill 25.000 ton våt massa. Långt ifrån att dessa förväntningar skulle ha varit ogrundade, ha senare ingenjörstekniska undersökningar — föranstaltade av Trämassekompaniet — givit vid handen, att den årliga produktionskapaciteten genom det nämnda byggnadsföretaget faktiskt bragts upp till 31.000 ton våt massa. Se härom nedan s. 146 n. 1. Kapacitetsökningen genom den år 1924 fullbordade förbättringen var sålunda — med utgångspunkt i Trämassekompaniets beräkningar — bortåt 240 %, d. v. s. kapaciteten var år 1925 (med nämnda utgångspunkt) omkring 340 % av kapaciteten år 1922.

annat, än att vinst- och förlusträkningen förts på oantastligt sätt. Nettovinsten har uppstått genom »Allmänna omkostnaders» avdrag från »Bruttovinst». Det står i räkningen icke ens »Bruttovinst å rörelsen».¹ Bruttovinsten i fråga har uppkommit genom Standards köp av trämassan. Detta köp är enligt bolagets dagbok ett klart och tydligt faktum. Att trämassan betalats med överpris säges naturligtvis icke uttryckligen i dagboken. Men detta kan självfallet icke heller enligt lagen ha varit nödvändigt. Inkomst i form av överpris torde f. ö. näppeligen kunna bokföras i dagboken på annat sätt än en till normalt pris avslutad affär. Om falsk bokföring kan det sålunda icke vara fråga. Resultatet av bokföringen i dagboken kan återigen här icke yttra sig på annat sätt i vinst- och förlusträkningen än under »Bruttovinst». T. o. m. om resultatet hade redovisats under »Bruttovinst å trämassa», torde saken juridiskt ha varit oan- griplig.

Jag har så pass ingående uppehållit mig vid denna bokföringsåtgärd pr den 31 december 1922 jämväl därför, att man sökt sätta ut det ryktet, att Torsten Kreuger rätteligen borde ha dömts för ett värre brott än enkelt bedrägeri, nämligen konkursbedrägeri. Man *kan då icke åsyfta något annat än denna bokföringsåtgärd*. Naturligtvis kan det beträffande ett samtidigt bokande av i och för sig skilda affärshändelser *hopfantiseras* allehanda illojala syften.² Det är därför jag

¹ Se härom närmare nedan s. 223 ff.

² Se t. ex. Svenska Handelsbankens framställning i skriften »Högbroforsen i belysning av Dalamålet», s. 23 f., där man talar om en godtycklig uppskrivning av anläggningarna med 120.000 kronor utan att ens låtsas om hela den förefintliga utredningen för befogenheten i anläggningskontots debitering med detta belopp.

varit angelägen konstatera, att *intet annat utretts*, än att dels anläggningskontot behörigen debiterats med beloppet i fråga, och dels överpriset å trämassa fullt lojalt kommit Högbroforsen tillgodo. Redan därmed är denna bokföringsåtgärd en lika oduglig grund för antagandet av konkursbedrägeri som för antagandet av enkelt bedrägeri (mot allmänheten).

TREDJE AVDELNINGEN

INTET AV BEDRÄGERIMOMENTEN
HAR UTRETTS

I.

Har det utretts, att Torsten Kreuger hos obligationsspekulanterna genom styrelseberättelserna framkallat misstag angående obligationsgäldenärens förmåga att betala obligationslånet?¹

Vid denna fråga må märkas, att det jakande svaret beträffande B-obligationerna förutsätter, att misstag framkallats icke blott angående Högbroforsens utan jämväl angående Kreuger & Tolls förmåga att inlösa obligationerna.

Det förefaller mig lämpligt vid frågans utredning att först till granskning upptaga följande spörsmål:

A. Har det, beträffande B-obligationerna, utretts, att det överhuvud var ett misstag, att vid tiden för dessas försäljningar anse Kreuger & Toll vara fullt solvent för deras inlösen?

B. Har det utretts beträffande A-obligationerna, att det överhuvud var ett misstag att vid tiden för dessas försäljningar anse den pantsatta egendomen vara *fullgod* för 2 ¹/₂ milj. kronor? (Formuleringen av detta spörsmål motiveras helt naturligt av den med A-obligationerna förenade prioritetsrätten.)

¹ Jag tager nu under I—V i tur och ordning upp de fem frågor, som framgå av det å s. 50 här ovan sagda.

C. Har det utretts, att det överhuvud var ett misstag att vid tiden för A-obligationernas försäljningar anse, att den pantsatta egendomen *tillsammans med* övriga tillgångar (sc. efter avdrag av skulderna) erbjöd full täckning för dessa obligationers sammanlagda belopp, 2 $\frac{1}{2}$ milj. kronor?¹

¹ Det är endast frågor av denna art, som ha betydelse för bedömandet, huruvida ett *sådant* misstag uppkommit, som skulle kunna utgöra *moment i ett bedrägeribrott*. Huruvida *det* misstaget framkallats, att Högbroforsens ekonomiska ställning överhuvud vore bättre än den faktiskt var, är *i och för sig* utan allt rättsligt intresse. Det hänger uteslutande därpå, om Högbroforsens ekonomiska läge (beträffande pantsatt egendom eller övriga tillgångar eller bådadera) varit *så mycket sämre* än det antagna, att den bedragne därigenom tillfogats ekonomisk förlust. Detta följer helt enkelt därav, att förlust ingår såsom nödvändigt moment i bedrägerirekvisitet. Om denna sak kan intet tvivel råda. För fullständighetens skull skall jag dock citera ett uttalande ur en P. M., anonymt författad, uppenbarligen av en rättsvetenskapsman, sannolikt straffrättsexpert, och åberopad av Torsten Kreuger i rättegången. Författaren i fråga säger följande: »För bedrägeri fordras icke blott, att affärens innebörd ej är sådan, som den bedragne haft skäl att antaga, utan därutöver att han genom densamma inför ett objektivt bedömande kommer i en sämre ekonomisk ställning. Även om en fullständigare upplysning om bolagets ställning skulle hava inverkat på obligationernas avsättning, saknas varje skäl för påståendet, att bolaget under åren 1922—29 saknat tillgångar till betalning av de 2.500.000 kronor obligationer av serien A; från serien B kan i detta sammanhang bortses, enär dessa genom Kreuger & Tolls borgen, som vid denna tid måste anses fullt vederhäftig, voro säkrade oavsett Högbroforsens ställning.» (Se Löfgren, s. 403.)

A.

Har det, beträffande B-obligationerna, utretts, att det överhuvud var ett misstag att vid tiden för dessas försäljningar anse Kreuger & Toll vara solvent för deras inlösen?

De B-obligationer, för vilka Torsten Kreuger dömts, försåldes icke före år 1925. Under åren 1925—1929 stod Kreuger & Toll på höjden av sitt finansiella anseende. — Balansräkningen för år 1925 utvisade 113 milj. kronor i tillgångar. Häremot stodo skulder å tillsammans blott 21 milj. kronor, och utgjorde således det egna kapitalet icke mindre än 92 milj. kronor. Man har visserligen gjort gällande, att bolaget redan vid denna tid hade — via Ivar Kreuger — bokfört skenvinster, som sålunda inverkade på balansräkningen. Men även den fackman, som underkastat bolagets räkenskaper alltifrån år 1917 en granskning, auktoriserade revisorn S. Hagström, uttalar, låt vara under reservation för felbedömning, att Ivar Kreuger vid tiden 1926/1927 ordnat sin skuld till Kreuger & Toll¹, varmed de tidigare bokförda vinstposterna skulle vara att anse som behörigen verifierade. Till antagandet, att därefter i balanserna t. o. m. år 1929 skenvärden skulle ha upptagits till sådana belopp, att en justering skulle ha varit i någon mån

¹ Se polisrapport nr 22 av den 5 okt. 1932, intagen i Stockholms rådhusrätts protokoll den 14 okt. 1932 i mål mellan allm. åkl. och K. H. Lange m. fl.

riskabel för solvensen, saknas all grund. De väldiga åtaganden, som Kreugerkoncernen år 1929 åtagit sig genom avtal om lån till flera stater, utgjorde *det året* intet skäl till oro, alldenstund dess kredit då alltjämt syntes tillräcklig för dessa åtaganden. Åtskilliga statslån hade ju redan dessförinnan utbetalts. Det av Frankrike år 1930 inlösta lånet å 75 milj. dollar hade t. ex. *lämnats* redan 1927. Året därpå *lämnades* bl. a. lån till Ungern och Jugoslavien på sammanlagt 58 milj. dollar. Redan i slutet av år 1925 hade Polen erhållit ett lån på 6 milj. dollar. Dessförinnan hade Ivar Kreuger ordnat en stödhjälp åt Skandinaviska Kreditaktiebolaget på 100 milj. kronor. Under de följande åren var Kreugerkoncernens kreditanseende i ständigt stigande, till bevis varom må erinras om de under åren 1928—1929 verkställda emissionerna av debentures, varav cirka 100 milj. kronor tecknades av allmänheten till kurser sådana som resp. 525 %, 600 % och 429 % (den sista kursen påverkad av oron kring den annalkande världskrisen).

Till det nu sagda bör ytterligare läggas resultatet av den granskning, som företagits av förvaltarne i Kreuger & Tolls konkurs.¹ Vid sin berättelse ha förvaltarne fogat bl. a. en »Sammanställning för åren 1911—1930 av omslutning, eget kapital, skulder, vinster och utdelning». Av denna framgår, att Kreuger & Tolls ställning vid 1930 års slut var sådan, att tillgångarna icke blott förslogo till att täcka skulderna utan dessutom lämnade ett överskott på bortåt 635 milj. kr.; till fördelning mellan aktieägarne dock först sedan participating debentures blivit inlösta. I nu nämnda siffra göra förvaltarne visserligen en obestämd modifikation (med hänsyn till förhållandet mellan de bokförda och de verkliga värdena) till minskning av det nämnda kapitalet. Å andra

¹ Se Förvaltningsberättelse uti A. B. Kreuger & Tolls konkurs, 1932.

sidan synas förvaltarne ha i motsatt riktning avrundat det belopp, som borde avdragas för erhållande av storleken å det verkliga egna kapitalet. Det finns ingen anledning att av förvaltningsberättelsen draga annan slutsats än att ännu så sent som vid slutet av år 1930 i runt tal åtminstone 600 milj. kr. återstodo efter avdrag för samtliga de egentliga skulderna.¹

Det framgår av vad jag nu nämnt, att Kreuger & Toll *under den ifrågavarande tiden* måste anses ha varit fullt solvent för sina förbindelser. Det kan därför icke vara tal om något misstag i att under tiden ifråga räkna med denna solvens. Så mycket mindre anledning finnes det att betrakta detta som ett misstag, som ju borgensförbindelsen i fråga successivt förföll under de tre omedelbart på 1929 följande åren. I själva verket inlöstes ju också förbindelsen till en

¹ Det heter om hithörande ting i den ifrågavarande förvaltningsberättelsen följande, s. 27 f.: »Sammanställer man de ovan gjorda beräkningarna angående ställningen vid 1930 års utgång, finner man sålunda, att lägst 310 milj. kronor av det i nämnda års balansräkning redovisade egna kapitalet aldrig existerat på grund av det tillämpade systemet med fiktiva vinster, men att bristen troligen, dels på grund av den sannolika förekomsten av ytterligare fiktiva vinster och dels på grund av de delvis misslyckade emissionerna, var avsevärt större, sannolikt över 400 milj. kr.

Denna beräkning överensstämmer ganska nära med det resultat, vartill man kommer vid en undersökning rörande beloppet av fordringar direkt eller indirekt på Kreuger själv samt andra fiktiva tillgångar, som vid samma tidpunkt återfinnas i balansen. Enligt bil. nr 4 hava dylika fiktiva tillgångar konstaterats till ett belopp av c:a 433 milj. kronor, varav endast c:a 75 milj. kronor tillkommit efter 1930 års utgång.

Förestående beräkningar giva alltså vid handen, att c:a 425 milj. kronor av det i 1930 års balans redovisade egna kapitalet å sammanlagt c:a 1.060 milj. kronor (inkl. participating debentures och ränteavsättning för dessa) icke existerade, och att denna brist praktiskt taget helt torde hava uppkommit dels genom redovisande under årens lopp av fiktiva vinster och dels genom att en del av bolagets nyemissioner icke tillfört bolaget det kapital, som i styrelseberättelserna angivits. Emellertid var icke heller återstoden av det egna kapitalet helt intakt, enär de verkligen existerande tillgångarna i stor utsträckning torde hava varit för högt bokförda i i förhållande till dåvarande konjunkturläge, särskilt gäller detta investeringar i till koncernen anslutna dotterföretag.»

tredjedel under 1930 och till en annan tredjedel under 1931. När den sista tredjedelen förföll, hade visserligen fallissemanget redan inträtt. Icke desto mindre skulle därav berörda obligationshavare med Kreuger & Tolls tillgångar ha kunnat bli gottgjorda med åtminstone 40 %.¹ Att sålunda, oaktat den inträdda krisens lavinartade stegring efter den tid, för vilken Torsten Kreugers ansvarighet för styrelseberättelserna enligt domen kunde komma i fråga, obligationshavarna likväl genom Kreuger & Tolls borgensförbindelse kunde bli gottgjorda till 80 %, kan ytterligare anföras som ett indicium på att det under de ifrågavarande åren, 1925—1929, icke var ett misstag att lita på Kreuger & Tolls ifrågavarande borgen.

Med frånvaron av misstag i förevarande avseende kan icke menas någonting annat, än att en klok och aktsam bedömare, fullt insatt i alla realiteter, som kunnat utredas, skulle ha funnit borgensförbindelsen fullt säker. Att misstag i denna mening icke utretts ha förelegat vid obligationsförsäljningarna 1925—1929 måste, efter vad jag nyss sagt, anses ofrånkomligt.

Att begreppet misstag i detta sammanhang måste sättas i relation till faktiskt förhandenvarande omständigheter och fakta och icke i relation till vad som senare under en inträdd eller sig stegrande världskris *kunde komma att* hända är vid närmare reflexion självklart. Motsatsen skulle ju innebära, att misstagsfrågan vid en given tidpunkt skulle sättas i relation till allehanda eventualiteter i det blå, vilket i sin tur skulle omöjliggöra hela frågeställningen misstag eller icke. *Denna anmärkning har naturligtvis motsvarande giltighet beträffande de följande frågorna under B och C.*

¹ Denna % har nämligen i konkursen redan utdelats.

B.

Har det utretts, beträffande A-obligationerna, att det överhuvud var ett misstag att vid tiden för dessas försäljningar anse den pantsatta egendomen vara fullgod för 2 ¹/₂ milj. kr.?

Beträffande den pantsatta egendomens värde¹ finnas tvenne värderingsinstrument av år 1922, det ena uppgjort av Rignérs värderingsbyrå, det andra av den bank, som emitterade obligationslånet.² I det förra, som icke gjordes med särskild hänsyn till förpantningssyfte, upptogs fastigheter och anläggningar till väl 4 milj. kronor.³ Det har på intet sätt utretts, att detta resultat influerats av vilseledning från

¹ När man talar om en egendoms »värde» vid en viss tidpunkt, utan att detta värde konstaterats genom en rationell realisation av detsamma, så kan »värdet» icke betyda något annat än det belopp, vartill man har *grundad anledning* att uppskatta egendomen.

² Det har tvistats därom, huruvida banken (den i Svenska Handelsbanken uppgående Mälarenbanken) rätteligen bör betecknas såsom havande emitterat obligationerna. Det är sant, att banken, mot vanligheten, icke övertog obligationerna. Men detta är en omständighet utan betydelse i den fråga det här gäller — kreditprövningen och tillvaratagandet av obligationsinnehavarnes intressen. Det är just dessa senare moment i begreppet emittering, som äro av betydelse för den obligationsköpande allmänheten. Dessa funktioner har banken ostridigt åtagit sig. — Man kan så mycket mindre komma förbi detta faktum, som banken själv, enligt vad som omvittnats, i av banken utgivna obligationslistor betecknat Högbroforsens obligationer såsom »Emitterade under medverkan av Svenska Handelsbanken». I den i målet såsom studiematerial för obligationsspekulanter åberopade publikationen Svensk obligationsbok, utgiven av Svenska Bankföreningen, angives också, att Högbroforslånet avslutats med Mälarenbanken.

³ Se Löfgren, s. 469.

Torsten Kreugers sida, vare sig genom styrelseberättelser eller något annat. Att en sakkunnig vid sin värdering skulle se tillbaka på och låta sig bestämmas av driftsresultatet under gångna år var så mycket mindre motiverat, som ju en betydande omläggning av fabriken förestod. Men också antaget, att styrelseberättelserna för 1920 och 1921 hade lagts framför värderingsmannen, hur skulle han likväl därav ha kunnat bli så imponerad, att han övervärderade anläggningen? Årsvinsterna voro dessa år 1.700, resp. 2.000 kr.! Å fabrikationen *icke ens antydes* någon viss bruttovinst, i det att hela bruttoresultatet kort och gott anges såsom »Bruttotinkomst». En jämförelse mellan 1920 och 1921 års vinst- och förlusträkningar måste dessutom giva vid handen, att själva *fabrikationen* år 1921 gått med en *högst betydande nettoförlust*.¹ Vad en sakkunnig värderingsman här hade att göra, det var att å ena sidan övertyga sig om fabriken faktiska driftsduglighet och å andra sidan använda sin sakkunskap för att fastställa värdena å de olika objekten. När några månader efter värderingen av Rignérs byrå banken så företog sin värdering för uppläggnings av obligationslånet, justerade dess värderingsman avsevärt ner de värden, som voro satta av Rignérs byrå. Själva markvärdena, inklusive odlad jord och skogar, förblevo helt naturligt oförändrade. Men byggnader, maskiner, kraftanläggningar m. m. belöpande sig sammanlagt till omkring 3.210.000 kronor i den förra värderingen, ha i bankens värdering reducerats till omkring 2.170.000, alltså med 1.040.000 kronor eller med i det närmaste $\frac{1}{3}$ av värdet. Anledning till antagande, att bankvärderingen skett i någon avsevärd överkant synes sålunda a priori utesluten.² Till värdena å nu berörda egen-

¹ Se härom nedan s. 220 ff.

² Jag återkommer senare till denna fråga, nedan s. 145 ff.

domen, slutande enligt bankens värdering å något mer än 3 milj. kronor, hade man så ytterligare — för att få värdet å hela den pantsatta egendomen¹ — att lägga värdet å inneliggande lager, i bankens värdering genomsnittligt beräknat till ett belopp av 500.000 kronor.²

Från detta värde å den pantsatta egendomen, 3 milj. kronor + lagervärdet, torde man sålunda tryggt kunna utgå, när man för de följande åren har att angiva resp. värden å denna egendom. Med denna utgångspunkt har auktoriserade revisorn Seth Svensson gjort upp en värderingstabell, av vilken framgår värdet år för år av den pantsatta egendomen. Det årliga avskrivningsbehovet har för anläggningen i dess helhet satts till 3,6 % av det i bankens värderingsinstrument åsatta värdet, på nyanskaffningar åter — sammanlagt uppgående till ett värde av 1.281.000 kronor — har han satt avskrivningsbehovet till 4 % å anskaffningsvärdet. Resultatet har blivit följande värden å den pantsatta egendomen: år 1923 kr. 3.761.300; år 1924 kr. 4.108.100; år 1925 kr. 3.941.400; år 1926 kr. 4.228.900; år 1927 kr. 4.592.100; år 1928 kr. 3.996.800; år 1929 kr. 3.798.900.³

Hr Svensson har klart och tydligt framlagt de principer, efter vilka han gått till väga.⁴ Nu är emellertid avskrivningsbehovet för en fabriksanläggning sådan som Högbroforsen

¹ När jag använder uttrycket »hela den pantsatta egendomen», så är detta egentligen, såvitt som också lagervärdet däri är inneslutet. Förlagsinteckningar i lagret voro visserligen pantsatta, men underpanträtt i lager, liksom i annan lös egendom, är i princip en s. k. rättslig omöjlighet. Förlagsinteckning giver blott förmånsrätt (d. v. s. prioriterad fordringsrätt, icke sakrätt). Denna distinktion har i föreliggande arbete ingen betydelse, och därför låter jag här förmånsrätten i lagret ingå i »den pantsatta egendomen».

² Se Löfgren, s. 469.

³ Se Löfgren, s. 364.

⁴ Se Löfgren, s. 361 f.

någonting som icke kan exakt angivas utan kan bli föremål för skilda meningar, alltefter olika personers uppfattningar om den i varje särskilt fall tillämpliga principen. Beträffande Högbroforsen ha flera olika avskrivningsvärderingar kommit till uttryck. Hrr L. Biesèrt m. fl. ha i ett yttrande den 17 november 1937 kommit till ett årligt avskrivningsbehov av 196.000 kr.¹ Detta har intet intresse för oss, eftersom dessa sakkunniga utgå från den Rignériska värderingen, med tillägg för nyanskaffningar, och därmed komma till ett avskrivningsobjekt, värt 3.557.000 kr. Liknande anmärkning kan göras mot användning här av det avskrivningsschema, som uppställts av hrr E. Sundström m. fl. i en utredning den 27 mars 1938 och slutar på ett årligt avskrivningsbehov av 167.000 kr.² Detta avskrivningsbehov är beräknat på ett värde av 3.367.000 kr. Med den Jonssonska värderingen voro avskrivningsobjekten från början icke värda mera än 2.235.000 kr.³ och nyanskaffningarna kunde ju först successivt öka detta värde. Hr Svenssons värderingstabell är uppgjord med hänsyn till ett på detta sätt årligen förändrat avskrivningsobjekt.⁴ I de båda förstnämnda utredningarna växlar avskrivningsprocenten allt efter objektets art mellan 2 och 10 %, Hr Svenssons genomsnittsprocent för de ursprungliga objekten är, som sagt, 3,6. För nyanskaffningar är den 4 %. Hrr Biesèrts m. fl. procentsatser äro otvivelaktigt mycket överdrivna. Genomsnittssiffran skulle bli 5,5 %.⁵

¹ Se Dalamålet, s. 286 f.

² Se Dalamålet, s. 442.

³ Se Löfgren s. 361.

⁴ Se vidare härom nedan s. 302 f.

⁵ Hr Svenssons generella 3,6 % grundar sig i själva vecket på ett med för olika objektarter från 2—7 1/2 % växlande procent utfört avskrivningsschema. Detta giver ett generellt resultat av ungefär 3,6 %. Läger man nu härtill, att han beträffande nyanskaffningar höjt det genomsnittliga procenttalet till 4 samt upptagit

Emellertid har man gjort invändning emot den av hr Svensson använda utgångspunkten, de av banken åsatta värdena. Vad man här har att stödja sig på är ett i Dalamålet beedigat intyg den 18 oktober 1937 av bankens värderingsman disponenten G. Jonsson, innehållande framför allt, att Högbroforsen år 1922 hade avsevärt mindre produktionskapacitet än hr Jonsson förutsatte vid värderingen.¹ Hr Jonsson säger, att det endast var under denna förutsätt-

nyanskaffningar till bortåt 300.000 kr. mera än hrr Biesert m. fl. gjort, så torde all anledning saknas antaga, att hr Svenssons avskrivningar äro för låga. Hans totala avskrivningsprocent kommer ganska nära den, som är gjord i en undersökning av driftsingenjören vid Rottneros bruk i Värmland, E. Nilsen. I dennes avskrivningsschema växlar procenttalet mellan 1 och 10. En uträkning av den totala avskrivningsprocenten leder till en genomsnittssiffra av ungefär 3,93 %. Detta skulle innebära, att hr Svenssons avskrivningsbelopp för vart och ett av de olika åren 1924—1929 måste ökas med ett betopp, växlande mellan 6 och 7 tusen kronor. Ehuru denna ökning i avskrivningsbeloppen så obetydligt berör de ovan angivna pantvärdena, att intet av mina resonemang därav influeras, tillåter jag mig likväl göra ett påpekande. Hr Nilsen har gjort avskrivningar å maskiner med 8 %. Detta torde vara åtminstone $\frac{1}{2}$ % för högt. Både hr Svensson och hrr Sundström m. fl. räkna här med $7\frac{1}{2}$ %. Hr Svensson har angivit grunden för sin ståndpunkt, när han skriver: »En pålitlig utgångspunkt härvidlag anser jag mig hava funnit i Palmgrens 'Självyklaration', där bland av skattemyndigheterna fastställda prejudikat följande exempel anföras: 'Vid taxering av sågverks- och trämasserörelse har medgivits en avskrivning av 2 % å sågverk och arbetarebostäder samt hos en trämassefabrik $7\frac{1}{2}$ % å bokförda värdet av maskinella anordningar.'» (Se Löfgren, s. 361). Enligt detta uttalande synes hr Svensson också ha fog för dammanläggnings avskrivning med blott 2 %. Här har jämväl hr Nilsen 2 %. Under alla omständigheter är det uteslutet att hävda, att det *utretts*, att hr Svenssons avskrivningsbelopp äro för lågt tilltagna. — Hr Nilsens undersökning har kommit mig tillhanda först efter det att manuskriptet i sin helhet färdigställts och tryckningen påbörjats. Detta är beklagligt, alldenstund hr Nilsen måste anses vara den främste praktiske kännaren av *samtliga* vid Högbroforsen rådande förhållanden. Han hade tillfälle att noga följa Högbroforsens om- och utbyggnad åren 1922—1924. Han är sedan flera år tillbaka själv driftschef vid ett träsliperi, visserligen större än Högbroforsens men såsom detta beläget inuti landet och därför likställt med detta i av läget betingade ekonomiska frågor. Hans förmåga av objektivitet i denna sak kan icke dragas i minsta tvivelsmål. Jag kommer i det följande att här och där inflika en hänvisning till hr Nilsens utredning. Under IV. här nedan skall jag mera ingående söka använda mig av densamma. Den avtryckes i bilagan i slutet av boken.

¹ Se Dalamålet, 198 f.

ning, som han kommit till sitt för obligationslånets uppläggning gynnsamma resultat. Hur hr Jonsson skulle ha gjort sin värdering med en grundligare kunskap om produktionskapaciteten är för vår fråga likgiltigt av följande skäl. Högbroforsens kapacitet utökades inom de närmaste två åren efter hr Jonssons värdering successivt till omkring 25.000 ton våt massa.¹ Hr Jonsson själv hade i sin värdering icke

¹ Enligt ingenjörstekniska undersökningar, föranstaltade vid årsskiftet 1930—1931 av Trämassekompaniet, ökades kapaciteten till 31.000 ton våt massa. Se Dalamålet, s. 729, där ett brev den 4 maj 1931 av Högbroforsens dåvarande direktör R. Sundfeldt till Svenska Trämassekompaniet finnes återgivet i avskrift. Brevet lyder som följer: »Refererande till tidigare underhandlingar bedja vi härmed få anhålla om upptagande av vårt verk, Högbroforsens Industriaktiebolag, såsom medlem av Eder förening. — Vad kapaciteten beträffar anhålla vi, att densamma, i enlighet med Eder ingenjör Alariks undersökning i oktober/november f. å. samt hans utredning av den 17 jan. d. å. fastställs till 31.000 tons. — Samtidigt göra vi det förbehållet, att under första året endast en inskränkning av 20 % behöver tillämpas, d. v. s. att vi första året äga rätt tillverka 24.800 tons. Denna kvot hava vi för avsikt att överflytta å andra Cellulosabolaget tillhöriga sliperier.» Det har indirekt letts i bevis, att Trämassekompaniets sakkunniga därefter ha fastställt denna produktionskapacitet; se Dalamålet, s. 733, jfd med s. 703 f. Det lär ha varit mycket svårt för Dalabolaget att vinna upplysningar om grunderna för Trämassekompaniets fastställande av den nämnda produktionskapaciteten. Slutligen har dock en avskrift av en icke undertecknad utredning avseende Högbroforsen av den 17 januari 1931 företetts. Den stammar uppenbarligen från ingenjören Alarik. Den är högst detaljerad. Först redogöres för maskineriet, slipverket och bimaskineriet; därefter för krafttillgången och produktionsberäkningen. Här lämnas redogörelse för vattentillgången under årens olika månader, varvid toges den teoretiska utgångspunkten, att sjön Hårkans regleringsmagasin är tomt den 1 maj. Vid utredningen har tydligen varit fogad en kurva över vattenföringen i nämnda sjö under 12-årsperioden närmast före regleringen. Alla vattenföringssiffror hava erhållits från Statens Meteorologisk-Hydrografiska Anstalt. Också en lekman kan förstå, att denna utredning, om blott de faktiska uppgifterna om fallhöjd, regleringsmagasinets rymd, avbördnings-, förbruknings- och genomsläppsmängd äro riktiga, är vetenskaplig. När dåvarande (1930—1931) Högbroforsordföranden numera påstår, att den ifrågavarande kapacitetsbestämningen huvudsakligen baserats på slipyntans storlek, under det att tillbörlig hänsyn icke tagits till variationerna i vattentillgången, så synes detta påstående vara jävat av den nu berörda utredningen, som fogats till en rättegångsskrift, som av Dalabolaget ingivits till hovrätten i mars 1939. Hr Alariks utredning kommer att beröras under IV. och avtryckes i bilagan i slutet

förutsatt en redan då förhandenvarande kapacitet av mer än 12.000 à 14.000 ton. Hr Jonsson utgår i sitt intyg från, att tillverkningskapaciteten år 1922 blott var 3.125 ton torr massa, alltså 6.250 ton våt. Denna utgångspunkt är dock icke riktig enligt ett den 27 mars 1938 avgivet utlåtande av ingenjören E. Sundström, disponenten O. Wasend samt direktören Alf Prydz. Enligt detta utlåtande var kapaciteten år 1922, alltså redan före regleringen av sjön Hotagen, 9.400 ton våt massa, och maskinerna hade en kapacitet av 15.000 ton sådan massa.¹ Hade hr Jonsson vid sin värdering utgått ifrån dessa siffror *samt* sin kunskap om den före-

av boken. — Slutligen bör påpekas, att all anledning saknas till antagandet, att de på Trämassekompaniets uppdrag verkställda beräkningarna blott avsett att åstadkomma ett ungefärligt resultat med vidaste marginal. Man läse ånyo igenom hr Sundfeldts nyss återgivna brev till Trämassekompaniet! Där angivas siffrorna sannoligen icke såsom mer eller mindre godtyckliga. Bakgrunden till detta brev utgöres av två protokoll vid sammanträden av resp. Svenska Trämassekompaniet (i mitten av december 1930) och Förtroenderådet i Fennoskandia (omkring mitten av januari 1931), en sammanslutning av Trämassekompaniet och dess motsvarigheter i Finland och Norge. På det senare sammanträdet fastställdes de olika försäljningskvantiteterna för de olika länderna. Dessförinnan hade på sammanträdet beslutits, att resp. parter (d. v. s. de till sammanslutningarna hörande träsliperierna) icke finge under första halvåret 1931 exportera mera än hälften av årets *netto exportkvantitet*, uträknad på basis av 50 % inskränkning. Tager man allt detta i beaktande och ytterligare besinnar, att Högbroforsen självfallet skulle ha *ekonomiskt vederlag* för överflyttandet av sin kvot på cellulosa-bolaget, så inses, att rena bedrägeriet från hr Sundfeldts sida skulle ha förelegat, därest han icke allvarligen räknat med en Högbroforsens årliga produktionskapacitet av ungefär 31.000 ton.

¹ Se Dalamålet s. 438 ff. och jfr s. 380. — Hr Jonssons utgångspunkt i intyget, 6.250 ton våt massa, härstammar från en av disponenten L. Biesèrt m. fl. gjord kalkyl. Det i texten nämnda utlåtandet påvisar felaktighet i Biesèrts m. fl. beräkningar. Biesèrt m. fl. hade bl. a. byggt på ett utlåtande av a.-bol. Vattenbyggnadsbyrån. Efter hrr Sundströms m. fl. utlåtande ha både Biesèrt m. fl. och Vattenbyggnadsbyrån gjort vissa korrigeringar och medgivit en årlig produktionskapacitet den ifrågavarande tiden av c:a 8.000 ton. (Se Dalamålet, s. 554 och 568.) Det finns ingen anledning i denna rättssak att icke räkna med den av hrr Sundström m. fl. angivna siffran 9.400 ton. — Enligt ingenjören E. Nilsens nyssberörda undersökning måste produktionskapaciteten ifråga beräknas till 10.000 ton våt massa.

stående sjöregleringen, så hade ingen anledning funnits för honom att icke komma till samma värderingsresultat, som han gjorde. Möjligen kunde anledning ha förefunnits att *då*, år 1922, göra reservation med hänsyn till betydelsen av att regleringen verkligen kom till stånd. Men den reservationen måste, i och med det att regleringen inom något år därefter genomfördes, ha fallit bort. Hr Jonsson åberopar sig jämväl på en del andra förhållanden — 8 månadernas strejk under år 1922, vidare att produktionskostnaden år 1922, exklusive frakter, uppgått till kr. 138: 57 per ton torr massa, samt att vårfloden varje år orsakat översvämning inom fabriken, varvid turbiner och slipmaskiner helt eller delvis försatts under vatten — för att avsluta sitt intyg sålunda: »Om dessa förhållanden varit mig bekanta vid min värdering, skulle jag icke ha kunnat avgiva det slutomdöme, vari min promemoria av den 24 oktober 1922 utmynnar, och hade jag överhuvud icke kunnat tillstyrka den ifrågasatta krediten.»

Det är omöjligt att inse, att dessa förhållanden skulle kunna ha haft någon betydelse för anläggningsvärdena. Hade det år 1922 icke varit någon strejk, hade ju därmed icke möjligheten uteslutits av strejker under kommande år! Om arbetet år 1922 bedrevs så, att produktionskostnaden *faktiskt* dragit 138 kr. per ton torr massa i stället för det belopp av upp till 85 kr., *utöver vilket kostnaden icke behövt stiga*¹, så bör naturligtvis den faktiska, onödigt höga kostnaden icke kunna influera på värderingskalkylen, så mycket mindre, som man kunde räkna med en rationalisering av arbetet i samband med den stora omdaningen av fabriken.

¹ Disponent Wasend beräknar produktionskostnaden för våt massa, exkl. frakt, för början av år 1922 till bortåt 35 kr. pr ton. Detta blir för torr massa väl 84 kr. Ingeniör Sundström beräknar kostnaden för torr massa med utgångspunkt från förhållanden år 1921, till 83: 56 kr. Se Löfgren, s. 638. Se även Dalamålet, s. 381 och s. 441.

I punkten må f.ö. ytterligare märkas, att emot den kostnadsberäkning, på vilken hr Jonsson i sitt nu berörda intyg byggt — uppgjord av rev. S. Hagström för de 4 första månader av 1922, till vilka det årets produktion begränsades — må ställas det förhållandet, att produktionen under dessa månader var så ringa, att den blott uppgick till c:a 40 % av den sannolika produktionskapaciteten.¹ Vid reducerad drift blir ju alltid produktionskostnaden förstorad, då åtskilliga kostnadsposter ej kunna nedbringas i förhållande till den minskade driften. Vad översvämningen angår, behöver ju här blott sägas, att fabriken efter utbyggnadsföretagets fullbordande faktiskt under ett år har producerat 25.300 ton våt massa, samt att Trämassekompaniet (efter Torsten Kreugers avgång från Högbroforsen) som sagt verkställt undersökningar av produktionskapaciteten, vilka utmynnade i en årlig kapacitet av 31.000 ton våt massa.

Av vad jag nu sagt synes det omotiverat att i anledning av hr Jonssons vittnesintyg överhuvud företaga någon reduktion i de av honom åsatta värdena.² Vad särskilt angår differensen mellan den år 1922 med all sannolikhet förhandenvarande kapaciteten, 9.400 ton, och den av hr Jonsson förutsatta, 12 à 14 tusen ton, måste ju byggnader, maskiner etc. ha sina i dessa deras egenskaper åsatta värden, i och

¹ Denna borde, som vi sett, beräknas till 9.400 ton våt massa pr år, alltså 3.130 ton för 4 månader. Faktiskt producerades under dessa 4 månader blott 1.225 ton våtberäknad massa.

² Det synes så mycket mera omotiverat, som enligt det ovan s. 144 n. 5 berörda, under tryckningen tillgängliga utlåtandet av ingenjören E. Nilsen den av denne antagna produktionskapaciteten av 10.000 ton våt massa utan vidare skulle kunna ha höjts till 12.000 ton, om man blott insatt nya hjul i turbinerna med ökad verkningsgrad. Detta skulle endast ha dragit en ringa kostnad; jfr Dalamålet s. 439 f. Visserligen har hr Jonsson i sitt intyg sagt, att han förutsatte 12 à 14 tusen ton för vidhållandet av sin värdering. Jag förmodar, att en domstol icke med hänsyn härtill skulle vilja annullera hans värdering av den grund, att kapaciteten *fixeras* till 12 tusen ton.

med det att produktionskapaciteten stigit till den av hr Jonsson förutsatta höjden, vilket skedde redan under år 1923. Det kan dock kanske diskuteras, huruvida icke rätteligen dessa värden borde minskas med en del av nyinvesteringarne för ombyggnadsföretaget. Dessa gingo till 1.281.000 kr. Av detta belopp drogo vattenregleringsanordningarne i *fullständigt* utbyggt skick — varigenom ur vattenmängdens synpunkt den ökade kapaciteten till omkring 25.000 ton våt massa (31.000 ton enligt Trämassekompaniets utredningar) åstadkoms — en kostnad av c:a 430.000 kr.¹ Det är nu möjligt — jag är icke fackman för att kunna bedöma frågan — att rätteligen *en viss del* av detta senare belopp bör avdragas från det av hr Jonsson vid värderingen uppnådda resultatet, tackande denna del värdet för fabriksanläggningen av att få upp produktionskapaciteten från 9.400 ton till omkring 13.000 ton, alltså med c:a 3.600 ton. När genom hela kostnaden en ökning av åtminstone bortåt 15.000 ton nåddes, synes det sökta beloppet utgöra omkring 24 % av 430.000 kr. eller 103.200 kr.²

Såvitt jag förstår, kan hr Jonssons vittnesmål därför i för Torsten Kreuger sämsta fall blott föranleda, att revisor Svenssons nyssanförda värderingssiffror reduceras med sist sagda belopp, här för enkelhetens skull satt till 100.000 kr. Företager man en reduktion med detta belopp, så ha likväl värdena å den pantsatta egendomen under åren 1923—1929

¹ Se Löfgren, s. 539 f.

² Utgår man från ingenjör E. Nilsens utlåtande, enligt vilket en kapacitet av 12 tusen ton våt massa uppnåddes genom blott nya hjul i turbinerna, så torde beloppet böra begränsas till kostnaden för dessa hjul, bortåt 15.000 kr. enligt inhämtad upplysning. Om man emellertid skulle fästa avgörande vikt vid, att blott 12 tusen och icke 13 tusen tons årlig produktion uppnåddes, så hade man att till kostnaden för turbinhjulerna lägga något över 30.000 kr. enligt följande beräkning

$$\frac{1.000 \times 430.000}{13.000}$$

hållit sig mellan 4 milj. och 3.7 milj. kronor. Dennas värde har sålunda under samtliga de ifrågavarande åren med minst 1.2 milj. kronor överskjutit A-obligationernas sammanlagda belopp! Vid detta förhållande kan man ju icke ha begått något misstag, så vitt man räknade med, att pantegendomen utgjorde fullgod säkerhet för A-obligationernas återbetalning. Emellertid har nu i domen såsom en principiell synpunkt upptagits, att värdet av en sådan pantegendom som den ifrågavarande måste bedömas med hänsyn därtill, om en bärkraftig rörelse kunde bedrivas å den samma. Att denna synpunkt icke kan utnyttjas till en mera väsentlig försämring av de nu nämnda värdena, torde framgå av den framställning, som jag nedan i annat sammanhang giver vid undersökningen av Torsten Kreugers subjektiva inställning till förlusten för obligationshavarne.¹

¹ Se nedan s. 273 ff. — I det föregående har jag haft pantvärdet under 1923—1929 i sikte. Vad värdet år 1922 angår var det försäkringsbolagen, som skulle ha haft intresse av detta värde. De borde ha känt till bankens värdering och kunna icke ha begått större misstag än hr Jonsson, såvitt de bestämdes av det år 1922 förhandenvarande pantvärdet. Det är emellertid uppenbart, såsom jag förut, s. 130, anmärkt, att man då (hösten 1923) framför allt räknade med den efter 1922 redan inträdda förbättringen. Enligt i texten anlagda synpunkter utgjorde emellertid 1922 års pantvärde sammanlagt 3.140.000 kr. (fast egendom etc. 3.008.000 kr. + lager 231.500—100.000 kr.).

C.

Har det utretts, att det överhuvud var ett misstag att vid tiden för A-obligationernas försäljningar anse, att den pantsatta egendomen tillsammans med övriga tillgångar (sc. efter avdrag av skulderna) erbjöd full täckning för dessa obligationers sammanlagda belopp, 2¹/₂ milj. kronor.

Denna fråga får sin särskilda betydelse för den händelse man trots allt skulle finna, att värdet å den pantsatta egendomen under åren ifråga varit så lågt, att de obligationshavare, som vid sina inköp litade på detta värde, begått ett misstag.

Utöver den pantsatta egendomen utvisa Högbroforsens balansräkningar *tillgångar* med följande belopp under åren 1923—1929: 3.288.000 kr.; 2.545.000 kr.; 2.649.000 kr.; 2.454.000 kr.; 2.795.000 kr.; 2.815.000 kr. och 2.937.000 kr. Nu nämnda belopp böra emellertid vart och ett minskas med omkring 600.000 kronor, enär denna summa i det föregående kommit värdet å den pantsatta egendomen till godo.¹ Följaktligen bli siffrorna här i stället 2.688.000 kr., 1.945.000 kr., 2.049.000 kr., 1.854.000 kr., 2.195.000 kr., 2.215.000 kr. och 2.337.000 kr. Dessa tillgångar voro obestridligen fullt

¹ Av skäl, som här äro utan intresse, hade en del av den pantsatta fasta egendomen till formen karaktären av en bland bolagets tillgångar ingående fordran.

säkra. Huvudparten utgjordes nämligen av fordringar mot Kreuger & Toll, uppkomna genom detta bolags obligationsförvärv ävensom genom dess övertagande av emissionskostnaderna för obligationslånet.¹ Återstoden bestod bl. a. av kassabehållning, som utgjorde resp. 430.000 kr., 303.000 kr., 335.000 kr., 46.000 kr., 24.000 kr., 30.000 kr. och 34.000 kr. Gör man nu avdrag för samtliga skulder (naturligtvis utom obligationslånet), så *kvarstodo netto vid sidan av den pantsatta egendomen tillgångar* å följande belopp under åren 1923—1929: 1.883.000 kr.; 1.497.000 kr.; 1.770.000 kr.; 1.531.000 kr.; 1.061.000 kr.; 1.547.000 kr. och 1.646.000 kr. Läger man dessa sist angivna värden till revisor Svenssons pantvärden, reducerade med 100.000 kr., så får man följande värden stående till A-obligationshavarnes förfogande, nämligen för år 1923 kr. 5.544.300; för år 1924 kr. 5.505.100; för år 1925 kr. 5.611.400; för år 1926 kr. 5.659.900; för år 1927 kr. 5.553.100; för år 1928 kr. 5.443.800 och för år 1929 kr. 5.344.900.

Enligt dessa, så vitt jag förstår, *på intet sätt förskönande beräkningar* funnos sålunda under hela tiden värden, *som med belopp från 3,4 till 6,6 hundratusen kronor överstego det dubbla beloppet för samtliga A-obligationerna*. Även om man alltjämt ville hävda, att det var ett misstag att räkna med de ovan angivna pantvärdena — kunde det likväl anses rimligt att *till den grad* ytterligare reducera dem, att de icke ens tillsammans med nettotillgångarne skulle kunna anses fullt ut täcka en skuld på 2 1/2 milj. kronor? Det nekande svaret på denna fråga kan icke till sin riktighet betvivlas. Det är visserligen sant, att A-obligationerna beträffande nettobehållningen utöver pantegendomen riskerade en viss konkurrens i anledning av B-obligationerna. Det fanns dock ingen

¹ Jfr Löfgren s. 335 och s. 143.

anledning räkna med annat, än att vid Högbroforsens betalningssvagheter Kreuger och Toll åtog sig B-obligationerna *utan någon* regress mot Högbroforsen till förfång för innehavare av A-obligationerna.¹ Det synes mig sålunda uppenbart, att det icke var något misstag att vid inköpen av A-obligationerna räkna med, att dessa hade full täckning genom panten och nettotillgångarne utanför panten.

¹ Jfr nedan s. 259 ff. Beakta även vad som framkommit å ss. 179, 192, 200 samt 202 (slutet av noten).

Oavsett svaren under A—C har det icke utretts att Torsten Kreuger framkallat misstaget ifråga.

Min granskning har sålunda lett till att intet av de tre frågorna under A—C kunde jakande besvaras. Därmed är även den här under I uppställda huvudfrågan nekande besvarad. Förelåg överhuvud vid inköpen av obligationerna intet misstag angående säkerhetens fullgodhet, så är det ju logiskt omöjligt att säga, att sådant misstag vid tillfällena i fråga framkallats. Låt oss emellertid nu för fullständighetens skull mot bättre vetande antaga, att det var falskt att räkna med Kreuger & Tolls solvens under dessa år och låt oss följaktligen förutsätta, att det objektivt sett var ett misstag att finna *B-obligationernas* återbetalning säkerställd. Under denna förutsättning måste naturligtvis den frågan direkt besvaras, huruvida dylikt misstag framkallats av Torsten Kreuger. Detta svar är emellertid särdeles enkelt och lättillgängligt.

Det handlingssätt från Torsten Kreugers sida, som här kan komma i fråga, måste — detta framgår otvetydigt av själva domen — begränsa sig till styrelseberättelserna och dessas spridande bland allmänheten.

Jag får nu först hänvisa till vad jag utvecklat ovan s. 29 ff. om falskheten i domens tanke, att Torsten Kreuger skulle ha bibragt obligationsspekulanterna föreställningen, att icke blott A-obligationerna utan jämväl B-obligationerna vore täckta av den pantsatta egendomen. Därefter behöver

endast konstateras, att styrelseberättelserna själfallet icke innehålla någonting vare sig för eller mot Kreuger & Tolls solvens. För fullständighetens skull må tilläggas, att det icke heller utretts, att Torsten Kreuger vare sig själv eller genom annan på något annat sätt influerat på allmänhetens uppfattning om Kreuger & Tolls finansiella ställning.

Beträffande samtliga B-obligationerna är det därför uppenbart, att Torsten Kreuger icke framkallat något misstag angående deras säkerställda återbetalning.

Även beträffande mängden av inköp av *A-obligationer* är det tydligt, att det icke utretts, att styrelseberättelserna framkallat misstag om deras säkra återbetalning — därest man nu, i strid mot vad jag under B och C anfört, ville hävda, att det vid dessa inköp varit ett misstag att räkna med Högbroforsens tillgångar såsom täckande A-obligationernas belopp. Åtskilliga köpare ha icke ens påstått, att de tagit någon befattning med studiet av styrelseberättelserna. Andra åter ha väl påstått, att de tagit del av styrelseberättelserna och av dessas innehåll föranletts till inköp av obligationer. Detta *påstående* kan dock icke vara identiskt med *utredning*. Det har icke varit svårt för obligationshavarne, eller kanske riktigare deras rättsbildade ombud, att förstå, att deras utsikter att få sina skadeståndsanspråk godkända vore beroende av att de blivit vilseledda av styrelseberättelserna. Deras påståenden härom äro sålunda påståenden i egen sak, vilka icke kunna tagas för goda, om de icke på visst sätt verifierats. Härmed är icke sagt, att icke i något fall obligationsköparen eller hans representant kunde tänkas verkligen ha föranletts till obligationsköp genom studium av styrelseberättelserna. Men detta spelar icke den ringaste roll för frågan om domens lagstridighet eller lagenlighet, redan av den anledningen att domen skär samtliga

försäljningar av A-obligationerna (och f. ö., såsom vi sett, även av B-obligationerna) över en kam. Man har därför att värdesätta domen med utgångspunkt från situationen, att det *icke utretts*, att obligationsköparne tagit del av styrelseberättelserna eller någon av dem och därigenom föranletts till obligationsköp.¹

Nu är det emellertid så, att obligationsförsäljarne efter 1923 — det år då Högbroforsens obligationer i betydande skala såldes till försäkringsbolag — i allmänhet förmedlats av chefen för en bankirfirma och där anställda personer eller bankernas fondchefer, båda grupperna här nedan kallade fondmän. Skulle nu ett misstagsframkallande genom styrelseberättelserna via fondmännen lagligen kunna utgöra moment i ett bedrägeribrott, så måste *dels* fondmannen antingen ha tillställt köparen resp. styrelseberättelse eller ock givit honom *fullständig* redogörelse för densamma², *dels* måste köparen ha begrundat den så vunna kunskapen och i anledning därav ha inköpt en eller flera obligationer. Utan förhandenvaron av dessa båda förutsättningar vore det *uteslutet* att anse, att misstag framkallats *hos obligationsköparne genom resp. styrelseberättelser*.³ Det är emellertid nu

¹ I själva domen har man uppenbarligen icke heller ansett sig kunna betrakta detta som utrett; se utslaget st. 6, ovan s. 22.

² Detta senare alternativ är dock särdeles opraktiskt och nämnes endast för den logiska redans skull. Ty redogörelsen måste vara lika fullständig som själva styrelseberättelsen, d. v. s. innehålla *samtliga* de uppgifter, som kunna ha betydelse för bildandet av det omdöme angående Högbroforsens ekonomi, som skall stimulera till, motverka eller vara neutralt i avseende på ett obligationsköp. Av redogörelsen måste framgå, hur det förhållit sig med avskrivningar och hinder i driften, vidare att resultatredovisningen varit absolut koncentrerad, slutligen alla de uppgifter, som kunde tänkas ha någon betydelse för diskussionen om resultatkontots innebörd.

³ Ehuru påståendets riktighet måste vara höjt över allt tvivel, vill jag likväl anföra följande ur den förut omnämnda rättsvetenskapliga undersökningen av anonym författare, som där skriver bl. a.: »Den, som skall vara skyldig till bedrägeri genom en av honom avgiven oriktig uppgift, skall hava föranlett, att denna tillställts den bedragne. Detta har i förevarande fall icke ägt rum. Tvärtom är det utan ringaste

tydligt, åtminstone beträffande den stora mängden av obligationsköp, att det icke kan anses utrett, att vare sig fondmännen eller köparne handlat så, att dessa förutsättningar kommit till stånd. För detta påståendes riktighet behöver jag endast hänvisa till bilagan n:r 112 $\frac{1}{2}$ till föredragande revisionssekreterarens resningspromemoria.¹ Påståendets riktighet styrkes dessutom av min utredning under II här nedan.²

tvivel så, att talrika av målsägarna överhuvud icke, förrän genom åtalet, ens på omväg erhållit kännedom om de ifrågavarande bokföringsuppgifterna. Att dessa beaktats av olika agenter av företagen, vilka försålt obligationer, är härvid utan betydelse, ty det är icke dessa, som påstås vara bedragna. Oavsett huru starkt bevisen skola ställas på, att den brottslige själv skall hava framställt de oriktiga uppgifterna till de bedragna, vilken fråga beröres strax här nedan, borde det vara höjt över all diskussion, att just de oriktiga uppgifterna skola hava beaktats av den, som skall anses ha blivit vilseledd därav. Om A. lämnar en oriktig uppgift till X, och därefter denne eller Y eller Z på eget ansvar gjort något förslag eller uttalande till B., vilket i större eller mindre grad influerats av förutnämnda oriktiga uppgift men endast i förening med andra omständigheter, kan icke på grund härav A:s uppgift anses hava blivit i tillfälle att påverka B. I förevarande fall är läget just ett sådant. Målsägarna hava i största utsträckning icke läst styrelseberättelserna eller däri intagna räkningar, och ej heller erhållit (eller ens begärt) något skriftligt eller muntligt meddelande om innehållet därav. De ha i talrika fall på sin höjd erhållit del av de omedelbara försäljarnas självständiga uppfattning utan närmare motivering för densamma.» (Se Löfgren, s. 401.) — Härefter visar förf. genom prejudikat (NJA 1904 s. 538 och 1929 s. 338), att det i vår rättspraxis framträtt en stark tendens att i sådana fall som det föreliggande rent av fordra, att den, som skall kunna dömas för bedrägeri, själv omedelbart i förhållande till den bedragne har framställt eller åberopat de oriktiga uppgifterna.

¹ Se även, beträffande det s. k. Annerstedtska målet, mitt Utlåtande s. 39 ff. och Stockholms rådhusrätts protokoll den 19 jan. 1934. Påståendet styrkes ju även indirekt av den förut antydda formuleringen i domsmotiveringen, föreg. sida n. 1.

² Jfr f. ö. nedan s. 209, n. 1.

Föreligger medelbart gärningsmannaskap via fond- männen?

När jag i enlighet med det sagda i mitt Utlåtande hävdade, att hos obligationsköpare, som sålunda saknade all kunskap om styrelseberättelsernas innehåll, intet ifrågasvarande misstag kunde ha framkallats genom dessa, har jag av den förut nämnde domaren i Högbroforsmålet, hovrättsrådet BERGENDAL, bemötts med den invändningen, att jag förbisett straffrättens lära om medelbart gärningsmannaskap, vilken lära här skulle vara tillämplig, även om fondmännen icke »till köparne framfört de skäl, på grund av vilka de ansett obligationerna vara säkra».¹ Denna lära har jag ingalunda förbisett. Att jag i mitt Utlåtande icke gick in på det medelbara gärningsmannaskapet berodde därpå, att det är uteslutet att finna någon användning för detsamma i föreliggande fall. Skälen äro följande.

Medelbart gärningsmannaskap är uttrycket för att brottslingen icke själv personligen utfört gärningen, rent objektivt sett, utan därvid begagnat sig av annan människa (sinnessjuk, barn eller godtroende person) såsom ett slags verktyg. Detta verktyg, mellanhanden, måste sålunda i brottslingens, den medelbare gärningsmannens, ställe ha utfört den brottsliga handlingen, såvitt denna tillhör det objektiva rekvisitet. D. v. s. mellanhanden måste i före-

¹ Bergendal, Högbroforsmålet, s. 18 f.

liggande fall ha föranlett obligationsköparne att begå *miss- taget, att Högbroforsens obligationer voro säkra på grund av vissa från styrelseberättelserna hämtade uppgifter*. Därmed blir det ju fullkomligt meningslöst att avvisa min ifråga- varande ståndpunkt med en hänvisning till medelbart gärningsmannaskap. Ty detta förutsätter ju, *alldeles icke mindre än det omedelbara gärningsmannaskapet*, att gentemot obligationsköparen *bedrägerihandlingen, sådan denna måste te sig enligt det objektiva rekvisitet*, blivit utförd. Ehuru hr Bergendals invändning emot mig sålunda alls icke är svar på tal, och detta borde vara tydligt för varje jurist, vill jag dock icke nöja mig med dessa enkla påpekanden utan skall beröra litteraturen i ämnet.

Går man exempelvis till v. LISZTS straffrättsliga Lehrbuch, så finner man, att medelbart gärningsmannaskap förutsät- ter, att mellanhanden skall ha begått »die Ausführungs- handlung», d. v. s. den brottsliga handlingen, så vitt det objektiva rekvisitet är i fråga. Alltså förutsätter begreppets tillämpning i vårt fall, att fondmannen skall ha handlat så, att därigenom förutsättningarna för ett objektivt bedrä- gerirekvisit föreligga. Och bedrägeriet skall ju vara utövat mot den, som köpte obligationerna. Alltså är det nöd- vändigt, att fondmannen, *genom att förmå obligationsköpa- ren till granskning av styrelseberättelsen*, hos denne fram- kallat misstag angående Högbroforsens ekonomiska ställ- ning. Men handlingarna utvisa, som sagt, att det i mängden av fall icke finns ringaste anledning antaga, att fondmännen haft sina kunder att granska Högbroforsens styrelseberät- telser. Därmed saknas då också all grund för antagandet, att fondmännen gentemot köparne handlat så, att den ob- jektiva sidan av detta förmenta bedrägeribrott kunde vara för handen. Därmed är ock fastslaget, att begreppet medel-

bart gärningsmannaskap icke kunde finna någon användning i detta sammanhang.

Den av v. LISZT hävdade uppfattningen ingår, tämligen själfvallet f. ö., i de efter hans död utgivna upplagorna av prof. E. SCHMIDT. Såsom vägledande exempel angives här följande:

Wer etwa dem Tobsüchtigen ein Messer in die Hand gibt, damit er einen anderen ersteche, ist als (mittelbarer) Täter des Mordes schuldig . . . Wer also die Krankenpflegerin durch Täuschung bestimmt, dem Patienten statt Chinins Arsenik zu geben, ist nicht Anstifter zu einem von der Pflegerin überhaupt nicht begangenen Morde, sondern selbst Mörder. Wer einen anderen durch die Vorspiegelung, er dürfe die fremde Sache zerstören, zu dieser Handlung veranlasst, begeht selbst als (mittelbarer) Täter Sachbeschädigung. Der dienstlich Vorgesetzte, der dem Untergebenen einen verbindlichen Befehl zur Vornahme einer strafbaren Handlung erteilt, ist bei erfolgter Ausführung des Befehls Täter der strafbaren Handlung . . . Hier ist an den Fall zu denken, wo jemand eine fremde bewegliche Sache, die sich anzueignen er selbst die Absicht hat, durch einen anderen, dem diese Absicht für seine eigene Person fehlt, dem Gewahrsamsinhaber wegnehmen lässt.¹

v. LISZT och SCHMIDT äro här visserligen icke de enda auktoriteterna. Men jag tror icke, att man skall kunna uppleta någon straffrättslärare, som det finns någon anledning att för den svenska rättens del taga hänsyn till, som i förevarande avseende intager en annan ståndpunkt. En senare tysk författare på området, MEZGER, förutsätter för

¹ Se sista upplagan av v. Liszt-Schmidt, Lehrbuch des deutschen Strafrechts, Bd 1, 1932, s. 328—332.

medelbart gärningsmannaskap, att mellanhanden skall hava förorsakat »den Erfolg», Strafrecht, 1933, s. 425 ff. Och med »Erfolg» menar MEZGER till brottet hörande »körperliches Verhalten»: samt »Aussenerfolg», d. v. s. hela den brottsliga handlingen med undantag av »inneres Wollen des Handelnden», a. a. s. 95. Att det medelbara gärningsmannaskapet förutsätter, att mellanhanden, bortsett från det subjektiva rekvisitet, verkligen helt och hållet utfört den efter strafflagen brottsliga handlingen framgår vidare t. ex. av FRANK, Das Strafgesetzbuch, 1915, s. 82 ff.; BINDING, Grundriss, allg. Teil, 1913, s. 155; FINGER, Lehrbuch des deutschen Strafrechts, s. 335 f.; MEYER-Allfeld, Lehrbuch etc. 1912, s. 236; WACHENFELD, Lehrbuch des deutschen Strafrechts, 1914, s. 194 ff.

Vad den svenska rättsvetenskapen angår, vågar jag påstå, att ingen svensk straffrättslärare kommit med ett så underligt påhitt, som att lagens krav på själva den brottsliga handlingen i yttre, objektiv mening skulle kunna åsidosättas genom tillämpning av begreppet medelbart gärningsmannaskap. Den enligt lagen bedragne måste naturligtvis vara i lagens mening bedragen, vare sig brottslingen utövat bedrägeriet omedelbart själv eller genom annan person såsom sitt verktyg. Då vår gällande strafflag saknar bestämmelse om medelbart gärningsmannaskap, må man slutligen för fullständighetens skull se, huru THYRÉN behandlat denna fråga i sitt utkast till strafflag. Det heter i 1 § av 8 kap. därom följande:

»Har någon uppsåtligen förorsakat, att *gärning, som i lag är med straff belagd* (kurs. här), begås av den, vilken enligt 4 kap. 1 eller 4 §§ är från straff fri, eller, enligt vad i 6 kap. stadgas, icke gör sig till uppsåtligt brott skyldig; vare den förre såsom gärningsman ansedd.»

§§ 1 och 4 i 4 kap. avse otillräkneliga samt barn under 15 år. Hänvisningen till 6 kap. syftar på sådana, i avseende å vilka det subjektiva rekvisitet för brottslighet saknas. Det är givetvis till denna kategori, som fondchefen i förevarande fall enligt hr Bergendal skulle vara att hänföra. Men det framgår ju av detta stadgande utan varje tvivelsmål, att det medelbara gärningsmannaskapet *måste* förutsätta, att den omedelbart agerande objektivet sett har begått den straffbara gärningen, alltså i vårt fall det *ifrågavarande bedrägeribrottet*. I inledningen till utkastet inskränker sig också THYRÉN till följande otvetydiga uttalande: »Medelbart gärningsmannaskap (8: 1) föreligger, då någon uppsåtligen förorsakat, att *brott förövats av* (kurs. här) — — — person i error eller culpa.» Är det icke rent nonsens att påstå, att fondmännen här objektivet utfört bedrägeribrott medelst styrelseberättelserna, då det icke ens utretts, att de framkallat något som helst misstag hos köparne angående Högbroforsens ekonomi? *Den omedelbart agerande* (här fondmannen) *skall ha utfört just den handling, som konstituerar det brott, för vilket gärningsmannen skall kunna dömas*. Detta brott skall enligt domen vara och måste ju rimligtvis vara misstagsframkallande genom styrelseberättelserna. Det finns sålunda varken i vår strafflag eller i straffrättsvetenskapen det ringaste stöd för möjligheten att här laborera med konstruktionen medelbart gärningsmannaskap, en konstruktion, vars användande här tvärtom står i direkt strid med straffrättsvetenskapens uttalanden på denna punkt. Gärningsmannen måste uppsåtligen ha förorsakat, att mellanhanden begått det, bortsett från det subjektiva, faktiska bedrägeribrott, som är ifråga.

Ytterligare en anmärkning bör här kanske göras, enär den visar, hur ogrundad hr Bergendals ståndpunkt är. Alldeles

bortsett från vad jag nu har sagt, synes det ju tydligt, att Torsten Kreuger *uppsåtligt* icke kan ha föranlett den ifrågavarande fondchefen till någonting. Genom hur många mellanhänder obligationerna gått från Högbroforsen, innan de hamnade hos de slutliga köparne, är omöjligt att säga. Att Torsten Kreuger över huvud haft någon viss fondman i sikte, finns ingen anledning antaga. Han avyttrade 1923 en större post obligationer till hr N. och år 1929 en post till Ivar Kreuger, som från början övertagit obligationer för ett mycket betydande belopp. Punkt och slut. Jag har icke i de olika framställningarna om medelbart gärningsmannaskap funnit något uttalande, som möjliggör, att Torsten Kreuger ur nu berörda synpunkt skulle kunna framstå som medelbar gärningsman i fråga om brottslig handling av någon annan än hr N. eller Ivar Kreuger. Enligt framställningarna måste man ha påverkat just själva det verktyg, varigenom brottet skall hava begåtts. Detta kan ju låta som en juridisk spetsfundighet, men man får icke glömma bort, att själva denna konstruktion, medelbart gärningsmannaskap, icke har något stöd i lagen och att det med hänsyn till rättssäkerheten kan vara av vikt, att den icke utvidgas utöver sådana mellanled, som verkligen kunna falla inom den presumerade gärningsmannens uppsåt. Saken ligger ju uppenbarligen till på ett helt annat sätt, om man t. ex. vilseleder genom en annons. Ty då kan ju uppsåtet just sägas omfatta obestämda personer. Märkas bör därvid, att styrelseberättelsens publicering i »Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker» aldrig visats falla inom Torsten Kreugers uppsåt.¹ Emellertid är nu detta en fråga, som jag på intet sätt avser att uttömma. Jag har endast framställt anmärk-

¹ För åren 1922—1925 hade såsom vi sett, vinst- och förlusträkningarna *icke* införts i publikationen ifråga! — Se f. ö. noten ovan å s. 58 f.

ningen till ytterligare belysning av ytligheten i hr Bergendals ståndpunkt.

När hr Bergendal säger, att jag synes ha förbisett regeln om det medelbara gärningsmannaskapet, så torde han därför mena något annat, än han säger. Vad han menar är förmodligen, att själva det förmenta bedrägeribrottet kunde föreligga, utan att något på *styrelseberättelsen* vilande misstag angående Högbroforsens bruttovinst framkallats hos en köpare. Men med en sådan mening har man glidit bort från all kontakt med det centrala i ämnet, nämligen *domen*. Enligt denna *skall* misstaget ha framkallats genom styrelseberättelserna. För övrigt, på vilket annat sätt än genom styrelseberättelserna skulle väl en köpare här ha kunnat bli vilseledd och bedragen av Torsten Kreuger? Ty har icke detta skett, så måste väl i all rimlighets namn medgivas, att något bedrägeribrott i objektiv mening icke blivit mot köparen begånget. Blott själva detta, att papperet sålts av en fondman, kan väl icke innefatta en Torsten Kreugers bedrägerihandling. Det exempel, som hr Bergendal från ett visst fall lancerar emot mig¹, träffar ingalunda de hithörande realiteterna. Hr Bergendal betecknar utan vidare fondmannen såsom köparens *rådgivare*, som genom sina råd skulle ha intalat köparen, att obligationen vore god. Till stöd för denna karakterisering kan, så vitt jag förstår, icke anföras någon enda faktisk omständighet. Fondmannen var i detta liksom andra dylika fall kontrahent med och sålunda snarast *motpart* till köparen. Detta är något helt annat än att vara köparens rådgivare. Vidare har man att märka följande. I detta fall har köparens ombud själv meddelat, att fondmannen icke med bestämdhet kunde erinra sig den ifrågavarande transaktionen. Ombudet har

¹ Se Bergendal a. a. s. 18.

vidare meddelat, att köparen i allmänhet i dylika affärer verkligen haft en rådgivare, vadan han i allmänhet icke okritiskt godtagit bankens uppgifter, då det gällt placering av honom tillhörigt kapital.¹ Lägg nu här till, att fondmannen inför rätta förklarar, att han icke till någon »av bankens kunder för inköp rekommenderat Högbroforsens obligationer, enär dylika rekommendationer enligt praxis och för personalen gällande instruktioner icke finge meddelas.»² Så förhåller det sig alltså med fondmannens ställning av rådgivare i detta fall. Beakta nu ytterligare, att det *faktiskt saknas* all utredning för, att köparen gjort någon som helst reflexion angående obligationens värde i anledning av Högbroforsens resultatredovisning, att köparen på något som helst sätt erfarit något angående innehållet i styrelseberättelsen, samt att köparen av fondchefen bibragts någon falsk uppfattning angående företaget.³

Härefter återstår det endast att konstatera, att, hur saken än vrides och vändes, så måste man bedöma domen utifrån det faktiska förhållandet, att det *icke utretts*, att Torsten Kreuger vare sig direkt eller indirekt hos obligationsspekulanterna framkallat något misstag angående obligationsgäldenärens vederhäftighet för obligationslånet. Domen måste självfallet redan härigenom anses *uppenbart strida mot lag*.

¹ Se Stockholms rådhusrätts protokoll den 19 januari 1934 i det s. k. Annerstedska målet.

² Se Rådhusrättens protokoll den 25 nov. 1932.

³ Se i not 1 omnämnda rättsprotokoll.

II.

Hava obligationsköpen föranletts av innehållet i styrelseberättelserna?

Huruvida det möjligen kunde sägas vara utrett, att denna fråga vore att jakande besvara, vis à vis *en eller annan* obligationsköpare, skall icke dryftas, då det är utan allt intresse för spørgsmålet om domens laglighet. Beträffande *mängden* av obligationsköp är det nämligen *icke utrett*, att köparen överhuvud haft sådan kunskap om styrelseberättelsernas innehåll, att detta kan ha föranlett honom till obligationsköp.¹ Nu har emellertid domen synbarligen snarare byggt på antagandet, att fondmännen försålt obligationerna under inflytande av styrelseberättelsernas innehåll, än att köparne köpt dem under sådant inflytande.² *Ehuru* vad jag utvecklat omedelbart här ovan under I ger vid handen, att *det i och för sig måste vara rättsligen irrelevant i saken, huruvida styrelseberättelserna haft detta inflytande på fondmännen eller icke*, skall nu *likväl* till granskning den frågan upptagas, huruvida det verkligen kan anses utrett, att fondmännen av styrelseberättelsernas innehåll kunnat föranledas till försäljning av dessa obligationer. Vad som därvid på grund

¹ Jag hänvisar här ånyo till bilaga nr 112 $\frac{1}{2}$ till resningspromemorian.

² Se utslaget, st. 6, ovan s. 22. — Jag har nu icke i sikte obligationsförsäljningarne år 1923 till vissa försäkringsbolag. Dessa försäljningar skola beröras i slutet av detta kap.

såväl av domens avfattning som av domaren Bergendals kritik av mitt Utlåtande bildar det dominerande intresset är spörsmålet, huruvida det kan anses utrett, att fondmännen influerats av den *räntabilitet*, som förmenats framgå av styrelseberättelserna.¹ I stort sett är det sex fondmän, som här komma ifråga, dels fondchefen i en Uppsalabank, dels chefen för en bankirfirma jämte trenne hos honom anställda, dels fondchefen i en Stockholmsbank. Låt oss nu först hålla oss till A-obligationerna. B-obligationerna göra oss mindre besvär, enär förhållandena där äro mera omedelbart påtagliga.

¹ Se även ovan s. 56.

Fondmännen och A-obligationerna.

Fondchefen i Uppsala-banken.

Ett betydande antal A-obligationsköp, för vilka Torsten Kreuger dömts, förmedlades under åren 1928 och 1929 av fondchefen i en Uppsalabank. Beträffande vårt spörsmål ligger saken här till på följande sätt.

I.

All grund saknas för antagandet, att den ifrågavarande fondchefen verkligen granskat några Högbroforsens styrelseberättelser. Visserligen heter det i polisrapporten, såsom resultat av telefonsamtal med fondchefen, att denne i boken *Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker* »tagit del av Högbroforsens styrelseberättelser med däri intagna vinst- och förlusträkningar samt balansräkningar för olika år, därvid han konstaterat, att Högbroforsens verksamhet alltid gått med vinst». På grund härav hade han ansett sig kunna rekommendera inköp av Högbroforsens obligationer.¹ Detta påstående står emellertid i strid såväl med kända fakta som med fondchefens vittnesmål inför rätta.² Enligt detta hade vittnet redan år 1925 börjat syssla med försäljning av Hög-

¹ Se den i Rådhusrättens protokoll den 25 nov. 1932 intagna polisrapporten nr 31.

² Se härom nyssnämnda protokoll. Uttalandet i polisrapporten andrages icke heller i Rp. Se denna s. 438 ff.

broforsens obligationer. Han måste alltså — om polisrapporten är riktig — ha varit intresserad av styrelseberättelserna för 1924 och 1925. Men dessa båda års såväl vinst- och förlusträkningar som balansräkningar saknades i den nämnda boken! Fondchefen har icke ens påstått, att han innehaft separata exemplar av styrelseberättelserna. Läser man vidare vittnesmålet i dess helhet, så finner man, att fondchefen varit synnerligen angelägen att uttrycka sig så, att därav *icke* skulle framgå, att han verkligen granskat några vinst- och förlusträkningar i Högbroforsens styrelseberättelser.

2.

Det fanns ju heller ingen anledning för en fondman att granska dessa berättelser, eftersom det var *obligationer* och icke aktier, som skulle säljas. Vid försäljning av obligationer med dessas en gång för alla fixerade ränta är det säkerheten (real- eller personalsäkerhet) och icke gäldenärsföretagets räntabilitet, som har den väsentliga betydelsen. Det hade sålunda varit vida mera motiverat för en fondman att forska efter det reella värdet av den pantsatta egendomen än att studera styrelseberättelserna. De bokförda värdena äro naturligtvis icke identiska med de reella värdena. Då Högbroforsens styrelseberättelser utvisade, att avskrivningar antingen icke alls eller i alltför obetydlig omfattning ägt rum, var det för envar tydligt, att de bokförda värdena voro för höga. Icke heller utvisade balanserna, vad som utgjorde den pantsatta egendomen. Så mycket mindre anledning fanns det i förevarande avseende att hålla sig till balansräkningarna¹, som en särskild av den emitterande banken om-

¹ Att emellertid i dessa räkningar icke något bedrägerigrundande moment kunde vara inneslutet framgår av framställningen här ovan s. 98—128 ff. och påpekas här till förebyggande av missförstånd.

besörjd pantvärdering ägt rum. En fondman måste följaktligen i detta fall förnuftigtvis fästa större vikt vid bankens befattning med obligationslånet än vid några balansräkningar.¹ Blev han icke nöjaktigt informerad av obligationsprospektet, så vore den självfallna vägen för honom att komplettera detsamma med upplysningar från banken. Fondchefen i fråga har emellertid i sitt vittnesmål uppgivit, att han visserligen innehaft ett obligationsprospekt, men att han lämnat detsamma ifrån sig och icke kunde minnas, vad det innehållit, eller huruvida han visat detsamma för några obligationsspekulanter. Vid detta förhållande måste det antagandet vara grundlöst, att fondchefen skulle ha satt sig ned att granska de för hans ifrågavarande verksamhet sannerligen ganska likgiltiga styrelseberättelserna.

3.

Låt oss emellertid antaga, att han verkligen granskat 1927 och 1928 års styrelseberättelser. Vilka resultat kunde denna granskning föra honom till? Balansen slutade det sista året på bortåt 10,5 milj. kronor — nettovinsten belöpte sig till bortåt 2.500 kronor! D. v. s. den verkliga vinst, som styrelseberättelsen redovisade, utgjorde omkring $\frac{1}{40}$ % av bolagets tillgångar. Sätter man denna vinstsumma i relation till det egna kapitalet, så blir procentsatsen visserligen större men dock icke mera än omkring $\frac{1}{20}$ %. Att en enkel lekman skulle av en sådan »räntabilitet» förledas till någon kreditgivning, har man väl näppeligen hört talas om. Att en rutinerad bankman skulle ha så uselt ömdöme måste utan vidare anses uteslutet. Men detta tal om fondchefens vilseledning genom styrelseberättelsen är ännu

¹ Jfr nedan s. 186 n. 1.

orimligare. Först och främst måste var och en vid hithörande räkningar något så när förfaren person ha begripit, att avskrivningarna, som utgjort blott 20,000 kronor å ett avskrivningsmaterial på omkring 7 milj. kronor, skett med avsevärt för litet belopp. Vidare kunde en fondman icke förnuftigtvis undgått att räkna med, att bruttovinsten jämväl innefattade vissa inkomsträntor på utestående fordringar. Dessa uppgingo — minskade med vissa motfordringar — till över ett par milj. kronor.¹ Alltså: en fondman, ja t. o. m. en vida mindre förfaren granskare kunde helt enkelt icke undgå att begripa, att denna *nettovinst* på 2.400 kronor — så vitt själva *driften* kom i fråga — faktiskt betydde en högst betydande *förlust*.² Den människa kan självfallet icke betraktas såsom normal, som finner dylik »räntabilitet» utgöra någon som helst grund att bygga kreditgivning på. Det är denna »vilseledning» — för vilken fondchefen skall ha fallit offer — som skall bilda det bedrägliga momentet i vårt fall. Detta konstaterande föranleder samtidigt den anmärkningen, att bedrägeribrottet i vår lag dock icke utformats med hänsyn till att de bedragna, intellektuellt sett, skulle utgöras av åsnor. Man finner sålunda, att det måste

¹ Att posten »Räntor - - 220.000:-» på utgiftsidan i vinst- och förlusträkningen icke utgjorde något räntesaldo utan helt enkelt bestod i räntan ($5\frac{1}{2}\%$) på obligationslånet, måste ovillkorligen en fondman, som verkligen *granskade* räkningarne, ha lagt märke till. (Se härom ovan s. 77.) Följaktligen måste inkomsträntor på Högbroforsens fordringar — netto belöpande sig till, när man bortser från obligations-skulden, något mer än 2.100.000 kr. — rimligen antagas ha influerat på siffran under »Bruttovinst å rörelsen». Men giver räkningen vid handen, att *en* betydande inkomstkälla utanför den egentliga driften måste inrymmas i detta *enda* inkomst-konto, då är därmed också i räkningen indirekt angivet, att »Bruttovinst å rörelsen» är att tolka icke restriktivt utan extensivt, så att *därunder* falla *alla* bolagets inkomster. Från *vilka* skilda källor dessa inkomster härfluta, kan den intresserade icke utläsa ur räkningarne; men väl *att* inkomsterna stamma från skilda källor. Och detta måste vara avgörande.

² Redan blott genom avskrivningsbehovets tillgodoseende måste *förlustsiffran* ha gått upp till åtminstone omkring 113.000 kr. Se tabellen hos Löfgren, s. 546.

vara fullkomligt likgiltigt, huruvida fondchefen haft någon kunskap om innehållet i styrelseberättelsen eller icke. I ena som andra fallet måste varje från styrelseberättelsen stammande stimulans till dessa obligationsförsäljningar vara utesluten. — Vad som sagts om 1928 års styrelseberättelse har motsvarighet i fråga om styrelseberättelsen för 1927.¹

4.

Företagets räntabilitet enligt styrelseberättelsen *kan* således icke ha lockat vare sig fondchefen eller köpare till dessa obligationsaffärer. Hade fondchefen verkligen fäst avseende vid räntabilitetssynpunkten, hade han förvisso icke bjudit ut dessa obligationer till försäljning. Må detta beaktas *å ena sidan*, och må man *å andra sidan* beakta, att därest det i styrelseberättelsen uttryckligen sagts ifrån, att det, låt vara ytterst blygsamma, positiva resultatet endast kunnat åstadkommas genom understöd från Kreuger & Toll, så hade det visserligen visat sig vara ännu sämre ställt med »räntabiliteten», men likväl hade ett förhållande framträtt, som väl kunde motivera penningplacering i dessa obligationer. Därmed hade nämligen uppmärksamheten riktats på det *faktiska förhållandet*, att *Högbroforsen var ett s. k. dotterbolag till Kreuger & Toll*. Kreuger & Toll stod just vid denna tid på höjden av finansiell makt och anseende. Dess like ansågs näppeligen finnas till i hela världen. Dess ekonomiska styrka respekterades av de största *stater*, vilka voro angelägna om dess ekonomiska bistånd. Man bör ihågkomma, att Kreuger & Tolls fonder vid denna tid uppgingo till en summa, som närmade sig samtliga svenska

¹ Se f. ö. ovan s. 71.

affärsbankers sammanlagda fondbelopp. Kreuger & Toll hade år 1927 lämnat franska staten ett lån på bortåt 300 milj. kronor. Kontrakt hade 1929 uppgjorts med Tyskland om försträckning till detta land på bortåt $1\frac{1}{2}$ miljard kronor. Denna gigantiska summa effektuerades också faktiskt under åren 1930 och 1931. Man ser icke verkligheten sådan som den var, när man vid detta obligationslån försöker dölja eller bortresonera den *helt enkelt överväldigande psykologiska betydelse*, som det ovillkorligen måste ha haft, att Högbroforsen var dotterbolag till Kreuger & Toll. Inga voro mera imponerade därav än bankvärldens män. Förvisso räknade icke den ifrågavarande fondchefen ens såsom en långt avlägsen möjlighet därmed, att detta stolta finanshus skulle störta samman.

Det måste för en fondman ha legat synnerligen nära till hands att räkna med, att Högbroforsen, om också icke för närvarande givande, likväl på grund av sin ställning som dotterbolag till Kreuger & Toll hade framtiden för sig. Ledaren av detta sistnämnda ansågs vara ett finansgeni, höjt över en jämförelse med andra dylika. Vad han än rörde vid, blev detta till guld. Om en sådan man tagit sig an Högbroforsen, under en följd av år understött bolaget och alltjämt fortsatte att bistå detsamma med tillskott, då, om någonsin, kunde man vara övertygad om att företagets ekonomiska framtid vore tryggad. Situationen skulle m. a. o. — för dem som icke kunde räkna med Kreuger & Tolls borgen — med all sannolikhet ha ställt sig gynnsammare för en handel med dessa obligationer, om det i styrelseberättelsen angivits, att företaget åtnjöt de ifrågavarande tillskotten, än om, såsom skedde, denna redovisade ett par tusen kronors futtiga vinst på ett företag, i vilket investerats kapital för många miljoner kronor, varande redovisningen av

sådan art, att envar måste förstå, att företaget gick med förlust.¹

5.

Riktigheten av det nu anförda torde icke behöva någon ytterligare verifiering utöver en allmän hänvisning till vår erfarenhet angående bevekelsegrunderna för människors handlingar. Emellertid finner jag det lämpligt att till styrkande av befogenheten av reflexionen i sista stycket under 4. åberopa en del av allt att döma fullt opartiska uttalanden.

Advokaten N. Myrmark, från vilken i det föregående ett uttalande återgivits ovan s. 67 f., har i förevarande fråga i ett brev till Torsten Kreuger den 26 juni 1933 yttrat sig på följande sätt:

Den fråga, det gäller, är följande: har den i vissa bolags (Högbroforsens) styrelseberättelser förekommande rubriceringen av årsresultaten varit av betydelse för obligationsköparna vid deras inköp?

Frågan synes mig av följande skäl obetingat kunna besvaras nekande.

En obligationsköpare, som går in i prövning av obligationsvärdet, fäster avseende vid

- 1) obligationslånesäkerhetens *beskaffenhet*,
- 2) storleken av bolagets utdelningar samt
- 3) det allmänna omdömet inom affärsvärlden om det låntagande bolaget.

En sådan köpare av A.-B. Högbroforsens obligation skulle alltså före sitt köp hava inhämtat följande:

- 1) att säkerheten för lånet utgjordes av a) vissa realtillgångar, för vilkas värde Mälarbanken genom sin låneförmedling prestigemässigt gått i god, samt b) Kreuger & Tolls borgen för topprisken, ett förhållande, som även för den förståndige — alldeles oberoende

¹ Jfr nedan s. 246 f.

av hans förstånd om *värdet* av denna borgen — måste betyda, att Kreuger & Toll ansett A-serien fullt täckt av realsäkerheten samt därför genom sin borgen för topprisken satt sin hallstämpel på hela lånet,

2) att Högbroforsen för intet år lämnat utdelning ävensom

3) att Högbroforsen i och för sig ansågs svårbedömligt men i kreditavseende såsom tillhörande Kreuger-koncernen acceptabelt.

M. a. o. spekulanten ifråga skulle fått en bild av ett i och för sig svårbedömligt företag, som aldrig lämnat utdelning men som för detta lån kunde prestera en säkerhet av bankmässigt värderade realtillgångar och — för hela lånet — Kreuger & Tolls garanti.

Om spekulationen då slutade med obligationsköp lär man vara berättigad till den bestämda slutsatsen, att köpet kom till stånd *i trots av* bolagets dåliga årsresultat och svårbedömlighet men *tack vare* — framför allt — bankens medverkan samt Kreuger & Tolls borgen. Man har m. a. o. att göra med en fullt utvecklad spekulat

Dessa mina slutsatser stå ju i skriande motsats till åtskilliga i målet lämnade yttranden. Men huru skulle de också kunna göra annat?

Jag har nämligen — vid en flyktig genomläsning av handlingarna i målet — icke kunnat finna annat än att de flesta av de personer, som hörts i ifrågavarande omdömessak, själva äro mer eller mindre invecklade i densamma. Den ene har varit förmedlare, den andre har haft att såsom verkställande direktör svara för det obligationsinnehavande bolagets säkerheter, den tredje har själv tillhandlat sig obligationer. Alla tala de mer eller mindre i egen sak men förmå tillhopa med sina — ofta efter onaturligt tillspetsade frågor avgivna — yttranden, åt den protokollsläsande giva ett intryck av att vara sårade oskulder.

Det är ju också ett ganska makabert skådespel att

nu se de förlorande spekulanterna kräva sitt åter: spekulationsmomentet är nu alldeles bortblåst och det är ju alldeles märkligt, vilket grundligt huvudbry man numera visar sig hava ägnat åt ifrågavarande obligationsbedömning.

Av det sagda lärers alltså framgå, att jag i nu ifrågavarande hänseende icke tillmäter den omständigheten någon som helst betydelse, huruvida årsresultaten blivit ofullständigt eller oriktigt rubricerade i bolagets bokslut eller dess styrelses förvaltningsberättelser. Huruvida vinsten rubricerats 'Vinst å trämassa', 'Vinst å trämassa m. m.', 'Saldo', 'Vinst', 'Överskott', el. dyl. har säkerligen varit alldeles utan betydelse för obligationsköparnas beslut inför köpet. Ett motsatt betraktelsesätt synes mig tyda på ett alltför teoretiskt tänkande och vittna om ett oberättigat bortseende från de bevekelsegrunder, vilka i det dagliga livet göra eller icke göra en affär.¹

Bankdirektören O. Wichman skriver i ett utlåtande den 21 juni 1934 till Torsten Kreugers advokat följande:

Med anledning av Eder förfrågan till mig angående bedömande av Högbroforsens obligationer beder jag få meddela, att enligt min uppfattning vad som varit avgörande vid allmänhetens köp av dessa obligationer icke varit den i prospektet knapphändigt omnämnda realsäkerheten, bestående av inteckningar och förlagsinteckningar, utan fast mera den borgen, som tecknats av Aktiebolaget Kreuger & Toll.

I allmänhet kan man utgå ifrån, att eventuella köpare icke torde vara i stånd att bedöma obligationssäkerhetens värde utan mera fästa sig vid det anseende, som det låntagande företaget och dess styrelse åtnjuter samt den garanti i övrigt, som ligger i emittentens namn och eventuell annan säkerhet av mera personlig art.

Detta är just förhållandet i föreliggande fall, i det

¹ Se Löfgren, s. 665 f.

att borgensmannen för B-obligationerna var ett företag, som vid denna tid utan tvekan ansågs gott för varje sin förbindelse, och torde detta ännu mera hava blivit fallet, då obligationerna försåldes till allmänheten, vilket lär hava börjat 1925, då namnet Kreuger & Toll såväl inom som utom landet åtnjöt det bästa anseende, vadan obligationernas bonitet torde hava varit satt utom all fråga endast och allenast på grund av detta förhållande.

Med denna uppfattning följer jämväl, att jag *icke* anser, att innehållet i styrelseberättelserna haft betydelse vid allmänhetens obligationsförvärv, men om, mot vanligheten, någon reflektant skulle ha granskat balansräkningar och vinst- och förlusträkningar samt därvid funnit, att Kreuger & Toll lämnat tillskott, torde jag på grund av mångårig erfarenhet i hithörande frågor kunna instämma i Direktör S. Malmbergs och Lektor A. Andréns uttalande av den 11 november 1932, att 'den tänkande och verkligt försiktige reflektanten, då han jämväl ägnar intresse åt dessa räkningar skulle, om tillskotten redovisats å dessa räkningar såsom tillskott från Kreuger & Toll i de år, då Kreuger & Tolls kapitalresurser voro nära obegränsade och dess internationella anseende det högsta, ha lagt mera vikt vid den omständigheten, att stöd erhöles därifrån, än det faktum, att Högbroforsens rena drift i och för sig icke var bärig' . . . Då jag är förhindrad att inställa mig vid rätten den 22 ds. får jag härmed förklara, att jag under edlig förpliktelse bekräftar riktigheten av innehållet i förestående brev.

Bankdirektör F. Belfrage har givit ett utlåtande den 27 juni 1934, som är av denna lydelse:

Härmed intygas, att vid de köp, försäljningar eller belåningar av Högbroforsens Aktiebolags obligationer av såväl A- som B-serierna, med vilka jag i min egen-skap av bankdirektör hade att taga befattning, ytterst

ringa om ens någon hänsyn togs till bolagets egen ställning. Handeln med och belåningen av desamma möjliggjordes enligt min åsikt uteslutande genom det intresse, som Aktiebolaget Kreuger & Toll veterligen hade i bolaget, bestyrkt genom dess direkta borgensansvar för den sämst liggande obligationsserien.

Ett omnämmande i Högbroforsens Aktiebolags styrelseberättelser av de tillskott, som Aktiebolaget Kreuger & Toll givit bolaget, skulle enligt mitt förmenande ej ha verkat i oförmånlig riktning för obligationernas avyttring, då detta endast skulle bekräftat den gängse uppfattningen, att Aktiebolaget Kreuger & Toll svarade för bolagets förbindelser.

Hr Belfrage har beedigat sitt uttalande i ett mål mellan Holger Rosencrantz och Torsten Kreuger. I detta vittnesmål ger hr Belfrage bl. a. följande kompletterande upplysningar. Såvitt han kunde erinra sig, hade han endast vid ett tillfälle talat med en person, som ämnade inköpa Högbroforsens obligationer, angående dessa obligationers värde. I anledning av att ifrågavarande person sagt sig hava för avsikt att inköpa dylika obligationer av ser. A för att därefter belåna dessa hos Skand. Kreditaktiebolaget, hade Belfrage, som då icke känt till Högbroforsen, yttrat: »Skall Ni verkligen köpa de där obligationerna; det är ett litet bolag.» Härtill hade den åsyftade personen svarat: »Ja, men det tillhör ju Kreuger & Toll, och det kan man fullt lita på, att Kreuger & Toll inte låter obligationerna bli nödlidande.» När Högbroforsens obligationer belånats hos banken, hade inom dennas ledning talats om obligationernas värde. Det hade därvid ansetts, som om Kreuger & Toll praktiskt taget iklätt sig borgen för hela obligationslånet. Själv hade Belfrage icke undersökt Högbroforsens ställning i vidare mån, än att han vid något tillfälle sett på bolagets balansräkningar.

Dessa hade emellertid varit så ofullständiga, att man icke med ledning av desamma kunnat avgiva något omdöme beträffande värdet av bolagets obligationer.¹

Direktören S. Malmberg har i sitt utlåtande av den 11 november 1932, vari lektorn i handelsteknik A. Andrén instämt (ovan s. 66 f.), i förevarande fråga uttalat följande:

Ser man vinst- och förlusträkningarna från en obligationsreflekterande synpunkt, så förmenar jag, att kanske just den tänkande och verkligt försiktige reflektanten, då han jämväl ägnar intresse åt dessa räkningar, skulle, om tillskotten redovisats å dessa räkningar såsom tillskott från Kreuger & Toll i de år, då Kreuger & Tolls kapitalresurser voro nära obegränsade och dess internationella anseende det högsta, ha lagt mera vikt vid den omständigheten, att stöd erhöles därifrån, än det faktum, att Högbroforsens rena drift i och för sig icke var bärig.

Jag erinrar jämväl om slutorden i det här ovan s. 65 citerade uttalandet av professor ter Vehn.

Slutligen finner jag det lämpligt att i detta sammanhang avtrycka följande av bankdirektören R. Wikander i Dala-målet beedigade handling:

Sedan advokaten Emil Heijne såsom ombud för Förvaltningsaktiebolaget Dala begärt, att jag skulle vittna i en av nämnda bolag vid Stockholms Rådhusrätt anhängiggjord rättegång mot Aktiebolaget Svenska Handelsbanken, har advokaten Heijne till mig framställt nedan återgivna frågor. Å dessa frågor får jag härmed avgiva följande svar:

Fråga 1:

Var Ni vid tiden för upprättandet av obligationslänkontraktet mellan Aktiebolaget Mälarbanken och

¹ Se Rp s. 545.

Högbroforsens Industriaktiebolag av den 1. november 1922 ordinarie ledamot eller suppleant i Mälarbankens styrelse samt huru länge kvarstod Ni såsom ordinarie ledamot respektive suppleant?

Svar:

Vid tiden den 1. november 1922 var jag suppleant i Mälarbankens styrelse. Vid bankens ordinarie bolagsstämma i mars 1923 utsågs jag till ordinarie styrelseledamot. Jag var därefter ordinarie styrelseledamot i Mälarbanken intill dess banken under år 1926 överlät sin rörelse med tillgångar och skulder till Aktiebolaget Svenska Handelsbanken.

Fråga 2.

Var Ni under ovannämnda tid Mälarbankens sakkunnig beträffande krediter?

Svar:

Såväl under den tid, som jag var styrelsesuppleant i Mälarbanken, som ock under den tid, jag var styrelseledamot i samma bank, brukade bankens verkställande ledning — närmast bankdirektörerna Holmberg och Regnell — rådfråga mig om vissa såväl hos banken ifrågasatta som ock av banken beviljade krediter.

I samband härmed vill jag upplysa, att jag under ovan berörda tid ägde aktiemajoriteten i Aktiebolaget Jon Jonsson & C:o i Ljusdal och var ordförande i styrelsen för detta bolag, vilket drev sågverks- och hyvlerirörelse.

Fråga 3.

Blev Ni av bankdirektören Holmberg eller bankdirektören Schönmeyr eller någon annan i Mälarbanken tillfrågad om Eder mening rörande obligationslånet till Högbroforsen och vad förekom i samband härmed?

Svar:

Vid något tillfälle efter det att bankdirektören Holmberg och möjligen även bankdirektören Schönmeyr

med mig diskuterat något Mälarbankens engagement och då jag stannade kvar i banken för att där intaga lunch med bankdirektören Holmberg, meddelade denne mig, att Mälarbanken erbjudits att upplägga ett obligationslån för Högbroforsen och frågade mig om min mening härom. Bankdirektören Holmberg uppgav att såsom säkerhet för lånet skulle lämnas *dels* fastighets- och förlagsinteckningar från Högbroforsen, *dels* borgen av Aktiebolaget Kreuger & Toll. Såvitt jag nu kan minnas framgick det icke av bankdirektören Holmbergs uppgifter, huruvida denna borgen skulle avse hela lånet eller endast en del av detsamma. När bankdirektören Holmberg nämnde, att Kreuger & Toll skulle teckna borgen, fällde jag ungefär följande yttrande: 'När det är Kreuger & Tolls borgen, kan det icke vara någon risk att lägga upp lånet.'

Fråga 4.

Lämnade bankdirektören Holmberg vid under fråga 3 omförmälda tillfälle några närmare uppgifter om de fastighets- och förlagsinteckningar, som skulle lämnas för obligationslånet?

Svar:

Nej.

Fråga 5.

Lämnade bankdirektören Holmberg vid det under fråga 3 omförmälda tillfället några närmare uppgifter om huru Högbroforsens rörelse ditintills gått eller några uppgifter om huru Högbroforsens anläggningar voro i tekniskt avseende eller ur vinstsynpunkt?

Svar:

Några uppgifter av detta slag lämnade bankdirektören Holmberg, så vitt jag kan minnas, icke.

Fråga 6.

När Ni gjorde Edert uttalande om det ifrågasatta obligationslånet fäste Ni Eder då uteslutande vid

Kreuger & Tolls borgen eller tillerkände Ni den erbjudna realsäkerheten någon som helst betydelse vid avgörandet av frågan, om Mälarbanken borde upplägga obligationslånet eller icke?

Svar:

Mitt uttalande under svar 4¹ här ovan avgavs utslutande med hänsyn till Kreuger & Tolls borgen.

Fråga 7.

Ansågs Kreuger & Tolls borgen vid tiden den 1. november 1922 såsom fullgod även för ett så långfristigt lån som för ett obligationslån?

Svar:

Vid denna tidpunkt ansågs Kreuger & Tolls namn vara synnerligen gott. Någon tvekan om att godtaga dess borgen även å ett obligationslån förefanns enligt min uppfattning icke.

Fråga 8.

Har Ni — vare sig vid det tillfälle, då bankdirektören Holmberg inhämtade Eder mening om obligationslånet, eller senare under den tid, Ni var medlem av Mälarbankens styrelse — hört, att det för obligationslånet skulle ha uppställts det villkoret, att obligationerna icke omedelbart finge säljas i allmänna marknaden eller något annat villkor, som inskränkte rätten att försälja obligationerna?

Svar:

Så vitt jag minnes icke.

Stockholm den 31. januari 1938.

R. Wikander.²

Hr Wikander var helt enkelt den emitterande bankens industriella expert för kreditbedömningar. Efter hans vitt-

¹ Skall naturligtvis vara »svar 3».

² Se Dalamålet, s. 386 ff.

nesmål finns det ingen anledning antaga, att bankens egen befattning med Högbroforsens obligationslån berott på något omdöme om Högbroforsens räntabilitet. Det är tvärtom ganska tydligt, att banken framför allt annat förestavats därav, att Kreuger & Toll stod bakom Högbroforsen. Det är av dessa skäl, som hr Wikanders vittnesmål här andragits.¹

6.

Antagandet av någon annan motivering för fondchefens säljarebefattning med dessa A-obligationer än dels Svenska Handelsbankens befattning med obligationslånet, dels och framför allt Högbroforsens ställning såsom dotterbolag till Kreuger & Toll saknar all förnuftig grund. Och på grund av vad jag anfört måste det vara absolut uteslutet att finna det *utrett*, att fondchefen genom styrelseberättelsernas vinstresultat skulle ha vilseletts till utbud av obligationer. Emellertid har fondchefen nu inför rätta gjort ett uttalande, som för fullständighetens skull bör beröras. Åklagaren framställde där till fondchefen följande fråga:

Skulle vittnet hava utbjudit ett bolags obligationer, därest vittnet vetat, att bolagets rörelse gått med förlust år efter år och att förlusterna dolts genom tillskott från annat företag, vilka tillskott använts för att i vinst- och förlusträkningarna samt balansräkningarna tillskapa vinster? — Härtill genmälte fondchefen: Då hade det varit omöjligt att utbjuda sådana obligationer.

¹ I förbigående må anmärkas att banken f. ö. icke kan ha vilseletts genom någon styrelseberättelse, för vilken Torsten Kreuger enligt domen svarade, *redan av det skäl* att lånekontraktet mellan Högbroforsen och banken avslöts under år 1922, då ännu icke någon av dessa styrelseberättelser existerade.

Detta fondchefens svar säger i själva verket ingenting. Med hänsyn till vad jag förut anfört under punkt 3 måste av svaret i fråga logiskt följa, att han icke känt till 1928 års styrelseberättelse och icke heller den med denna i det hela överensstämmande styrelseberättelsen för 1927. Av dessa styrelseberättelser framgick till full evidens, att själva trämasserörelsen gick med en betydande förlust. Vittnesutsagan utgör sålunda logiskt endast ytterligare ett stöd för, att Högbroforsens styrelseberättelser till sitt innehåll varit fondchefen obekanta och följaktligen icke spelat någon roll som drivfjäder till hans utbud av de ifrågavarande obligationerna. Bortsett från denna negativa betydelse har detta replikskifte inför rätta ingenting att säga.

Om man emellertid trots allt med fondchefens ifrågavarande genmäle vill förena antagandet, att han verkligen tagit del av styrelseberättelserna, ett antagande som då skulle involvera, att fondchefen blivit vilseledd genom dem, så förändras därav likväl intet. Ty om vittnesutsagan tillägges sådant innehåll, måste den *enligt vår lag vara värdelös* i bevisningsavseende. I avseende å ett dylikt vittnesmål var nämligen fondchefen uppenbarligen jävig. Hade Torsten Kreuger verkligen gjort sig skyldig till bedrägeri, så skulle fondchefen ovillkorligen ha gjort sig misstänkt för delaktighet däri, därest han tillkännagivit sin insikt därom, att själva *rörelsen* i verkligheten gick med förlust. Han hade alltså ett mycket starkt eget intresse att icke omtala denna sin insikt, om han haft dylik.

Bankirfirmans fondmän.

Chefen för firman har icke vittnat inför rätta utan blott hörts av polisen. Han meddelade därvid intet, som har avseende å resultatredovisningen. *Ur hans uttalanden kan överhuvud intet utläsas därom, att sättet för redovisningen av tillskotten skulle ha haft någon betydelse för avsättningen av Högbroforsens obligationer.*¹ Bland de tre övriga har ytterligare en blott hörts av polisen.² Deras uttalanden synas

¹ Se polisrapport nr 24 av den 26 oktober 1932, intagen i Rådhusrättens protokoll den 28 oktober 1932. Firmachefen har enligt denna rapport uttalat, att man åt spekulanter på Högbroforsens obligationer »lämnat upplysningar angående innehållet i detta bolags senaste *balansräkningar* (dessa äro som bekant oberörda av tillskottsredovisningen) och angående säkerheterna för obligationslånet». Dessutom betonade firmachefen, att banken i sin obligationslista »angående Högbroforsens obligationer försett texten med en stjärna med hänvisning till ett meddelande längst ned på listan, varest funnits följande anteckning: 'Emitterade under medverkan av Svenska Handelsbanken'». Firmachefen var vidare angelägen framhålla, att obligationsköparne — förutom nyssnämnda upplysningar — hade »fäst särskilt stort avseende vid att Svenska Handelsbanken i sig upptagit MälARBANKEN, under vars medverkan lånet emitterats».

² Se i föreg. not berörda polisrapport. — Denne fondmans uppgifter äro ganska egendomliga, om man får tro polisrapporten. Han har rekommenderat Högbroforsens obligationer såsom kapitalplaceringar åt olika personer, däribland släktingar, vänner och bekanta, och han har därvid gjort nummer bl. a. av Högbroforsens styrelseberättelser, men han har helt förtegat betydelsen av bolagets förhållande till Kreuger & Toll! Han har alltså icke till sina släktingar och vänner sagt »Kreuger & Toll ligger bakom, Du kan vara lugn», eller något liknande. Ligger någon sannolikhet häri? Dock måste sägas till fondmannens heder, att han skjutit balansräkningen i förgrunden framför vinst- och förlusträkningen och att han i första rummet tycks ha fäst sig vid panten för A-obligationerna. Men å andra sidan förstår man honom icke heller här. Ty han har till den grad fäst sig vid A-obligationernas prioritetsrätt, att han sätter dem framför B-obligationerna, oaktat dessas

mig icke i allt bära trovärdighetens prägel. De säga sig ha studerat styrelseberättelserna. Deras ståndpunkt är tydligen även, att de icke skulle ha förmedlat försäljningarna, om de förstått, att rörelsen icke var vinstgivande. Däri ligger sålunda, att de *icke förstått*, att driften under åtskilliga år var förlustbringande. Mitt påstående om den mindre trovärdigheten grundar jag på följande skäl.

I.

Firman började egentligen icke att sälja A-obligationer förrän år 1927 och sålde därefter sådana under samtliga åren, alltså även, liksom Uppsalabanken, under åren 1928 och 1929. Hänvisande till vad jag utvecklat ovan s. 171 ff., påstår jag därför, att fondmännen ifråga — därest de använt sitt förnuft — *måste* av de hithörande styrelseberättelserna ha begripit, att driften gått med betydande förlust. Det samma kan, med hänsyn till styrelseberättelsen för 1929, sägas om 1930 års försäljningar. Vad angår försäljningarna under år 1927, så är det visserligen sant, att Högboforsen år 1926 redovisade en nettovinst på väl 108.000 kr. Det egendomliga är emellertid, att nettovinsten det året är alldeles för lågt upptagen, i det att lagerbehållningen värdesatts avsevärt under rådande marknadspris. Av samma skäl kom bruttovinsten, trots det att tillskotten härunder redo-

säkerhet i Kreuger & Tolls borgen. Som vi nedan, s. 208 f., skola finna, gick fondchefen i Uppsala den motsatta vägen, i det att han lät Kreuger & Tolls borgen undantränga varje annan ekonomisk synpunkt. Se för övrigt även om andra fondmäns liknande inställning nedan, s. 192, s. 199 f., noten å s. 202 in f. samt s. 208. Jfr även s. 179. Om någon inom bank- och fondvärlden rådande principiell mot-sättning kan det här uppenbarligen icke vara tal. Stockholms-bankens fondchef karakteriserade i sitt vittnesmål säkerligen fullt korrekt denna del av affärsvärldens ståndpunkt på sin tid till frågan, när han sade, att *Kreuger & Tolls* intresse för hela obligationslånet enligt den gängse uppfattningen hade dominerande betydelse för obligationerna; se nedan s. 200.

visats, att tillnärmelsevis täckas av bruttovinsten å själva trämassedriften. Den reella bruttovinsten å trämassedriften var i verkligheten 94 % av den i resultatredovisningen uppförda bruttovinsten.¹ Att dessa fondmän sålt de ifrågasvarande obligationerna redan år 1927 och sålunda enligt egna påståenden måste ha studerat jämväl styrelseberättelsen för 1926 låter den av dem hävdade positionen framstå i säregen belysning: till det egendomliga i att icke enbart av varje styrelseberättelse för åren 1927—1929 kunna utläsa, att själva trämasserörelsen gick med förlust, kommer nu ytterligare underlåtenheten att göra någon reflexion däröver, att nettovinsten år 1927 *sjönk ned från 108,000 kr. till 2.600 kr.!* Kring detta ringa belopp höll den sig även för åren 1928 och 1929.² Har en fondman med normal aktsamhet *räntabiliteten* i sikte, så är det helt enkelt en psykologisk omöjlighet, att han skulle ha kunnat avyttra Högbroforsens obligationer under åren 1928—1930. Mera behövde strängt taget icke sägas för att man skall nödgas inse ohållbarheten i antagandet, att det *utretts*, att fondmännen i fråga av den av styrelseberättelserna framgående »ränta-

¹ Se härom ovan, s. 60 f.

² En av de ifrågasvarande fondmännen, som vid tiden för sitt vittnesmål var anställd i polisens tjänst, har livligt beskrivit, hur starkt han influerats av Högbroforsens vinst- och förlusträkningar. Han sade sig ha gjort en jämförelse mellan de olika årens räkningar och därvid »kunnat konstatera, att bolaget regelbundet visade vinst å rörelsen, sedan allmänna omkostnader, ränta å obligationslånet m. m. avdragits». Trots uttrycket »vinst å rörelsen» är det sålunda i själva verket fråga om »årets vinst», d. v. s. nettovinsten. I fondmannens vittnesmål saknas emellertid varje antydning om vilket intryck hans sinne tagit därav, att nettovinsten år 1927 *sjönk ned* från 108.400 kr. till 2.600 kr. för att de båda följande åren stanna omkring detta obetydliga belopp. Läger man nu märke till att det var just vinstredovisningarna för åren 1926—1929 som måste ha intresserat fondmannen i fråga, så måste hans vittnesmål i denna del vara fullkomligt värdelöst, såsom beroende på antingen omdömeslöshet, glömska eller otrovärdighet. Om denne fondmans vittnesmål vidare nedan, s. 194 ff.

biliteten» skulle ha föranletts att taga säljarebefattning med obligationerna.

2.

Fondmännens uttalanden av innebörd, att de icke insett, att själva driften icke var bärkraftig under vissa år, i sig själva sålunda ganska anmärkningsvärda, förlora dessutom i bevisvärde, därigenom att fondmännen beträffande sådana uttalanden måste anses jäviga. Hade de tillstått, att de insett driftens förlustbringande karaktär men likväl förmedlat försäljningarna, skulle de ha löpt risken att bli betraktade som delaktiga i bedrägeribrott, därest Torsten Kreuger vore straffbar för sådant brott. Detta följer ju därav, att själva tillskottens mottagande från moderbolaget icke kunde vara något olagligt. Det är icke härpå, som man grundat antagandet av bedrägeribrott från Torsten Kreugers sida, utan på *sättet* för tillskottens redovisning. Om tillskottsinkomsten eller andra *utanför* själva *drifts*inkomsterna lig-gande ting redovisas så, att de inverka på omvandling av förlust till vinst, måste därför vara likgiltigt.

3.

De tre fondmännens enstämmiga påståenden, att de fäst en så stor vikt för obligationsförsäljningen vid den av styrelseberättelsen framgående vinstgivande karaktären, röna dessutom en besvärande motsägelse genom följande omständighet: Firman har upprepade gånger under 1931, t. o. m. i slutet av oktober, försålt Högbroforsens obligationer till pari, *ehuru hela driften vid fabriken nedlades i januari sagda år och detta förhållande uttryckligen angavs i styrelseberättelsen för 1930.*

4.

Såvitt man kan utläsa ur referaten, ha fondmännen — med undantag av chefen — proklamerat, att de vid sina försäljningar åberopat sig på vinstresultatet i Högbroforsens styrelseberättelser. I anledning härav torde en viss betydelse böra tilläggas följande två intyg:

Undertecknad, som vid flerfaldiga tillfällen konfererade med olika personer hos Aktiebolaget B. & Co. angående penningplaceringar för olika ideella föreningsräkning får härmed under edlig förpliktelse intyga, att nämnda personer såsom placeringsobjekt föreslogo Högbroforsens Industriaktiebolags obligationer utan att därvid åberopa Högbroforsens styrelseberättelser eller vinst- och förlust- och balansräkningar.

Stockholm den 24 augusti 1934.

A. Ericsson.

Undertecknad inköpte på sin tid tvenne obligationer å vardera 1000 kronor i Högbroforsens Industriaktiebolag genom förmedling av N. N. hos AB. B. & C:o. N. N. åberopade därvid icke Högbroforsens styrelseberättelser eller vinst- och förlust- och balansräkningar.

Detta uttalande är avgivet under edlig förpliktelse.

Stockholm den 25 aug. 1934.

Bertil Hård af Segerstad.

Man bör betänka, att köparna av Högbroforsens obligationer i allmänhet varit ekonomiskt intresserade av att Torsten Kreuger skulle bli fälld, varför det för denne naturligtvis måste ha varit svårt finna vittnen, med vilkas utsagor han kunde motbevisa fondmännens ifrågavarande påståenden till hans nackdel. Icke desto mindre kunna från polisförhören med obligationsköpare hos firman ifråga antecknas flera köpare, som antingen alls icke kunnat angiva någon

särskild anledning till att de inköpt Högbroforsens obligationer eller ock öppet sagt ifrån, att några handlingar, som utvisat Högbroforsens ekonomiska ställning, varken efterfrågats av dem eller företetts för dem. En av köparne ifråga hade inköpt dessa obligationer vid två tillfällen och båda gångerna haft nämnda erfarenhet. Det är tydligt, att samtliga nu avsedda köpare icke själva studerat några Högbroforsens vinst- och förlusträkningar, ävensom att dessas uppgifter icke andragits för dem av fondmännen.¹

5.

En av de nu berörda fondmännen hördes, liksom chefen, icke inför rätta utan uttalade sig endast vid polisförhör.² Detta torde sammanhänga därmed, att han betraktats såsom jävig att vittna, enär han haft ett mera direkt ekonomiskt intresse i rättegången, så till vida som hans hustru innehade Högbroforsobligationer. Ett liknande intresse kan tänkas helt omedvetet ha influerat också på den ene av de båda, som hörts inför rätta. Denne hade låtit sin moder föra skadeståndstalan för obligationer, som han försålt till en köpare, vilkens förlust han var angelägen att förebygga.³ Överhuvud synas just fondmännen i den ifrågavarande firman ha varit livligt verksamma för avsättningen av Högbroforsens obligationer. Intet är mera mänskligt och naturligt, än att de önskade, att deras kunder icke skulle bliva ekonomiskt

¹ Se polisrapport nr 24 av den 26 oktober 1932, sidd. 10, 14, 15, 21 och 22 f. samt nr 25 av den 7 nov. 1932, sidd. 34—42. Rapporterna äro intagna i Rådhusrättens protokoll den 28 oktober, resp. den 7 nov. 1932. Enligt sista rapporten gäller det i texten sagda 10 av 13 muntligt förhörda obligationsköpare.

² Om hans uttalanden se ovan s. 186 n. 2.

³ Se polisrapporten nr 31 av den 24 nov. 1932, intagen i Rådhusrättens protokoll den 25 nov. s. å.

lidande på sina affärer med dem. Att denna önskan färgat av sig i vittnesmålen kan självfallet icke anses uteslutet. Den sist antydde fondmannen var dessutom vid tiden för vittnesmålet anställd i polisens tjänst. Det är icke otänkbart, att hans förhållande till polisen kunnat influera på hans vittnesmål. Faktum är, att den andre av de båda, som hörts inför rätta, yttrat sig minst ofördelaktigt för Torsten Kreuger. Han har nämligen bl. a. också uttalat sig i enlighet med följande referat:

Vittnet hade ansett Högbroforsens obligationer vara goda, när bolagets balansräkningar varit förtroendeväckande och K & T iklätt sig borgen för inlösen av obligationslånets B-serie. Det hade förekommit, att köpare av H:ns obligationer, innan köp kommit till stånd, å B & C:os kontor granskat H:ns balansräkningar genom att taga del av desamma i bokverket 'Svenska aktiebolag och enskilda banker'. I fråga om H:ns obligationslån hade Mälarebanken betraktats såsom lånets emittent. Därest så ej varit fallet och ej heller annat bankföretag emitterat lånet, skulle obligationerna hava varit mycket svårsålda. Dock hade *den omständigheten, att K. & T iklätt sig borgen för inlösen av en mindre del av obligationslånet, haft stor betydelse med avseende å möjligheten att i allmänna marknaden placera obligationerna. Det hade nämligen allmänt ansetts säkert, att K & T, därest så erfordrades, skulle ombesörja inlösen jämväl av den större delen av lånet. Under det sista året innan H:ns obestånd kommit till allmänhetens kännedom hade det allmänt talats om att I. K. varit huvudintressent i H:n och att bolaget genom K & Ts medverkan övergått i Cellulosabolagets ägo. På grund härav hade H:ns obligationer ansetts vara fullkomligt säkra* (kurs. här).¹

¹ Återgivet efter Rp, s. 431. Fondmannens fullständiga uttalanden återfinnas i polisrapport nr 29 av den 16 nov. 1932, intagen i Rådhusrättens protokoll den 18 nov. s. å., samt i vittnesmål sist sagda dag.

Vad balansräkningarna angår, erinrar jag om n. 1 å s. 170 här ovan med där gjord hänvisning. Särskilt märkes, att det för siffrorna i balansräkningarna var fullkomligt likgiltigt, om tillskotten redovisades under särskild rubrik eller under »Bruttovinst å rörelsen». Den i balansräkningen angivna vinsten skulle ha blivit exakt densamma, även om i vinst- och förlusträkningen tillskotten redovisats såsom sådana.¹

En bekräftelse på riktigheten i vad jag ovan, s. 173—180, anfört därom, att tillskottens öppna redovisning såsom sådana snarare skulle ha stimulerat intresset för Högbroforsens obligationer, ligger i de kursiverade punkterna i slutet av referatet. Särskilt lägger man märke till utsagan om det allmänna talet under år 1931 om att Ivar Kreuger var huvudintressent i Högbroforsen. Högbroforsen hade ju *hela tiden* faktiskt varit i Kreuger & Tolls ägo! Detta »allmänna tal» vill vittnet uppenbarligen framhäva såsom havande varit en särskild stimulans för omsättningen av obligationerna. Med denna ståndpunkt kan det endast rimma sig att anse, att det skulle ha befrämjat omsättningen av obligationerna, om Högbroforsens vinst- och förlusträkningar hade angivit, huru bolaget årligen understöddes av Kreuger & Toll. Om obligationskommersen 1931, det år då driften helt nedlagts, bars upp av bolagets intima förhållande till Kreuger & Toll, hur skulle man då kunna ha förringat detta förhållandes betydelse de fyra föregående åren? Ett jakande

¹ Såsom jag förut visat, ovan s. 55 f. samt 98 ff., är det icke möjligt, att domen kan ha avsett någon annan anmärkning mot balansräkningarna, än att tillgångarna skulle ha obehörigen uppskrivits med 120.000 kr. Det är emellertid tydligt, att balansräkningarna skulle ha gjort praktiskt taget fullt samma intryck på fondmannen, om de slutat på 10.742.000 kr., som om de slutat på 10.862.000 kr., vilket belopp t. ex. var slutsumman i 1927 års balansräkning. Jfr s. 104 ff. här ovan. — Att denna uppskrivning med 120.000 kr. för övrigt icke utretts vara obehörig har framgått av det föregående, ovan s. 107 ff.

svar skulle endast och allenast kunna tänkas motiverat med att bolaget då drev fabrikationen. Men en sådan motivering är *genom sin absurditet oduglig* av följande skäl: nettovinsten var under dessa år praktiskt taget plus minus noll och det måste av styrelseberättelserna för dessa år vara uppenbart, att själva trämassefabrikationen gick med betydande förlust. De kursiverade orden i nu ifrågakarande vittnesmål kullkasta sålunda vad vittnet förut sagt (här ovan icke återgivet) om betydelsen för köplusten därav, att tillskotten icke redovisats såsom sådana utan fått öka bruttovinsten å rörelsen, och de utgöra ett otvetydigt stöd för, att helt och hållet utanför styrelseberättelserna fallande omständigheter utgjort drivfjädern till handeln med obligationerna.

6.

Slutligen bör här även citeras följande uttalande i en inlaga av advokaten Eliel Löfgren:

Lika litet förtjäna Ivar Kreugers eller Kreuger & Tolls förmedlare av obligationsköp tilltro såsom några slags sanningsvittnen beträffande de omständigheter, under vilka inköpen skett. Det är numera känt att Ivar Kreuger direkt eller indirekt disponerade den alldeles övervägande aktiemajoriteten i B. & C:o och man behöver icke vara en alltför stark skeptiker för att antaga, att de utan vidare efter Kreuger & Tolls direktiv försålt Högbroforsobligationerna utan att mycket fästa sig vid innehållet i de styrelseberättelser som den numera i polisen anställde herr S. påstår sig hava studerat uppe i Patent- och Registreringsverket utan att bevärda Högbroforsens kontor med en förfrågan.¹

¹ Se Löfgren, s. 237.

Hr S. var det vittne, vars utsaga berörts härovan s. 188 n. 2. Det förefaller onekligen ganska egendomligt, att hr S. »vid några tillfällen», som det heter i hans vittnesmål, skulle ha gjort sig det omaket att med hänsyn till handeln med Högbroforsens obligationer göra avskrifter av styrelseberättelserna i Patentverket. I allt fall tycks han icke ha varit insatt i bankirfirmans arbetssätt. Vi ha förut sett¹, att en annan av firmans fondmän — en av hr S:s överordnade — uttalat, att man, när en styrelseberättelse erfordrades, helt enkelt ringde upp Högbroforsens kontor och rekvirerade berättelsen. Dels hade sålunda både Högbroforsens och firmans kontor tillgängliga telefoner, dels var, om nu telefonerna voro upptagna, vägen från firman till Högbroforkontoret blott en bråkdel av vägen till Patentverket. Vilket avseende kunde väl en domare fästa vid ett vittnesmål, som vidhandengiver en sådan omdömeslöshet som den, vilken hr S. enligt egen utsago uppenbarligen visat! Å andra sidan, skall något avseende fästas vid detta vittnesmål, så borde det väl bestå i den reflexionen, att Högbroforsen själv synbarligen gjorde mycket litet för styrelseberättelsernas spridning, när de ivriga försäljarne nödgades löpa till Patentverket för att erhålla avskrifter av styrelseberättelserna.

Det finns flera egendomligheter i hr S:s vittnesmål. När Torsten Kreugers advokat frågade honom, om icke Kreuger & Tolls borgen för B-obligationerna »under alla förhållanden betraktades såsom ett säkerhetsbälte», nöjde han sig med att blott svara, att denna borgen »betraktades såsom ett plus» för B-obligationerna. Detta är väl litet sagt om en borgen, som vid den tiden innefattade världens kanske främsta personalsäkerhet! Även detta hr S:s uttalande tyder sålunda på en inställning mera påminnande om åklagarepartens än

¹ Ovan s. 58, noten.

det ojäviga vittnets. För övrigt må följande dialog från hr S:s vittnesmål återgivas:

Löfgren (Torsten Kreugers advokat): Vittnet säger, att vittnet och övriga tjänstemän hos B. & C:o till kunder rekommenderade H:ns obligationer, när dessa ansågos goda och grundade å betryggande säkerheter. Tillkommo icke dessa rekommendationer även på grund av påverkan från K. & T:s sida?

S.: Det vet jag ej. Jag stod i allt fall ej i någon kontakt med K. & T.

Rättens ordförande: Vem tillsade vittnet att rekommendera H:ns obligationer?

S.: Personalen å B. & C:os fondavdelning fick av bolagets chefer, B. och R., upplysning om att bolaget hade H:ns obligationer till försäljning. Jag minns ej om B. och R. sade, att vi skulle rekommendera H:ns obligationer. Emellertid rekommenderade jag dem, när jag själv kommit till den uppfattningen, att de voro goda.¹

Redan detta, att fondmännen i denna firma, som kontrollerades av Kreuger & Toll, öppet och oreserverat rekommenderade Högbroforsens obligationer, tyder på att något särskilt låg bakom dessa rekommendationer. Det synes tillhöra en korrekt kommissionshandel med fondpapper, att kommissionären utan egen rekommendation *blott* förmedlar affären. Fondchefen i Uppsalabanken har i sitt vittnesmål sagt, att han icke till några bankens kunder för inköp rekommenderat Högbroforsens obligationer, »när dylika rekommendationer enligt praxis och för personalen gällande instruktioner icke finge meddelas».² Denna maxim

¹ Återgivet efter Rp, s. 435. Den ifrågavarande fondmannens fullständiga uttalanden återfinnas i polisrapport nr 31 av den 24 nov. 1932, intagen i Rådhusrättens protokoll den 25 nov. s. å., samt i vittnesmål sist sagda dag.

² Jfr ovan s. 166. — Fondchefen i Stockholmsbanken (om vilken strax här nedan) uttalade i sitt vittnesmål följande: »I Skandinaviska Kreditaktiebolaget hava vi den principen, att vi icke till inköp rekommendera aktier och obligationer av visst

torde inom bankvärlden vara vedertagen. Mot bakgrunden härav förtjänar det observeras, att hr S. dock icke kunde bestrida, att hänsynen till Kreuger & Toll låg bakom dessa rekommendationer. Att hr S. själv »ej stod i någon kontakt med Kreuger & Toll» säger naturligtvis varken från eller till. Mycket anmärkningsvärt är det emellertid, att hr S. icke ens mindes, huruvida hans chefer tillsagt honom att rekommendera Högbroforsens obligationer. Han kunde sålunda icke bestrida detta men tillägger, att han själv i allt fall kommit till den uppfattningen, att de voro goda, och därför rekommenderat dem. Och grunden för denna uppfattning? Svar: framför allt dessa styrelseberättelser, som utvisade, att vinsten nedsjönk från 108.000 kr. för år 1926 till 2 à 3 tusen kr. under de följande åren. Sammanhanget är här lindrigt talat gåtfullt.

Slutligen må allmänt beträffande hr S:s vittnesmål erinras om, att den »vinst å rörelsen», varav han synes ha varit så imponerad, i själva verket är liktydig med årets vinst eller nettovinsten (se ovan s. 188 n. 2). Denna vinst hade emellertid, såsom jag ofta påpekat, *blivit oföränderligt densamma*, även om tillskotten icke hade ingått i »Bruttovinsten» utan redovisats särskilt, t. ex. såsom »Diverse inkomster». Därmed torde hela betydelsen av vittnesmålet förfalla.

Att bankirfirmans fondmän, som förmedlade dessa obligationsförsäljningar, under en tid, då Kreuger & Tolls

slag framför andra dylika värdepapper. Jag tror, att den principen allmänt tillämpas inom bankvärlden. Visserligen kan man rekommendera statsobligationer framför andra värdepapper, men i allmänhet brukar man uteslutande orientera kunder med avseende å de faktiska omständigheter, som hava betydelse för deras eget bedömande av olika aktiers och obligationers värde.» Se Rådhusrättens protokoll den 25 nov. 1932.

maktställning stod i sitt flor, och som faktiskt voro beroende av Kreuger & Toll, verkligen skulle före kraschen ha på något sätt bagatelliserat Kreuger & Tolls betydelse för värdet av dessa obligationer på ett sådant sätt, som framgår av vissas uttalanden vid polisförhör och inför rätta — detta har sannerligen presumptionen emot sig. Lägg nu härtill situationen för dessa fondmän, när katastrofen kom, dragande med sig denna oerhörda stämning mot alla, som kunde misstänkas för delaktighet på ett eller annat sätt, i centrum eller i periferien, av »Kreugersvindeln». Denna stämning tryckte i sin tur på den statliga »rättvisan». I en sådan situation gällde för mången, icke minst för vissa fondmän, intet annat än »rette sich wer kann». Det gällde att rädda sig mot »rättvisans» misstankar och mot opinionen från kunder och allmänheten i övrigt.

Att under alla dessa omständigheter, som jag nu pekat på, fästa något avseende vid dessa fondmäns uttalanden till Torsten Kreugers nackdel måste betraktas såsom ett upprörande psykologiskt misstag.

Fondchefen i Stockholms-banken.

Dennes hela uttalande inför rätta vittnar blott om hans önskan att hålla sig till sak. Hur pass mycket det lyckades honom att få denna sin önskan realiserad, framgår av vittnesmålet, som med hänsyn till sitt stora intresse helt återgives efter referatet i föredragande revisionssekreterarens promemoria:

Fondmannen, som var anställd å bankens huvudkontors obligationsavdelning, beedigade följande intyg: Genom banken har en del försäljningar av H:ns obligationer ägt rum, huvudsakligen under åren 1928/29. Av det belopp, som härunder omsatts, ha sammanlagt c:a 500.000 kr. placerats på uppdrag av K & T. Försäljningarna, vilka gjorts till större delen genom andra banker och kommissionärer, skedde till kurser av omkring 98 %. Obligationsavdelningen har vid tiden för dessa försäljningar ansett säkerheten för obligationerna vara av sådan beskaffenhet att anledning att avstyrka placering i förekommande fall icke förefunnits. Vid bedömandet av säkerheten har banken stött sig dels på uppgifter i tillgängliga styrelse- och revisionsberättelser samt ekonomiska handböcker (Key Åberg, Svenska Bankföreningens obligationsbok etc.), dels på *K & Ts proprieborgen* för kapital och ränta (för ser. B av lånet), vilken *givetvis var en särskild betydelse* (kurs. här).

Vittnet tillade: De personer, som i syfte att inköpa obligationer hänvänt sig till banken, hade erhållit upp-

lysningar angående av banken för försäljning innehavda obligationer med ledning av för bankpersonalen tillgängliga obligationsprospekt, 'Svensk obligationsbok' och 'Svenska aktiebolag och enskilda banker' samt annat tillgängligt studiematerial. Då obligationsspekulanter direkt frågat vittnet, huruvida man med trygghet kunde placera penningar i H:ns obligationer, hade vittnet svarat genom att omnämna vissa faktorer, som kunde inverka på bedömandet av obligationernas värde, bl. a. K & Ts proprieborgen för ser. B. Särskilt på grund av denna borgen hade vittnet funnit H:ns obligationer 'passabla' och ej velat avråda kunder från att inköpa desamma. Vittnet vore av den uppfattningen, att man måste vara synnerligen försiktig, då det gällde att tillstyrka placering av andra personers penningmedel. *I fråga om H:ns obligationer hade vittnet varit av den uppfattningen, att K & T ej blott iklätt sig borgen för inlösen av de obligationer, som tillhörde ser. B, utan även hade stort intresse av obligationslånet i dess helhet. Det hade varit en gängse uppfattning, att detta förhållande varit av dominerande betydelse för obligationerna* (kurs. här). Vid den tid då vittnet sysslat med försäljning av H:ns obligationer, hade en sådan garanti av K & T ansetts vara, såsom vittnet uttryckte sig, obetingat god. Vittnet betonade, att vittnet med detta icke ville hava sagt att de inteckningar, som utgjorde säkerhet för H:ns obligationslån, varit 'särskilt dåliga'. H:ns obligationer hade nämligen av vittnet ansetts godtagbara såsom objekt för penningplacering med hänsyn till samtliga de säkerheter bolaget erbjudit för lånet.

Härefter växlades följande frågor och svar:

Sandström: Därest vittnet vetat, att H:ns rörelse år från år gått med förlust, skulle vittnet då hava underlåtit avstyrka inköp av bolagets obligationer?

Vittnet: Om rörelsen gått med förlust år från år, hade detta givetvis spelat en viss roll. K & Ts borgen för ser. B ansågs emellertid vara obetingat god. Antag-

ligen skulle jag dock hava avstyrkt inköp. Det är emellertid svårt att säga, på vilket sätt jag skulle hava handlat. Jag antog att, därest H:n under ett antal år gått med förlust, så att bolaget blivit urstånd att betala ränta å obligationslånet, K & Ts intresse skulle hava sträckt sig så långt att det gäldat ränta jämväl å obligationerna av ser. A. Denna min uppfattning delades antagligen även av andra personer.

Rättens ordförande: Skulle vittnet under av åklagaren angiven förutsättning hava avrätt kunder från att inköpa H:ns obligationer eller ej?

Vittnet: Jag anser i detta fall det icke hava varit av någon avgörande betydelse, om förlust uppkommit å bolagets rörelse; men om förlust å rörelsen uppstått år från år, hade bolagets obligationer kommit att tillhöra en grupp av papper, vilkas inköp man ej vill tillstyrka.

Sandström: H:ns obligationer ansågos väl ej tillhöra de mest högklassiga obligationernas grupp?

Vittnet: Nej.

Sandström: Om nu just detta bolag, H:n, år från år gått med förlust, skulle vittnet då med vetskap om detta förhållande hava ansett sig böra avstyrka köp av bolagets obligationer?

Vittnet: Under sådana förhållanden måste man avstyrka inköp.¹

¹ Vid jämförelse mellan den mig tillgängliga avskriften av Rp och Rådhusrättens protokoll den 25 november 1932 finner jag, att i den förra *omedelbart före* detta vittnets svar uteslutits följande dialog: »Vittnet: Det är en mycket svår fråga att besvara. Min kännedom om Högbroforsen grundade sig endast å för mig tillgängliga handlingar. Högbroforsens obligationer hörde i alla händelser icke till den klass av värdepapper, som man ville 'föra fram'. Dessa obligationer kommo blott då och då på tal mellan mig och kunderna, och jag fick därvid taga ställning till frågan, om jag ansåg ett inköp böra avstyrkas. — Åklagaren: Jag upprepar min fråga. Skulle vittnet under av mig angiven förutsättning avstyrkt ifrågasatt köp av Högbroforsens obligationer? — Vittnet: Det är klart, att jag då ej velat tillstyrka något köp. — Åklagaren: Min fråga är klar, och jag önskar ett mera bestämt svar å densamma. Jag upprepar därför frågan. Om vittnet haft sig bekant, att Högbroforsens rörelse år från år gått med förlust, skulle vittnet då hava ansett sig kunna

Sandström: Det har tidigare sagts, att man vid köp av obligationer tager stor hänsyn till beskaffenheten av säkerheterna för ett obligationslån, t. ex. till huru gällande inteckningssäkerheter äro beskaffade. Är det av betydelse för värdet av fastighets- och förlagsinteckningar, som utgöra säkerheter för ett bolags obligationslån, om bolagets rörelse går med förlust?

Vittnet: Ett sådant förhållande har givetvis sin betydelse med avseende å säkerheterna. Om ett bolag visar vinst, får man den uppfattningen, att säkerheterna äro goda.

Löfgren: Värdet av realsäkerheter är i hög grad beroende av det ursprungliga värdet å de intecknade skogsfastigheterna.

Sandström: I detta fall gäller det i stor utsträckning att bedöma värdet av inteckningar i fabrik och lager. — Om ett bolags rörelse visar förlust år från år, men denna förlust döljes genom tillskott från andra företag, och vittnet fått kännedom om detta förhållande, vad skulle vittnet då hava sagt till kunder, som i köpeavsikt frågat vittnet efter bolagets obligationer?

Vittnet: Då skulle jag icke på något sätt hava befattat mig med de obligationerna.

Löfgren: Är vittnets sista uttalande grundat å den

underlåta att avråda kunder, som vänt sig till banken i och för obligationsköp, från att köpa Högbroforsens obligationer?» — Först *härefter* är det, som vittnet kommer med sitt svar om obligationsköpens avstyrkande. Huruvida avskriften är felaktig eller föredraganden själv förkortat vittnesmålet, har jag icke haft tid att kontrollera. — Vittnesmålet innehåller ytterligare intressanta saker. Sedan på advokaten Löfgrens fråga vittnet svarat, att en minskning av vinstsiffrorna med tillskottsbeloppen skulle ha »ofördelaktigt påverkat köplusten», frågade Rättens ordförande: »Vad skulle hava varit vittnets egen uppfattning angående en sådan 'vinstminsknings' inverkan å värdet av Högbroforsens obligationer?» Härtill genmålte vittnet: »På grund av Aktiebolaget Kreuger & Tolls borgen för serien B skulle jag, såsom förut antytts, hava ansett, att detta ej spelade någon roll för värdet å obligationer, tillhörande denna serie, och att det ej heller var av väsentlig betydelse för obligationer av serien A, *enär Kreuger & Toll, om det gällde, säkerligen skulle skydda jämväl innehavare av sådana obligationer.*» (Kurs. här.)

förutsättningen, att 'falsarier' förekommit i bolagets bokföring?

Vittnet: Om 'falsarier' i bokföringen eller 'förgyllning' av balans- eller vinst- och förlusträkningarna förekommit, skulle jag ej befattat mig med bolagets obligationer.¹

Man finner av detta referat, att fondchefen *proprio motu*, d. v. s. innan frågorna började hagla, icke med ett ord sagt, att han imponerats av vinstresultatet i styrelseberättelserna. Vad han i dessa stött sig på vid bedömandet av säkerheten *måste* ha varit *balansräkningens* uppgifter angående tillgångarna, utvisande bl. a. utöver panten betydande likvida medel uteslutande för obligationslånets gäldande.² *Såsom en förnuftig man var det för honom uteslutet att icke av styrelseberättelserna begripa, att själva trämassedriften gick med förlust under åren ifråga.* Att fondchefen i verkligheten aldrig byggt på något annat än å ena sidan panten och tillgångarna i övrigt samt å andra sidan Kreuger & Toll är tydligen det, som han för sin egen del önskade uttala. Han gör vad han kan, även sedan dialogen börjat, för att icke frångå vad han sålunda önskade. Slutligen pressas han till vissa för åklagaren välbehagliga deklARATIONER. Hade han icke slutligen gjort dessa deklARATIONER, så skulle han ovillkorligen ha gjort sig misstänkt för delaktighet i den »svindel», för vilken Torsten Kreuger satt åtalad och häktad. Även om han ej behövde befara att verkligen själv åtalas och häktas, så måste ju envar kunna begripa, i vilken prekär situation han befann sig. Ytterligare bör märkas, att det icke kan ha varit lätt i den tydligen rådande hetsen för en person att på rak arm analysera upp innebörden av åklagarens, hr Sand-

¹ Se Rp, s. 435 ff.

² Jfr ovan s. 193 n. 1.

ströms, frågor, särskilt den sista, som ju låter vida mera skrämmande för ett vittne i fondchefens situation än den i verkligheten var. Hade han hunnit sansa sig, så skulle han genast ha förstått, att vinsten i balansräkningen skulle ha blivit identiskt densamma, hur än tillskotten hade redovisats. Han hade vidare beträffande rörelsen förstått, att dennas bruttovinst i de styrelseberättelser, han kände, faktiskt var beroende av annat än inkomster å driften. Och alldenstund tillskotten i och för sig voro fullt lagliga, så fanns det icke ringaste anledning att undandraga just dem från influens å bruttovinsten.

Slutligen önskar jag framhålla det även ur annan synpunkt osakliga i dessa av åklagaren framställda hypotetiska frågor till såväl detta vittne som till andra. En person har såsom vittne kompetens att yttra sig om inträffade fakta. Han kan även vara kompetent att yttra sig om motiven för sina faktiska handlingar, ehuru det egna intresset här ofta ofrivilligt kan föra in honom på villovägar. Detta kan framför allt bli händelsen, när, såsom i detta fall, mellan uttalandet och den däri avsedda handlingen har inträffat en katastrof, vilken, om den kunnat förutses, skulle ha kommit handlingen att inhiberas. Redan i sådant avseende måste en domare i sin värdering av en vittnesutsaga vara på sin vakt. Beträffande sådana frågor, som åklagaren ställde till fondchefen, torde man böra gå ännu längre: dylika frågor synas mig en påpasslig domare helt enkelt ha bort avböja. Ty vad är det väl man här fordrat av vittnet? Han skulle efter inträffad Kreugerkatastrof, medveten om att ha medverkat till försäljningar, som genom denna katastrof blivit förlustbringande för köparna, och medveten om den allmänt rådande strängt ogillande stämningen gentemot allt, som inneslöt namnet Kreuger, på avlagd ed yttra sig icke därom, hur han

faktiskt handlade för åtskilliga år sedan, då Kreuger var landets idol, utan huru han *skulle ha* handlat på den tiden under en viss psykologisk förutsättning — insikt om att trämassedriften vissa år gått med förlust — vilken förutsättning framställes såsom havande icke varit förhanden.¹ Man har ju alltid enligt sakens natur ett större rum för godtycklighet, när det gäller sådana hypotetiska handlingar, än när det gäller fakta. Lägg nu härtill den utomordentliga svårigheten för att icke säga rent av omöjligheten för en person just i fondchefens ställning att kunna — när han sålunda skulle försätta sig tillbaka i tiden — resonera, såsom om denna oerhörda Kreugerkatastrof för honom vore icke den fruktansvärda verklighet, som den faktiskt var, utan något, vars möjliga inträffande låge helt och hållet utanför hans aningar. Beaktas detta torde inses, att dylika vittnesförhör äro olämpliga och att avseende å vad som därvid »framkommer» icke kan fästas, åtminstone icke annorlunda än efter en skicklig psykologisk analys.

¹ Även om fondmannen ifråga på den tiden icke haft insikten ifråga, betyder detta ingalunda, att i sådant avseende något misstag framkallats hos honom. Det kan nämligen icke sägas vara utrett, att han överhuvud haft någon uppfattning om resultatet av själva fabrikationen.

Fondmännen och B-obligationerna.

Härefter kan jag uttrycka mig kort angående B-obligationerna. Dessa utmärktes därav, att de *uttryckligen* voro garanterade av Kreuger & Toll, som för dem gått i borgen, innefattande förbindelsen att successivt inlösa dem under åren 1930—1932. Som förut nämnts blevo också 2/3 av dessa obligationer, sammanlagt sålunda för 1 milj. kronor, inlösta av Kreuger & Toll under 1930 och 1931. Vad jag förut andragit till stöd för att fondmännen omöjligen kunna antagas genom styrelseberättelserna ha blivit vilseledda till utbud av A-obligationer gäller naturligtvis även ifråga om B-obligationer. Det är visserligen sant, att bankirfirman gjorde ett par försäljningar av B-obligationer redan i slutet av år 1925. Men nu har man att erinra sig, att vinst- och förlusträkningen för bl. a. år 1924 icke intagits i publikationen »Svenska aktiebolag och enskilda banker». Och det kan ingalunda sägas vara utrett, att fondmännen, när publikationen sålunda fallerat, gått till originalhandlingen för att där studera vinst- och förlusträkningen.¹

Emellertid kan detta nu egentligen icke alls ha någon betydelse, vid det förhållande att obligationerna voro garderade med Kreuger & Tolls proprieborgen. Det ligger nämligen under alla omständigheter utanför det psykologiskt

¹ Se ovan noten å s. 58 f. samt vad som beträffande A-obligationerna sagts om fondmännens förhållande till styrelseberättelserna.

rimliga att antaga, att en fondman vid handeln med dessa B-obligationer skulle ha fäst något avseende vid uppgifterna i vinst- och förlusträkningarne, som ju icke kunde ha det ringaste att säga honom i jämförelse med det kardinalförhållande, att ett av världens såsom största och solidaste ansedda finansinstitut gått i borgen för obligationernas betalning. Kreuger & Tolls ekonomiska styrka respekterades av de största *stater*, vilka voro angelägna om dess ekonomiska bistånd, som också — i enlighet med förut gjort påpekande — lämnades i form av försträckningar i en skala, som eljest blott plägade ifrågakomma med statlig hjälp. Ingen anmärkning framställdes från något håll, när vid denna tid den ena lyriska skildringen efter den andra publicerades över temat, huru Sverige nu gick sin nya storhetstid till mötes. Kunde överhuvud *i den allmänna meningen* någon bättre säkerhet presteras än full borgen av ett sådant övermåttan mäktigt finansinstitut? En fondchef kunde näppeligen undgå att influeras av denna allmänhetens mening, så mycket mindre som han måste säga sig, att denna borgen kunde mäta sig med vilken *bankgaranti* som helst i världen. *Psykologiskt* bedömt kan det diskuteras, om icke Kreuger & Tolls borgen rent av måste stå högre i kurs än den realsäkerhet, som vid dylika obligationslån i *bästa* fall lämnas. Denna fråga är emellertid icke av direkt intresse, enär genom denna borgen just för B-obligationerna underströks, att för dessas del man icke borde räkna med realsäkerheten på samma sätt som vid A-obligationerna. Det kan under dessa omständigheter icke vara någon överdrift att påstå, att i föreliggande fall tanken på realsäkerheten måste fullständigt ha satts i skuggan av Kreuger & Tolls borgen. Och vad *räntabiliteten* angår är det omöjligt att begripa, att det för placering av penningar i obligationer — med dessas en gång för alla be-

stämnda ränta — kunde vara av något intresse, huruvida företaget för närvarande ginge med vinst eller förlust, när man dock hade den *bestämda förvissningen, att obligationerna oberoende därav vore bergsäkra papper.*

Betydelsen av Kreuger & Tolls borgen har av flera fondmän framhävts. Fondchefen i Uppsala-banken har medgivit att den hade »mycket stor betydelse». Hur en fondman i bankirfirman samt fondchefen i Stockholms-banken uttalat sig ha vi sett i det föregående (ovan s. 192 och s. 199 ff.). Vid ett av polisförhören framkom från en köpare, att fondmannen ifråga hos bankirfirman »hade särskilt rekommenderat obligationerna av ser. B framför A-obligationerna», t. o. m. utan att nämna Kreuger & Tolls borgen.¹ Denna attityd intogs naturligtvis i verkligheten av varje normal bank- eller annan affärsman. Attityden visar hur pass mycket man fäste sig vid *Högbroforsen* i jämförelse med *Kreuger & Toll*, då man på grund av det senares borgen tillbakasatte i Högbroforsens pantsatta egendom *bäst prioriterade* fordringar till förmån för dem, som hade blott *sekundär* prioritet. Ett närmare ingående på denna uppenbara sak synes mig ganska överflödigt. Angående Uppsala-bankens försäljningar av B-obligationer kanske jag dock kan nämna följande.

Det är blott för två av dessa, som Torsten Kreuger blivit dömd. Beträffande ena fallet har en mycket framstående och i ekonomiska ting väl förfaren jurist² meddelat mig följande. Såsom homme d'affaires för den ifrågavarande köparen hade han av fondchefen mottagit ett saluanbud å Högbroforsens B-obligationer. Han avböjde först anbudet med den motiveringen, att han i sin ifrågavarande egenskap

¹ Se förut berörda polisrapport nr 24, s. 23.

² Hans namn synes det mig onödigt att nu nämna. Kommer hans vittnesmål att behövas, är jag dock övertygad om att han icke skall vilja undandraga sig att framträda.

endast köpte guldkantade papper. Fondchefen genmälte härtill, att obligationerna voro *lika goda som guldkantade papper, enär Kreuger & Toll stod i borgen*. Däremot avhöll sig fondchefen från varje antydan om innehållet i styrelseberättelsen eller om företagets räntabilitet. Det finns väl ingen anledning förmoda, att fondchefen beträffande obligationens värde haft annan bevekelsegrund till sina utbud än den, som han faktiskt meddelade sina kunder, nämligen papperets styrka tack vare Kreuger & Tolls borgen. — I andra fallet (det s. k. Annerstedtska målet) har ingenting framkommit, som kan föranleda till antagandet av annat motivläge hos fondchefen än det nu berörda.¹

¹ Ehuru såsom jag redan nämnt anledning saknas till antagandet, att de enskilda obligationsköparne i allmänhet haft sådan kunskap om styrelseberättelsernas innehåll, att detta kan ha föranlett dem till obligationsköp, må här för fullständighetens skull påpekas, att vad som nu i det föregående andragits beträffande fondmännen jämväl måste ha betydelse i följande avseenden. *Dels* vederlägges därigenom antagandet, att det skulle kunna anses *utrett*, att vinst- och förlusträkningarne eller fullständiga på dessa grundade uppgifter av fondmännen framlagts för de olika obligationsspekulanterna; se ovan s. 157 f. *Dels* vederlägges antagandet, att det skulle kunna anses *utrett*, att sådana köpare, som till äventyrs hade kunskap om innehållet i vinst- och förlusträkningarne, av denna sin kunskap skulle kunna ha föranletts till några obligationsköp. Även om detta likväl i något enstaka fall skulle kunna tänkas *bliva* utrett, så synes mig en sådan utredning t. o. m. för ett sådant exceptionellt fall sakna all rättslig relevans, alldenstund det här ovan under II sagda måste giva vid handen, att det berott på köparens brist på normalt förstånd eller i allt fall normal aktsamhet, att han av dessa räkningar känt sig animerad till obligationsköp.

Allmän anmärkning till det nu om fondmännen sagda.

Det har intet direkt intresse för domens bedömande i förevarande avseende, huruvida det kan anses *positivt* utrett, att fondmännen eller obligationsköparne själva bestämts av den garanti, som låg i den emitterande bankens befattning med saken, eller huruvida de bestämts av Kreuger & Tolls förhållande till Högbroforsen, eller huruvida de bestämts av båda dessa i förening. Vad som för saken har direkt intresse är denna fråga: har det utretts eller har det icke utretts, att Högbroforsens styrelseberättelser, det vill praktiskt taget säga vinst- och förlusträkningarne däri, utövat bestämmande inflytande på obligationsköparne? Den frågan kan sanningsenligt besvaras endast i enlighet med senare alternativet: förhållandet har icke utretts. Ett förhållande, som icke *utretts* vara förhanden och som rättsligen anses vara till nackdel för den tilltalade, måste i en rättegång betraktas såsom obefintligt. Detta är en ofrånkomlig konsekvens av rättsprincipen, att bevisskyldigheten vilar å åklagaren och icke å den tilltalade, en rättsprincip, som är självfallet given i varje civiliserat samhälle och som f. ö. uttryckligen understrukits av justitieministern i hans proposition om nya resningslagen.¹

Ett förhållande kan icke anses utrett, såvida icke sådana grunder förebragts, att en människa med normal intelligens

¹ Se Kungl. Maj:ts proposition till 1939 års riksdag nr 307, s. 29.

måste känna sig övertygad om dess förhandenvaro. Naturligtvis kunna omständigheterna i sådant avseende stundom giva anledning till tvekan. Sådan är situationen dock icke här. De fakta och synpunkter, som i det föregående andragits, måste, synes det mig, komma en människa med normalt förnuft att luta åt omdömet, att det *positivt har utretts*, att styrelseberättelserna *icke* haft den ifrågavarande betydelsen. Det står ju var och en fritt att själv bedöma, huruvida denna min ståndpunkt kan anses innefatta någon överdrift. Detta är emellertid i och för sig likgiltigt. Ty sådan utredning är ingalunda erforderlig, för att domens ohållbarhet skall framstå som uppenbar. Det är för denna effekt fullkomligt tillräckligt, att det *icke kan anses utrett*, att obligationsköpen verkligen hade bestämts av innehållet i styrelseberättelserna.¹ Under alla omständigheter måste det vara klart, att sådan utredning icke åstadkommits.

På domarehåll synes man emellertid vilja förmena en kritiker att överhuvud ha någon uppfattning i ett sådant ämne som det nu berörda, fallande inom bevisprövningen. Sålunda har hovrättsrådet BERGENDAL i sin skrift emot mig helt allmänt gjort följande uttalande:

Nu är bevisprövningen den uppgift som framför allt åligger domaren i ett mål, och domaren erhåller förty genom sin verksamhet en alldeles särskilt rutin och erfarenhet härutinnan. Då det vid bevisvärdering, när bevisprövningen är fri, icke rör sig om någon teoretisk fråga — 'bevisfrågan' brukar ju sättas i motsats till 'rättsfrågan' — och då Lundstedt endast uttalat sin oförgripliga mening om vad han efter studium av vissa akter i målet anser eller icke anser styrkt, synes

¹ Som ofta påpekats är det härvid blott vinst- och förlusträkningarne, som rimligen kunna komma ifråga. Även om någon köpare till äventyrs tagit intryck av balansräkningarna kan domen icke därmed anses vara lagligen motiverad. Se ovan s. 98—128, och lägg särskilt märke till s. 104 ff.; jfr även s. 193 n. 1.

det mig omöjligt att i denna del ingå på en diskussion. Följden skulle endast, såvitt jag förstår, bliva att jag — som läst alla protokoll i de ifrågavarande målen — uppräknade de bevisdata som jag ansåge avgörande för min åsikt, och professor Lundstedt de bevisdata varpå han stödde sig, och till slut skulle vi på så sätt hava i diskussionen infört hela det vidlyftiga materialet utan att vi ändock skulle komma till något resultat i saken. Såsom ytterligare orsak till att jag icke vill ingå i diskussion beträffande rena bevisfrågor vill jag anföra, att jag på intet sätt kan erkänna, att Lundstedt såsom professor och teoretiker skulle vara bättre skickad att avgöra en sådan praktisk bedömningsfråga än de domare, som under ämbetsmannaansvar yttrat sin mening.¹

Det skulle onekligen vara mycket intressant att få taga kännedom om alla de »bevisdata», vilka hr Bergendal önskar »uppräknas», för att därmed bevisa, att fondmännen i strid mot alla mina skäl av någon styrelseberättelse blivit vilseledda och att detta vilseledande motiverat obligationernas försäljning. Jag bestrider ingalunda, att en domare kan ha större rutin och erfarenhet i bevisprövning än under-tecknad. Men två ting böra här märkas. Det ena är, att man ifråga om bevisprövningen numera ganska allmänt synes vara på det klara med, att den rättsligt utbildade yrkesdomaren mindre väl lämpar sig härför än lekmannadomaren, jury-mannen. Det andra är, att den fråga, det här gäller, ligger så öppet till, att det synes enbart löjeväckande att förutsätta den särskilda rutin och erfarenhet, som en domare förskaffat sig, för att bedöma densamma. Vad som här måste förutsättas är endast och allenast ett sunt omdöme. Skulle »bevisprövningen» i ett fall som detta falla utanför andras än den professionelle domarens omdömesförmåga och dom-

¹ Bergendal, Högbroforsmålet, s. 7 f.

stolarna anses kunna inrätta sig därefter, *då* vore det meningslöst att hävda kravet på rättegångars offentlighet, *då* vore det vidare meningslöst att, såsom hr Bergendal, tala om det ämbetsmannaansvar, varunder domaren yttrar sin mening, *då* vore domstolarna att betrakta såsom hemliga konklaver, i vilka människors öden vore prispivna åt domarens godtycke utan annan begränsning än dennes eget samvete, *då* vore det slutligen också fullkomligt meningslöst att trygga sig till, att bevisbördan för den tilltalades skuld vilade å åklagaren; domen kunde lika väl framgå som ett resultat därav, att hela bevisbördan *de facto* lagts å den tilltalade och att han icke lyckats med absolut bindande grunder överbevisa domstolen därom, att hans skuld måste vara logiskt utesluten.

Hr Bergendals ifrågavarande uttalande har icke riktats mot någon viss argumentation i mitt Utlåtande, utan det avser min framställning i det hela. Förevarande sammanhang erbjuder emellertid ett lämpligt tillfälle att bemöta uttalandet. Läsaren torde emellertid beakta, att *detta replikskifte har analog tillämplighet även i samtliga de avseenden, i vilka jag i det följande konstaterar, att Torsten Kreugers för antagandet av dennes brottslighet erforderliga insikter och uppsåt icke blivit utredda.*

Det måste framgå av vad jag hittills under II. anført, att det icke kan anses utrett, att de av fondmännen förmedlade obligationsköpen föranletts av innehållet i styrelseberättelserna. Det är redan av denna grund *uppenbart, att domen strider mot lag.*

Obligationsförsäljningarna till försäkringsbolagen.

När jag nu går in på dessa transaktioner, skulle jag kunna fatta mig kort under hänvisning till hela utredningen här ovan å s 98—132. Försäkringsbolagen gjorde nämligen sina inköp så gott som uteslutande under år 1923, vadan det är styrelseberättelsen för år 1922, som får särskild betydelse. Nettovinsten kom här till stånd genom det överpris, som Torsten Kreugers bolag Standard betalade för ett trämasselager. Såsom framgår av den angivna utredningen, finns ingen anledning betrakta överpriset såsom fingerat. Följaktligen finns det heller ingen anledning till anmärkning däremot, att detta överpris redovisats i det gemensamma bruttoresultatet, som i vinst- och förlusträkningen kort och gott betecknats såsom »Bruttovinst», alltså icke ens såsom »Bruttovinst å rörelsen» eller dylikt. *Det har faktiskt icke utretts, att räkningen vare sig formellt eller materiellt är felaktig.* Följaktligen har det icke heller utretts, att obligationsköpen föranletts av någon bedräglig styrelseberättelse.

Här tillkommer emellertid ytterligare en sak, som gör det helt omotiverat att a priori antaga, att obligationsköparne överhuvud allvarligen studerat den ifrågavarande styrelseberättelsen. Det kan för dem icke ha varit obekant, att Högbroforsen alltjämt under år 1922 var ett föga givande företag, *som stod inför en genomgripande omdaning, syftande*

till att göra företaget bärkraftigt. Så mycket mindre kunna de försäkringsbolag, som verkligen intresserade sig för bärkraftigheten, ha haft sig detta obekant, som försäkringsinspektionens prövning av saken icke har varit dem främmande. Och det är uppenbart, att i försäkringsinspektionens överbägganden betydelsen av Högbroforsens utbyggnad för ökad produktionskapacitet *måste* ha spelat en framträdande roll.¹

Nu påstå sig emellertid försäkringsbolagen ha studerat styrelseberättelsen *och* bl. a. därav föranletts till sina inköp. Kunna dessa påståenden betraktas såsom identiska med utredda fakta? Nej, därför att *omständigheterna* så långt ifrån stödja påståendena i fråga, att de tvärtom tala emot dem, i vilket avseende jag tillåter mig uppräda följande.

1. Vad jag nyss nämnde om utbyggnadsprojektet i förbindelse därmed, att det för en obligationsköpare måste ha varit ganska likgiltigt, huruvida räkningen det året slutat på vinst eller förlust, varom se s. 129 f.

2. Ett av de ifrågavarande försäkringsbolagen meddelade kriminalpolisen *på dennas telefoniska förfrågan*, att det köpt en post Högbroforsens obligationer. Bolaget underlät dock att uppträda som medpart mot Torsten Kreuger i den stora rättegången. Så föll rådhusrättens dom, och bolaget fick se, att andra försäkringsbolag i rådhusrättens dom tillerkänts ersättning för värdet av de Högbroforsobligationer, som de innehade. Bolaget kunde därvid icke undgå att märka, att *den nödiga förutsättningen* för vinnande av skadestånd utgjordes därav, att bolaget blivit vilselett genom styrelseberättelsen för år 1922. *Sådan* var situationen, när bolaget inom en månad efter rådhusrättens dom instämde sin skadeståndstalan mot Torsten Kreuger, moti-

¹ Jfr Löfgren, s. 675 f. och 300.

verande denna särskilt därmed, *att bolaget, innan obligationerna av bolaget förvärvades, granskat Högbroforsens vinst- och förlust- samt balansräkningar för år 1922, etc.*¹ Kan väl detta bolagets påstående tillerkännas den allra ringaste sakliga betydelse? Jag svarar ett bestämt nej. Framställer bolaget påståendet i fråga, får det en inkomst på 110.000 kr. Framställer bolaget icke detta påstående, förbliver det i avsaknad av denna extra inkomst. Därmed måste saken *processuellt* vara klar. I en rättegång måste ett sådant blott påstått faktum rimligen betraktas såsom obefintligt.

3. Ett annat försäkringsbolag, som likaledes fått förfrågan från polisen, meddelade brevledes bl. a., att bolaget under år 1923 inköpt Högbroforsens obligationer i två poster, nom. sammanlagt å 150.000 kr., av vilka obligationer bolaget alltjämt innehade bortåt hälften. Sedan togs bolagets direktör i förhör av polisen. Han upplyste därvid, att han på förfrågan hos ledande affärsbanker fått till svar, *att värdet å Högbroforsens obligationer ansågs tvivelaktigt!* Emellertid hade försäkringsbolaget en post finska obligationer, vilka på grund av omständigheter i samband med den låga finska valutan representerat ett mycket lågt värde i förhållande till inköpspriset. *Därför* hade man tagit Högbroforsens obligationer i utbyte mot de finska! Direktören *hade i samband med detta förvärv troligen icke studerat några av Högbroforsens vinst- och förlust- samt balansräkningar.*² Allt vad sålunda förekommit till trots, instämde även detta bolag efter kännedomen om rådhusrättens för försäkringsbolagen förmånliga dom Torsten Kreuger med yrkande om skadestånd, *därvid alldeles såsom det förra försäkringsbolaget proklamerade sin granskning av Högbroforsens vinst- och förlust-*

¹ Se Rp, bil. 112 ¹/₂, s. 8.

² Se Rp, bil. 112 ¹/₂, nr h samt polisrapporten nr 29, intagen i Rådhusrättens protokoll den 18 nov. 1932.

*räkning samt balansräkning för år 1922.*¹ Efter rådhusrättens dom hade tydligen bolagets minne för dessa räkningar klarnat upp. Reflexionerna göra sig själva. Jag tillåter mig likväl göra den erinringen, att hela vårt rättsväsende skulle ställas rakt på huvudet, om en kärandeparts påstående om för hans egen sak relevanta fakta skulle likställas med *utredning* om dessa fakta under sådana *häremot talande* omständigheter, som framkommit genom det nyss sagda.

4. Att de tre försäkringsbolag, som direkt kastade sig in i den stora rättegången, genom sina tränade jurister hade förstånd att behörigen understryka sin granskning av styrelseberättelserna *och* sin påverkan av denna granskning till obligationsköp var ju endast helt naturligt, eftersom dylikt utgjorde en av de nödvändiga förutsättningarna för deras framgång i processen. Men av vad som nu här ovan sagts, borde det vara lika klart, att dylikt icke kan anses innefatta *utredning* om en *sådan* granskning av och påverkan av styrelseberättelserna, som skulle kunna tänkas ha någon rättslig betydelse såsom stöd för antagandet av Torsten Kreugers bedrägeribrott och för en därpå mot honom grundad skadeståndstalan. Jag skall nu var för sig beröra dessa tre fall.

Försäkringsbolaget A.

I detta fall föreligger högst de blotta påståendena om styrelseberättelsernas granskning och dennas betydelse för obligationsköpet.²

Försäkringsbolaget B.

I nu avsedda fall påstår visserligen bolagets direktör, att man på säljaresidan hänvisat till Högbroforsens vinst- och

¹ Se föredragande revisionssekreterarens promemoria i ifrågavarande följdmål.

² Jfr Rp, bil. 112 ¹/₃, nr 49. I handlingarne har jag icke funnit direkt stöd ens för att sådana påståenden framställts.

förlust- och balansräkningar, vilka funnits tillgängliga på bolagets kontor. Den utpekade personen har emellertid förklarat sig sakna vetskap därom, huruvida bolaget i samband med köpet förskaffat sig någon kännedom om Högbroforsens ekonomiska ställning.¹ Emellertid har det ifrågavarande försäkringsbolagets kamrer i ett under edlig förpliktelse avgivet intyg uttalat, att direktören »gjort en så grundlig undersökning av Högbroforsens ekonomiska ställning som stod till buds, varvid Högbroforsens berättelser åtminstone för år 1922 blivit särskilt uppmärksammade». (Citatet efter Rp, bil. 112 ¹/₂). Detta säger oss självfallet intet i den föreliggande frågan, d. v. s. om den psykologiska effekten av berättelsens beaktande. I slutet av intyget säger sig intygsgivaren ha »den bestämda övertygelsen, att såväl inköpet av obligationerna som deras behållande för försäkringsbolagets vidkommande grundats på de av Högbroforsens styrelse publicerade berättelserna». Här är det blott inköpet, som intresserar. Man märke nu, att uttalandet intet utsäger om den faktiska bevekelsegrunden utan endast om *intygsgivarens övertygelse* om bevekelsegrunden. Denna övertygelse blir av så mycket mindre intresse för frågan om det här intresserande faktum, som den innefattar en påtaglig överdrift. Det är nämligen psykologiskt orimligt att antaga, att icke såväl bankens befattning med obligationslånet och försäkringsinspektionens inställning som ock Högbroforsens genomgripande utbyggnad till väsentligen ökad produktionskapacitet skulle ha spelat någon roll för en obligationsköpare, vilken företagit den grundliga undersökning, som intyget omförmäler. När nu dessa tre faktorer uppenbarligen icke fått någon plats hos intygsgivaren som skäl till hans »övertygelse», måste denna anses alltför lösligt tillkommen för

¹ Se Rp, bil. 112 ¹/₂, nr 36.

att kunna tillmätas ens den ringaste betydelse såsom indicium till stöd för antagandet, att något från Torsten Kreugers sida begåtts, vilket kunde utgöra moment i ett bedrägeribrott. Särskilt i ögonen fallande blir intygsgivarens oberördhet av försäkringsinspektionens utlåtande. Ty dels har han själv förut berört detta i sitt intyg, dels var det på initiativ av en person, som förmedlade bl. a. obligationsförsäljningen till det ifrågavarande försäkringsbolaget, som försäkringsinspektionen överhuvud yttrat sig om Högbroforsens obligationer.¹

Försäkringsbolaget C.

Vad slutligen det tredje av de ifrågavarande fallen angår, ligger saken till på följande sätt. Bolaget hade den 31 oktober 1923 inköpt Högbroforsens obligationer till ett betydande belopp. Bolagets verkställande direktör uppgav, att han före köpet i boken »Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker» studerat Högbroforsens vinst- och förlusträkningar samt balansräkningar. De räkningar, som här i första hand bort komma i fråga äro naturligtvis de för år 1922. *Räkningarne för detta år voro emellertid icke intagna i den ifrågavarande publikationen.*² Alltså måste direktörens uppgift ha varit antingen blott objektivt falsk eller också tillika dolöst vilseledande. I resningsmålet har bolaget sökt försvara sig, hävdande att direktören avsett räkningarne för år 1921. I *saken* kan detta icke utgöra något försvar, alldenstund ansvaret i domen uttryckligen grundar sig på räkningarne för åren 1922—1929 och det sålunda så till vida måste vara likgiltigt, huruvida bolaget granskat 1921 års räkningar eller icke.

¹ Jfr Rådhusrättens protokoll den 7 nov. 1932, s. 171.

² Se ovan s. 57 f. och s. 59, noten.

Vederhäftigheten i direktörens uppgifter framgår emellertid också därav, att han förklarat sig efter köpet 1923 »årligen hava studerat Högbroforsens vinst- och förlusträkningar samt balansräkningar i Svenska Aktiebolag och Enskilda Banker».¹ Falskheten även i denna uppgift är bevisad genom erinringen om, att den nämnda publikationen även åren 1924—1926 icke intagit Högbroforsens vinst- och förlusträkningar samt att däri under nämnda år balansräkningen blott intagits år 1924! Denna falskhet har bolaget icke sökt bortförklara. Emellertid har direktören sedermera, i resningsmålet, påstått, att han tagit del av räkningarna för år 1922, ehuru de icke voro intagna i publikationen.² Jag hävdar förbehållslöst, att detta påstående förnuftigtvis icke kan tillmätas någon betydelse i riktning mot positiv utredning om det påstådda faktum. Mina skäl äro följande. *Dels* ha direktörens uppgifter före domen visat sig falska. *Dels* skulle direktörens underlåtenhet att, efter påvisandet av falskheten i hans första uppgifter, deklarerat, att han sett räkningarna för år 1922, ha kunnat medföra en förlust för hans bolag på minst omkring 165.000 kr.

Emellertid sågo vi nu, hurusom man påstått, att bolagets direktör granskat och influerats av räkningarna både för 1921 och 1922. Inför rätta gjorde bolagets advokat jämväl ett uttalande, som innefattade, att man studerat styrelseberättelsen för år 1920. Bolaget måste alltså enligt dessa påståenden antagas hava granskat vinst- och förlusträkningarna för åren 1920—1922. För åren 1920 och 1921 rubricerades resultatkontot blott och bart med ordet *Bruttoinkomst*. Det står där alltså icke ens talat om någon vinst, ännu mindre om någon fabrikationsvinst. *Varje värde*, som tillfallit bo-

¹ Se polisrapport nr 29, intagen i rådhusrättens protokoll den 18 nov. 1932.

² Se Rp, s. 681.

laget under året — fullkomligt likgiltigt varifrån det härflutit, om från gåva, ränta, utjämning av mellanhavande, helt utanför fabrikationen fallande försäljning (t. ex. av skogsmark), försäljning på grund av tillfälliga förhållanden i utöver det normala ökad skala av från föregående år hopade lagermassor eller slutligen årets fabrikationsvinst — *måste logiskt* falla under rubriken »Bruttoinkomst». Ingen akt-samt handlande människa har ringaste anledning räkna med, att bruttoresultatet under dessa båda år uppkommit uteslutande såsom årlig fabrikationsvinst. Detta påståendes riktighet är en ofrånkomlig följd av det nyss sagda och är därmed icke i behov av någon ytterligare argumentering. Särskilt måste det nu vara tydligt, att bruttoinkomsten för år 1921 på mer än 335.000 kr. icke *kunde* begränsa sig till årets fabrikationsinkomster. Detta framgår till full evidens av en jämförelse mellan 1920 och 1921 års styrelseberättelser. För år 1920 var bruttoinkomsten knappt 120.000 kr. Men situationen var då den, att den våta massan¹ betingade ett medelpris av 232 kr. fob västkust, under det att detta medelpris för 1921 sjönk ned till 66 kr.² Visserligen sjönko även produktionskostnaderna pr ton men blott med ett belopp av högst 25 kr. pr ton.³ Följaktligen borde man under 1920 års försäljning ha en merförtjänst i jämförelse

¹ Under de första åren tillverkades torr och icke våt massa. För enkelhetens skull räknar jag emellertid genomgående med våt massa, av vilken 2 tons produktion motsvarade 1 tons produktion torr massa. Under 1920 var den torra massans pris fob västkust dubbelt så stor som den våta massans. Under 1921 var den våta massans pris dock blott 45 % av den torra massans. I mina nedanstående beräkningar utgår jag för enkelhetens skull från att den torra massan blott var dubbelt så dyr som den våta.

² Se t. ex. Löfgren, s. 537.

³ Produktionskostnaden torde år 1921 ha legat mellan 47 och 50 kr. pr ton. Se Löfgren, s. 538, jfd med s. 542. Jämför man kalkylen å s. 538 med statistiken för priserna å massaved och arbetslöner kommer man till resultatet, att produktionskostnaden år 1920 var allra högst 25 kr. större pr ton än 1921.

med 1921 års försäljning av c:a 140 kr. pr ton, alltså 140.000 kr. pr 1.000 ton. Man kan också uttrycka saken så, att bruttovinsten å fabrikationen år 1920 kunde beräknas till ungefär 160 kr. och 1921 till högst 20 kr. pr ton, d. v. s. bruttovinsten borde år 1920 vara 8 gånger så stor som 1921. Detta är dock något som bort stämma en allvarlig granskare av dessa styrelseberättelser till eftertanke. Det är sant, såsom styrelseberättelserna utvisa, att driften år 1921 pågick under hela året med blott smärre uppehåll, under det att driften 1920 började först i maj och dessutom avbröts någon tid på grund av den ovanligt starka vårfloden. Styrelseberättelsen för detta år ger dock icke anledning att räkna med annat, än att fabrikationen under 1920 bedrevs åtminstone sammanlagt ett halvt år. (I själva verket förhöll det sig också så, att det under år 1920 producerades 2.700 ton och under 1921 4.500 ton våt-beräknad massa.) Naturligtvis utvisa icke styrelseberättelserna, hur mycket av den producerade kvantiteten, som såldes under de båda åren. Men det finns ju icke ringaste anledning för en granskare av berättelserna att antaga, att massan var svårare att sälja det lysande året 1920 än under nedgångsåret 1921. Därmed måste reflexionerna själmant inställa sig. *Antingen* avsåg siffran under »Bruttoinkomst» i båda räkningarna det blandade resultatet av årsfabrikationen *och* andra inkomstkällor. I detta fall utsade räkningarna sålunda intet angående företagets driftsduglighet. *Eller* också måste man förutsätta, att åtminstone 1920 års bruttosiffra — som på grund av det senare inträffade katastrofala prisfallet redan vid den ytligaste granskning framstod som så oproporportionerligt mycket *lägre* än den för 1921 — täcktes av fabriktionsvinsten. Vore nu denna förutsättning riktig, så måste ju det antagandet blija följd, att bruttoinkomstsiffran för

år 1921 *mångdubbelt* överstege bruttot å fabrikationsvinsten. Denna var ju pr viktenhet år 1921 blott $\frac{1}{8}$ av bruttot å fabrikationsvinsten för 1920. Med beaktande av att dock under 1921 produktionen bedrevs i dubbelt så stor skala som under 1920, skulle bruttosiffran 1921 för att vara täckt av bruttot å fabrikationsvinsten utgöras av $\frac{1}{8}$ av 2 gånger 120.000, d. v. s. 30.000 kr.

Nu utvisade emellertid 1921 års bruttoinkomst ett resultat av 335.000 kr., alltså 11 gånger det belopp, som a priori måste framgå av jämförelsen med 1920 års resultat, och detta under förutsättning att 1920 års siffra, trots rubriceringen, till fullo avsett fabrikationsvinst. Detta senare fanns emellertid heller ingen anledning att förutsätta, sedan man nödgats begripa, att bruttoinkomsten för 1921 omöjlig kunde begränsa sig till fabrikationsvinst. *Med andra ord, det måste vara otvetydigt för varje allvarlig granskare av dessa styrelseberättelser, att siffrorna icke utsäga någonting angående bruttot å fabrikationsvinsten.*¹ Det måste vidare av 1921 års räkning — i vilken årsvinsten angivits till blott 2.000 kr. — framgå, att fabrikationen det året gått med en *mycket stor nettoförlust*.

När nu sålunda ett studium av de båda berättelserna giver vid handen, dels att någon fabrikationsvinst aldrig separatim redovisats och dels att 1921 års bruttoinkomst *måste* till

¹ Detta är för var och en, som kände till priset 1920—1921, vad som måste framgå så att säga prima facie. Ett mera detaljerat resonemang giver möjligen ett något avvikande resultat beträffande medelpriset, dock näppeligen till förmån för ett lägre sådant. Att för år 1920 röra sig med det årliga medelpriset blir icke fullt korrekt, därför att fabrikationen detta år icke började förrän på våren och därefter under någon tid avbröts. Detta oaktat torde medelpriset för den ifrågavarande tiden vara ungefärligen detsamma som årets medelpris. Se månadstabellen i Dalamålet, s. 367. En viss jämkning till någon förmån för 1921 års fabrikationsvinst måste emellertid göras på grund av att jag beräknat den våta massans pris till 50 % och icke blott till 45 % av den torra massans.

allra största delen avse *annat* än fabrikationsinkomster, så ställes denna fråga: Fanns det någon anledning för en förnuftig affärsman att icke redan a priori räkna med den *möjligheten*, att jämväl »Bruttovinst» i 1922 års räkning avsåg annat än blott det årliga fabrikationsresultatet? Denna fråga måste besvaras nekande redan av de grunder, som jag i annat sammanhang utfört, utvisande, att det i koncentrerade resultatredovisningar allmänligen förekommer, att utanför egentliga driftsinkomsten fallande intäkter kunna föras t. o. m. under rubriken »Bruttovinst å rörelsen».¹ Går man emellertid här eftertänksamt tillväga, så skall man finna, att Bruttovinst i en koncentrerad resultatredovisning icke behöver ha någon som helst annan innebörd än Bruttoinkomst, det ord som använts i 1920 och 1921 års räkningar. Man måste nämligen komma ihåg, att det lagliga syftet med resultatredovisningen alls icke avser allmänheten utan företagets ägare, aktionärerna. Också för dessa vore det naturligtvis av intresse att av vinst- och förlusträkningen kunna utläsa, *huru* bruttoresultatet uppkommit. Lagen har emellertid, såsom vi veta, icke konfirmerat detta intresse, i det att vinst- och förlusträkningen icke behöver innehålla någon som helst specificering av inkomstkällorna. För aktieägarne finns emellertid också ett annat intresse än detta, *huru* bruttoresultatet uppkommit, nämligen frågan, *vilket* bruttoresultat som uppstått. Det är detta intresse som vinst- och förlusträkningen enligt vår lag skall tillgodose.² En kon-

¹ Se ovan s. 63 ff. och s. 91 ff.

² Är vinst- och förlusträkningen specificerad, så tillgodoser den naturligtvis även det andra intresset. Men vår lag garanterar icke någon annan vinst- och förlusträkning än den, som tillgodoser intresset att känna bruttoresultatet. (Jfr ovan s. 84 ff.). Utan kunskap om bruttoresultatets storlek vore det ju omöjligt för aktieägarne att kunna utöva någon kontroll ävensom att taga ställning till ekonomiska frågor, vari de utöva bestämmanderätten på bolagsstämma.

centrerad resultatredovisning är följaktligen icke annat än en rent ekonomisk redovisning för bruttobehållningen. Om denna behållning rubriceras såsom bruttoinkomst eller bruttovinst är språkligt fullkomligt likgiltigt. Om den ena eller den andra benämningen *bör* användas, är något som endast kan avgöras efter vars och ens *smak*. Om någon vilseledning kan det i ena fallet lika litet som i det andra vara tal. Vilseledning måste förutsätta att *fiktiva* inkomster ingått i bruttoreultatet.¹

För övrigt torde man lägga märke till att av anledning, som nedan framhäves, bruttoreultatet i 1922 års räkning skulle ha blivit missvisande för fabrikationsvinsten, även om det varit avsevärt mindre och begränsat sig till *vanlig* vinst å försäljning av trämassa.² Redan därav framgår meningslösheten i att låta siffran i »Bruttovinst» utgöra moment i ett bedrägeribrott.

Emellertid tillkomma nu för obligationsköparen tvenne särskilda grunder för att icke identifiera »bruttovinst» med årets bruttovinst å fabrikationen utan räkna med möjligheten av den förra såsom mera omfattande än den senare. Det ena skälet är, att han måste ha begripit, att åtminstone det närmast föregående årets (1921) resultatredovisning måste ha väsentligen avsett extrainkomster. Det andra skälet måste för obligationsköparen i fråga ha framgått av en jämförelse mellan 1920 och 1922 års resultatredovisningar. Av

¹ Att det icke utretts, att dylikt skett har visats i det föregående, ovan s. 107 ff., s. 130 f. — Även om man icke ville godtaga det nyss i texten sagda, så måste man dock ha åtminstone på känn *det orimliga i att göra ett brottsligt moment därav, att ordet »Bruttovinst» använts i st. f. »Bruttoinkomst»*. Jfr härtill nedan s. 245 f.

² Se nedan s. 227. — Bruttoreultatet 1922 åstadkoms, såsom dagboken utvisar, genom försäljning av trämassa. Till över 60 % var denna dock icke tillverkad under 1922 utan under 1921. Det ovanliga i vinsten låg däri, att priset för en del av det försålda lagret icke utgjordes av marknadspriset utan av ett avsevärt överpris. Se härom ovan s. 130 f.

båda dessa års styrelseberättelser framgår, att driften under en betydande del av året legat nere. Styrelseberättelsen för 1920 gav granskaren anledning räkna med åtminstone ett halvt års drift. I 1922 års styrelseberättelse heter det: »Driften har under året avsevärt hindrats av en långvarig strejk.» Det sägs icke, hur långvarig strejken var. En månads strejk var näppeligen en »långvarig strejk», som »under året avsevärt» kunde ha hindrat driften. Vad betydde då »långvarig strejk»? Den granskare, som påstår sig ha velat bygga en affärsuppgörelse på siffrorna i vinsträkningen och detta med sådan effekt, att han efteråt anser sig på dessa vinstsiffror kunna grunda talan för bedrägeribrott, *han måste ha gjort sig underkunnig om, hur långvarig strejken var.* I själva verket förorsakade den ett driftsuppehåll av bortåt 8 månader. Driften pågick alltså högst 4¹/₂ månad. (Faktiskt producerades blott 1.200 ton våt-beräknad massa, under det att produktionen år 1920 utgjorde 2.700 ton. Detta framgick dock icke av styrelseberättelserna.)

Må man nu jämföra 1920 års resultatredovisning med den för år 1922. Den genomsnittliga bruttovinsten å fabriktionen var ju, som vi sågo, år 1920 kr. 160 pr ton. År 1922 var det försäljningspris, som en granskare av styrelseberättelsen i brist på särskild upplysning hade att räkna med, 62 kr. pr ton fob västkust.¹ Vad produktionskostnaden angår har man ju i detta sammanhang icke behov av några exakta uppgifter. En approximativ räntabilitetskalkyl för Högbroforsen, som utgår ifrån vid början av 1922 kända förhållanden, sätter produktionskostnaden fob västkusthamn till belopp mellan 49 och 50 kr. pr ton.² Möjligen är denna kostnad några kronor för hög med hänsyn till att priset för

¹ Se t. ex. Löfgren, s. 537.

² Se Löfgren, s. 538.

slipveden synas vara för högt tilltaget såsom medelpris betraktat. Å andra sidan bedrevs fabrikationen under årets fyra första månader, vadan det i kalkylen angivna priset möjligen ungefärligen täcker sig med det verkliga inköpspriset. Vidare bör märkas, att kalkylen i fråga är uppgjord med hänsyn till en drift i vida större skala än den, som bedrevs vid Högboforsen 1922. För att vara på den säkra sidan må likväl den kalkylerade kostnaden minskas så, att bruttovinsten kan beräknas till 15 kr. pr ton, d. v. s. omkring $\frac{1}{10}$ av bruttovinsten 1920. Gav 6 månaders fabrikation år 1920 ett brutto å fabrikationen av 120.000 kr., så borde 4 $\frac{1}{2}$ månads produktion år 1922 ha givit endast omkring 9.000 kr. Hur grov denna kalkyl än är, måste dock under alla omständigheter en verklig granskare av dessa tre styrelseberättelser ha förstått, att 1922 års bruttoresultat på 149.000 kr. till ett belopp avsevärt överstigande 100.000 kr. måste ha berott på inkomster, härrörande från annat än fabrikationen för året.

Det är visserligen sant, att år 1922 utsåldes hela trämasselagret, sålunda icke blott årets fabrikation utan jämväl vad som ingått från föregående år. Men den på så sätt samlade inkomsten har ju intet att säga om det enda, som kunde vara av intresse vid förevarande studiet av vinst- och förlusträkningen, nämligen den *årliga* fabrikationsvinsten. Av denna erinran finner man, hur orimligt det är att grunda ett omdöme om bärkraftigheten i ett företag på siffran i ett koncentrerat bruttoresultatkonto, t. o. m. om detta helt och hållet begränsat sig till *rena* driftsinkomster. Dessa äro nämligen ingalunda identiska med den årliga fabrikationsinkomsten.

Av den nu berörda anmärkningen gentemot det ifrågasvarande försäkringsbolagets räkningsgranskning tillåter jag

mig nu göra följande sammanfattning. Antingen har från bolagets sida ingen, resp. blott dilettantmässig granskning ägt rum. I denna händelse måste »granskningen» självfallet vara oduglig såsom stöd för en rättslig talan. Eller ock har en verklig granskning ägt rum med iakttagande av den akt-samhet, som skäligen kan fordras från ett stort försäkringsbolags sida, i färd med att på denna sin granskning basera en placering av kapital på mer än ett par hundra tusen kronor. En dylik granskning måste giva vid handen, att bruttovinsten å fabrikationen icke framgår av någon av räkningarne för åren 1920—1922 samt att sagda bruttovinst de båda senare åren icke *kunnat* utgöra mera än en ringa bråkdel av de redovisade bruttointäkterna.

En eventuell invändning häremot, av innehåll att försäkringsbolaget dock icke kunnat underkasta sig så stora granskningsmödor, blir enbart löjlig. Det hade alldeles icke för bolaget varit av nöden att ens göra så allmänna kalkyler, som jag här företagit. Vad som krävdes var endast ganska enkla reflexioner, grundade på tydliga uppgifter i styrelseberättelserna samt allmän kännedom om det kolossala prisfallet från 1920 till 1921. Sådana reflexioner måste ovillkorligen ha stämt varje förnuftig spekulant — såvitt han verkligen fäste någon betydelse vid siffrorna i dessa räkningar och icke väsentligen ville rätta sig efter andra faktorer — till betänksamhet, som i sin tur skulle ha föranlett honom att *göra förfrågningar*, därest han icke ville underkasta sig besväret av egna undersökningar.

Låt oss f. ö. hålla oss blott till den sista styrelseberättelsen, den för 1922! Man måste bestämt påstå — och detta påstående avser *samtliga försäkringsbolagen* — att det är

psykologiskt omöjligt för en aktsam granskare av denna styrelseberättelse att av dess »Bruttovinst — 149.108: 19» kunna vilseledas till inköp av några obligationer. Denna siffra blir ju, utan kommentarer, fullkomligt intetsägende såsom stöd för en uppfattning om företagets driftsduglighet, vid det förhållande att man intet vet angående driftstiden, blott detta att »driften under året avsevärt hindrats genom en långvarig strejk». Hade det nu verkligen förhållit sig så, att man fäst denna stora vikt vid styrelseberättelsen, som man gör gällande, så hade man ovillkorligen måst inhämta upplysning om fabrikationens faktiska omfattning det året i förhållande till full årlig produktion.¹ På den frågan hade svaret blivit, dels att produktionskapaciteten efter fullbordande av på hösten 1923 — då frågan ställdes — alltjämt pågående omdaning skulle uppgå till omkring 25.000 ton våt massa samt att *1922 års produktion* enligt fabrikenes egna rapporter begränsat sig till 1.200 ton våt massa. Varken försäljnings-

¹ Ätminstone hade man måst inhämta upplysning om tiden för driftsavbrottet på grund av strejken. Denna tid var bortåt 8 månader. Härefter hade man knappast kunnat underlåta att göra sig underkunnig om att produktionsmängden var 4.500 ton föregående år, då driften hela året var i gång. I allt fall måste det ha varit bekant för varje för frågan sakligt intresserad, att Högbroforsen då — före loppet av 1923 — *med anspänning av sina allra yttersta resurser* icke skulle ha kunnat producera mera än omkring 4.000 ton under ett tredjedels år. Detta skulle, enligt den tidigare angivna — dock för högt tilltagna — beräkningen av driftsöverskottet pr ton ha givit en bruttovinst av fabrikationen på 60.000 kr. i stället för 149.000 kr. Men naturligtvis fanns ingen anledning, när undersökning skulle göras, att icke införskaffa den verkliga produktionssiffran för 1922. Så mycket större anledning här till förefanns för den, som allvarligen avsåg att bygga kapitalplaceringar, växlande mellan 110.000 kr. och 330.000 kr., på Högbroforsens bruttovinst på fabrikationen detta år, som vi ju sett att ledande affärsbanker meddelat en av dessa försäkringsdirektörer, att värdet å Högbroforsens obligationer ansågs tvivelaktigt (se ovan s. 216). Denna tvivelaktighet har förvisso sammanhängt just med fabrikationens begränsade omfattning under de föregående åren. För övrigt kan det icke ha varit någon hemlighet för vilken affärsman som helst, som hade något intresse för Högbroforsens värde, att företaget, intill dess att sjöregleringen och utbyggnaden genomförts, var svagt och föga räntabelt.

priset för sådan massa år 1922 eller den ungefärliga produktionskostnaden för dylik det året voro oåtkomliga. Hade man sålunda endast gjort sig det av själva styrelseberättelsens innehåll, bruttoresultatets benämning och sifferuppgift, allt i förbindelse med oberoende därav kända förhållanden, *starkt motiverade*, ganska ringa besväret att fråga sig fram, hade man sålunda fått veta, att själva fabriktionsvinsten år 1922 icke kunde ha belöpt sig till mera än 18.000 kr.¹ och att återstoden av »bruttovinst» bestod i intäkter, som icke utsade något angående det årets fabriktionsvinst. Reflexionerna göra sig själva angående dessa kändandeparters försäkringar om, huru de »lurats» av en styrelseberättelse, uppenbarligen av det slag, att varje för uppgifterna i styrelseberättelsen verkligt intresserad på denna icke skulle ha kunnat grunda något omdöme om företagets driftsduglighet utan att ha införskaffat kompletterande upplysningar.

Slutligen skall jag här göra ett observandum, som — en- samt detta — så vitt jag förstår, måste helt förinta detta tal om försäkringsbolagens vilseledning genom 1922 års styrelseberättelse. Jag erinrar först därom, att vinstsiffrornas vilseledande betydelse för obligationsköparne — så vitt denna vilseledning skall kunna ifrågakomma såsom moment i det av domstolen antagna bedrägeribrottet — måste ligga däri, att de vore ett uttryck för den pantsatta egendomens driftsduglighet och därmed ett indicium på visst värde hos denna egendom. Detta följer därav, att obligationshavarne ju icke hade rätt till någon andel i vinsten, och att, vad deras ränte-

¹ Att beloppet dock skulle ha blivit så pass stort, dubbelt så stort som det, var- till man kom efter jämförelse mellan 1920 och 1922 års bruttosiffror, torde bero därpå, att 1920 års produktion icke sålts till de höga priserna. Dessutom kvarlåg en betydande del av den producerade trämassan osäld vid 1920 års slut.

anspråk beträffar, allt tal om vilseledning genom 1922 års sluträkningar måste vara uteslutet redan av den anledning, att obligationsräntan i laga ordning betalades under en lång följd av år. För övrigt är formuleringen i domen i detta avseende otvetydig. Vilseledningen måste enligt denna ovillkorligen ha skett på så sätt, att obligationsköparne skulle ha bibragts uppfattningen om ett för högt värde hos panten.

Det indicium på värdet av panten, som 1922 års slutredovisning skulle ha avgivit, måste emellertid betraktas som fullkomligt betydelselöst vid det förhållande, att faktiska omständigheter voro förhanden, på grund av vilka man vid tiden för försäkringsbolagens obligationsköp *vida säkrare* än från den ifrågavarande redovisningen kunde draga slutsatser angående fabriakens driftsduglighet, slutsatser vilka skulle ha låtit vinstsiffrorna i nämnda slutredovisning ställas alldeles i skuggan. Må man nämligen märka följande.

Nettovinsten i 1922 års sluträkningar begränsade sig till 36.000 kr., oaktat man då ännu icke hade obligationslånet att förränta. Man måste ju fråga sig: hur skulle väl en dylik »driftsduglighet» kunna utgöra grund för egendomens förpantning för en ny skuld på 2 $\frac{1}{2}$ milj. kr.? Vad bruttovinsten (149.000 kr.) åter angår, framgick det ju alls icke av räkningen, att icke denna vinst till hur stort belopp som helst kunde bero på försäljning av annat än årets produktion. Den måste utan minsta tvivelsmål logiskt *kunna* ha omfattat icke mindre skogsinkomster än försäljning av trämassa som producerats under föregående år. — Å andra sidan kunde den person, som med nyssnämnda vinstsiffror skulle ha velat förleda försäkringsbolagen till inköp av obligationer, så mycket mindre anses ha varit tillräknelig, som han blott och bart genom att *peka på ofrånkomliga fakta* skulle kunna lika otvetydigt som oangripligt ha framfört

en siffra på *mellan 700.000 och 800.000 kr. såsom en möjlig fabrikationsvinst per år för Högbroforsen*. Dessa fakta äro,

1:o att fabriken just stod under en ombyggnad, som skulle öka produktionskapaciteten till 25.000 ton våtberäknad massa; och 2:o att tillverkningsvinsten år 1923, det år då dessa obligationsköp avslötos, utgjorde 28: 31 pr ton våt och 61: 84 pr ton torr massa.¹ — Att nämnda ombyggnad ännu år 1923 icke var färdig spelar icke någon som helst roll vid det förhållande, att *dels* obligationshavarne icke skulle ha del i vinsten, och obligationsräntan för flera år framåt var tryggad genom bolagets likvida medel på miljoner kr., och *dels* ombyggnadsföretaget faktiskt genomfördes med den effekten, att det år 1925 producerades 25.300 ton våt massa.

Om icke dessa fakta varit bekanta för försäkringsbolaget, så måste de likväl ha varit bekanta för försäkringsinspektionen, till vilkens utlåtande försäkringsbolagen hänvisat såsom en anledning till sina obligationsköp. Detta är emellertid likgiltigt. Ty situationen är i allt fall den, att Torsten Kreuger *fullkomligt sanningsenligt* skulle kunna ha sagt till dessa försäkringsbolag: Om två år kunna vi producera 5.000 ton torr massa och 15.000 våt. För varje ton torr massa kunna vi i år förtjäna 61: 84 kr.; för varje ton våt massa kunna vi förtjäna 28: 31 kr. Räkna Ni ihop detta, så blir resultatet ett brutto på fabrikationen av 733.000 kr. — När man har en sådan situation i sin hand, då kan man icke anses ha vilselett med de futtiga siffror, som 1922 års sluträkningar företedde, så mycket mindre som envar måste kunna begripa, att all garanti saknades för, att »Bruttovinsten» begränsades till det årets produktion. Vidare är det uppenbart, att sakligt absolut korrekta uppgifter om fabriken möjligheter, som avsåg en näraliggande *framtid*, för obliga-

¹ Se nedan s. 278.

tionsköparne måste ha haft ett avsevärt större intresse än uppgifter, som hänförde sig till det förflutna.

Må man icke emot det sagda invända, att garanti saknades för, att fabrikationsvinsten städse skulle uppgå till nyssnämnda höga belopp. Icke heller sluträkningarna för år 1922 kunde ju utsäga något annat än *det* årets fabrikationsvinst! Vad de båda föregående årens räkningar angår, torde man efter min föregående framställning förstå, att dessa icke kunde utgöra något som helst stöd för obligationsköp. — Härefter behöver jag endast konstatera följande:

Påståendet att Torsten Kreuger bedragit försäkringsbolagen till obligationsköp genom för hög siffra på 149.000 kr.¹ måste vara *helt och hållet oförnuftigt vid det förhållande, att han vid den tiden haft ofrånkomligen grundad anledning att åberopa sig på siffran 733.000 kr., alltså en siffra bortåt 5 gånger så stor som den, varigenom bedrägeriet skulle ha skett.*

Jag vågar hysa den åsikten, att t. o. m. om blott det nu sist sagda hade observerats, innan man skred till avgörandet, så hade denna straffdom aldrig kommit till stånd.

¹ Denna siffra måste ju varje försäkringsdirektör dessutom ha insett kunna vara i behov av en större eller mindre reduktion.

Har det utretts, att försäkringsinspektionen blivit vilseledd av styrelseberättelserna?

Samtliga försäkringsbolagen ha emellertid också mer eller mindre starkt hävdad, att de influerats till sina ifrågavarande obligationsköp av försäkringsinspektionens godkännande av Högbroforsens A-obligationer som redovisning för ett försäkringsbolags livförsäkringsfond. Därmed blir den frågan av intresse, huruvida försäkringsinspektionen vilseletts till detta godkännande genom någon Högbroforsens styrelseberättelse. I en till åklagaren ställd skrift den 14 november 1932 har dr P. G. Laurin, som år 1923 var chef för försäkringsinspektionen, angående godkännandet uttalat följande:

Jag erinrar mig, att ett försäkringsbolag — vilket minns jag ej — för 9 à 10 år sedan gjorde sådan underhandsförfrågan angående Högbroforsens obligationer. Jag dryftade frågan med inspektionens medlemmar. Innehållet av obligationslånets prospekt och företagets förvaltningsberättelser — vilkas tillförlitlighet vi ej hade anledning att draga i tvivelsmål — föranledde att svaret blev, att inspektionen icke fann anledning att motsätta sig, att en mindre del av bolagets livförsäkringsfond redovisades med dessa obligationer.¹

Detta uttalande har icke beedigats. Av flera olika skäl måste det rimligen anses fullkomligt värdelöst såsom stöd

¹ Se polisrapport n:r 29 av den 10/11 1932, intagen i rådhusrättens protokoll den 18 november 1932.

för att inspektionen av någon styrelseberättelse kunnat förledas till godkännandet. Uttalandet gjordes fullt 9 år efter den händelse, som i detsamma avses. Dr Laurin var vid intygets avgivande på sitt 70-de år. Hur skulle han väl ha kunnat ihågkomma ens, att han verkligen *granskat* styrelseberättelserna? Hur skulle han ytterligare ha kunnat ihågkomma, hur och hur mycket dessas innehåll *verkade på försäkringsinspektionen*. Man har särskild anledning att ställa sig dessa frågor av följande skäl.

1. Uttalandet är ytterst allmänt hållet utan angivande av något påtagligt stöd för minnet. Dr Laurin erinrar sig ju icke ens, vilket försäkringsbolag som hänvänt sig till inspektionen.

2. Dr Laurin använder pluralformen »förvaltningsberättelser». Han skall sålunda icke endast ha studerat 1922 års berättelse utan jämväl berättelserna för 1920 och 1921. Åberopande vad jag här ovan anfört å s. 220—227 behöver jag endast konstatera, att det måste vara psykologiskt uteslutet för en verklig granskare att av dessa styrelseberättelser ha kunnat förledas till godkännande av obligationsköpen. Såvitt dr Laurin i sin skrift uttalar något annat, måste detta följaktligen bero på minnesförlust.

3. Även om dr Laurin i sitt uttalande blott skulle ha avsett 1922 års styrelseberättelse, måste detsamma bero på minnesförlust, så vitt han menat, att han allvarligen granskat denna och av denna sin granskning förletts till godkännande av dessa obligationsköp. Jag hänvisar i sådant avseende till vad jag uttalat å s. 225 samt s. 228 ff.

4. Att fabriken, när dr Laurin företog sin granskning, stod under en genomgripande ombyggnad, som skulle öka produktionskapaciteten till 25.000 ton våt massa, *kan* icke ha varit obekant för dr Laurin. Icke heller kan han tänkas

ha varit så likgiltig i sin granskning, att han icke gjort ett överslag av möjlig fabrikationsvinst efter ombyggnadens färdigställande och för detta ändamål låtit sig upplysas om den möjliga tillverkningsvinsten per ton, som med utgångspunkt i då rådande förhållanden var lägst 61: 84 kr. per ton torr massa och 28: 31 per ton våt massa. Bruttovinsten med denna beräkning skulle efter fulla produktionsökningen ha, såsom förut påvisats, blivit 733.000 kr.¹ Inför denna summa måste uppgifterna i slutredovisningen för 1922 helt ha trätt i skuggan. Att dr Laurin likväl intet nämnt om betydelsen av den utökade produktionskapaciteten och om den år 1923 inträdda förbättringen i vinstutsikterna utan nöjt sig med att åberopa sig på prospektet och styrelseberättelserna — detta tyder återigen på en för den rättsliga betydelsen av hans uttalande destruktiv minnesförlust.

5. Dr Laurin har uppenbarligen *glömt bort den vida viktigare handlingen* (än styrelseberättelserna), nämligen den emitterande bankens *värdering av panten*. Att dr Laurin och inspektionens övriga medlemmar verkligen haft tillgång till bankens av hr G. Jonsson uppgjorda värderingsinstrument kan så mycket mindre betvivlas, som en av dessa medlemmar, bankinspektören F. von Krusenstjerna, i ett intyg² uppgivit, att han *i sin egenskap* av ledamot av försäkringsinspektionen mottagit utöver de av dr Laurin nämnda handlingarna bl. a. jämväl hr Jonssons värderingsinstrument. Saken blir desto mer anmärkningsvärd, som det i rättegången uppgivits och f. ö. också framskymtar i hr von Krusenstjernas intyg, att aktstycket tillhandahållits inspektionen efter dennas sär-

¹ Se ovan s. 232. — Försäkringsinspektionen synes ha dryftat saken i september 1923. Medelpriserna under de föregående månaderna det året voro sådana, att den beräknliga tonvinsten var någon krona högre än de i texten angivna siffrorna.

² Se Löfgren, s. 675.

skilda begäran därom hos banken. Naturligtvis har dr Laurin verkligen glömt bort denna sak. Men redan enbart denna glömska är ägnad att i hög grad reducera argumentationsvärdet i hans intyg. Att dr Laurin just glömt bort det mera viktiga och det som samtidigt skulle ha varit till Torsten Kreugers förmån, men ihågkommit en mindre viktig sak, som dock var av beskaffenhet att skenbart kunna utnyttjas emot Torsten Kreuger, beror naturligtvis på en tillfällighet. Men detta minskar dock icke, särskilt med hänsyn till det i nästa punkt sagda, det otillförlitliga i dr Laurins intyg.

6. Situationen vid tiden för intygets avgivande, då obligationerna i samband med Kreuger & Tolls fall blivit mer eller mindre värdelösa, var allt annat än angenäm för dr Laurin. Hade försäkringsinspektionen avrått från inköp av dessa obligationer, så hade den besparat försäkringsbolagen stora förluster. Det är mycket naturligt, att en människa gärna önskar sig icke hava haft någon »skuld» till andras förluster. Man tror gärna vad man önskar sig, i synnerhet på äldre dagar, och det är självfallet psykologiskt sett mycket lättare att förväxla de verkliga fakta med de önskade, när de förra ligga så långt tillbaka i tiden som bortåt 10 år.

Det har utretts tillräckligt här ovan, att det måste ha varit psykologiskt uteslutet för en förnuftig människa, som verkligen granskat styrelseberättelserna för åren före 1923, att av dessa styrelseberättelser kunna ha lockats till förvärv av Högbroforsens obligationer. Det enda, som rimligen en sakligt kunnig och intresserad person i sådant avseende kunde säga sig, det var, att eftersom företaget nu, efter 1922, undergick en genomgripande omläggning, så kunde man, med hänsyn därjämte till bankvärderingen av panten, *bortse* från det *dåliga* driftsresultat, som de hittillsvarande styrelseberättelserna, även den för 1922, vid en mindre ytlig gransk-

ning utvisade. Här må ånyo erinras därom, att bankens värdering enligt hr Jonssons instrument slutade på ett belopp ungefär 1 milj. kr. lägre än det resultat, vartill en kort förut gjord sakkunnig värdering kommit. Det finns sålunda icke ringaste anledning antaga, att bankvärderingen ligger i överkant. Likväl måste försäkringsinspektionen ha observerat den höga belåningskursen. Bankens värderingssumma slutade på 3 $\frac{1}{2}$ milj. kr., därav beräknade lagervärden för $\frac{1}{2}$ milj. kr., sålunda på blott 3 milj. kr. för fasta värden. A-obligationerna hade visserligen prioritetsrätt i panten, men deras sammanlagda belopp uppgick till 2 $\frac{1}{2}$ milj. kr. Det är fullkomligt oantagligt, att inspektionen med sin stora erfarenhet skulle kunna ha låtit sin tveksamhet inför det relativt låga pantvärdet ha övervunnits genom en verklig granskning av de densamma företedda styrelseberättelserna. Vad som kommit försäkringsinspektionen att godkänna dessa obligationer var uppenbarligen — utom detta, att A-obligationerna hade prioritetsrätt i de bankvärderade fastigheterna, samt den pågående omdaningen hän emot en betydligt ökad produktionskapacitet — det faktum, att Högbroforsen var ett s. k. dotterbolag till Kreuger & Toll. Visserligen stod denna koncern då, hösten 1923, ännu icke på sin högsta höjd. Men den hade likväl redan då nått fram till en enastående ställning i vårt affärsliv. Det var blott 2 år efter denna tidpunkt, som Kreuger & Toll kunde sätta Skandinaviska Banken på fötter genom anskaffande åt densamma av en kredit på 100 milj. kr. Dr Laurin hade därför i rättegången bort få på ed besvara dessa frågor: Beaktades icke bankvärderingen av panten före obligationernas godkännande? Fäste man före godkännandet icke något avseende vid framtidsförhoppningarne, grundade på Högbroforsens omdaning till fördubblad produktionskapacitet och den ökade

vinstutsikten per ton, allt i jämförelse med 1922 års situation? Spelade kunskapen om att Högbroforsen ägdes av Kreuger & Toll ingen större roll för obligationernas godkännande? Då dr Laurin var en stor hedersman, hade han förvisso jakande besvarat samtliga frågorna. Därmed hade hans ovanberörda uttalande blivit fullkomligt värdelöst såsom grund för att döma en människa till ansvar för grovt brott. Ty dr Laurins gjorda uttalande nämner intet vare sig om bankens värdering, om Högbroforsens genomgripande förbättring efter 1922 eller om dess förhållande till Kreuger & Toll såsom bevekelsegrunder för obligationernas godkännande.

Under resningsmålet producerades också ett annat aktstycke till bevis för att försäkringsinspektionen vilseletts till sitt godkännande av innehållet i styrelseberättelserna. Detta aktstycke tar sig formen av ett brev den 31 december 1935 av *nuvarande* chefen för försäkringsinspektionen dr O. A. Åkesson till polissekreteraren G. Sandström. Skrivelsen, som av justitiekanslern användes till stöd för bemötandet av Torsten Kreugers resningsansökan, är av följande lydelse:

Undertecknad har från Eder erhållit avskrifter av dels överdirektör Laurins utlåtande den 14 november 1932 rörande på sin tid ifrågasatt användning av Högbroforsens industriaktiebolags obligationer för redovisning av ett försäkringsbolags livförsäkringsfond, dels Svea hovrätts yttrande rörande nämnda bolags ställning i utslag den 3 juni 1933, dels ock ett justitierådet Appelbergs anförande i Högsta domstolen. I anslutning härtill har av Eder hemställts om meddelande, huruvida försäkringsinspektionen skulle hava godtagit ifrågavarande obligationer, därest inspektionen haft sig bekant i de överlämnade avskrifterna omförmälda förhållanden beträffande dels att redovisade brutto-

vinsten å rörelsen uppkommit genom i avskrifterna omförmäld bokföring av subventioner, dels att bolagets rörelse i verkligheten gått med förlust 'under flertalet år till betydande belopp'.

Såsom svar på dessa frågor får jag meddela, att försäkringsinspektionen, därest inspektionen haft kännedom om de i frågorna omnämnda förhållandena, uppenbarligen icke skulle ha godkänt Högbroforsens obligationer för redovisning av ett försäkringsbolags livförsäkringsfond.

Denna handling kan icke ha någon som helst betydelse i sakfrågan. Dr Åkesson har, såvitt skrivelsen utvisar, aldrig någonsin ens studerat de ifrågavarande styrelseberättelserna! Icke heller vid Högbroforsen under år 1923 rådande ombyggnads- och prisomständigheter! Hur skulle han vid dessa förhållanden kunna ha något omdöme om berättelsernas betydelse i jämförelse med andra faktorerers såsom lockelsemedel till inköp av obligationer? Vad dr Åkesson svarat på är i själva verket endast den frågan, huruvida han skulle genom obligationernas godkännande ha velat göra sig delaktig i straffbart bedrägeribrott. Det anförande i högsta domstolen av justitierådet Appelberg, som nämnes i dr Åkessons skrift, är identiskt med högsta domstolens straffdom mot Torsten Kreuger. Den hemställan, som hr Sandström riktade till dr Åkesson, kan nu omöjligen anses ha innefattat, att dr Åkesson skulle först intaga kritisk ställning till hovrättens och högsta domstolens domar för att därefter angiva, hur han skulle ha handlat. Sålunda hade dr Åkesson att *utgå ifrån, att det handlande, som han ombads att ansluta sig till eller avvisa, var befrämjandet av straffbart bedrägeri*. Detta är ofrånkomligt. Följaktligen är det jämväl ofrånkomligt, att aktstycket är meningslöst. Vi stå här inför en metod, i vilken åklagaren för att skaffa »bevis»

ställer frågor till ett vittne eller kanske riktigare en sakkunnig, vilkas jakande besvarande måste innefatta, att den tillfrågade vore beredd att i sitt yrke utöva delaktighet i straffbart bedrägeri, och vilkas nekande besvarande därför måste vara på förhand givet. Vi stå vidare inför en metod, i vilken chefen för åklagarmakten söker begagna ett sådant nekande svar såsom bevismedel mot svaranden i grovt brottmål.¹ Detta arbete är icke platsen för ett närmare skärskådande av arten av vad som sålunda tilldragit sig inom svensk rättsskipning.

Det säger sig ju självt, att ett intyg av dr Åkesson, för att erhålla någon som helst saklig betydelse i detta ämne, måste förutsätta först och främst, att han sakkunnigt studerat styrelseberättelserna. Detta studium måste ha lärt honom, att försäkringsinspektionen på sin tid, därest styrelseberättelserna verkligen granskats, måste ha begripit, att dessa intet annat utsade angående fabrikationen, än att denna ditintills gått med mycket dåligt resultat. Han måste vidare ha tagit del av bankens värdering av pantegendomen, därvid beaktande icke blott A-obligationernas prioritet framför B-obligationerna utan jämväl att styrelseberättelserna avsågo ett skede i Högbroforsens verksamhet, då den stora omdaningen av fabriken ännu icke påbörjats. Han hade slutligen nödgats så fullständigt som möjligt sätta sig in i det dåtida läget (hösten 1923), sökande *dels* aktualisera för sig betydelsen av Kreuger & Tolls borgen för B-obligationerna samt framför allt betydelsen av koncernens ställning såsom Högbroforsens moderbolag, och *dels*, det svåraste av allt, att verkligen abstrahera från det psyko-

¹ Justitiekanslern har visserligen givit det påstående, som han vill styrka med dr Åkessons skrivelse, en från denna sakligt avvikande formulering. (Se Rp, s. 624.) Han använder icke förty bevismedlet i fråga utan någon anmärkning om dess meningslöshet.

logiska inflytandet av åtskilliga först bortåt 9 år därefter inträffade händelser och förhållanden, i vilkas centrum stod Kreugerkoncernens fall.

Jag nämner allt detta därför, att hovrättsrådet Bergendal i sin skrift emot mig bl. a. också åberopat sig på dr Åkessons ifrågavarande uttalande.¹ Det förefaller mig otänkbart, att en domare som hr Bergendal, vilken dömt i Högbroforsmålet och sålunda måste känna till väsentliga fakta i detsamma, skulle kunna ha fäst något som helst avseende vid dr Åkessons svar till hr Sandström utan att förutsätta, att dr Åkesson före sitt svar berett sig för detta på sätt, som jag nyss angav. Ehuru en sådan förutsättning icke har något som helst stöd i dr Åkessons uttalande, må vi likväl antaga, att den varit förhanden. Då densamma *likväl icke kommit till uttryck* i dr Åkessons officiella skrivelse, måste denna vara lika värdelös, som om förutsättningen i fråga alls icke funnits. Må man nämligen ånyo uppehålla sig vid den egendomliga karaktären i den hemställan från hr Sandström, på vilken dr Åkesson svarat. Hr Sandström, åklagaren i den stora straffprocessen mot Torsten Kreuger, har i sin hemställan låtit dr Åkesson indirekt förstå, att det för denne vore föga nöjsamt att besvara den förelagda frågan på mera än ett sätt. Dr Åkesson får veta, att hans företrädare i ämbetet tagit avstånd från bokföringsmetoden såsom vilseledande. Han får vidare inpräntat, att hovrätten och högsta domstolen dömt metoden såsom straffbart bedrägeri. Hade dr Åkesson nu yttrat motsatsen till det, som han faktiskt uttalade, så skulle han ju därmed, såsom redan påpekats, ha förklarat, att han såsom chef för försäkringsinspektionen icke skulle draga sig för att göra sig skyldig till vad uppenbarligen både åklagaren, hovrätten och högsta

¹ Se Bergendal, Högbroforsmålet, s. 15.

domstolen betraktade såsom delaktighet i bedrägeri. Visserligen riskerade han icke såsom de förut berörda fondmännen¹ att åtalas för denna sin delaktighet, ty gärningen var ju för dr Åkesson endast i fantasien given. Men hur skulle han väl kunna tänka sig att få stanna kvar på sin offentliga post efter en proklamation om sin beredvillighet att i sin tjänsteutövning deltaga i bedrägeribrott? Att taga dylika uttalanden till intäkt för en dom på straff för grovt brott, det är sannerligen att gå för långt. — Att en åklagare stundom begagnar sig av anmärkningsvärda metoder är intet att förvåna sig över. Men att en domare med sitt anspråk på anseende för objektivitet kunnat undgå att inse arten av åklagarens ifrågavarande spørgsmål till dr Åkesson, det synes mig hart när oförklarligt. Hade åklagaren gått sakligt tillväga, då skulle han ha frågat dr Åkesson, huru denne skulle ha förfarit i samma situation som dr Laurins: med bankens värderingsinstrument för ögonen — utvisande att pantvärdet (inkl. det beräknade värdet av förlagsegendomen) dock med en milj. kr. översteg A-obligationernas samlade belopp — och med vetskapen om att obligationslånet icke var baserat på Högbroforsen, sådant detta var åren 1920—1922, utan förutsatte fabriken genomgripande effektivisering, samt att Högbroforsen var ett dotterbolag till Kreuger & Toll, redan då känt som ett av våra allra främsta finanshus. Han hade vidare bort för dr Åkesson klargöra vikten av att denne icke skydde några psykiska ansträngningar för att vid sitt svar ur medvetandet i görligaste mån söka abstrahera bort kunskapen om Kreugerkoncernens sammanbrott och resonera med utgångspunkt från den *dåvarande* betydelsen av att Högbroforsen var Kreuger & Tolls dotterbolag. Såsom åklagaren framställt sin fråga, blir svaret

¹ Se ovan s. 185 samt s. 189.

på denna ett i ämnet meningslöst inlägg — detta alldeles oavsett den av sakens natur framgående inställning, som måste presumeras hos dr Åkesson.

Ovanstående torde giva vid handen, att de båda inläggen, av nuvarande och förutvarande cheferna för försäkringsinspektionen, äro utan varje betydelse såsom bevisgrunder för antagandet, att försäkringsinspektionen genom styrelseberättelserna vilseletts till godkännande av inköp av Högbroforsobligationer. Och kvar står, även beträffande försäkringsbolagens obligationsköp, *domens uppenbara ohållbarhet* redan av den grund, att det icke utretts, vare sig att något bedrägerigrundande misstag framkallats genom 1922 års styrelseberättelse eller att denna stimulerat försäkringsbolagen till några obligationsköp.

Ett par frågor ägnade att belysa vilseledningsidéns oförnuftighet.

I slutredovisningarna för åren 1920 och 1921 fördes, som vi sågo, samtliga inkomster — likgiltigt från vilken källa — under det gemensamma kontot »Bruttoinkomst». Denna rubricering var naturligtvis oklanderlig, eftersom den var fullt både laglig och sanningsenlig.¹ Antag nu, att Högbro-forsen genomgående under de skilda åren samlat alla inkomster, fabrikationsvinster såväl som allehanda räntor och tillskott, under nämnda gemensamma rubrik »Bruttoinkomst» — hur skulle en sådan situation ha varit att bedöma? Både räntorna och de särskilda tillskotten hade faktiskt influerat i bolagets tillgångar. De voro sålunda icke fiktiva utan verkliga. Detta kan anses fastslaget. Men därmed måste även stå fast, att *inkomsterna* faktiskt bestått icke blott i fabrikationsvinst utan även i räntor och understöd. Därmed måste också konsekvensen vara given: Dessa inkomsters gemensamma redovisning under rubriken »Bruttoinkomst» skulle ha varit logiskt alldeles korrekt och sålunda fullkomligt sanningsenlig. En fullt sanningsenlig handling kan icke innesluta något bedrägligt moment. Följaktligen måste det ha varit rent oförnuftigt att taga en nu beskriven redovisningsmetod till intäkt för ett åtal för bedrägeri.

¹ Ifråga om lagligheten se ovan s. 85—88; i fråga om sanningsenligheten jfr ovan s. 220 f.

Den saken kan icke vara tvivelaktig. Jag ställer nu denna fråga: kan reell grund utredas för den meningen, att handeln med Högbroforsens obligationer skulle ha blivit mindre livlig än den var, därest resultatkontot genomgående rubricerats såsom »Bruttoinkomst»? Jag tror icke, att någon i denna obligationshandel förfaren människa kan allvarligen taga i övervägande att besvara den frågan jakande. Skulle t. ex. fondmännen i den av Kreuger & Toll beroende bankirfirman ha vägrat förmedla dessa försäljningar, därför att vinstråkningen talat om »Bruttoinkomst» i stället för »Bruttovinst å rörelsen» eller dylikt? Skulle ens någon av bankernas fondchefer ha därav influerats? Skulle den emitterande banken av sådan grund ha vägrat upptaga obligationerna i sina obligationslistor? Skulle obligationerna av skälet i fråga icke kunnat finna köpare? Dessa frågor besvara sig själva. Hade åklagaren klart och tydligt frågat sina vittnen, om denna obligationshandel hade kommit i sämre läge genom användande av samlingsrubriken »Bruttoinkomst», så skulle svaret enstämmigt ha blivit nekande. Men därmed hade då också hela grunden för talet om vilseledning förflyktigats. Man kan icke anses ha *vilselett* någon *till* en handling, när det är tydligt, att handlingen lika väl skulle ha företagits, om »vilseledningen» icke ägt rum.

Jag anser mig här ytterligare böra göra ett påpekande angående rubriceringen av inkomsterna i slutredovisningen. Det är ganska tydligt, att Kreuger & Tolls understöd åt Högbroforsen hade till omedelbart ändamål att — så länge och i den mån det behövdes — lätta det senare bolagets börda med obligationsräntan.¹ Hade man velat detaljera inkomstkällorna i slutredovisningen, så hade detta följaktligen beträffande tillskotten icke kunnat ske bättre än genom

¹ Jfr Rådhusrättens dom, Löfgren, s. 141 ff.

en sådan rubrik som denna: »Bidrag från Kreuger & Toll till obligationsräntan.» Hade en sådan rubricering av tillskotten kunnat ens i ringaste grad verka hämmande på lusten att köpa dessa obligationer? Frågan kan icke medelst blott logik bindande besvaras. Svaret kräver ett visst mått av psykologisk bedömningsförmåga. Fyller min egen förmåga i sådant avseende måttet, kan det icke vara tvivelaktigt, att nu nämnda rubricering *i det stora hela* mera varit ägnad att stimulera till än att avhålla från obligationsköp. Ty i en sådan rubricering hade legat en ganska klar antydning om att Kreuger & Toll var intresserat av att Högbroforsen skulle kunna gå i land med obligationslånet och fördenskull stödde bolaget.

Slutligen beder jag läsaren än en gång lägga märke till mitt observandum å s. 230—233 här ovan. Just när obligationerna började försäljas (hösten 1923) voro utsikterna särdeles gynnsamma för Högbroforsen. Gentemot dessa utsikter betydde 1922 års styrelseberättelse intet. Hade obligationerna icke försålts, skulle självfallet intet tal om »obligationssvindel» ha kunnat uppstå. Genom blotta planeringen av obligationslånet och lånekontrakts avslutande med banken (vilket allt skedde före 1923) kunde omöjligen något bedrägligt ha ägt rum. Det bedrägliga måste ju ligga i åstadkommandet av obligationernas försäljning. Men denna började — i allt fall såvitt den beröres av domen — icke förrän på hösten 1923. Det är vid detta förhållande helt och hållet obegripligt, att man har kunnat göra sådant nummer av 1922 års styrelseberättelse och kunnat *gå förbi den faktiskt rådande situationen, då det förmenta brottet började begås*, en situation i vilken man hade grundad anledning räkna med möjligheten av en årlig fabrikationsvinst av upptill 733.000 kr.

III.

Är det själva obligationsköpen som ha vållat förlusterna för köparne?

Allmän anmärkning.

För att bedrägeribrott skall kunna föreligga, måste brottslingen enligt vår lag genom att framkalla misstag hos annan ha förlätt denne till en förmögenhetsdisposition, varigenom antingen brottslingen själv tillskansar sig vinst eller den bedragne och disponerande tillskyndas förlust.¹ I Högbroforssaken skall denna dispositionsakt utgöras av obligationsinköp. Av de båda alternativen har det förra — att Torsten Kreuger skulle ha tillskansat sig själv en vinst — i domen helt och hållet lämnats ur räkningen. Återstår sålunda endast, att obligationsköparnes ekonomiska förluster skulle vara *följder av de resp. obligationsköpen*. Man behöver dock icke använda mycken eftertanke för att finna den bristande logiken i ett sådant påstående, som att förlusterna skulle ha förorsakats genom inköpen av obligationerna. Försäkringsbolagen inköpte i allmänhet sina obligationer år 1923.

¹ Bedrägeri föreligger även, om man t. ex. narrar annans befullmäktigade ombud till en för fullmaktsgivaren förlustbringande dispositionsakt. — Med hänsyn vill allmänt straffrättsintresserade läsare bör för redans skull också den anmärkningen göras, att man, trots ordalydelsen i 22: 1 S. L., icke såsom bedrägeribrott betraktar ett svikligt förfarande, varigenom personen (under mera säregna förhållanden) tillskansat sig ekonomisk fördel, utan att därigenom någon förlust uppstått för annan. Se t. ex. Thyérén, Förberedande utkast till strafflag. Sp. D. IV, s. 31.

Andra såsom bedrägeribrott behandlade obligationsförsäljningar skedde under åren 1924—1930. Under hela denna tid ha obligationerna haft vanligt marknadsvärde och räntorna på dem ha betalats i laga ordning. Försäkringsbolagen gjorde ingen förlust på obligationerna år 1923, då inköpen skedde. Ingen annan av kändeparterna gjorde heller någon förlust, när inköpen skedde, utan först ett större eller mindre antal år efteråt, nämligen år 1932, då Högbroforsen gick i konkurs, vilket i sin tur berodde på Kreuger & Tolls sammanbrott, i sin tur försakat ingalunda av de ifrågavarande obligationsköpen utan av den då pågående, i Amerika något år förut upprunna ekonomiska världskrisen. Under alla dessa år — för olika köpare varierande från 9 till 2 år — kunde samtliga köparne lätteligen ha sålt sina obligationer och fått igen sina pengar. Många gjorde så. Dessa kunna ju omöjligen betraktas såsom havande gjort några förluster genom köpet. Det säger sig självt för den, som kan tänka logiskt, att *köpen* av obligationerna i förevarande avseende äro att bedöma på alldeles samma sätt, vare sig köparne vidare avyttrat obligationerna eller behållit dem. Förlusterna i senare fallet har i själva verket berott på *efter* köpet inträffade och *utanför* detta helt fallande omständigheter, som icke kunna sättas i något samband med Högbroforsens styrelseberättelser eller överhuvud med Torsten Kreugers handlingssätt av vare sig det ena eller det andra slaget.

F. ö. är det ju, med hänsyn till den straffrättsliga konsekvensen, uppenbart, att den åsikten bleve rent orimlig, att obligationshavarnes förluster skulle ha uppstått genom inköpen. En sådan åsikt skulle nämligen ofrånkomligen innesluta det rent groteska, att *bedrägeribrott skulle ha begåtts även emot sådana personer, som efter sina inköp vidare avyttrat obligationerna till pari* och sålunda icke förlorat ett

öre ens genom sina under en kortare eller längre tid fortsätta innehav av obligationerna. Att skilja mellan obligationsförsäljningarna, allt efter som obligationerna av köparne vidare avyttrats före kraschen 1932 eller icke och blott i senare fallen antaga förhandenvaron av bedrägeribrott skulle betyda, att man gjorde Torsten Kreuger kriminellt ansvarig för köparnes fortsatta innehav av obligationerna efter en viss tidpunkt. En sådan ståndpunkt är både allmän-straffrättsligt och speciell-straffrättsligt absolut omöjlig. *Allmän-straffrättsligt* därför, att Torsten Kreuger icke kunnat ha något som helst intresse därav, att obligationerna icke bytte ägare, och därför att följaktligen obligationernas kvarblivande på vissa händer måste ligga utanför varje hans uppsåt. *Speciell-straffrättsligt* helt enkelt därför, att vår lag icke känner något brottsrekvisit, som i sig upptager ett sådant fortsatt innehav, varom nu är fråga. Att ur straffrättslig synpunkt behandla dessa obligationsförsäljningar olika, allteftersom köparne vid en viss tidpunkt åratat efter köpen alltjämt innehade obligationerna eller icke, låter sig icke göra. Följden kan icke bli någon annan, än att de samtliga måste falla utanför bedrägeribrottets ram.

Rättsvetenskapens stöd för att obligationsköpen icke kunnat innefatta bedrägerigrundande dispositionsakter.

Vad jag nu sagt om nödvändigheten, för förhandenvaro av bedrägeribrott, av kausalsammanhang (d. v. s. orsakssammanhang) mellan obligationsköpen och obligationsköparnes förluster är ingalunda någon teoretisk spekulation, som kunde sättas under diskussion, utan det är odisputabelt och ofrånkomligt. Det framgår av själva orden i vår egen liksom andra länders med vår i detta avseende jämförliga

bedrägerilagstiftning, och det är allmänt lärt och antaget inom hela den straffrättsvetenskap, vilken uttalat sig om tolkningen av så formulerade straffbud mot bedrägeri. »Med en för bedrägeriproblemens del sällspord samstämmighet», säger nuvarande justitierådet STERZEL i sin doktorsavhandling, uppställs för bedrägeribrottet det kravet, »att dispositionen skall hava *omedelbart framkallat förmögenhetsförlusten*» (kurs. av STERZEL själv).¹ Såsom stöd för sitt uttalande hänvisar STERZEL till arbeten av de tyska kriminalisterna MERKEL, BINDING och FRANK samt till de nordiska rättsvetenskapsmännen HAGERUP (Norge) och ESTLANDER (Finland). — Vår store straffrättslärare THYRÉN lärde under hela sin tid, att bedrägeriets objektiva rekvisit bestod i dels villfarelsen hos den bedragne, dels den därav framkallade dispositionen (i vårt fall obligationsköpet) och dels slutligen *det av dispositionen härflytande förmögenhetsresultatet*.² Att det här för THYRÉN är fråga om ett *omedelbart orsakssammanhang* mellan dispositionen och förmögenhetsförlusten är otvivelaktigt. Detta har för THYRÉN helt enkelt varit så självfallet, att han icke gjort något nummer av saken.³ Nuvarande professorn i straffrätt R. BERGENDAL karakteriserar dispositionen utan vidare såsom »den omedelbart förlustbringande handlingen».⁴ — Vad nu STERZEL angår, har han i sin bok en paragraf under rubriken »Den förmögenhetsresultatet förmedlande handlingen».⁵ Han kommenterar här i vissa avseenden det med så »sällspord samstämmighet» uppställda kravet på, att dispositionen skall hava *omedelbart framkallat*

¹ Sterzel, Bidrag till läran om bedrägeribrottet, s. 37.

² Se f. ö. Thyrén, a. a., s. 28 och jfr t. ex. s. 125.

³ Se a. a., s. 36.

⁴ Se Malmgren, Lärobok i Rättskunskap för blivande landsfiskaler, avd. III, s. 240.

⁵ Sterzel, a. a., s. 36—59.

förmögenhetsförlusten. I denna kommentar förekommer icke någon modifikation av detta krav, som kan vara av intresse för nu föreliggande fråga.¹

STERZEL nämner i sin bok, egendomligt nog, icke den ryktbare straffrättsläraren v. *Liszt*. Detta kan möjligen bero på, att v. LISZT i ämnet icke uttrycker sig så expressivt som de av STERZEL åberopade auktorerna. Då emellertid v. LISZT via THYRÉN torde kunna sägas ha utövat ett icke ringa inflytande på den svenska straffrättsåskådningen, kan det vara lämpligt att taga del av hans lära i ämnet, sådan denna efter hans död återgives i den LISZTska straffrättsläroboken, utgiven av E. SCHMIDT. Det heter här bl. a.:

Der vollendete Betrug setzt eingetretene *Vermögensbeschädigung*, also einen in Geld abschätzbaren Nachteil, voraus. Vermögensgefährdung genügt nicht. Vermögensbeschädigung liegt vor, wenn der Geldwert des Vermögens durch die Tat verringert wird.²

Detta uttalande innesluter ovillkorligen antagandet av omedelbart orsakssammanhang mellan dispositionen och förlus-

¹ Den rättsvetenskapsman — med all sannolikhet straffrättsspecialist — som anonymt utlätit sig i Högbroforssaken och som jag förut citerat, säger i detta ämne följande (varom se Löfgren, s. 403): »Men om obligationerna efter förvärven varit fullvärdiga, kan en ändring härutinnan, som numera inträtt på grund av konjunkturförsämringen och dess konsekvenser, icke medföra att bedrägeri skall anses hava skett genom en försäljning, som när den ägde rum icke var av sådan beskaffenhet. Ett dylikt senare förlopp må räknas en säljare till last, allenast om det är förorsakat av klandervärt förhållande å hans sida, men icke om det beror av en självständig efteråt tillkommen orsak. Eljest skulle inom affärslivet varje möjlighet att överblicka verkningarna av en disposition vara utesluten, och de mest överraskande ersättningsanspråk skulle kunna hava framgång.» — Det är tydligt nog, och motsatsen har naturligtvis aldrig påståtts, att »konjunkturförsämringen och dennas konsekvenser» — bland vilka senare, såsom vi strax skola finna, Kreuger & Tolls fall spelade en dominerande roll såsom orsak till obligationsköparnes förluster — icke kunna anses vara förorsakade av »klandervärt förhållande» å Torsten Kreugers sida.

² v. Liszt-Schmidt, Lehrbuch des deutschen Strafrechts, 25 uppl. 1927, s. 668. Av en senare upplaga har hittills blott allm. del utkommit.)

ten för den bedragne. Om med »die Tat» menas hela det objektiva rekvisitet eller blott den bedragnes dispositions-handling är likgiltigt, därför att dispositionshandlingen i allt fall ingår i detta rekvisit såsom sista moment före förmögenhetsförlusten. Då det, för att återgå till vårt fall, skulle vara stridande mot all både lag och förnuft att hävda, det bedrägeribrott utövats mot var och en av de olika köparne oavbrutet alltifrån resp. köp ända till våren 1932 och sålunda skulle ha pågått mot vart och ett av de olika »offren» utan avbrott under resp. 9, 8, 7, 6, 5 år o. s. v., så måste redan första satsen i citatet innefatta, att den faktiska förlusten måste hava *inträtt* i och med resp. obligationsinköp, för att det skulle kunna vara tal om bedrägeribrott. En viss fara vid inköp av skuldsedlar för gäldenärens insolvens måste ju *alltid*, t. o. m. i fråga om statsobligationer, anses föreligga. I vårt fall gjorde denna fara sig icke märkbar förrän efter resp. 9, 8, 7 år o. s. v. Så länge kunde obligationsköparne avyttra obligationerna till samma pris, som de givit, fränsett naturligtvis vissa, i dylika fall vanliga kursfluktueringar.¹ Att en sådan fara för förmögenhetsförlust skulle kunna vara duglig såsom moment i bedrägeribrott strider direkt emot orden i vår lag och har säkerligen aldrig ens ifrågasatts av någon straffrättslärare. Med hänsyn till domen mot Torsten Kreuger har det emellertid sitt intresse att här från mest kompetenta håll ha fått särskilt framhävt, att *Vermögensgefährdung* icke är tillräcklig såsom bedrägerimoment. Det heter till yttermera visso i samma lärobok också följande:

¹ Att obligationsköparne här skulle ha vilseletts till förvärv av blott *osäkra fordringar* i stället för säkra är sålunda en fullkomligt falsk tanke. Osäker är en fordran, som på grund av sin osäkerhet *redan har* ett minskat värde, icke en fordran, som *i framtiden kan tänkas få* ett minskat värde. Den senare situationen föreligger *alltid* vid ett köp av skuldsedlar, vare sig dessa äro obligationer eller andra förbindelser.

Die Täuschung muss das Mittel der Vermögensbeschädigung sein; beide müssen im *Kausalzusammenhange* zueinander stehen. Die Täuschung bestimmt den Getäuschten zu der sein Vermögen mindernden *Vermögensdisposition*.¹

Här betonas orsakssammanhanget mellan misstaget och förlusten, ett sammanhang som kommer till stånd därigenom, att misstaget bestämmer den vilseledde till den dispositionshandling (här obligationsköpet), som *minskar hans förmögenhet*. Förmögenhetsförminskningen skall alltså inträda *i och med dispositionen*. Tydligare kan man icke uttrycka kravet på att, i vårt fall, *obligationsköpet omedelbart måste ha framkallat förmögenhetsförlusten*.

Slutligen önskar jag beröra ett uttalande i den LISZTSKA läroboken, som har ett särskilt intresse gentemot den tolkning, som på förevarande punkt kommit till uttryck i domen. Uttalandet angår ett sådant fall, som att en person på grund av vilseledning från en säljare t. ex. köper en viss industriobligation i den falska tro, vartill han blivit narrad, att det var ett annat värdepapper, exempelvis en statsobligation. Om ett sådant fall säges, att bedrägerigrundande förmögenhetsförlust endast föreligger, »wenn dem Getäuschten die sofortige Versetzung in den früheren Stand (etwa durch Veräusserung des Erhaltenen) *ohne Einbusse* nicht möglich ist». Från detta uttalande kan *e fortiori* dragas den slutsatsen, att de i vårt fall ifrågavarande obligationsförsäljningarna icke kunna innefatta bedrägeribrott. Är det icke bedrägeri — när jag lurats att köpa ett annat värdepapper än jag avsåg — om jag kan förebygga förlust genom att genast sälja papperet, så måste transaktionerna med Högbroforsens obligationer *så mycket mindre* kunna utgöra bedrägeribrott. I

¹ A. a., s. 671.

dessa transaktioner har man ju fått köpa just det papper, som man önskade, och man var i stånd icke blott genast efter köpet utan när som helst under en längre eller kortare *följd av år framåt* att avyttra obligationerna till samma pris, som man inköpt dem för.

Naturligtvis måste man säga, att obligationsköparnes förluster äro följder av obligationsköpen i den allmänna mening, att, om de icke köpt några obligationer, så skulle de icke heller ha gjort några förluster. Men deras förluster ha icke uppkommit i och med köpet utan först årtal därefter på grund av tillträdande omständigheter. När en förlust på detta sätt visserligen förutsätter dispositionsakten men dessutom *också* förutsätter *andra* därefter inträffade omständigheter, vilka icke stå i något samband med dispositionsakten eller överhuvud med misstagsframkallandet, så kan intet bedrägerirekvisit föreligga. Det är detta, som utmärkes med kravet, att dispositionen skall hava *omedelbart framkallat förmögenhetsförlusten*. Såsom STERZEL säger, har detta krav uppställts med en för bedrägeriproblemens del sällspord samstämmighet. Man torde icke vare sig i vårt land eller annorstädes kunna uppleta en vederhäftig representant för en motsatt tolkning av straffbud mot bedrägeri, som äro konstruerade i överensstämmelse med vår egen allmänna bedrägeriparagraf.

Detta är endast helt naturligt. Om B på grund av ett av A framkallat misstag köper en fastighet av denne och fastigheten några år därefter katastrofalt sjunker i värde, t. ex. därför att en angränsande järnväg nedlägges, så kan givetvis bedrägeribrott i anledning av *denna* förlust föreligga *endast under den förutsättning, att A hade framkallat det misstaget, att järnvägen icke skulle nedläggas*. Har han icke framkallat *det* misstaget utan har det misstag, som han framkallat

och som visserligen föranledde köpet från B:s sida, bestått i något helt annat, så är det ur straffrättsprincipiell synpunkt fullkomligt meningslöst att godtaga den på nyssnämnda sätt uppkomna förlusten såsom dugligt moment i ett objektivt bedrägerirekvisit. Såvitt strafflagen skall kunna fullgöra en förnuftig social funktion, kan en handling blott kriminaliseras, därest skadeeffekten i allmänhetens ögon framstår såsom förorsakad av handlingen ifråga. Men så förhåller det sig icke i det nyss använda exemplet. *Förlusten är föranledd av något, i avseende varå intet misstag framkallats.*

Orimligheten i att låta brottskonsummationen inträda först åratat efter fullbordad dispositionsakt.

Återgå vi till Högbroforsfallet, så framträder särskilt skarpt en konsekvens av domstolkningen i förevarande avseende, vilken konsekvens belyser ohållbarheten i denna tolkning, så vitt en dylik skall kunna rimma sig med straffets sociala funktion. Det är ju uppenbart, att en talan mot Torsten Kreuger om bedrägeriansvar *måste* ha varit utesluten i vissa fall under 9 år, i andra fall under 8 år, i återigen andra fall under 7 år o. s. v., allt efter den av resp. »bedragne» företagna dispositionsakten — av den anledning, att under dessa år någon förlust icke kunnat uppstå för köparen. Om handlingssättet nu likväl åratat efter dispositionsakten skulle kunna *bliva* straffbart, så frågar man sig: hur länge kunde en talan på detta sätt ligga latent? Man kan näppeligen tänka sig något för den allmänna omsättningen och dennas förutsättning, den allmänna trygghetskänslan, mera destruktivt, än att en säljare på detta sätt i åratat efter den avslutna transaktionen skulle ha ett dylikt Damoclessvärd hängande över sitt huvud. Märk väl, faran vore överhängande utan åtskill-

nad mellan »goda» och »onda». När ett antal år, låt oss säga 7 eller 8, ha gått, förlorar t. ex. ett köpt papper eller en köpt vara sitt gamla marknadsvärde. Männe man nu icke kunde vältra förlusten över på säljaren, undrar köparen eller hans arvingar. Det behövs ju bara, att man kan få säljaren misstänkt och fast för bedrägeri.¹ Detta bör icke vara omöjligt, då man kan pådyvla honom snart sagt vad som helst, utan att det nödvändigt skall kunna lyckas honom att utreda de årtal tillbaka i tiden liggande omständigheter, som tala till hans förmån. I all synnerhet bleve detta svårt för honom, om man såsom i Torsten Kreugers fall kunde ordna det så, att den misstänkliggjorde bleve häktad. Må man beakta, att den svävande situationen alldeles icke skulle bero på, att säljarens handlingssätt förblivit oupptäckt eller att bevisningen under årtal icke hade kunnat åstadkommas. Utan den skulle bero därpå, att straffbudet angående bedrägeribrott hade en till den grad egenartad innebörd, att den inträdda förmögenhetsförlusten såsom konsumtionspunkt för brottet icke måste ha inträtt i omedelbart sammanhang med dispositionsakten utan kunde bero på vilka som helst utanför denna och det framkallade misstaget liggande och hur sent som helst efter dispositionsakten inträffade omständigheter. Den abderitiska konsekvens av domstolkningen, som jag härmed påvisat, är ett extra argument för riktigheten i vad varje straffrättslärd helt enkelt behandlar som ett axiom, nämligen att, *när förmögenhetsförlusten efter en lag sådan som vår betraktas som konsumtionspunkt för bedrägeribrottets begående*², så *avses därmed en omedelbart genom dispositionsakten framkallad förmögenhetsförlust*. Komparativa straffrätts-

¹ Misstanke för sådant brott blir nödvändig, enär civil grund för en skadeståndstalan vore oduglig. Jfr t. ex. 54 § köpelagen.

² Se Thyrén, a. a., s. 28—31.

studier ställa en motsatt åsikt i dess rätta dagar: i de lagar, där icke förlusten bildar konsumtionspunkt för brottet, utgöres denna antingen av gärningsmannens svikliga handling eller av tidpunkten för uppkomsten av misstaget eller slutligen av dispositionsakten.¹ Att de lagar, som nu i stället förlägga konsumtionspunkten till den genom dispositionen uppståndna förlusten, därmed skulle angiva ett bedrägerirekvisit, som på det sätt skilde sig från de andra lagarnes, att brottet kunde principiellt vara under utövande *obegränsat antal år efter dispositionsakten* och dess fullbordande beroende på *vilka förlustbringande omständigheter som helst, som inträffade inom sådan obegränsad tid* — detta är en idé, som ingen straffrättslärare kan reflektera på att acceptera.²

Orsakerna till obligationshavarnes förluster helt och hållet utanför obligationsköpen och området för eventuellt misstag på grund av styrelseberättelserna.

Även om man icke kunde peka på Kreuger & Tolls fallissemang såsom orsak till Högbroforsbolagets undergång och därmed till obligationsköparnes förluster, så skulle det likväl vara uteslutet att anse det utrett, att dessa förluster omedelbart framkallats genom obligationsköpen. Under den tid — växlande mellan 9 och 2 år — som förflöt före inträdet av Högbroforsens konkurs, kunde åtskilliga förhållanden ha inträffat, varigenom Högbroforsen uppehållit sin solvens: den

¹ Se Thyren nyss anf. st.

² Man torde också böra lägga märke till den egendomliga situation, som med denna idé skulle uppstå i fråga om preskriptionsreglernas tillämpning. Hade Kreuger & Tolls och därmed Högbroforsens fallissemang uppskjutits till 1937, så skulle ett »bedrägeribrott», bestående exempelvis i en obligationsförsäljning hösten 1923, icke behöva vara preskriberat före år 1947, ehuru dylikt brott jämlikt 5: 14 S. L. preskriberas efter 10 år!

omkring 1925 rådande konjunkturen kunde tänkas ha fortsatt och konkurrensen ha tilltagit i mindre skala än den gjorde, en rationalisering eller en omläggning av driften kunde ha ifrågakommit i stället för dennas totala nedläggande, som skedde i januari 1931, obligationshavarne — bolagets praktiskt taget enda borgenärer — kunde år 1932 ha sammanträtt och dels medgivit anstånd med vad som av B-obligationerna icke kunde utfås ur Kreuger & Tolls konkurs, dels ock, beträffande A-obligationerna, gjort för företagets möjlighet till återhämtning nödiga medgivanden, o. s. v. Tack vare tillskotten från Kreuger & Toll var Högbroforsens ekonomiska ställning under hela Torsten Kreugers tid så pass god, att man ingalunda behövde misströsta om företagets framtida bärkraftighet. Intet annat har utretts, än att Högbroforsens tillgångar skulle ha kunnat realiseras till täckande av hela obligationslånet, därest bolaget hade likviderat sin ställning under Torsten Kreugers tid. Jag hänvisar i sådant avseende till vad jag sagt här ovan under I. B och C. Så snart allt dylikt kan sägas, är det uteslutet att hävda, det obligationsköpen såsom sådana medfört några förluster.

Emellertid förhåller det sig nu så, att obligationsköparnes förluster icke skulle ha inträffat, därest Kreuger & Toll kunnat hålla stand. Beträffande B-obligationerna behöver detta påstående icke någon särskild argumentering. Det är i sig självt tillräckligt bevis. Kreuger & Toll stod här i borgen såsom för egen skuld, vilket betyder, att Kreuger & Toll omedelbart efter obligationernas utlottning kunde ha attackerats för deras inlösning.¹ Vad A-obligationerna angår, blir det åter nödvändigt att framhäva vissa särskilda för-

¹ »... från serien B kan i detta sammanhang bortses, enär dessa (B-obligationerna) genom Kreuger & Tolls borgen, som vid denna tid (1922—1929) måste anses fullt vederhöftig, voro säkrade oavsett Högbroforsens ställning.» (Citat från förut berörda rättsvetenskapliga P. M.; se ovan s. 136 n. 1.)

hållanden. Någon juridisk förpliktelse för Kreuger & Toll att i fall av behov inlösa dessa förbindelser fanns naturligtvis icke, d. v. s. koncernen kunde icke processuellt tvingas att betala obligationshavarnes fordringar. Men kända förhållanden angående Ivar Kreuger lämna icke rum för något tvivel därom, att jämväl A-obligationerna skulle ha blivit infriade, därest icke Kreuger & Toll, som helt dirigerades av Ivar Kreuger, hade kommit på obestånd. Det var Ivar Kreuger som hade beslutit, att det skulle bli något av Högbroforsen. Det var också han, som tagit initiativet till och låg bakom uppläggningsen av obligationslånet. Ingenting var viktigare för hans finansiella ställning i landet än att uppehålla det anseendet, att hans företag vore absolut tillförlitliga och att ingen riskerade att lida förmögenhetsförlust genom att engagera sig till förmån för hans företag. Det är helt enkelt, psykologiskt bedömt, *uteslutet*, att Ivar Kreuger — om han själv och hans koncern hade kunnat rida ut den ekonomiska kris som ödelade dem — skulle ha låtit vare sig Högbroforsen gå i konkurs eller obligationshavarna ha kommit till korta. Hade han så gjort, skulle hans anseende som finansmakt fått en törn, i jämförelse med vilken den successiva inlösningen av vad som återstod på obligationslånet icke skulle ha haft mycket att betyda. Hans egna handlingar endast bekräfta riktigheten av det sagda. Vi kunna här inskränka oss till hans behandling av Högbroforsen. Utan att vara på något sätt därtill förpliktad, upphörde han aldrig, intill dess Högbroforsens drift år 1931 nedlades, att år efter år med hundratusentals kronor understödjade bolaget. Olika uppgifter ha framkommit angående de belopp, vilka Ivar Kreuger eller hans koncern låtit Högbroforsen vederlagsfritt komma till godo under årens lopp. En detaljgranskning från min sida är här överflödigt, alldenstund det i allt fall

måste förhålla sig så, att den sammanlagda summan vida överstiger obligationslånets *hela* belopp.¹

Mera behöver icke sägas till stöd för påståendet, att *intet annat utretts* (och förvisso icke heller kan utredas) än att — om Kreuger & Toll och Ivar Kreuger kunnat hålla samma ställning efter 1930 som åren därförut — så hade Högbroforsen aldrig råkat i konkurs och obligationslånet hade till fullo blivit inbetalt. Följaktligen har man att betrakta orsakerna till den år 1929 började ekonomiska världskrisen och denna själv såsom indirekta orsaker och Kreuger & Tolls (samt Ivar Kreugers) fall såsom direkt orsak till obligationsköparnes förluster. Att nu nämnda förlustbringande faktorer ligga helt och hållet utanför obligationsköpen, liksom att något misstag angående deras inträffande eller betydelse för obligationernas värdeminskning icke kunnat framkallas genom innehållet i Högbroforsens styrelseberättelser är, som förut sagts, alltför uppenbart för att ens behöva påpekas.

Man torde näppeligen bättre kunna belysa falskheten i det resonemang, som måste ligga bakom föreställningen, att obligationsköparnes förluster i vårt fall kunde bilda moment i ett bedrägerirekvisit, än genom följande exempel. Vi tänka helt bort Kreuger & Toll och Ivar Kreuger samt fixera katastrofen för Högbroforsen till en därstädes i början av 1932 inträffad naturolycka — jordskred, ras, översvämning eller dyl. *Det finns ur straffrättslig synpunkt icke ringaste anledning att sätta en sådan orsak till förlusten för obligationsinnehavarna i annan klass än Kreuger & Tolls sammanbrott. I båda fallen utgöres förlustorsaken av händelse, som ligger helt utanför dispositionen (obligationsköpet) och angående vars inträffande eller icke inträffande intet misstag genom någon styrelseberättelse kunde påstås vara framkallat.*

¹ Se f. ö. nedan s. 336 n. 1.

Föreligger bedrägerirekvisit i förevarande fall, så *måste* det logiskt föreligga även i naturkatastrofsfallet. Ty sammanhanget mellan det antagna misstagsframkallandet och den inträffade förlusten för obligationshavarne är i båda fallen fullt lika fiktivt.

Hovrättsrådet Bergendals anmärkning emot min ståndpunkt.

Emot min sålunda hävdade ståndpunkt har hovrättsrådet Bergendal gjort gällande, att den vore liktydig med att

en person, som lyckats att genom svikliga uppgifter förleda annan till obligationsköp, skulle kunna tillbakavisa dennes skadeståndskrav genom en hänvisning till att genom de oriktiga uppgifterna själva marknadskursen drivits i höjden och det därför varit köparens eget fel, att han icke begagnat sig härav till att ånyo sälja obligationerna. Om man alltså gör en obligationssvindel i tillräckligt stor skala, så att marknadskursen påverkas, skulle man undgå skadeståndsskyldighet.¹

Nu faller denna hr Bergendals anmärkning till marken på grund av dels vad jag har utvecklat i andra avdelningen och dels mina resultat här ovan under I. och II. Metodiskt går jag visserligen så till väga i min undersökning, att jag vid besvarandet av en uppställd fråga gör det falska antagandet, att mina resultat under de förut uppställda frågorna vore ohållbara.² Följaktligen skulle jag här icke få åberopa mig på mina resultat här ovan under I. och II., enligt vilka det måste anses *icke utrett*, att obligationsköparne genom styrelseberättelserna vilseletts till sina köp. Men då hr Bergen-

¹ Se Bergendal, Högbroforsmålet, s. 19 f.

² Se ovan s. 50 f.

dals anmärkning i själva verket river upp de spörsmål, som jag i det föregående besvarat, så måste jag naturligtvis så till vida kunna hänvisa till min redan framförda argumentation.

Det har ingalunda utretts, att kursen på obligationerna i någon grad och ännu mindre i väsentlig grad berott på styrelseberättelserna. Vad B-obligationerna angår är det tydligt, att dessas värde framför allt berott på Kreuger & Tolls borgen.¹ Även beträffande A-obligationerna är det tydligt, att Högbroforsens förhållande till Kreuger & Toll haft ett dominerande inflytande. Jag hänvisar i sådant avseende till vad jag nyss här ovan s. 259 f., uttalat, till vilket åtskilligt i det föregående bör läggas.² Vidare bör man framför allt erinra sig, att driftens totala nedläggande vid Högbroforsen i januari 1931 icke hade någon inverkan på A-obligationernas marknadsvärde. Den Kreuger & Toll närstående firma, som vid denna tid framför allt förmedlade försäljningarna av dessa obligationer, måste från början ha haft sig bekant beslutet om driftens nedläggande.³ Icke desto mindre såldes därifrån — låt vara blott en kortare tid efter driftens nedläggande — obligationer till en kurs av 100 $\frac{1}{2}$ %. I oktober 1931, många månader alltså efter den styrelseberättelse, vari driftsnedläggandet meddelades, såldes av samma firma A-obligationer till pari. I december 1931 var kursen visserligen blott 95 %.⁴ Detta har uppenbarligen berott på den

¹ Se ovan s. 137 ff. och 206 ff. Man bör särskilt lägga märke till vad jag där nämnde om Uppsalabankens förmedling av en B-obligation, liksom om en annan fondmans rekommendation av de — bortsett från Kreuger & Tolls borgen — så avgjort sämre ställda B-obligationerna framför de förstprioriterade A-obligationerna.

² Se här ovan s. 173—180, s. 192, s. 200, s. 202 n. 1 samt i föreg. not gjorda hänvisningar.

³ Jfr citatet från advokaten Eliel Löfgren, ovan s. 194.

⁴ Se Löfgren, s. 200.

våldsamma räntestegringen med dess direkta inverkan på obligationskursen.

Till dessa nu nämnda förhållanden bör naturligtvis, både beträffande A- och B-obligationer, läggas den allmänna betydelse för obligationernas försäljning, som det haft, att en bank tagit befattning med obligationernas utsläppande i marknaden och att Svenska Handelsbanken upptagit dem på sina obligationslistor såsom emitterade av banken.

Hr Bergendal bygger sin anmärkning på den utgångspunkten, att obligationernas saluvärde berodde på obligationssvindel. Denna utgångspunkt är helt godtyckligt intagen. Den står i strid med resultatet av utredningarna här ovan under I. och II. Den står också i strid med nu påpekade fakta och slutledningar från dessa fakta. Allt detta rör emellertid blott den *objektiva* sidan av den påstådda obligationssvindel, som hr Bergendal tagit till *utgångspunkt* för sin anmärkning. Att det *subjektiva*, som självfallet jämväl måste vara för handen, lika litet har utretts existera skall framgå av de följande partierna under IV. och V. här nedan. Hela den utgångspunkt, på vilken hr Bergendal bygger sin anmärkning, är sålunda från början till slut — d. v. s. med allt vad däri skall ingå — gripen ur luften. En anmärkning, som vilar på en sådan utgångspunkt, har naturligtvis intet sakligt intresse. Den »obligationssvindel», som hr Bergendal här för fram, måste ju innesluta antagandet av mängden av skilda bedrägeribrott emot de olika köparne. Med sin utgångspunkt har hr Bergendal sålunda *förutsatt*, att bedrägerirekvisitets skilda moment *blivit utredda*. I den diskussion, det här gäller, innebär ett dylikt förutsättande en s. k. *petitio principii*, d. v. s. ett cirkelbevis.

Hr Bergendals anmärkning emot mig skulle kanske ha fått en något mindre ovederhäftig karaktär, om han fram-

fört densamma för att därmed söka påvisa, att jag här icke kunnat fullfölja min metod att isolera de av mig uppställda frågorna, i det att ensamt mitt svar på den här under III. uppställda frågan icke kunde vara tillräckligt argument för domens ohållbarhet, alldenstund detta svars riktighet förutsatte, att jämväl mina resultat under I. och II. voro riktiga.

Något sådant syfte med sin anmärkning antyder dock näppeligen hr Bergendal. Har han möjligen likväl haft ett dylikt syfte, har han dock icke kunnat nå detsamma. Frågan här under III. har med fullt fog isolerats av mig på sätt som skett. Hr Bergendal synes helt omärkligt, dock säkerligen i god tro, i sin anmärkning vilja införa påståendet om bedrägliga förfaranden, i vilka de av misstaget framkallade dispositionsakterna måste bestå icke i obligationsköpen utan i att *efter dessa underlåta att avyttra obligationerna, innan det var försent*.¹ Skall icke detta vara meningen, så är det a priori uteslutet att kunna attackera den självständiga betydelsen av min framställning här under III. *Består dispositionsakten i inköpet av obligationerna, då är det ofrånkomligt, att förlusten icke inträtt med dispositionsakten.*

Går man till domen, så är det höjt över allt tvivelsmål, att i denna icke några andra bedrägerier blivit avdömda än sådana, i vilka dispositionsakterna bestått i inköpen. Uppsåtet beskrives såsom avsikt »att möjliggöra obligationernas försäljning i marknaden», d. v. s. att möjliggöra deras *inköp* genom bankers fondchefer och andra fondmän. Sannolikt menar hr Bergendal, att bedrägeribrott begåtts *dels* genom

¹ Hr Bergendal säger ju, att min ståndpunkt innebär, att Torsten Kreuger skulle kunna hävda, att det varit obligationsköparnes » eget fel », att de icke vidare sålt obligationerna till den uppdrivna marknadskursen. Häri skall väl då ligga, att underlåtenheten i verkligheten icke varit deras » eget fel » utan berott på Torsten Kreugers handlingssätt.

förledandet till obligationsköp¹ och *dels* genom förledandet till nyssnämnda negativa »dispositionsakter». Så vitt hans mening omfattar det senare, är den utan allt intresse för förevarande undersökning, som begränsar sig till kritik av domen. Emellertid må man för fullständighetens skull märka, att varje *intresse* från Torsten Kreugers sida att förmå köparne att behålla obligationerna rimligen måste ha saknats och att därmed också antagandet av ett sådant *uppsåt* från hans sida blir orimligt. För övrigt måste ju antagandet av detta uppsåt stå i rak motsägelse till domen, som talar om avsikten att möjliggöra obligationernas försäljning i marknaden.

Av vad jag sagt följer, att hr Bergendals berörda anmärkning icke kan utgöra något hinder för vidhållandet av det resultat, som min framställning i detta kapitel måste giva vid handen, nämligen att *intet annat är utrett*, än att obligationsköparnes förluster icke framkallats av obligationsköpen i och för sig utan av förhållanden, som *dels* ligga helt och hållet utanför köpen och *dels* äro av den art, att ingen skulle kunna ens komma på den idén, att något misstag angående deras inträffande framkallats genom styrelseberättelserna. Därmed är det också *uppenbart*, att *domen* jämväl i förevarande avseende *står i strid mot lag*.

¹ Eljest skulle han ju i sin anmärkning alls icke ha någon kontakt med domen.

IV.

Har det utretts, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att genom styrelseberättelserna vilseleda folk till inköp av obligationer?

Allmän anmärkning.

Har det föregående givit vid handen, att hela det s. k. objektiva rekvisitet för bedrägeribrott här saknas, så måste det ju a priori vara ytterst osannolikt, att det subjektiva rekvisitet — uppsåtet att vilseleda och uppsåtet att tillfoga förluster — skulle kunna vara för handen. Och även om det vore för handen, kunde det ju icke ha någon straffrättslig betydelse vid det förhållande, att brottets objektiva sida saknades. Fullföljande min metod, att varje gång trots vunnit resultat förutsätta dettas ohållbarhet¹, skall jag emellertid nu upptaga frågan om det subjektiva rekvisitets förhandenvaro.

Det säger sig självt, att vid behandlingen av det subjektiva rekvisitet det i det föregående framlagda materialet måste, nära nog i sin helhet, komma till betydelse och därigenom förenkla uppgiften. Har bedrägerihandlingen icke ens objektivt kunnat utredas, hur skulle man väl då kunna utreda förhandenvaron av det enligt sakens natur vida svåråtkomligare subjektiva rekvisitet? Nu förutsätter jag visser-

¹ Se ovan s. 50 f.

ligen, att de föregående resultaten varit falska, och att det förty måste anses utrett, att det objektiva rekvisitet vore förhanden. Men denna förutsättning innebär naturligtvis icke, att de utsagor och andra faktiska förhållanden, som i det föregående andragits, skola betraktas som obefintliga. Mot bakgrunden av dessa faktiska förhållanden måste det redan a priori synas som något orimligt att hävda, att det vore *utrett*, att Torsten Kreuger haft *uppsåtet* att vilseleda obligationsspekulanterna och åsamka dem förluster. Då bevisskyldigheten lagligen vilar å åklagaren och icke å den tilltalade, borde egentligen redan med dessa påpekanden all vidare undersökning vara överflödig. Icke desto mindre skall jag nu något närmare gå in på ämnet, därvid först inriktande mig på den fråga, som här under IV. uppställts, nämligen om det utretts, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att genom styrelseberättelserna vilseleda folk till inköp av Högbroforsens obligationer.

För att ett sådant uppsåt skulle kunna antagas ha förelegat, måste det kunna utredas, att Torsten Kreuger har *insett*, att styrelseberättelserna hade sådan vilseledande karaktär. Emellertid gäller det nu först att från början göra klart för sig, vari själva vilseledandet måste bestå. I sådant avseende hänvisar jag till vad jag förut sagt därom, att det är utan allt rättsligt intresse, huruvida det misstag framkallats, att Högbroforsens ekonomiska läge överhuvud vore bättre än det faktiskt var. Beträffande A-obligationerna rör det sig endast därom, huruvida *det* misstag framkallats av styrelseberättelserna, att den pantsatta egendomen tillsammans med Högbroforsens övriga nettotillgångar (frånsett obligationslånet) utgjorde full täckning för 2 ¹/₂ milj. kr. Beträffande B-obligationerna rör det sig därom, huruvida *det* misstag framkallats, att Kreuger & Toll vore fullt veder-

häftig för fullgörande av sin borgensförbindelse å 1 1/2 milj. kr.¹ Beträffande båda obligationskategorierna gäller det nu att undersöka, *dels* huruvida Torsten Kreuger kan ha insett, att det överhuvud var ett misstag att betrakta de samlade nettotillgångarne såsom full täckning för 2 1/2 milj. kr., resp. att betrakta Kreuger & Tolls borgen såsom fullt vederhäftig, *dels* — i fall av jakande svar — huruvida resp. misstag framkallats genom styrelseberättelserna.

Låt oss därvid genast avverka *B-obligationerna*. Man behöver naturligtvis icke spilla några ord på det självfallna förhållandet, att icke Torsten Kreuger kunnat inse, att Kreuger & Toll bleve insolvent. Han hade ju att bedöma en sådan fråga under koncernens glansperiod, och konkursförvaltarne ha ju t. o. m. vid sina *ex post* gjorda undersökningar kommit till ett resultat, som innebär, att ännu så sent som 1930 utgjorde Kreuger & Tolls egna kapital omkring 600 milj. kr.² Lika litet behöva några ord spillas på det självfallna

¹ Se ovan s. 136 n. 1. — Visserligen skulle innehavarna av B-obligationer, i den mån de icke hade kunnat få betalning från Kreuger & Toll, kunna ha gjort gällande sitt anspråk mot Högbroforsen. Men om något deras bedrägerigrundande misstag beträffande Högbroforsens solvens kan det likväl icke vara tal av följande skäl. 1. Att den pantsatta egendomen skulle utgöra betryggande säkerhet jämväl för B-obligationerna har aldrig förespeglats någon; tvärtom. Se ovan s. 30 ff. 2. Tillgångarne utöver den pantsatta egendomen ha, såvitt visats, i balansräkningarne upptagits till sina riktiga belopp. 3. Alldeles bortsett från vad som sagts under 1. och 2. kunde ett misstag angående Högbroforsens ekonomi icke ha någon slags relevans ifråga om B-obligationer, förrän det gjorts sannolikt, att någon enda köpare av dessa gjort följande reflexion vid inköpet: skulle Kreuger & Toll (världens såsom starkaste ansedda finansmakt) gå över styr före utgången av 1932 (då samtliga B-obligationer måste ha utlottats), så har jag alltid Högbroforsens tillgångar att lita till. Det har icke ens antytts i rättegången, att någon köpare haft denna inställning vid sitt inköp av B-obligationer.

² Här äro vi för övrigt numera i läget att kunna stödja oss på högsta domstolen själv. Högsta domstolen har nämligen i dom den 8 juni 1938 i målet mellan Kreuger & Tolls konkursbo och urarvakonkursboet efter Ivar Kreuger å ena samt Torsten Kreuger å andra sidan ordagrant uttalat, att »det icke är ådagalagt, att Torsten Kreuger vid mottagandet av förskrivningarne nr 7 och 8 (två grekiska statens förskriv-

förhållandet, att i allt fall någon vilseledning i förevarande avseende icke kunnat ske genom styrelseberättelserna, som naturligtvis icke innehålla några förhäriliganden av Kreuger & Toll. Koncernen finnes där icke ens antydd, ehuru detta mycket väl kunnat ske genom angivande av källan för vissa Högbroforsens inkomster. — Vad åter *A-obligationerna* angår skola frågorna utförligare behandlas.

ningar) hade skälig anledning antaga, att Ivar Kreuger var på obestånd». Om nämnda två förskrivningar säger samma dom, att det är ostridigt, att de tillställts Torsten Kreuger *den 20 febr. 1932*. Då hade *10 år förgått efter obligationslånets uppläggande*, och Torsten Kreuger hade för länge sedan lämnat Högbroforsen. Att Kreuger & Toll här icke nämnts utan blott Ivar Kreuger har ingen annan grund, än att de båda förskrivningarne ingingo i en affär mellan bröderna Kreuger, av vilken affär Kreuger & Toll icke rättsligen berördes. God tro ifråga om Ivar Kreugers solvens innefattade självfallet god tro även ifråga om Kreuger & Tolls solvens.

Har Torsten Kreuger insett det vara ett misstag att anse, att Högbroforsens nettotillgångar, inkl. den pantsatta egendomen, fullt täckte A-obligationernas belopp 2 1/2 milj. kr.?

Vid uppställandet av denna fråga har jag utan vidare förutsatt, att Kreuger & Toll icke till förfång för innehavare av A-obligationer skulle göra sin regressrätt gällande mot Högbroforsen på grund av borgensförbindelsens infriande. Att Torsten Kreuger — som var bättre än någon annan förtrogen med Ivar Kreugers föresats att föra Högbroforsen igenom dess svårigheter — måste ha räknat härmed är uppenbart¹, i den mån han överhuvud reflekterat över obligationshavarnes risk på grund av Högbroforsens ekonomiska svårigheter. Jag har sökt visa, att tillgångarne ifråga under de ifrågavarande åren 1923—1929 icke blott täckte *det dubbla beloppet* för samtliga A-obligationerna utan dessutom översköto denna summa med belopp växlande mellan 340.000 kr. och 660.000 kr.² Håller man sig blott till den pantsatta egendomen, så visar det sig, att denna under de ifrågavarande åren måste ha haft ett värde, som var *minst* 1,2 milj. kr. högre än A-obligationernas sammanlagda belopp.³ Jag har i mina konstateranden av de ifrågavarande värdena naturligtvis varit angelägen att icke göra mig skyldig till någon

¹ Se f. ö. ovan s. 259 f.

² Se ovan s. 152 f.

³ Se ovan s. 141—151.

överdrift. Och det torde vara uppenbart, att inga sådana invändningar däremot kunna framställas, att man därav finge fog för att betvivla trovärdigheten i Torsten Kreugers påståenden, innefattande bl. a., att han icke insett det vara ett misstag att betrakta A-obligationerna på detta sätt fullt täckta. Ehuru icke beviskyldig för denna sin subjektiva inställning, har Torsten Kreuger i själva verket med de nu antydda värdena kunnat framlägga en högst betydande bevisning till stöd för densamma.

Emellertid är nu domstolens ståndpunkt uppenbarligen den, att värdet av den pantsatta egendomen neddroges däri-
genom, att en bärkraftig rörelse icke kunde bedrivas å densamma.¹ Denna ståndpunkt skall nu belysas.

¹ Se domen, sjätte st., ovan s. 22 f.

Förringas betydelsen av pantvärderingen genom invändning om bristande bärkraftighet hos Högbroforsens rörelse?

Såsom jag förut antytt¹, är det meningslöst att dividera om, vilket värde pantegendomen *faktiskt* hade under en förgången tid, då Torsten Kreuger svarade för styrelseberättelserna. Det finns intet skäl att upptaga frågan annorlunda än så, hur man den tiden hade *grundad anledning* att se på pantvärdet. Emellertid gäller det nu att hålla isär de olika frågorna. Det är ju klart, att om en fabriksrörelse år efter år icke bär sig på grund av skuldbördor eller andra omständigheter, så förtäres slutligen förmögenheten för ägaren. *Därmed* är emellertid ingalunda sagt, att värdet å fabriken och dess tillbehör i och för sig måste förminskas. Stupar slutligen företaget, gå dessa realvärden småningom över på andra händer, vilka befriade från de antydda nedtyngande omständigheterna kunna få full valuta för dem. Det är sålunda tänkbart, att en firma kan gå helt överstyr, utan att realvärdena därmed avsevärt minskas. För en borgenär, som då har pantsäkerhet i dessa realvärden, är det därför, så långt som dessa värden sträcka sig, likgiltigt, huru det har gått med rörelsen i vidsträckt mening. Detta sagt endast för att man icke i förevarande resonemang skall vilseledas av

¹ Se ovan s. 141, n. 1.

det förhållandet, att Högbroforsen rent obligationsrättsligt var belastat med obligationslånet.¹

Det är visserligen sant, att själva fabriksdriften å Högbroforsen fr. o. m. år 1927 alls icke bar sig, och detta kan naturligtvis i viss mån tänkas ha influerat på pantvärdet. Men detta förhållande kan ju icke ha haft tillbakaverkande kraft, d. v. s. verka neddragande på pantvärdet dessförinnan. Vidare är det tydligt, att det icke kunde tillmätas någon betydelse för en person, som uppfattade den inträdda förlustperioden såsom av övergående natur. Att icke Torsten Kreuger så betraktade saken har icke på något sätt kunnat göras sannolikt. Därmed saknas också all utredning för att Torsten Kreuger insett, att det skulle vara ett misstag att bedöma pantvärdet oberoende av något inflytande å detta av driftsvårigheterna efter 1926. Men även om man måste ha funnit en reduktion av pantvärdet nödvändig, så behövde man ju därför icke ha räknat med en sådan reduktion, att icke så pass mycket av pantvärdet kvarstode, att detta tillsammans med övriga tillgångar tillfullo täckte A-obligationerna. Enligt de förut angivna beräkningarna utgjorde pantvärdet t. ex. år 1928 omkring 3.900.000 kr. Härtill kommo andra tillgångar, enligt det föregående disponibla för A-obligationerna, på mera än 1 1/2 milj. kr. Följaktligen skulle Torsten Kreuger tryggt ha kunnat *reducera pantvärdet med 2/3* utan att därför behöva uppfatta det som ett misstag, att A-obligationerna vore fullt täckta av panten och de övriga tillgångarna. Han skulle t. o. m. ha kunnat reducera pantvärdet med ett så avsevärt belopp som omkring 30 % och likväl anse, att *pantegendomen ensam* täckte A-obligationerna. Vid dessa för-

¹ Å andra sidan måste, beträffande Högbroforsen, betonas, att här under Torsten Kreugers tid något tärande på det fasta kapitalet från bolagets sida icke skedde tack vare understödet från Kreuger & Toll samt den rikliga tillgången på likvida medel.

hållanden synes det fullkomligt obegripligt, att någon efter objektivitet strävande förnuftig människa skulle kunna påstå det vara *utrett*, att Torsten Kreuger hade *insett*, att det var ett misstag att räkna med A-obligationerna såsom fullt tryggade genom Högbroforsens tillgångar. För övrigt; *även om* en bevisning skulle kunna ha framförts till stöd för påståendet, att en större reduktion av pantvärdet än med omkring 66 % bort göras, så vore det ju likväl det rena godtycket att pådyvla Torsten Kreuger någon insikt om en sådan pantvärdeinsknipning.

Nu är emellertid saken den, att det är alldeles ogörligt att bestämt säga, huruvida *på den tiden* grundad anledning fanns att *överhuvud* göra *någon* reduktion i pantvärdet och i fall av jakande svar, hur stor denna reduktion bort vara. De priser, som utvunnos efter Högbroforsens konkurs, äro ju fullkomligt intetsägende. Det var då en öde fabrik, som såldes, och åtskilligt, som förut givit den värde, var spolierat. De fakta i frågan, som framkommit, giva närmast vid handen, att på Torsten Kreugers tid all grund saknades för att överhuvud göra några avsevärda reduktioner i pantvärdet på grund av det dåliga driftsresultatet. I sådant avseende skall nu följande andragas.

Anledning till pantvärdereduktion t. o. m. året 1926 saknas.

Under Torsten Kreugers tid hade trämassefabrikationen å Högbroforsen av skilda anledningar blott under ett par år — före det slutliga prisfall som satte in år 1927 — gått något så när för fullt, nämligen 1925 och 1926. Anmärkas bör härvid ånyo, att det förhållande, att driften under några år sålunda i högre eller lägre grad *legat nere*¹, i och för sig icke

¹ Under åren 1923 och 1924 hindrades driften bl. a. av ombyggnadsverksamheten, se Rp., s. 15.

kunde medföra någon risk för obligationshavarne, alldenstund bristen i fabrikationsinkomster varje år utfylldes genom tillskott från Kreuger & Toll och obligationshavarne fingo sin ränta i laga ordning. Vad nu beträffar året 1925, producerades 25.300 ton våt massa, och åklagaren har själv medgivit, att fabrikationen såsom sådan då gav ett överskott på 184.000 kr.¹ Då avskrivning detta år gjorts med 103.000 kr. men rätteligen bort ske med omkring 130.000 kr.², så blir resultatet en verklig bruttovinst på trämassfabrikationen av omkring 157.000 kr. — Det följande året nåddes visserligen icke en högre produktion än bortåt 20.000 ton våt massa. Priset hade emellertid nu stigit något. Det verkliga resultatet blev faktiskt bättre än föregående år. Åklagaren godtog här visserligen blott en bruttovinst på 84.000 kr. Men härtill måste nu i detta särskilda fall läggas skillnaden mellan marknadsvärdet och det alltför lågt bokförda värdet å inneliggande lager. Såsom framgår av vad därom i annat sammanhang meddelats³, utgjorde denna differens omkring 176.000 kr. Summan blir sålunda c:a 260.000 kr.⁴ Då avskrivning detta år gjorts med blott 68.000 kr. men bort ske med omkring 130.000 kr., så blir resultatet, att en verklig bruttovinst på fabrikationen år 1926 skulle kunna ha redovisats med omkring 198.000 kr.

¹ Se Löfgren, s. 13.

² Se tabellen hos Löfgren, s. 364.

³ Se ovan s. 60, n. 2.

⁴ När det förut, ovan s. 60, har sagts, att bruttot detta år — utan tillskotten från Kreuger & Toll — gick upp till 385.000 kr., beror detta på, att man till de 260.000 kr. har att lägga inkomsträntor på ungefär 125.000 kr. Denna inkomst uteslutes här, där fråga endast är om själva fabrikens såsom sådan räntabilitet. Samma ränteinkomst har avdragits även i den nyss gjorda beräkningen för år 1925. Men det är ju givet, att så snart man gentemot Högbroforsens ekonomiska möjligheter under dessa år drager in dess belastning med obligationsräntan på 220.000 kr., så kommer nyssnämnda ränteinkomst på 125.000 kr. i betraktande.

Med nu angivna siffror rimmar sig icke antagandet, att Högbroforsen var en fabrik, *vars drivande saknade ekonomisk mening*, så mycket mindre som det är tydligt, att fabriksdriftens möjligheter ingalunda voro fullt uttagna. Genom en rationalisering skulle vinstmöjligheterna ha kunnat ökas.¹ Den som under år 1926 önskade bilda sig ett omdöme om Högbroforsfabrikens ekonomiska *framtid* hade förvisso grundad anledning räkna med, att själva fabrikationen under sakkunnig och energisk ledning skulle kunna giva en årlig bruttointäkt, som täckte behöriga avskrivningar samt dessutom gav flera hundra tusen kronor i överskott. Disponent O. Wasends förut berörda kalkyl², som utgår från vid början av 1922 kända förhållanden (alltså från 1921 års prisläge), leder till en bruttoinkomst av 418.000 kr. för en produktion av 25.000 ton våt massa.³ Den av hr Wasend beräknade bruttovinsten pr ton är visserligen bortåt 3 kr. större än 1926 års.⁴ Men å andra sidan räknar hr Wasend icke med en rationalisering av driften. Med en kalkylering efter 1926 års priser och en förbättrad ekonomisering av driften torde man för framtiden ha varit befogad att räkna med ett belopp bortåt det av hr Wasend angivna. Men ett tillåtet tillvägagångssätt för en person, som under år 1926 hade velat bedöma Högbroforsens framtidsmöjligheter, hade naturligtvis varit att lägga medelpriset och den genomsnittliga fabrikationskostnaden under de sex sista åren till grund.⁵

¹ Denna sak skall beröras nedan, s. 294 n. 1, 306 n. 3 och 313 n. 2.

² Se Löfgren, s. 538, jfr med s. 542.

³ Avdrag har då skett jämväl för skatter samt förvaltnings- och försäljningskostnader.

⁴ Jfr hr Wasends kalkyl, a. st., s. 538 med tabellerna å s. 639 och s. 537, a. st.

⁵ Alltså för åren 1921—1926. Längre tillbaka vore det orimligt att gå, alldenstund en *enorm prisförsämring*, såsom vi förut sett, skett från 1920 till 1921. — Genomsnittliga produktionskostnaden för de nämnda åren var högst 49: 50 kr., medelpriset 64: 65 kr. Se tabellerna hos Löfgren, s. 537 och s. 639 samt kalkylen, s. 538 ib. Se även Dalamålet, s. 284 f.

Detta skulle ungefärligen ha lett till 378.000 kr., utan hänsynstagande till effekten av en förbättrad ekonomisering av driften. Emellertid var Högbroforsen nu i stånd att i stället för åtminstone 10.000 ton våt massa tillverka halva kvantiteten torr. För 5.000 ton torr och 15.000 ton våt massa skulle resultatet ha blivit omkring 433.000 kr.¹

Låt oss f. ö. gå till det år, då obligationslånet utsläpptes i marknaden och de mångomskrivna obligationsförsäljningarna till försäkringsbolagen ägde rum. Det var år 1923. Under det att bruttovinsten i hr Wasends kalkyl utgjorde kr. 16: 71, och i genomsnittskalkylen kr. 15: 15, kunde bruttovinsten år 1923 beräknas till kr. 28: 31, allt pr ton våt massa.² Detta leder till en bruttoinkomst för 25.000 ton våt massa å drygt 707.000 kr.! Räknar man, såsom man bör, med att i stället åtminstone 5.000 ton torr och 15.000 ton våt massa tillverkats skulle bruttot ha ökats med 26.000 kr. till 733.000 kr.³ Till ett dylikt resultat hade man så ytterligare att lägga vad som skulle ha kunnat vinnas med en rationalisering eller i allt fall förbättrad ekonomisering av driften. När detta »bedrägeri» mot försäkringsbolaget begicks, var situationen sålunda denna: det fanns objektivt grundad anledning räkna

¹ Genomsnittliga produktionskostnaden och försäljningspriset fob västkust under åren 1921—1926 torde pr ton torr massa ha varit ungefärligen resp. 97: 60 kr. samt 138: 90 kr. Jfr hänvisningarna i föregående not.

² Jfr tabellerna hos Löfgren, s. 537 och 639. Följer man den kostnadstabell, som uppgjorts av aukt. revisorn H. Egnell i en på uppdrag av J. K. gjord utredning, skulle bruttovinsten ha blivit densamma. Se Dalamålet, ang. själva tillverkningskostnaden, s. 224 f. och angående fraktkostnaden, s. 290, jfr även s. 284 f. (Jag har i det föregående icke dragit in hr Egnells siffror, enär dessa icke omfatta år 1921.) — Ytterligare bör man lägga märke till, att år 1923 blott producerades omkring 9000 ton och att tillverkningskostnaden pr ton följaktligen hade blivit ännu mindre därest t. ex. 25.000 ton det året producerats. Alltså kunde man räkna med en större bruttovinst än 28: 31 per ton våt massa.

³ Bruttovinsten pr ton torr massa skulle nämligen det året ha varit minst 61: 84 kr. Se tabellerna hos Löfgren, s. 537 och 639.

med, att fabriken åtminstone vissa år skulle kunna giva en intäkt, varmed icke blott hela obligationsräntan, 220.000 kr., jämte skatter¹ skulle kunna ha betalats, utan *dessutom ett överskott* till underhåll, nyanskaffningar samt avsättning för inlösen av A-obligationer skulle ha uppstått på *bortåt 500.000 kr.* Lägg nu härtill, att man vidare hade objektiv grund att för eventualiteten av sämre år räkna med ränteinkomster av kapitaltillgångar utöver den pantsatta egendomen på omkring $2\frac{1}{2}$ milj kr. *Redan blott med dessa påpekanden angående år 1923 måste i själva verket allt tal om obligationslånet såsom svindel falla till marken.*²

Härefter kan konstateras, att allt skäl saknades till att före år 1927 göra någon reduktion i det pantvärde, som man enligt det föregående haft att räkna med. Följaktligen kan det icke anses utrett, att Torsten Kreuger beträffande de obligationsförsäljningar, som skett under åren 1923—1926, insett det vara ett misstag att finna A-obligationerna fullt säkra. Därmed måste naturligtvis också allt brottsligt uppsåt från Torsten Kreugers sida i fråga om nu berörda obligationsköp vara borta och sålunda domen, så vitt den omfattar nämnda köp, vara uppenbart oriktig.

Situationen efter år 1926.

Har det manne efter det nu sagda någon egentlig mening att draga upp frågan, hur det i förevarande avseende förhölle sig med obligationsköpen fr. o. m. år 1927? Menar man,

¹ Utom i hr Wasends kalkyl har här ovan intet avdrag gjorts för skatter.

² Jfr ovan s. 230 ff. — Till undvikande av missförstånd må emellertid påpekas, att när det gäller åtkommandet av värdet å panten, d. v. s. fabriksanläggningen, så intresserar oss varken å ena sidan obligationslånet eller å andra sidan kapitaltillgångarne utöver panten. Jfr ovan s. 276 n. 4. Det väsentliga är, att en fabriktionsvinst på bortåt 750.000 kr. ingalunda behövde anses ligga utanför möjligheternas gräns.

att Torsten Kreuger under dessa år insett pantens mindervärdighet och därigenom haft brottsligt uppsåt, så måste man ju också mena, att han under dessa år för att icke anses ha begått bedrägeribrott skulle ha *handlat* på ett annat sätt i fråga om styrelseberättelserna fr. o. m. år 1927, än han gjort ifråga om de föregående. D. v. s. den använda metoden för sluträkningarnes uppgörande skulle ha varit oan Griplig t. o. m. räkningarne för 1926, under det att räkningarne därefter skulle ha betraktats såsom bedrägliga och brottsliga. Detta vore ju ganska egendomligt redan av det skäl, att de senare räkningarne blott tala om bruttovinst å rörelsen, under det att de förra tala om sådan vinst å trämassa; vidare av det skäl, att det för varje år, som gick, blev orimligare och orimligare att betrakta den diskuterade uppskrivningen med 120.000 kr. såsom bedräglig.¹ Men framför allt måste det anses uteslutet, att något sådant krysteri skulle vara möjligt i svensk rättskipning, som att ett fullt lojalt upplagt obligationslån, vilket också under de fyra första åren måste ha betraktats såsom fullt lojalt, plötsligt på grund av ett helt oförutsett prisfall skulle kunna föras in under kategorien brottslig svindel. Kanske ville man nu mena, att priset under 1927 icke medförde en katastrofartad reduktion av pantvärdet utan först det *fortsatta* priset. D. v. s. obligationsförsäljningarne skulle då icke heller under 1927, kanske icke heller under 1928 ha innefattat bedrägerier. När skulle då bedrägerierna anses ha börjat? Åren 1929 och 1930 inträdde successivt små prisstegringar², vadan en viss ljusning i läget tycktes förestå. Då kunde väl dessa år icke ha varit lämpliga för att proklamera brottskaraktär åt obligationsförsäljningarne? För övrigt; vad hade väl hjälpts där-

¹ Se ovan s. 104 ff.

² Se tabellen hos Löfgren, s. 537.

med, att Torsten Kreuger efter prisfallet hade delat upp bruttot i slutredovisningen på två poster, »Diverse inkomster» och »Vinst å rörelsen» eller att han hade minskat en 10-miljonsbalans med en viss bråkdel av 120.000 kr.¹ Var och en måste ju kunna begripa, att detta icke på ringaste sätt hade inskränkt den ifrågavarande obligationshandeln, allra minst om han i stället för »Diverse inkomster» rentav använt »Bidrag till obligationsräntan från Kreuger & Toll». Straffhotet är icke till för att egga till meningslösa handlingar. Hade man haft något, åtminstone omedelbart sett, förnuftigt syfte med att taga prisfallet till intäkt för en strafftalan, så skulle detta syfte ha förutsatt uppfattningen, att Torsten Kreuger rätteligen bort proklamera en varning mot vidare försäljning av Högbroforsens A-obligationer. Varje affärsman hade dock kunnat upplysa renlighetsivrarne därom, att ett dylikt tillvägagångssätt skulle ha varit synnerligen oklokt, i det att det skulle ha framkallat en för obligationsinnehavarne både direkt och indirekt — genom dess menliga inverkan på Högbroforsens ekonomi — högst ohälsosam panik. Det kan näppeligen betvivlas, att Torsten Kreuger efter prisfallet just handlade så², som man kunde förvänta av en klok och välbalanserad affärsman.

Denna i och för sig tämligen meningslösa diskussion har jag fört för att demonstrera det abderitiska i att söka straffrättsligt komma åt Torsten Kreuger genom andragandet av pantvärdeförminskning på grund av bristande bärkraftighet i rörelsen. Har det väl utretts, att den pantsatta fabriken genom nyinvesteringar efter obligationslånets uppläggande kommit i det skick, att den t. o. m. under flera år måst anses ha haft framtiden för sig såsom fullt driftsduglig, så måste

¹ Se ovan s. 104 ff.

² Se härom nästföljande sidor.

det vara oförnuftigt och stridande mot alla rättsprinciper att plötsligt betrakta obligationslånet såsom svindel, därför att ett oförutsett prisfall inträtt, som tillsvidare måste göra driften oräntabel; och detta självfallet alldeles oavsett om och i vilken grad pantvärdet influerats av den bristande räntabiliteten.

För övrigt har man all anledning att något uppehålla sig vid det prisfall, som inträdde år 1927 och medförde en allmän försämring för Högbroforsen. Detta prisfall berodde ingalunda på någon allmän kris utan hade sin orsak i den starka utökning av produktionsapparaten inom branschen, som ägde rum såväl i Sverige som i Norge och Finland.¹ Detta är ett sakförhållande, som endast är ägnat att ställa Torsten Kreugers befattning med Högbroforsen i förmånlig dager. Det kan naturligtvis icke läggas honom till last, att han icke vid obligationslånets uppläggning år 1922 eller vid obligationernas utsläppande i marknaden år 1923 hade förutsett, att denna nya konkurrens 5, resp. 4 år därefter skulle uppstå. Å andra sidan ådagalägger just denna efteråt uppstående konkurrens, att Torsten Kreuger på sin tid måste ha haft affärsmässigt grundad anledning att räkna med Högbroforsen efter den av honom genomförda utvidgningen såsom ett framtidsföretag.

Om icke prisfallet hade satt in fr. o. m. år 1927, finns det ingen anledning räkna med, att icke Högbroforsen skulle ha kunnat klara sig med obligationslånet utan någon annan hjälp än möjligen den, att Kreuger & Toll ombesörjde de tre första årens amorteringar på obligationslånet utan att göra sitt regresskrav gällande, förrän efter det att A-obligatio-

¹ Se Löfgren, s. 587. — Konkurrenten med de nya sliperierna försvårades ytterligare därigenom, att dessa helt naturligt skaffade sig de moderna maskiner, som olyckligtvis kommo i handeln först efter Högbroforsens ombyggnad.

nerna i kontrakterad ordning blivit inlösta. Det handlings-sätt, som Torsten Kreuger iakttog, när nu den ödesdigra konkurrensen började, var icke av den beskaffenhet, att det kunde på något sätt tagas till intäkt för en beskyllning om be-dräglig inställning gentemot obligationsspekulanterna. Att försöka sälja fabriken, just när den för trämassefabrikationen usla konjunkturen börjat och pågick, hade sannolikt tett sig alltför ofördelaktigt. Han kunde naturligtvis ha låtit driften nedläggas och fabriken ligga öde. *Detta* hade förvisso högst betydligt dragit ned pantvärdet. Likväl kunde han ha gjort det i förlitande på dels Kreuger & Tolls borgen och dels också att koncernen skulle ha övertagit förpliktelserna gentemot A-obligationerna, i den mån de likvida medlen härför voro otillräckliga. Han handlade emellertid icke så. Han sökte gå i land med företaget, seende sig om efter möjlig-heter för en rationalisering eller omläggning av driften. Ome-delbart fanns intet annat att göra än att uppehålla driften med hjälp av tillskotten från Kreuger & Toll. Under tiden underhandlade han om en prisregleringskartell. Då han därvid icke kunde genomdriva vad som enligt hans mening innefattade den effektivaste lösningen av problemet, plan-lade han en omläggning av driften till papperstillverkning, inom vilken bransch förmånligare prisläge var rådande. Intet har i rättegången framkommit, som skulle tyda på, att Torsten Kreuger själv bedömde situationen så, att det sak-nades ekonomisk grund för fortsatt drift av fabriken.¹ Men därmed fanns icke heller någon anledning för honom att

¹ Torsten Kreuger lämnade Högboforsen år 1930, ingalunda därför att han icke trodde på dess ekonomiska möjligheter. Då han under hela tiden åtagit sig direktörskapet blott för att göra sin broder en tjänst, begagnade han tillfället att draga sig undan, när Ivar Kreuger stod i begrepp att ställa Högboforsen under det av honom nybildade Cellulosabolaget. I allt fall saknas grundad anledning att annorlunda bedöma bevekelsegrunden för hans avgång från sin plats i Högbo-forsens styrelse.

räkna med någon mera avsevärd förminskning i värdet å panten. Till stöd för nyss gjorda påståenden åberopar jag följande ur ett inför rätta beedigat vittnesintyg av ingenjören Georg Widell, som i 18 år på nära håll följt Torsten Kreugers verksamhet:

Under den tid jag känt Torsten Kreuger har han i allmänhet avböjt inval i styrelser för bolag och andra företag, emedan dylikt arbete icke intresserade honom. Att han dock stått kvar i Högbroforsens styrelse är ett kriterium så gott som något på att han trott på detta bolags fortbestånd. Jag är för övrigt fullt övertygad om, att Torsten Kreuger, om han fått ägna sin tid åt Högbroforsen, skulle till sist ha fört fram detta bolag till ett gott ekonomiskt företag, antingen genom att organisera en prisregleringskartell, omfattande Sverige, Norge, Finland, eller ock genom att vid Högbroforsens fabriker etablera någon sådan förädlingsindustri, att bolagets vinst blivit en helt annan än vid enbart massafabrikation.

Lika litet som planerna på särskilda förädlingsindustrier vid Högbroforsen blivit framhållna under Högbroforsprocessen, lika litet har Torsten Kreugers arbete på åstadkommandet av en effektiv trämassekartell pointerats under rättegången. Anledningen härtill är, att bevismaterialet härom först helt nyligen kommit att påträffas.

Under årslånga kartellunderhandlingar i utlandet har Torsten Kreuger fått vittomfattande praktik i genomförandet av kartellavtal och har genom sin direkta erfarenhet vetat, vilken utslagsgivande betydelse dylika avtal kunna få för en industris sanering.

Jag har själv varit närvarande vid de flesta kartellunderhandlingar, som Torsten Kreuger under åren 1921—1929 förde med finska, lettländska, litauiska, danska, polska, österrikiska och tjeckoslovakiska industri- och finansmän, och själv sett huru Torsten Kreuger

fört i hamn kartellavtal, som andra före honom försökt sig på men icke kunnat genomföra.

Torsten Kreuger har i Högbroforsens intresse nedlagt ett visst arbete på att få till stånd en trämassekartell med effektiv kontroll över prisbildningen. Hade detta lyckats, skulle det ha blivit av den största betydelse icke endast för Högbroforsen utan för samtliga svenska sliperiers ekonomi. — Att samarbetet mellan sliperierna icke resulterade i en kartell sådan som Torsten Kreuger önskade var till stor del beroende därpå, att andra kommo i förväg och ordnade en kartell på ett sätt, som Kreuger fann meningslöst att biträda. Detta hans ställningstagande visade sig också sedermera vara riktigt, i det att kartellen på grund av sin bristfällighet föll sönder efter några år.

Kreugers arbete på åstadkommandet av en kartell liksom även hans planer på anläggandet av ett pappersbruk vid Högbroforsen visar, att han ingalunda tänkte lämna detta bolag åt sitt öde. Torsten Kreuger hade helt visst även varit mannen att under 1932 tillsammans med obligationsinnehavarna genomföra en fullständig sanering av bolaget, om man då lagt Högbroforsaffären på rekonstruktionsbogen i stället för att helt brådstörtat sätta bolaget i konkurs.¹

Sammanfattningsvis vill jag framhålla, att det råder en väsentlig skillnad i fråga om beståndet av värdet i en anläggning, alltefter som driften *nedlägges* och företaget lämnas öde, eller driften *är i gång*, låt vara också att den tillvidare går med förlust. I denna senare händelse behöver värdet å själva anläggningen icke ens avsevärt minskas, så länge det ännu finns *grundade utsikter* om anläggningskapa-

¹ Se Stockholms rådhusrätts protokoll den 8 mars 1935 i mål mellan a.-bol. Hjo Bank och Torsten Kreuger.

citetens fullständiga utnyttjande i *framtiden*. Att det *rent objektivt sett* måste ha funnits sådana utsikter t. o. m. år 1926 har jag redan visat. Jag har också visat orimligheten i att vid sådant förhållande fästa något avseende för bedömandet av denna rättsfråga därvid, om sådana utsikter måste anses ha funnits även under de tre följande åren eller icke. Jag har emellertid med det föregående jämväl velat visa, att i allt fall intet annat utretts, än att Torsten Kreuger själv även under de senare åren funnit dessa utsikter grundade och att han följaktligen icke kunnat betrakta det som ett misstag att anse Högbroforsens samlade nettotillgångar även under dessa år vara fullgoda för 2 ¹/₂ milj. kr. Ehuru det för Torsten Kreugers frihet från all brottslighet i och för sig är överflödigt bör dock därom erinras, att utöver det sagda ytterligare skilda omständigheter tala till stöd för, att Torsten Kreugers inställning att räkna med Högbroforsens framtida driftsduglighet varit väl grundad. Dessa omständigheter skola beröras under nästföljande rubrik.

Sakkunniga om Högbroforsens framtids- möjligheter.

Före de påpekanden jag här nedan kommer att göra önskar jag i anledning av innehållet i vissa av de fackmannayttranden, som jag berör, framhäva följande två saker, vilka visserligen synas mig självklara men vilkas poängterande likväl kan vara ägnat att förebygga missförstånd.

1:o. I denna rättssak är det av *intet intresse*, huru Högbroforsens framtida driftsduglighet vore att bedöma med hänsyn till förräntning av *allt* det kapital, som nedlagts på denna fabrik. I förevarande avsnitt¹ rör sig intresset uteslutande därom, huruvida de faktiska förhållandena under Torsten Kreugers tid kunde eller icke kunde föranleda den uppfattningen, att värdet å den pantsatta egendomen skulle hålla sig i enlighet med den Jonssonska värderingen, kompletterad med hänsyn till nyanskaffningar och nödiga avskrivningar, eller i allt fall icke understiga det belopp, som krävdes för vinnande av full täckning av A-obligationerna på sammanlagt 2 1/2 milj. kr.

2:o. Inga andra nu antydda faktiska förhållanden kunna här vara av intresse än de, som ha betydelse för bedömande av Högbroforsens dåtida framtidsutsikter, d. v. s. av dess *möjligheter*. Vilken *faktisk* produktion, som ägt rum under åren, vilka försäljningspriser, som utvunnos, vilka kostnader

¹ Det avsnitt som inledes med rubriken å s. 273.

produktionen drog, och följaktligen vilka årliga fabrikationsvinster, som *faktiskt* uppstått, äro utan något som helst intresse, i den mån bättre resultat *skulle ha kunnat* ernås genom affärsmässigt utnyttjande av befintliga resurser och möjligheter. Det säger sig ju självt, att om produktionssiffran i negativ riktning influerats av t. ex. strejk, bristande energi eller duglighet i arbetsledningen eller vad det vara månne, som icke nödvändiggjorts av fabriksanläggningens beskaffenhet, så kan dylikt icke ha influerat på obligationshavarnes säkerhet, såvida inkomster eller andra likvida tillgångar likväl funnits till obligationsräntans betalning och såvida själva fabriken icke kommit till skada genom driftsuppehåll eller bristande skötsel. Obligationsräntan fullgjordes i behörig ordning under hela Torsten Kreugers tid. Även i det andra avseendet saknas, så vitt utretts, all grund till anmärkning.

De sakkunnigutredningar, som här framför allt komma i betraktande, äro följande: Disponenten O. Wasends den 8 dec. 1932 och 24 febr. 1933¹; ingenjören K. Maartmann Moes den 21 jan. och 4 mars 1933²; ingenjören E. Sundströms den 10 mars och 21 juli 1933³; direktören Alf Prydz' den 3 augusti 1933⁴ och den 5 febr. 1935⁵; disponenten L. Biesèrts, direktören H. Möllers och överingenjören Axel Malmgrens gemensamma utlåtanden den 17 nov. 1937 och den 20 juli 1938⁶; samt nyssnämnda hrr Sundströms, Prydz'

¹ Se Löfgren, s. 533 ff. och s. 593 ff.

² Se Löfgren, s. 582 ff. och s. 605 ff.

³ Se Löfgren, s. 611 ff. och s. 635 ff.

⁴ Se Löfgren, s. 646.

⁵ Se Dalamålet, s. 178 ff.; se även min skrift »Skall sanningen i Högbrofors-målet kunna förkvävas?», s. 116 ff.

⁶ Se Dalamålet, s. 274 ff. och 544 ff. De sakkunniga ifråga stödjade sig bl. a. på utredningar av A.-B. Vattenbyggnadsbyrån.

och Wasends gemensamma utlåtanden den 27 mars och den 26 sept. 1938.¹ Då det ju ytterst gäller frågan om värdet å den pantsatta egendomen kommer självfallet auktoriserade revisorn S. Svenssons ovanberörda utredning till betydelse.² Slutligen måste här nämnas den på Trämassekompaniets föranstaltande företagna undersökningen av ingenjören Alarik ävensom utlåtandet av driftsingenjören vid Rottneros bruk Einar Nilsen, även dessa förut berörda.³

Av dessa fackmän söka hr Moe samt hrr Biesert, Möller och Malmgren jäva antagandet på Torsten Kreugers tid av en driftsduglig framtid för Högbroforsen. Samtliga de övriga fackmännens uttalanden gå i motsatt riktning. Låt oss nu först undersöka, hur denna situation vore att bedöma, under förutsättning att samtliga uttalandena gjorde samma intryck ur saklig synpunkt på lekmanen-bedömaren.

Man har därvid först att märka, att den fråga, som slutligen intresserar oss, alldeles icke är denna: vilket faktiskt värde hade pantegendomen på Torsten Kreugers tid? Vi få tänka oss stå i en rättegång med talan om straffansvar mot honom. Vi ha att räkna med axiomet, att den tilltalade är fri från bevisskyldigheten och att följaktligen intet annat rättsligen kan hävdas emot honom än sådant som blivit utrett. Nu kan värdet av *pantegendomen ensam* i och för sig icke spela någon roll såsom faktum emot Torsten Kreuger, utan det hänger i sådant avseende på *tillgångarne i deras helhet*. I förevarande avsnitt⁴ göra vi emellertid det antagandet, att pantvärdet ensamt skulle vara avgörande. Detta betyder enligt det nyss sagda, att det för bifall till nämnda

¹ Se Dalamålet, s. 434 ff. och s. 675 ff. — Flertalet av dessa utlåtanden ha beedigats inför rätta, där de sakkunniga då ytterligare uttalat sig.

² Se Löfgren, s. 358 ff.

³ Se här ovan s. 145 noten och s. 146 n. 1.

⁴ Börjande å s. 273 här ovan.

straffitalan måste vara utrett, *dels* att grundad anledning sakkades för att uppskatta pantvärdet till ett visst belopp mellan 2 $\frac{1}{2}$ och 3 milj. kr., och *dels* att Torsten Kreuger *faktiskt hade insett*, icke blott *bort* inse, att grundad anledning sakkades för att uppskatta panten till detta belopp. Men därmed måste ju också saken vara klar. I och med det, att den till Torsten Kreugers förmån talande expertisen icke blivit vederlagd, måste det ju också stå fast, att det icke ens kunnat utredas, att pantvärdet ur objektiva synpunkter måste betraktas såsom havande varit för lågt. För att en effektiv utredning emot Torsten Kreuger här skulle anses vara åstadkommen, måste det ha visats, att alla dessa uttalanden av hrr Svensson, Sundström, Prydz etc. varit *till den grad ovederhäftiga*, att en normalt beskaffad företagare på sin tid *måste* ha varit *mera* pessimistiskt eller kritiskt inställd, än dessa fackmän varit vid sina *ex post* gjorda utredningar. Icke ens därmed vore Torsten Kreuger överbevisad. Ty det säger sig ju självt, att en person i Torsten Kreugers ställning vis à vis Högbroforsen måste ha haft en naturlig tendens att se på dess framtid så ljust som möjligt. Svenska Handelsbanken har säkerligen råd att utöka raden av sakkunniga, som uttala sig till Torsten Kreugers nackdel.¹ Men denna rad må bli hur lång som helst — i Högbroforsmålet måste den vara *betydelslös*, *intill dess man kunnat ådagalägga sådan höggradig ovederhäftighet, som jag nyss nämnde, hos de sakkunniga, som uttalat sig till förmån för Högbroforsens driftsduglighet* och därmed också till förmån för att någon avsevärd reduktion i pantvärdet icke varit av omständigheterna påkallad.

¹ För sin första utredning, inkluderande besök vid Högbroforsen, samt för sin inställelse inför rätta tillerkändes hrr Biesèrt m. fl. sammanlagt 21.411 kr. Se Dalamålet, s. 379. Det ligger mig fullkomligt fjärran att om storleken av detta belopp uttala något värdeomdöme. Jag endast konstaterar, att sakkunnigutlåtanden i ett tekniskt ämne som detta »kosta mycket pengar».

Mera behövde egentligen icke sägas. Men jag finner det likväl lämpligt för syftet med detta arbete att påvisa, huru-
som utredningarne här å ömse sidor ingalunda kunna be-
traktas såsom likvärdiga, i det att vissa anmärkningar mot
hrr Moes och Biesèrts, Möllers och Malmgrens utredningar
kunna göras, vilka anmärkningar undanrödja eller i hög
grad minska dessa utredningars betydelse såsom argument
till Torsten Kreugers nackdel. Beträffande hr Moe tillåter
jag mig i nu nämnt avseende säga följande.

Anmärkningar i anledning av ingenjören K. Maartmann Moes uttalanden.

Herr Moe avslutar sitt huvudutlåtande med en sammanfattning, så lydande:

På sätt framhållits vid utredningens början, är det min uppfattning, att Högbroforsen tillkom såsom en typisk krigskonjunkturanläggning. I samma ögonblick som de speciella konjunkturförhållanden, som rådde på trämassemarknaden under världskrigets sista år, bortfallit, bortföll också varje grund för anläggningen av Högbroforsen och för denna fabriks existensberättigande. Det kapital, som den första utbyggningen av anläggningen krävde, var så oproportionerligt stort i förhållande till de normala omkostnaderna, räknat pr producerat ton massa, att det icke överhuvud taget fanns något grundlag för ytterligare kapitalplacering därstädes. — När man fullt ut skall taga hänsyn till det nedlagda kapitalet och dessutom taga i betraktande det föråldrade maskineriet med därav följande arbetsätt, höga arbetsomkostnader och hög vedförbrukning, samt ytterligare det olämpliga läget med den onormalt höga frakten, är det under varje förhållande uteslutet, att man kan konkurrera med något av övriga existerande företag inom branschen eller överhuvud taget driva rörelsen så, att den går ihop.¹

Detta uttalande innehåller först och främst den påtagliga överdriften, att med bortfallandet av konjunkturförhållan-

¹ Se Löfgren, s. 588 f.

dena under slutet av världskriget även all grund för Högbroforsens existensberättigande såsom trämassefabrik skulle ha försvunnit. Uttalandet vederlägges fullkomligt genom dels prisläget t. o. m. år 1926¹, dels den genom ombyggnaden faktiskt åstadkomna årliga produktionskapaciteten (i allt fall bortåt 25.000 ton)², och dels de kunskaper, som på sistone framkommit angående Högbroforsen, utvisande att utbyggnadsmöjligheter finnas, varigenom produktionskapaciteten kunde ytterligare avsevärt ökas.³ Anmärkningen mot hr Moe ligger icke däri, att han icke kände till dessa möjligheter, utan att han yttrat sig på ett sätt, som innebär, att sådana möjligheter saknades. Men de funnos där naturligtvis lika mycket på Torsten Kreugers tid som nu efteråt. Hr Moe skulle sannolikt icke ha gjort sitt uttalande, om han hade sett anläggningen och gjort sig förtrogen med vattenkraften därstädes. I själva verket hade hr Moe, så vitt man vet, aldrig någonsin undersökt själva fabriken och dess möjligheter.

Vad citatet i övrigt angår, har det icke något att skaffa med den ifrågavarande rättssaken. Det var ägarens till Högbroforsen ensak, hur mycket kapital han ville nedlägga på företaget. Här gäller det ju endast den frågan, huruvida fabriken såsom sådan, alldeles bortsett från vad den kunde ha kostat, vid den ifrågavarande tiden kunde anses ha den framtida driftsduglighet, att dess *värde såsom pant* icke behövde reduceras så, att det icke fullt ut täckte A-obligationernas belopp. Om sedan företaget med hänsyn till de stora kapital, som ägaren nedlagt på detsamma, kunde betraktas såsom ur *dennes* synpunkt affärsmässigt eller icke,

¹ Medelpriset av medelpriserna för åren 1921—1926 var, som vi sett, mellan 64 och 65 kr. pr ton våt massa fob västkust. Först därefter började det svåra priset.

² Härom nedan s. 304 ff.

³ Se hr Einar Nilsens yttrande nedan s. 372 och s. 374.

är en fråga, som icke har något intresse för rättssakens bedömande.¹ När hr Moe talar om den onormalt höga frakten, så glömmer han den compensation härför som ligger dels däri, att Högbroforsen till skillnad från de vid kusten belägna fabrikerna icke behövde köpa sin kraft utan hade denna gratis, dels i förmånen för Högbroforsen att kunna utskeppa sin tillverkning över västkusthamn, varom senare. När han för sin ståndpunkt åberopar sig på det föråldrade maskineriet och därmed sammanhängande höga omkostnader, glömmer han helt bort att ventilera den frågan, huruvida icke genom en proportionerligt ringa engångskostnad en åtminstone partiell modernisering med ty åtföljande rationalisering skulle kunna ha åstadkommits och därigenom ha förändrat situationen, en möjlighet som naturligtvis då hade varit att beakta som en objektiv grund för bedömandet av företagets framtid.²

När hr Moe förut i sitt utlåtande varit inne på denna sak under rubriken »Arbetslöner», nämner han att arbetsstyrkan på Högbroforsen år 1926 utgjorde 85 man, tilläggande, att detta »icke bara är onormalt utan även osedvanligt högt».³ En sådan anmärkning föder ju genast reflexionen: nedbringa arbetsstyrkan och driftsmöjligheterna ökas. I själva verket torde det förhålla sig så, att även utan en allmän modernisering en reduktion av arbetsstyrkan skulle ha varit möjlig för en proportionerligt ringa engångskostnad.⁴

¹ Se erinringen här ovan s. 287.

² För övrigt torde talet om föråldrat maskineri vara betydligt överdrivet. Se t. ex. Dalamålet s. 438 och nedan s. 361 f.

³ Se Löfgren, s. 588.

⁴ På min särskilda förfrågan därom har ingenjör Nilsen meddelat mig, att man, om man år 1924 hade inköpt tvenne just då nykonstruerade upptagningsmaskiner, skulle kunna ha minskat arbetsstyrkan med 21 man. Detta inköp skulle ha vållat Högbroforsen en merutgift av blott 100.000 kr. Härtill kommer, att arbetsstyrkan enligt hr Nilsens beräkning ytterligare skulle kunna genom ekonomisering ha reducerats med 7 à 8 man.

Hr Moe har vidare anmärkt på, att icke Högbroforsen såsom en krigskonjunktur-anläggning nedlades och gick i likvidation utan i stället »fortsatte fullbordandet av sina anläggningar, som om intet hade hänt».¹ Denna anmärkning står i samband med de ovan citerade uttalandena i hans sammanfattning och är av skäl, som jag nyss nämnde, utan allt intresse för saken. Jag har här likväl upptagit anmärkningen, därför att den tyder på en hätsk inställning och så mycket mindre kan vara ett uttryck för sansad sakkunskap, som den innefattar antingen missuppfattning eller sofistisk. *Högbroforsens omdaning skedde just för att föra bolaget ut ur kristidsföretagens ram.* Den omfattande om- och utbyggnad, som ägde rum 1922—1924 och som skedde efter aktiekapitalets ökning med 3 milj. kr. och tillförandet av 750.000 kr. till reservfond, kan minst av allt karakteriseras såsom »fortsatt fullbordande av anläggningarna som om intet hade hänt.»

Uppenbarligen för att belysa Högbroforsföretagets svaga möjligheter påvisar hr Moe, att t. o. m. det så mycket bättre situerade Äggforsbolaget under åren 1925—1927 utvisade årsförluster, på resp. 442.000, 1.315.000 och 674.000 kr.² Dessa siffror äro i och för sig riktiga. Icke desto mindre framträder i hr Moes framställning av dem en oegentlighet, i det han underlåter att meddela förklaringarne till dessa förlustsiffror, *förklaringar som göra siffrornas andragande i sammanhanget vilseledande.* Den ena förklaringen består däri, att Äggfors under åren ifråga nödgades göra avskrivningar för *valutaförluster* å 2.150.000 kr. Den andra förklaringen består däri, att Äggforsbolaget hade en *flerdubbelt större räntebörda* än Högbroforsbolaget pr producerad ton

¹ Se Löfgren, s. 585.

² Se Löfgren, s. 587.

massa. Den av hr Moe gjorda jämförelsen är sålunda i verkligheten *falsk*.

Sedan hr Moe erinrat om det försvårade läget för Högbroforsen genom konkurrensen från en mängd nyanlagda fabriker i Sverige, Finland och Norge samt räknat upp de nya svenska fabrikerna, tillägger han följande:

Var enda en av dessa fabriker kunde tillverka massan för ett helt annat lågt pris än Högbroforsen någonsin kunnat eller *kan bliva i stånd att göra . . .* (kurs här).¹

Detta påstående torde från början till slut vara falskt. Beträffande tiden omkring obligationslånets uppläggande skall saken sedermera något beröras. Här vill jag endast påpeka, hur det f. n. förhåller sig med en jämförelse mellan Högbroforsens och ostkustsliperiernas vinstmöjligheter.² Högbroforsens nackdel består i fraktkostnaden till utskeppningshamn på norska kusten. Denna kostnad är nu, liksom den var år 1938, kr. 10:- för våt massa.³ De kostnadsposter i övrigt för produktionen av våt massa, som förete avvikelser vid en jämförelse mellan Högbroforsen och en ostkustfabrik, avse slipveden och kraften. Kostnaden för slipveden ställer sig 2 kr. billigare för Högbroforsen, och ett ostkustsliperi får betala c:a 7:50 kr. för kraften, vilken Högbroforsen har gratis, så när som på den ringa kostnaden för skötseln av kraftanläggningen, högst 50 öre vid en årlig produktion av 25.000 ton. Emot fraktkostnaden 10 kr. för Högbroforsen står sålunda 9 kr. högre direkt produktionskostnad för ett ostkustsliperi. Men denna differens på

¹ Se Löfgren, s. 587.

² Det nuvarande Högbroforsen måste lämnas ur räkningen bl. a. av den grund, att dess ägare icke innehar vattenregleringsrätten och sålunda icke kan fritt förfoga över kraften. Jag talar endast om de *möjligheter*, som det gamla Högbroforsen skulle ha haft, om det fått fortsätta och normalt anpassa sig.

³ Alla uppgifter avse ett ton.

en krona till Högbroforsens nackdel uppväges många gånger om av fördelen att få godset transporterat till under hela året *isfri* västkusthamn, med ett i förhållande till avsättningsorten avsevärt *förmånligare läge* än på ostkusten. I själva verket hade den våta massan fob västkust i genomsnitt år 1938 ett värde 7:06 kr. högre än fob ostkust.¹ Man kan alltså beräkna en merförtjänst för Högbroforsen framför ostkustsliperierna av mera än 6 kr. pr ton *våt* massa.

Emellertid är Högbroforsens läge särdeles lämpat för tillverkning av torr massa. Frakten för torr massa till norsk hamn är 10:40 kr. Nu är möjligen saken den, att endast de ostkustsliperier, som äro belägna någon mil inåt landet, tillverka torr massa.² Dessa sliperier ha då egen kraft men få vidkännas några kronors fraktkostnad. Fraktfördyringen för Högbroforsen gentemot ett sådant sliperi begränsas sålunda till omkring kr. 7:50. Emot detta belopp har Högbroforsen att ställa följande fördelar: för slipved 4 kr. och för brännved 3:50 kr. Själva framställningskostnaden fob utskeppningshamn är sålunda för torr massa *densamma för Högbroforsen* som för *dessa* ostkustsliperier. Å andra sidan är prisskillnaden fob västkust och fob ostkust 16:95 kr. *till Högbroforsens favör.*³ Merförtjänsten för Högbroforsen pr ton torr massa är sålunda omkring detta belopp.⁴ Vill ett vid hamn beläget ostkustsliperi tillverka torr massa, inbesparas visserligen all fraktkostnad, men det tillkommer

¹ Enligt inhämtade uppgifter för år 1938 var priset för våt massa fob västkust 43:63 kr. och fob ostkust 36:57 kr.

² Klarhet härutinnan har jag icke vunnit. Utredningarna både i Högbroforsmålet och Dalamålet synas blott räkna med hamnbelägna ostkustsliperier. Det tycks dock, som om dessa sliperier, vilka måste köpa kraften, näppeligen skulle kunna bära de dryga tillverkningskostnaderna i fråga om torr massa.

³ År 1938 voro priserna pr ton torr massa fob väst- och ostkust, resp. 93:78 kr. och 76:83 kr.

⁴ Jfr till det sagda tabellen i hr Nilsens utlåtande nedan s. 360. Prisskillnaden beträffande brännved har hr Nilsen dock icke medräknat.

å andra sidan en *merutgift för kraft* av 14 kr. pr ton. Högbroforsens möjliga merförtjänst framför ett hamnbeläget ostkustsliperi skulle sålunda ha blivit *omkring 28 kr. pr ton torr massa*. Huruvida något sådant ostkustsliperi verkligen tillverkar torr massa, är som sagt ovisst. Sker icke så, då hade i alla fall Högbroforsen denna obestridliga fördel, att det kunde inrikta sig på produktion av både torr och våt massa.

Man finner sålunda, att framtiden — som för vår fråga, obligationshavarnes säkerhet, måste ha särskilt intresse — stått på Torsten Kreugers sida och talat emot dem, som sökt nedsätta Högbroforsens ekonomiska utsikter i jämförelse med andra träsliperiers.¹ Allt tyder i själva verket på att omständigheterna kring Högbroforsen, om de verkligen bleve till fullo utnyttjade, skulle komma att göra detta sliperi till ett bland de förmånligare i landet.²

¹ I krigstider med Östersjö- och Nordsjöblockader torde man mera allmänt i landet böra vara glad över, att det finns trämassfabriker med Högbroforsens läge för utskeppning över hamn vid Atlanten. De förhållanden, som hr Moe inriktat en stor del av sin uppmärksamhet på, existerade blott en handfull år efter ett mer än 4-årigt krig. Blir det regel, att dylika perioder upprepa sig vart 20:e år, så grundar detta ytterligare en icke obetydlig förmån för Högbroforsens läge i jämförelse med ostkustsliperiernas. — Samtidigt som detta skrives, läser jag i tidningarne, att Sveriges Industriförbund hos regeringen framhållit, att den »osäkerhet, som sedan krigets början kännetecknat sjöfarten över Nordsjön, gör det angeläget, att den utrikeshandel, som normalt sker över Nordsjön, dirigeras en annan och riskfriare väg, i den mån så kan ske, utan att transportererna orimligt försenas eller fördyras». Den väg, som Industriförbundet därefter bringar i åtanke, är just den naturliga vägen för fraktningen av Högbroforsens trämassa, nämligen Östersund—Storlien—Trondheim. Särskilt, säger Förbundet, bör denna väg anlitas i fråga om sådana godsslag, som nu i stora kvantiteter in- eller utskeppas över östersjöhamnar. — Högbroforsens utskeppningshamn har, som vi sågo, högst betydande företräden framför ostkusthamnarne under fredstid. Det är då ingen oansenlig fördel, som tillkommer, att dess utskeppningshamn blir extraordinärt överlägsen i krigstid. Kanske hade hr Moe icke bort förbigå denna sak, när han ville beakta Högbroforsens framtidsmöjligheter.

² Jfr Dalamålet, s. 437. Beakta även uttalandena i hr Nilsens utlåtande, nedan s. 357—360.

Slutligen må ytterligare en passus i hr Moes utlåtande anföras:

F. ö. synes det vara onödigt att ytterligare ingå på frågan om Högbroforsens läge, maskinella utrustning, arbetslöner och frakt, då detta var huvudorsaken till att den verkställande direktören hr Sundfeldt föreslog driftens nedläggande.¹

Detta uttalande bör först ses mot bakgrunden av det nyss sagda om fabriken läge och vissa andra förhållanden vid Högbroforsen. Vidare; om direktör Sundfeldt icke insåg Högbroforsens *möjligheter* i jämförelse med övriga träsliperiers, så kan detta ju icke vara något skäl emot dessa möjligheters existens och följaktligen icke utgöra något argument emot Torsten Kreuger. Slutligen borde kanske hr Moe ha betänkt, att ett skäl för driftens nedläggande just då kunde ha utgjorts av Högbroforsens planerade anslutning till Sv. Cellulosabolaget i förbindelse med det faktum, att under nedlägningsåret ånyo *inträffade ett katastrofalt prisfall*.

Jag kan icke finna det erforderligt att ytterligare granska hr Moes uttalanden. Objektiviteten i desamma, så vitt den skall framträda i tonen, må läsaren själv övertyga sig om, framför allt genom studiet av hans senare utlåtande, där han polemiserar mot annan sakkunnig. Den rent sakliga vederhäftigheten i hr Moes framställningar framgår bäst genom en jämförelse mellan dessa och de yttranden, som avgivits av hrr Sundström, Prydz och Wasend, vilka den intresserade har möjlighet att taga del av. Jag tillåter mig emellertid citera den sista delen av hr Prydz' utlåtande den 5 febr. 1935. Han tager här upp hr Moes huvudutlåtande och skriver:

¹ Se Löfgren, s. 588.

Då ingenjör Moe i sitt utlåtande hävdar en uppfattning, som är motsatt den syn på saken, som jag här ovan och ingenjörerna Sundström och Wasend i olika utlåtanden, som jag tagit del av, anlägga på frågan om Högbroforsen och dess möjligheter och framtidsutsikter år 1922, så vill jag med några ord beröra hans uttalande.

Ingenjör Moe säger i sitt slutpåstående, att 'efter de speciella konjunkturförhållandena under världskriget bortföll varje grund för Högbroforsfabrikens existensberättigande'. Detta yttrande är endast riktigt, för så vitt ingenjör Moe menar, att anläggningen aldrig skulle kunna bli i stånd till att förränta och amortera *samtliga* de abnormt höga byggnadskostnaderna — enligt uppgift uppgående till c:a 5.500.000 kronor. Men detta inverkar enligt min mening endast så, att de dåvarande ägarna måste anse viss del av sitt eget i anläggningen nedlagda kapital tillspillo. En fabriks bestånd hotas ej, så länge driftsoverskottet täcker anläggningens skuldräntor, och knappast heller då så ej sker. I annat fall skulle i närvarande stund finnas gott om nedlagda träsliperier i Skandinavien.

Ingenjör Moe (som för övrigt enligt egen uppgift aldrig sett Högbroforsens träsliperi) anlägger allt för enkla synpunkter vid bedömandet av Högbroforsen och har gjort sig skyldig till en fullkomlig överdrift i sitt omdöme om anläggningens existensberättigande. Skulle man i närvarande tider anlägga samma synpunkter på den svenska trämassaindustrien, som ingenjör Moe på Högbroforsen, torde en övervägande del av Sveriges träsliperier sakna »existensberättigande».

Anmärkningar i anledning av disponenten L. Biesèrts m. fl. uttalanden.

Vad den ståndpunkt angår, som kommit till uttryck i hrr Biesèrts m. fl. utlåtanden, är denna om möjligt ännu oförmånligare för Högbroforsens driftsduglighet än hr Moes. Det är emellertid också beträffande herr Biesèrts m. fl. ståndpunkt *ovedersägligt*, att det ingalunda kan anses utrett, att den är objektivt grundad. Den har på avgörande punkter bemötts av hrr Sundström m. fl. T. o. m. lekmannen kan konstatera, att hrr Biesèrts m. fl. resonemang icke *kan* ha karaktären av överbevisande argumentation i föreliggande rättsfråga. Jag skall belysa detta påstående med några erinringar.

Hrr Biesèrts m. fl. undersökningar resultera i Högbroforsens fullkomliga driftsoduglighet. Bruttovinsten å fabrikationen skulle bli så dålig, att — sedan avskrivningar gjorts — dels obligationshavarne icke ens skulle få ut ett öres ränta och dels, detta oaktat, en brist skulle uppstå på avsevärt mera än 100.000 kr. Detta resultat innefattar helt enkelt en orimlig överdrift.

Avskrivningarne.

Vad nu först avskrivningarne angår, torde det böra påpekas, att enligt lagen avskrivningar beträffande Högbroforsens pantegendom överhuvud icke varit erforderliga, efter

det att detta värde blivit reducerat i enlighet med den Jonssonska värderingen.¹ Naturligtvis minskas värdet å en fabriksanläggning för varje år med något belopp, växlande allt efter omständigheterna. De avskrivningar, som här kunna ha intresse, kunna endast och allenast ha ett sådant syftemål, att de stå i proportion till den såsom *nödvändig* antagna värdeminskningen. Beaktar man så ytterligare, att det här är fråga om att få fram grunder för besvarande av frågan, huruvida detta pantvärde kunde anses så lågt, att *därigenom* intet hinder funnes för att påbörda en person bedrägeribrott, så inses att man här icke förnuftigtvis kan ha intresse av andra avskrivningar än sådana, som *begränsa sig till för pantvärdets uppehållande absolut nödvändiga belopp*. Det är sålunda först och främst tydligt, att första årets avskrivning måste inskränkas till det *dåvarande avskrivningsobjektet*. Dettas värde var 2.235.000 kr.² I fortsättningen bör naturligtvis detta värde ackumuleras med värdena å nyanskaffningarne. Så har också revisor S. Svensson gått tillväga, och följdén har blivit följande avskrivningsbelopp under åren 1923—1929: 104.900 kr.; 121.000 kr.; 126.200 kr.; 128.100 kr.; 129.800 kr.; 130.800 kr. samt 131.900 kr. Detta gör sammanlagt 872,700 kr. Att de av hr Svensson använda procenttalen skulle vara för lågt tilltagna kan ingalunda sägas vara utrett.³ Hr Svenssons auktoritet på detta område torde

¹ Se aktiebolagslagen § 56.

² Se Löfgren, s. 361. — Hela pantförskrivna egendomen utgjorde naturligtvis icke avskrivningsobjekt.

³ Se härom ovan s. 144, n. 5. Med hänsyn till den stränga försiktighet, som här enligt det nyss sagda rättsprincipiellt bör iakttagas, torde snarare kunna befaras, att jämväl hr Svenssons avskrivningsbelopp ligga i överkant. — Omedelbart före tryckläggningen har jag kommit att taga del av de avskrivningsnormer, som tillämpas av ett ledande svenskt industribolag med tillverkning av såväl cellulosa som trämassa. Bolaget meddelar beträffande avskrivningen å *maskiner*: »För trämassefabrikerna, som tillverka våt och torr mekanisk massa och varest kemikalier ej

vara minst lika stor som hrr Biesèrts m. fl. Dessa utgå för varje år från ett avskrivningsobjekt värt 3.557.470 kr., sålunda mera än 1,3 milj. kr. högre än värdet å det avskrivningsobjekt, som ursprungligen bort vara grundläggande och som också tagits till utgångspunkt av hr Svensson. Varje år avskriva hrr Biesèrt m. fl. rentav bortåt 200.000 kr. eller sammanlagt under de ifrågavarande åren ungefär 1.375.000 kr.¹ Det är uppenbart, att den metod, som hrr Biesèrt m. fl. tillämpat, i allt fall i *förevarande avseende*, är oduglig (liksom f. ö. även den av hrr Sundström m. fl. använda). Det är följaktligen också klart, att hrr Biesèrt m. fl. utan såsom acceptabel utredd grund minskat Högbroforsens årliga vinstmöjligheter med bortåt 70.000 kr.

Högbroforsens produktionskapacitet.

Vad Högbroforsens produktionskapacitet angår, räkna hrr Biesèrt m. fl. icke med mera än c:a 19.000 ton våt massa pr år. Härvid synas de framför allt stödja sig på utlåtanden, avgivna på Sv. Handelsbankens begäran av aktiebolaget Vattenbyggnadsbyrån.² Dessa utlåtanden hava i grundläggande punkter bemötts i utlåtandena av hrr Sundström m. fl. Jag har verkligen efter bästa förmåga läst hela denna omfattande skriftväxling. Tyvärr har jag icke tid att full-

användas, har medellevnadsåldern fastställts till 20 år och den årliga amorteringen å anskaffningspriset till 5 %. — För *cellulosafabrierna*, som tillverka kemisk massa, för vilken tillverkning frätande syror och kemikalier användas, har medellevnadsåldern fastställts till 10 år och den årliga amorteringen å anskaffningsvärdet sålunda 10 %.» — Det bör tilläggas, att dessa meddelanden riktats till skattemyndigheterna, och sålunda *icke föranletts av intresset av låg avskrivningsprocent*. — Den av revisor Svensson för maskinerna beräknade avskrivningsprocenten var 7,5 % men kunde enligt citerade maximen ha varit 5 %.

¹ Se Dalamålet, s. 285 ff.

² Se Dalamålet, s. 344 ff., s. 561 ff. och s. 600 f.

ständigt motivera mitt bestämda intryck av att hrr Biesèrt m. fl. trots Vattenbyggnadsbyråns stöd icke lyckats hävda sina positioner. Det torde i sinom tid bliva högsta domstolens sak — därest den skulle finna sådant nödigt¹ — att skilja mellan experternas olika ståndpunkter. Emellertid vill jag likväl göra några påpekanden, som torde vara tillräckliga, för att det icke genom hrr Biesèrts m. fl. utlåtanden skall kunna anses utrett, att möjligheterna för Högbroforsens produktionskapacitet begränsades till en årsproduktion av blott 19.000 ton våt massa.

I.

Det är utan vidare påtagligt, att siffran 19.000 ton måste vara alltför lågt tilltagen. Man får icke låta teoretiska beräkningar utan säkra utgångspunkter helt undanskymma den erfarenhet, som dock här finnes. Håller man sig nu till de för denna rättsfrågas bedömande i första hand betydelsefulla åren, nämligen de fem före år 1927 med detta års för driften ödesdigra prisfall, alltså till åren 1922—1926, så stördes driften år 1922 av en åtta månaders strejk och åren 1923 och 1924 bl. a. av ombyggnadsarbetet. Dessa år måste rimligtvis lämnas ur räkningen för bedömandet. De båda återstående åren producerades, det ena 25.330 ton och det andra 19.870 ton, alltså sammanlagt 45.200 ton. Vi ha alltså här en genomsnittlig årserfarenhet under de båda åren av 22.600 ton.² När det nu finns utredningar av sakkunniga

¹ Så vitt jag förstår, kan det alldeles icke vara nödigt, därför att, även om hrr Biesèrts m. fl. ståndpunkt skulle befinnas sakligt starkare än motsidans, så har självfallet genom ett sådant resultat av ett omfångsrikt expertiskomplex i dessa sällsynt intrikata frågor intet utsagts angående Torsten Kreugers egen *insikt* och därmed sammanhängande *uppsåt*. Se bl. a. s. 289 f. här ovan.

² Beaktas det nedan s. 306 vid n. 2 sagda, grunda de båda åren antagandet av en årlig produktionskapacitet av omkring 24.500 ton.

— däribland en med intim personlig kännedom i ämnet, vars motsvarighet saknas på motsatta sidan¹ — vilka utredningar, trots en *tydligt skönjbar strävan* att till undvikande av överdrift *yttra sig i underkant*, utmynna i en årsproduktion av 20.000 à 25.000 ton eller omkring 22.000 ton², så kan det ju icke finnas någon anledning till att nöja sig med blott 19.000 ton.³ Vad åren 1927—1929 angår, var driften under år 1927 blott i gång de fem första månaderna. Under år 1928 var den nedlagd på grund av strejk under maj och juni, men produktionen kom likväl upp till 17.400 ton. Hur länge fabriken stod still under dessa månader, vet jag icke, men av uppgifterna därom närmast att döma⁴, låg driften nere hela tiden under dessa månader. Därmed skulle åtminstone bortåt 40 *fulla* driftsdygn ha gått förlorade. Kommer så härtill, att driften också var nedlagd ända till slutet av januari det året.⁵ Hur en driftsreduktion den månaden bör beräknas, har jag icke undersökt. Lägga vi i allt fall 10 fulla driftsdygn till de förut nämnda 40, så skulle därigenom ytterligare ha uppstått en produktion av c:a 5.800 ton. Lagda till de förut nämnda 17.400 ton, giva de ett resultat av omkring 23.200 ton för år 1928.⁶

¹ Jag åsyftar härvid ingenjör E. Sundström, som byggt den ursprungliga fabriken vid Högbroforsen.

² Se Dalamålet, s. 440 f. och s. 688.

³ Härtill är anledningen så mycket mindre, som både Trämassekompaniets utredning (se ovan s. 146 n. 1) och den på detta område särskilt insiktsfulle fackmannen E. Nilsen, berörd ovan s. 144 n. 5 m. fl. st., komma till vida förmånligare resultat. Se f. ö. Bilagan i slutet av boken.

⁴ Se Dalamålet, s. 152, varest hithörande uppgifter ur Rp publicerats.

⁵ Se Dalamålet, s. 152.

⁶ Om stoppdrygn på grund av högvatten varit nödvändiga eller icke spelar ingen roll, förrän det utretts, att icke detta hinder skulle kunna ha undanröjts eller i allt fall väsentligen förminskats genom en engångskostnad, vars förräntning icke nämnvärt behövt influera på det ekonomiska resultatet. Jfr nästa sida n. 3. Emellertid vill jag tillägga, att året 1928 icke finnes medtaget i tabellen över stoppdrygn på grund av högvatten m. m. å s. 503 i Dalamålet.

År 1929 var produktionsresultatet i det allra närmaste 19.600 ton. Att driften detta år gått helt ostörd och för fullt kan dock icke anses utrett. Överhuvud måste sägas, att det låg i sakens natur, att de tryckande konjunkturerna utgjort en hämning i driften. Det finns ingen grund till antagandet, att man verkligen tagit ut resurserna så mycket som möjligt. Den försämrade proportionen mellan tillgång och efterfrågan kan rimligen ha verkat hämmande på produktionsfarten. Detta är ytterligare en anledning till att låta erfarenheten från de föregående åren, varvid av nyss angivna grunder blott 1925 och 1926 kunna komma i fråga, bli va normerande. Och i sådant avseende bör ytterligare märkas, att resultatet år 1926 blev 19.870 ton, oaktat fabrikationen under juni och juli låg nere till följd av högvatten. Må så vara, att detta avbrott var nödvändigt. Men detta berodde i sin tur på ett konstruktionsfel.¹ Hade detta icke funnits, skulle produktionen år 1926 ha ökats med 3.800 ton, alltså till 23.670 ton.² I stället för att fixera den högsta genomsnittliga årsproduktionen till dessa direkt emot erfarenheten stridande 19.000 ton, hade man bort ställa sig frågan om storleken av förräntningen av den engångskostnad, som skulle ha blivit erforderlig för felets undanrödjande.³

¹ Se Dalamålet, s. 679.

² Tabellerna utvisa, att driften låg nere under 38 dygn, se Dalamålet, s. 503. Varje stoppdugn under denna tid av året torde ha betytt en förlust av omkr. 100 ton våt massa ($38 + 100 = 3.800$).

³ Det finns mycket, som tyder på, att det endast berott på platsledningens oföretagsamhet, att icke detta fel, vars följder så starkt utnyttjats mot Torsten Kreuger av hans motståndare, undanröjts. Den med Högbroforsens både förtjänster och fel särskilt väl förtrogne ingenjören Nilsen uttalar i sitt utlåtande såsom sin åsikt, »att, om golvet hade blivit förstärkt, vattnet icke skulle trängt igenom och fabriken sålunda ej behövt stoppas för högvatten. Detta högvatten kunde även sänkts genom upprensning under landsvägsbron samt bortsprängning av berg på vänstra stranden nedanför bron.» På min särskilda förfrågan har hr Nilsen värderat samtliga dessa kostnader till omkring 5.000 kr.

En sådan fråga hade varit så mycket lämpligare att ställa, som Högboforsen otvivelaktigt hade utbyggnadsmöjligheter för en avsevärd utökning av produktionskapaciteten. Dessa utbyggnadsmöjligheter utgjorde självfallet ett särskilt värde, och man borde ha undersökt, huruvida icke i samband med ett utnyttjande av detta värde även det antydda konstruktionsfelet skulle kunna ha avhjälpes.

2.

Jag antydde nyss, att hrr Sundström m. fl. synas ha strävat efter att till undvikande av överdrift yttra sig i underkant, när de komma till ett resultat av omkring 22.000 ton. Jag åsyftar härvid följande. De ha räknat med Vattenbyggnadsbyråns ståndpunkt¹, att den efter 1922 utförda regleringen ökade vattenmängden i floden med blott 9 kbm. pr sek. under 4 månader. Detta förutsätter icke större rymd i regleringsmagasinet i sjön Hotagen än 93 milj. kbm.² Nu har emellertid i en undersökning, den 12 okt. 1937, verkställd på uppdrag av Kgl. Vattenfallsstyrelsen av kraftverksdirektören K. G. Ljungdahl, Hotagens regleringsmagasin beräknats till 150 milj. kbm. Detta synes närmast betyda en ökning av vattenmängden i Hårkan med omkring 14,5 kbm. pr sekund, i st. f. 9 kbm. pr sek., under 4 månader.³ Hrr Sundström m. fl. säga nu, att det utan närmare undersökning är omöjligt att avgöra, vilken av de båda uppgifterna — 9 kbm.

¹ Se Dalamålet, s. 346.

² Se Dalamålet, s. 440.

³ Se Dalamålet, s. 365 f. Hr Ljungdahl säger nämligen, att, om Hotagens magasin utnyttjas på ett idealiskt sätt och tappningen avpassas teoretiskt riktigt, så borde man kunna disponera 25 kbm. pr sekund i ungefär 4 1/2 månad. Dessförinnan har han taxerat den normala lågvattensmängden till 10 kbm. pr sekund; en ökning skulle alltså vara åstadkommen med 15 kbm.

pr sek. eller 14,5 kbm. pr sek. — som är den riktiga. För att icke kalkylera för högt, fortsätta de,

begagna vi oss av det lägre värdet, ehuru enligt kraftverksdirektören Ljungdahls intyg, som också åberopas av Biesert m. fl., framgår, att riktigheten av detta värde kan ifrågasättas, och att den förbättring i vattenförhållandena, som Hotagenregleringen medfört, i verkligheten är större än vad som motsvaras av detsamma.

Hrr Sundström m. fl. taga just den oförmånligare av dessa uppgifter till utgångspunkt för att, när icke vattenförhållandena äro särskilt gynnsamma, stanna vid en kapacitet av 20.000 ton.¹ Redan därmed synes mig denna siffra förlora i betydelse gentemot erfarenheterna från åren 1925, 1926 och 1928. *Intill dess att den närmare undersökning utförts, som hr Sundström antydde, måste det i förevarande sammanhang vara rättsprincipiellt uteslutet att utgå från den lägre vattenökningen pr sekund.* Det finns så mycket mindre anledning att lägga den lägre siffran till grund, som den av Trämassekompaniet på sin tid föranstaltade utredningen räknar med, att regleringsmagasinet i Hotagen rymmer $42.000.000 \times 3,5$ kbm., alltså 147.000.000 kbm. Vidare hänvisar jag till ingenjören E. Nilsens utlåtande, däri säges, att »Hotagen, med 42 kvkm. yta, var reglerad och innehöll ett magasin om c:a 150 milj. kbm.».

Redan dessa förhållanden synas giva vid handen, att anledning icke finns till annat antagande, än att hrr Sundströms m. fl. kalkyl angående produktionskapaciteten ligger väsentligen i underkant. Ytterligare grunder för detta påstående kunna anföras. Hr Nilsen taxerar den genomsnittliga årskapaciteten för 10-årsperioden 1912–1921 — förutsatt att ombyggnaden då varit genomförd — till 24.360 à 25.520

¹ Se Dalamålet, s. 441.

ton våt massa. Han tillägger emellertid, att denna produktionsberäkning är synnerligen låg och hänvisar för detta sitt påstående till Trämassekompaniets kapacitetskalkyl, vilken som bekant resulterade i 31.000 ton årligen.¹

3.

Sistnämnda kalkyl har numera, över 8 år efter dess avgivande, bemötts av Vattenbyggnadsbyrån i ett yttrande, på en halv maskinskriven sida, den 11 mars 1939. VBB hävdar bl. a., att ingenjör Alarik räknat med, att regleringsmagasinet i Hotagen icke skulle ha behövt röras under tiden maj—oktober, trots full drift vid sliperiet. VBB säger nu, att magasinet i fråga 10 gånger under 12 år, alltså icke varje år, skulle ha behövt tagas i anspråk, »många gånger i ganska stor omfattning, utan att tillrinningen varit så stor, att återfyllning av magasinet kunnat ske». För att kunna värdesätta denna anmärkning måste man först erinra sig, att VBB:s resonemang är helt och hållet hypotetiskt, i det att regleringen av sjömagasinet i fråga icke fanns under den ifrågasvarande perioden, som avser tiden närmast före regleringen.² Några praktiska bevis för riktigheten i kritiken ha sålunda icke kunnat åberopas. Och vi ha redan förut sett, att ingenjör Alarik och VBB haft vitt skilda utgångspunkter just i fråga om betydelsen av detta regleringsmagasin. Att VBB:s utgångspunkt skulle vara riktigare än ingenjör Alariks, kan, såsom vi också sågo, på intet sätt anses vara utrett. Visserligen ställde sig här hrr Sundström m. fl. på VBB:s ståndpunkt. Men detta berodde ingalunda på ett godkännande av densamma utan endast därpå, att de önskade vara på

¹ Se nedan s. 364.

² Se Dalamålet, s. 344.

säkra sidan och icke hade tillfälle att företaga den nödiga undersökningen för att gå på den för Högbroforsens kapacitet förmånligare linje, som angivits av kraftverksdirektören Ljungdahl. VBB:s inställning till hr Ljungdahls ståndpunkt synes mig icke fullt klar. Byrån säger nämligen, att hr Ljungdahl kommit till för högt värde på regleringsvinsten, när han »förbisett, att den totala regleringshöjden skall minskas med den naturliga regleringshöjden under regleringsperioden».¹ Härtill är emellertid att säga, att hr Ljungdahl icke sagt något annat, än att man, om man rationellt utnyttjar Hotagens magasin, borde »kunna disponera 25 kbm. pr sekund under vintern i ungefär 4 1/2 månad». Han har förut påpekat, att den normala lågvattensmängden är 10 kbm. pr sekund. Och han har till yttermera visso sagt, att Hotagens tappning under 4.000 timmar på vintern (mot-svarande omkring 5 1/2 månad) skulle giva den normala lågvattensmängden ett tillskott av 10,5 kbm. pr sekund.² Detta gör just den *ökning* i vattenmängden, som hrr Sundström m. fl. nämnt till belysande av hr Ljungdahls ståndpunkt, nämligen 14,5 kbm. pr sekund under 4 månader i stället för VBB:s 9 kbm. pr sekund.³

¹ Se Dalamålet, s. 563.

² Se Dalamålet, s. 365 f.

³ VBB kan naturligtvis icke ha förbisett regleringshöjdens storlek, varom kunskapen f. ö. framskymtar t. ex. i dess polemik med Ribbings ingenjörbyrå, s. 600 i Dalamålet. Men när den ändock påstår, att lågvattensmängden i Härkan blott ökades med 9 kbm. pr sek. under 4 månader genom Hotagens reglering, har den icke stött detta påstående med någon tillfredsställande argumentering. Faktorer, som här spela in, torde av VBB ha förbisetts. På min förfrågan har ingenjör Nil- sen brevledes påpekat, att VBB:s kalkyl bl. a. måste vara beroende av att regleringsmagasinet endast användes på vintern. Byråns kurvor å pl. 1—5 (Dalamålet s. 351 ff.) skulle bli helt annorlunda, om magasinet toges i bruk jämväl under höstmånaderna, med åtföljande möjlighet att uppmagasiner i tillrinningen under helgdagarne. Den verkliga effekten för vattenföringen av sjöregleringen framgår, enligt hr Nil- sen, först efter en sådan undersökning på platsen, som ännu icke blivit gjord. Jfr härtill hrr Sundströms m. fl. nyss här ovan berörda uttalande i ämnet.

Till stöd för en annan anmärkning mot hr Alariks undersökning hänvisar VBB till en utredningsbilaga, som icke är intagen i »Dalamålet» och mig förty icke tillgänglig. Emellertid har ingenjör Alarik här stött sig på Karlstads Mekaniska Verkstads diagram och räknat med en fallhöjd av 8,15 m. Även om denna fallhöjd är något för hög, så kan den eventuella differensen icke rimligen anses nedbringa hr Alariks kraftberäkning, 4.330 hkr., till 3.300 hkr., vartill krafttillgången högst beräknas av VBB.¹

En tredje anmärkning går ut därpå, att krafttillgången vid partiell drift under januari—april av hr Alarik upptagits till 120 % av den verkliga. Även om hr Alarik, som byggt på en period före år 1923, i sina beräkningar här begått någon överdrift, så förminskas högst avsevärt dennas betydelse i själva den föreliggande rättssaken. Jag kommer härmed in på ett, så vitt jag förstår, ytterst egendomligt förhållande, som föranleder frågan: Vad har det väl för mening att till utrönande av Högbroforsens kapacitet *efter* hela ombyggnadsföretaget resonera med hypotetiska spekulationer avseende blott en viss period, som icke kan ha något särskilt intresse, nämligen en 10- eller 12-årsperiod *före* ombyggnaden? Hade man hållit sig till en period, som hade *inbegripit Torsten Kreugers tid i bolaget*, så skulle resultatet ha blivit ett väsentligen annat. Det har nämligen av fackmän påvisats, att driftsmöjligheterna med hänsyn till vattentillgången under en sådan period som 1922—1937 skulle ha varit *c:a 16 % bättre*

¹ Att i Karlstads Mekaniska Verkstads diagram turbinernas effekt icke angivits för högt, i allt fall icke nämnvärt för högt, har sannolikheten för sig. Diagrammet upptager den största turbinens effekt till 2.300 hkr. vid 8 m. fallhöjd. Enligt inhämtad uppgift från driftsingenjören vid det nuvarande Högbroforsen har denna turbin faktiskt »utan fullt pådrag en effekt av 2.100 à 2.200 hkr.» De övriga 5 turbinerna ha väsentligt mindre effekt än den nu berörda. Sammanlagda resultatet av dessa 5 turbiner blir dock enligt diagrammet 1.917 hkr. Se Dalamålet, s. 343.

än under den period, 1912—1921, varmed man allmänligen i dessa kalkyler räknat.¹ Resultatet blir naturligtvis tillförlitligare, ju längre perioder man räknar med, och ur denna synpunkt hade det väl varit riktigare att räkna med t. ex. en 25-årsperiod än med någon av de nyss angivna perioderna. Men klart är, att *om* blott en mindre period skall beaktas, det är vida rimligare att man väljer den period, då Torsten Kreuger hade med Högbroforsen att göra än en annan period. Den omständigheten, att den period, som ur denna synpunkt bort väljas, var förmånligare för Torsten Kreuger, får naturligtvis icke leda till densammas refusande.

Att man sålunda lämnat den s. a. s. mera naturliga perioden ur räkningen torde ha berott på begreppsförvirring. Man synes ha funnit det vara »uteslutet att för en driftskalkyl, som tänkes uppgjord på hösten 1922, basera kapacitetsberäkningen på vattenmängdsuppgifter från andra år än de 1922 redan förflutna».² Man förväxlar här två frågor med varandra. Den ena frågan *förelåg till bedömande år 1922* och var denna: *vilken* produktionskapacitet erfordras och *hur* skall den erforderliga kapaciteten åstadkommas, på det att Högbroforsens träsliperi månde bliva ett ekonomiskt bärigt företag? Det ligger i sakens natur, att denna fråga (liksom f. ö. alla frågor) icke kunde övervägas mot bakgrunden av erfarenheter, som icke funnos. Man var *följaktligen hänvisad till erfarenheterna före år 1922*. — Den andra frågan, den enda, som *här* kan ha något intresse, *förelåg icke till bedömande före år 1932* och den *väntar alltjämt på sin lösning*. Denna fråga lyder sålunda: Fanns det under Torsten Kreugers tid grundad anledning antaga, att Högbroforsens fabriks-

¹ Se Dalamålet, s. 503.

² Se Dalamålet, s. 540.

anläggning jämte övrig till säkerhet för obligationslånet *förpantad egendom* hade *tillräckligt stort värde* för att täcka samtliga A-obligationerna på sammanlagt 2 $\frac{1}{2}$ milj. kr.? Den frågan måste, såvitt för densamma produktionskapaciteten hade betydelse, rimligen besvaras med en hänvisning till produktionskapaciteten, sådan denna var under denna tid och under denna tid kunde antagas bliva i framtiden. Eftersom frågan, som sagt, alltjämt väntar på sin lösning, måste just erfarenheterna bl. a. under åren 1922—1937 komma i betraktande. Det är så mycket mera bakvänt att lämna dessa erfarenheter ur sikte och i stället gå till en föregående period, som den verksamhet, som skall bedömas, då ännu icke existerade. Det är förmodligen denna bakvända metod, som också kommit dessa egendomliga utredningar att nära nog helt bortse från de *två enda år*, som gävo den *praktiska* erfarenhet, med ledning varav man kunde vinna någon korrigerande kontroll på alla dessa spekulativa sifferberäkningar och kalkyler mer eller mindre i det blå. Dessa båda år, 1925 och 1926¹, hade framför alla andra bort undersökas. Och denna undersökning hade *icke* bort ske med *utgångspunkt* ifrån, att produktionen de åren var uttryck för maximumkapacitet. En sådan utgångspunkt hade ur teoretisk, d. v. s. saklig, synpunkt varit falsk, alldenstund dess riktighet ännu aldrig har bevisats. Undersökningen hade tvärtom bl. a. bort omfatta just denna fråga, huruvida den verkliga kapaciteten ens under dessa två år till fullo utnyttjats² och

¹ Den sammanlagda produktionen under dessa två år utgjorde 45.200 ton. Se ovan s. 304 och jfr s. 306.

² Jfr utl. av ingenjör Nilsen nedan s. 362 f., s. 371. Han har dessutom på frågan meddelat mig, att man till förfång för bästa möjliga vinst av vattentillgången icke alltid tillräckligt omsorgsfullt utnyttjade regleringsvinsten. Man sparade stundom på vattnet, när man, i förlitande på tillrinningen, kunnat taga mera i anspråk; man underlät icke sällan att dämna upp i mån av intermittensen i tillverkningen.

huruvida icke genom en driftigare eller skickligare teknisk ledning driften skulle kunna ha rationaliserats och produktionskostnaderna nedbragts, vilket allt — tillsammans med förbättrad försäljningsorganisation — kunde tänkas ha åstadkommit en större eller mindre ökning i det ekonomiska resultatet utöver det som nåddes.¹

VBB slutar emellertid sin kritik av ingenjör Alariks utredning med påståendet, att dess anmärkningar tydde på »att värdet 31.000 eng. ton på produktionsförmågan sjunker till i närheten av det av oss beräknade värdet 18.900 våtton». Härtill är att säga, att varje anledning saknas till annat antagande, än att hr Alariks undersökning endast förestavats av det rent sakliga intresset att få den verkliga produktionskapaciteten utrönt. Trämassekompaniet var hans uppdragsgivare. Detta kunde intet vinna genom en för hög uppskattning av produktionskapaciteten. Skulle kompaniet här ha haft något biintresse, skulle detta ha gått i motsatt riktning. VBB åter har yttrat sig på uppdrag av Sv. Handelsbanken i den mot denna av Dalabolaget väckta rättegången. Ett av bankens huvudintressen i denna rättegång har visat sig vara att vinna stöd för den av banken hävdade uppfatt-

¹ Jag har här också tangerat annat än själva produktionskapaciteten. Jag har nämligen funnit det lämpligt att i detta sammanhang jämväl påpeka den, så vitt jag förstår, fullkomligt huvudlösa metod, som kännetecknar vissa hithörande utredningar, att kalkylera med utgångspunkt i de förhållanden i fråga om driftsledning, organisation och arbetsstyrka, som faktiskt rådde vid Högbroforsen — utan att allvarligen ingå på en prövning av frågan, om dessa förhållanden med rådande resurser verkligen voro de bästa eller icke. Beaktar man, att under hela Torsten Kreugers tid Högbroforsen årligen mottog rikliga understöd från Kreuger & Toll och hade egna tillgångar i likvida medel på ett par milj. kr., genom vilket allt obligationsräntan under dessa år var fullkomligt tryggad åt obligationshavarne — beaktar man detta, kan det ju icke ha den allra ringaste betydelse till reducering i pantvärdet, att Högbroforsens företag *faktiskt* icke bar sig, om det dock i verkligheten hade sådana resurser, att företaget genom en driftig och klok skötsel *skulle kunna* ha burit sig.

ningen, att Högbroforsen bl. a. genom låg produktionskapacitet var ett icke driftsdugligt företag. Därmed är naturligtvis icke sagt, att icke hr Alarik kunnat begå något förbiseende eller misstag. Men att han skulle så kapitalt falskt ha bedömt saken, att han — såsom VBB menar — skulle ha *övervärderat* Högbroforsens produktionskapacitet *med bortåt 64 %*, detta måste betraktas såsom en uppenbar överdrift, varigenom man ytterligare nödgas draga i tvivelsmål, att VBB besuttit förmågan av full objektivitet såsom expert i nämnda rättegång.¹ Utan att råka i konflikt med påvisbara förhållanden lär det icke vara möjligt att reducera hr Alariks resultat med mera än högst omkring 6.000 våtton.² Vi ha

¹ Aktiebolaget Vattenbyggnadsbyrån betecknas i en skrift av Dalabolaget mot Sv. Handelsbanken såsom »det banken synnerligen närstående» bolaget. Se Dalamålet s. 710, där också högst träffande reflexioner meddelas angående hrr Biesërts m. fl. förmåga av opartiskhet, såvitt denna förmåga skall framgå av deras utlåtande.

² Omständigheterna kring ingenjör Alariks undersökning synas tyda på metoder av egenartad slag. Som bekant ha hrr Biesërts m. fl. utlåtanden avgivits på uppdrag av Sv. Handelsbanken. När Trämassekompaniet lät ingenjören Alarik göra sin undersökning, var hr T. Hèrnod såväl Högbroforsens som Trämassekompaniets ordförande; han var samtidigt ledamot av Sv. Handelsbankens styrelse. Detta är han alltså. Det synes egendomligt, att Sv. Handelsbanken, såvitt den verkligen ville komma till klarhet i fråga om Högbroforsens produktionskapacitet, aldrig låtsat om existensen av denna tydligen rent sakligt hållna utredning, som ingenjör Alarik presterat. På den tiden, när Högbroforsen skulle upptagas i Trämassekompaniet och sälja sin *på årliga produktionskapaciteten beräknade* tillverkningskvot, då synes hr Hèrnod ingalunda ha varit missnöjd med utan högst tillfreds med hr Alariks utredning, kanske just av den anledning, att den utmynnade i en produktionskapacitet på 31.000 ton. (Jfr dir. Sundfeldts brev, ovan s. 146 n. 1) Nu åter har han i Sv. Handelsbanken icke alls visat något intresse för att hr Alariks utredning skulle bli beaktad. Banken har givit andra i uppdrag att bedöma Högbroforsens produktionskapacitet. Men dessa uppdragstagare — hrr Biesært m. fl. och Vattenbyggnadsbyrån — synas icke av sina uppdragsgivare ha blivit upplysta om tillvaron av hr Alariks utredning. Man kan icke antaga, att de känt till denna men underlåtit att omnämna densamma. Dyligt skulle ju ha varit anmärkningsvärt, vid det förhållande att det rör sig om en rättssak, i vilken en sådan fackmannautredning som hr Alariks måste ha stor betydelse till förmån för ena parten, även om utredningen skulle kunna göras till föremål för viss kritik. Om trämassesammanslutningens egen expert vid sin *ex post* företagna undersökning taxerade den årliga produktionska-

här att märka, *att* Högbroforsen faktiskt *har* ett år producerat 25.300 ton; *att* hrr Sundström m. fl., trots påtaglig ängslan för att säga för mycket, beräknat produktionskapaciteten till i genomsnitt 22.000 ton¹; *att* Ribbings ingenjörbyrå beräknat den årliga produktionskapaciteten till 23.400 ton²; samt *att* den fackman, som torde få anses besitta den största

citeten till 31.000 ton, så måste det vara hart när uteslutet att rikta förebråelse av något slag emot Torsten Kreuger, därför att han räknade med möjligheten av en årlig kapacitet av 25.000 ton.

Det förunderligaste i samband med hr Alariks utredning är emellertid, att Sv. Handelsbanken eller dess styrelseledamot hr Hèrnod lät detta dokument förbli okänt för domstolarne i den år 1932 inledda straffprocessen mot Torsten Kreuger. Det förefaller högst sannolikt, att den dom, som slutligen fällde denne, skulle ha uteblivit, om högsta domstolen hade haft tillfälle att taga del av hr Alariks beräkningar, utvisande en produktionskapacitet, 6.000 ton högre än den, som Torsten Kreuger kunde anses ha ställt i utsikt. Det är icke tack vare Sv. Handelsbanken eller utredningar verkställda på dess uppdrag, som dokumentet i fråga jämte övriga aktstycken rörande Högbroforsens förhållande till Trämassekompaniet numera äntligen kommit i dagen. Det synes icke ha varit lätt för Dalabolagets advokat att i sin hand få dessa viktiga papper, vilkas existens man anade utan att kunna åberopa sig på dem. I sin inlaga till rätten den 27 sept. 1938 skriver advokaten i fråga följande: »Då Högbroforsen efter driftens nedläggande och i nära sammanhang med denna upptogs såsom medlem i Trämassekompaniet och överlät sin tillverkningskvot, har det för oss alltifrån målets början varit av intresse att få närmare kännedom om omständigheterna vid *Högbroforsens inträde i Trämassekompaniet och kvotövertäleten*. Ehuru vi upprepade gånger sökt erhålla upplysningar i berörda hänseenden, hava vi emellertid först nu, omedelbart före det sista rättegångstillfället, genom förmedling av Högbroforsens konkursförvaltare, advokaten Sigurd Ahlmark, fått de önskade upplysningarna (bil. 6—13).» Se Dalamålet, s. 702 f. — Emellertid fanns bland dessa upplysningar icke själva utredningen, utgörande grunden för Trämassekompaniets kapacitetsbestämning. Det var, efter vad advokaten härom skriver i en inlaga till hovrätten i mars 1939, först efter ytterligare mödor, som man lyckats få tillgång till ingenjör Alariks undersökning. Vattenbyggnadsbyråns här ovan i texten berörda yttrande om hr Alariks undersökning kommer i viss belysning genom vad jag nu anför.

¹ Se Dalamålet, s. 688.

² Se Dalamålet, s. 503. Ingenjörbyråns räknar dock icke med mera än 201,5 fulla driftsdygn pr år. Detta synes bero på misstag — som i dylikt fall även VBB har begått — nämligen att finna fabriken nödgad till stillestånd vid vattenföring över 200 kbm. per sekund. Se härom strax nedan. Räknar man i stället med 210 à 220 fulla driftsdygn per år blir resultatet detsamma som hr Einar Nilsens.

praktiska erfarenheten angående Högbroforsens möjligheter under de första åren av Torsten Kreugers tid, hr Einar Nilsen, uppskattat den årliga produktionskapaciteten i genomsnitt till 24.300 à 25.500 ton.¹

Slutligen vill jag här ytterligare nämna några anmärkningar av driftsingenjören Einar Nilsen. Han påpekar, att VBB (liksom Ribbings ingenjörsbyrå) utgår ifrån nödvändigheten att stoppa fabriken, när vattenmängden överstiger 200 kbm. pr sekund, samt att detta vore felaktigt, enär fabriken faktiskt vid skilda tillfällen varit i gång vid en vattenföring upptill 300 kbm. pr sekund. — Under helgdagsdygnen är naturligtvis driften vid ett träsliperi inställd. Under helgdagsdygnen — den tid då sjömagasinet icke är överfyllt på grund av vårflo den — rinner vattnet till i detta, varigenom stora vattenkvantiteter magasineras. I samband med en erinran härom hävdar hr Nilsen, att man i stort sett kunnat räkna med två fyllda magasin i stället för ett, som VBB utgått ifrån. Det är bl. a. med hänsyn till dessa omständigheter, som hr Nilsen kommer till resultatet, att »genomsnittet för fulla driftsdygn under 10-årsperioden 1912—1921 med 48 kbm. förbrukning i turbinerna blir minst 210 à 220 dygn». Då det synes ostridigt, att maskinernas produktionsförmåga

¹ Se nedan s. 364. — Angående hr Nilsens särskilda kompetens se början av hans utl. nedan s. 353. Hans meritlista är i övrigt: 5 års praktik från pappersbruk. — Utexaminerad från Oslo Tekniska Skola, 1914. — Konstruktör för sliperimaskiner vid A/S Myrens Verkstad, 1914—1918. — Förestod även utexperimenterandet av nya maskintyper inom trämassebranschen. — Konstruktör för cellulosa- och träsliperimaskiner för A/B Sundsvalls Förenade Verkstäder, 1918—1924. — Slutförde experiment med den nya upptagningsmaskinen, den s. k. Kamyr-maskinen 1924. — Driftsingenjör vid A/B Rottneros Bruk, 1924, och innehar fortfarande samma anställning. — Har under sin tid vid Rottneros Bruk ökat kapaciteten från 11.000 à 12.000 till 100.000 ton trämassa pr år och byggt kraftverk för 13.000 Hk samt utfört sjöregleringsarbeten. — Har under de senaste 15 åren haft ett flertal konsulterande uppdrag för trämassefabriker samt verkstäder i dithörande maskinbransch.

utgjort 116 ton våt massa pr fullt driftsdygn¹, kommer hr Nilsen följaktligen till en genomsnittlig årlig produktionskapacitet av 24.360, resp. 25.520 ton.²

Hr Nilsen är vidare, med fullt fog synes det, helt indignerad över VBB:s allmänna tendens att se saken i för Högboforsen så ofördelaktig dager som möjligt. Han påpekar, hurusom byrån inräknar söndagsdygn i stoppdygnet, ehuru helgdagsdygnet eljest helt naturligt icke ingå i de 300 arbetsdygnet. Han nämner vidare, att stoppdygnet minskats eller helt borteliminerats, därigenom att regleringen i de flesta fall förebyggt en vattenföring över 300 kbm. »Den av Vattenbyggnadsbyrån uppsatta tappningsplanen efter Hotagens reglering», skriver han, »är den sämsta möjliga för sliperidrift. Jag har studerat saken grundligt och funnit, att tabellen över effektiva driftsdygn knappast med bästa vilja kan fås lägre.»

Jag har med ovanstående naturligtvis icke försökt att spela fackman såsom trämassesfabrikör eller vattenexpert. Jag står härutinnan i samma ställning som en domare eller vilken annan rättslärde som helst. Liksom för andra jurister i liknande fall har det här även för mig gällt att bilda mig ett omdöme om den övertygande arten av olika argumenteringar som framställts. Åtskilligt har varit obegripligt för mig. Men så mycket har blivit tydligt för mig och måste, så vitt

¹ Se Dalamålet, t. ex. s. 281.

² Enligt en av Aktiebolaget Industribyrån den 17 februari 1925 daterad större utredning angående transporter m. m. vid Högboforsens industriaktiebolag var »under den tid när undersökning pågick tillverkningen i fabriken uppdreven till 110 à 130 ton massa per dygn». Uppenbarligen ha Industribyråns observationer avsett både fulla och icke fulla driftsdygn. Härav synes böra följa, att produktionskapaciteten enligt detta uttalande vid fulla driftsdygn borde kunna uppdriivas utöver 116 ton per dygn.

jag kan förstå, bliva tydligt för en var rättslärd, som söker sätta sig in i dessa fackmannaundersökningar och samtidigt tillgodogöra sig oberoende därav begripliga erfarenhetsfakta, att det *hitintills ingalunda utretts*, att icke Högbroforsens genomsnittliga årskapacitet under Torsten Kreugers tid uppgått till omkring 25.000 ton våtberäknad massa. Det är, självfallet, endast för att styrka detta påstående, som jag inlåtit mig på ovanstående granskning av den framkomna expertisen.

Trots ett utredningsarbete, som pågått allt ifrån årsskiftet 1930—1931 (Trämassekompaniets utredningar), har man faktiskt icke kunnat få fram en övertygande argumentering för, att produktionskapaciteten varit mindre än den som Högbroforsen från början ställt i utsikt, nämligen 24.000 à 25.000 ton våtberäknad massa.¹ Hur länge skall man månge hålla på med dessa *omåttliga ansträngningar för att få fram en grund för Torsten Kreugers brottslighet?* Antag att det efter ytterligare sju år verkligen skall lyckas Sv. Handelsbanken att genom ny expertis få fram *hållbara* siffror, till Torsten Kreugers nackdel, i fråga om vattenföring pr sekund, fallhöjd, nödvändiga stoppdyn, turbinernas effekt i antalet hästkrafter o. s. v. — skall man då säga: se där, nu är det i alla fall bevisat, att Torsten Kreuger var brottslig! Alldeles som om förhandenvaron av ett brottsrekvisit kunde vara på något sätt beroende av vetenskapliga utredningar av denna intrikata specialtekniska art! Strafflagen skall vara en *katekes*, uttalade en gång professor Thy-rén i ett av sina lyckligaste ögonblick. D. v. s. strafflagen måste för att kunna fylla sin sociala funktion vara så lättfattlig som möjligt. Dess tillämpning måste hos individerna inpräglade vissa sociala världens okränkbarhet, så att det så

¹ Se t. ex. Löfgren, s. 470.

att säga instinktmässigt uppstår en moralisk reaktion emot de straffbelagda handlingarna. Man kan näppeligen tänka sig någon mera grotesk inställning till frågan om strafflagens sociala funktion, än att för Torsten Kreugers brottslighet vilja åberopa sig på en expertis av hr Biesërts m. fl. samt Vattenbyggnadsbyråns art — utmynnande i en produktionskapacitet av knappt 19.000 ton — allt under det att *erfarenheten* ådagalägger, att Högbroforsen faktiskt producerat ända upp till 25.300 ton. T. o. m. om Torsten Kreuger icke kunnat styrka sin goda tro med annat än en hänvisning till klara erfarenhetsfakta, måste expertisen i fråga vara betydelselös såsom stöd för hans brottslighet. Härtill kommer nu, att han lyckats påträffa bl. a. en fackmannamässig undersökning, som utmynnat i en årlig produktionskapacitet för Högbroforsen av 31.000 ton. Denna undersökning har icke ens framkommit på Torsten Kreugers initiativ och måste anses helt och hållet företagen i rent opartiskt syfte. Även om nu experten i fråga skulle ha begått något misstag — vad hade väl detta med grunden för Torsten Kreugers brottslighet att skaffa? Han måste ovillkorligen lika mycket kunna åberopa sig på denna undersökning till stöd för sin egen goda tro, vare sig undersökningens resultat är hållbart eller icke. Motsatsen skulle ju innebära, att man i ett fall som detta straffades därför, att man icke vore mästare över fackmännen inom vattenkraftsområdet, ett för Torsten Kreuger själv såsom fackman fullkomligt främmande område!

Vinstmöjligheterna.

Med hänsyn till mina uttalanden ovan s. 277—279 kan jag här yttra mig helt kortfattat. Av vad som under näst-

föregående rubrik sagts måste, synes det mig, ovillkorligen framgå, att intet annat utretts, än att sakligt fog fanns för att räkna med en årlig produktionskapacitet av omkring 25.000 ton våtberäknad massa. I själva verket måste därmed saken vara klar, i det att jag endast behövde hänvisa till de siffror, som anförts å de nyssnämnda sidorna. De vinstsiffror pr ton, som jag där räknat med, torde på intet sätt kunna visas ha varit för höga. De faktiska tillverkningskostnaderna ha lagts till grund, likaså Svenska Trämasseföreningens medelpriser.

Hrr Biesèrts m. fl. tillvägagångssätt är här helt enkelt oeffterrättligt. Jag skall visa detta med ett par påpekanden.

Såsom jag förut erinrat om, behövde Högbroforsen till skillnad från de vid hamnar belägna ostkustsliperierna icke köpa kraften utan hade fri tillgång till denna såsom ägare av vattenfall och kraftanläggning. När hr Biesèrt nu går att jämföra produktionskostnaderna för Högbroforsen och ett nu nämnt ostkustsliperi, upptager han den av ostkustsliperiet köpta kraften till Kr. 7: 70 pr ton våt massa och *debiterar Högbroforsen för dess egen kraft med Kr. 8: 77.¹* Detta är att göra svart till vitt. Högbroforsen skulle t. o. m. förlora på att det hade den dyrbara kraften oköпandes! Detta är kanske den värsta begreppsförvirring, som jag påträffat vid studiet av aktstyckena i denna sak.² Det rör sig ju alls icke därom att lägga upp en förräntningskalkyl över anläggningskostnaden. Saken ligger så till, att bolaget *ägde* hela Högbroforsen med därtill hörande kraftanläggningar. För hrr Biesèrt m. fl. låg realfrågan till sålunda: Vad kostade det Högbroforsen att på sin ägda egendom frambringa trä-

¹ Se Dalamålet, s. 550.

² Saken förbättras självfallet icke därav, att motsidans sakkunniga hrr Sundström m. fl. fallit offer för liknande begreppsförvirring. Se Dalamålet, s. 435.

massa i jämförelse med motsvarande kostnader för ett (hamnbeläget) ostkustsliperi? *Härvid ingår kraften i Högbroforsens ägda resurser.* Följaktligen har Högbroforsen kraften gratis. Ostkustsliperiet har inga egna kraftresurser, måste följaktligen köpa kraften. Därför blir kraften en produktionskostnad för ostkustsliperiet, under det att Högbroforsen besparas denna produktionskostnad.

För mitt syfte ligger frågan ytterligare något annorlunda till. Jag kritiserar domen, enligt vilken pantvärdet för obligationshavarne neddroges på grund av företagets bristande bärkraftighet. De nämnda borgenärerna ha panträtt i Högbroforsens egendomar. När nu pantvärdet skall bedömas med hänsyn till pantens avkastning, så vore det ju det rena oförnuftet att å denna avkastning göra avdrag för räntor, som icke finnas.¹ För övrigt är det ju alldeles obegripligt, varför en sådan räntekostnad skall räknas blott på kraftanläggningen. Maskinerna och hela fabriken voro ju lika nödvändiga för varans tillverkning! Högbroforsen var icke *arrendator* utan *ägare* och det till kraftanläggningen lika väl som det övriga. Saken är utom all diskussion. Högbroforsen hade kraften gratis, så när som på den ringa kostnaden för skötseln av kraftanläggningen.

Nära nog lika egendomligt, i allt fall helt godtyckligt, synas hrr Biesèrt m. fl. förfara, när de söka fastställa försäljningspriset pr ton vid den tid, då obligationslånet upplades, nämligen år 1922. Man godtager icke Trämasseföreningens medelpris för året. Detta var Kr. 62: 03. I stället väljer man siffran 60. Denna reduceras så med 10 %, vadan resultatet

¹ Obligationsräntan ligger ju helt utanför resonemanget. Ty frågan är ju, om panten täcker A-obligationerna jämte förfallen icke betald ränta. Vid en sådan fråga kan man naturligtvis icke först minska den pantvärdet indicerande avkastningen med obligationsräntan.

blir Kr. 54: -.¹ Tillvägagångssättet synes fullkomligt oomöjligt. Under januari—mars voro priserna resp. Kr. 73: 42, 65: 55 och 63: 79. De sjönko därefter ända ned till Kr. 55: 77. Sedermera följde åter en prisstegring, så att siffrorna under oktober—december voro resp. Kr. 60: 58, 64: 16 och 73: 47. Att denna prisstegring var icke blott tillfällig, framgår därav att genomsnittspriset för 1923 utgjordes av Kr. 78: 43. Vid dessa förhållanden är det obegripligt, vad man menar med att fixera siffran till Kr. 60: —, och ännu underligare, att man ytterligare reducerar den med 10 %.² De trämasseexperter, som Högboforsen kunde ha rådgjort sig med, hade ju uppenbarligen alls ingen grund att räkna med sämre siffror än 1922 års priser. År 1921 hade ju medelpriset varit Kr. 65: 88. År 1920 var medelpriset Kr. 232: 30. Väl förstod man, att en sådan topp-punkt icke ånyo skulle nås, men att därför räkna med, att icke ens 1922 års medelpris finge läggas till grund för en kalkyl, därtill fanns icke den ringaste anledning, såsom också konjunkturerna under årets senaste månader och nästföljande år klart och tydligt kommo att visa. T. o. m. efter rådförande med den ekonomiska expertisen hade man grundad anledning på hösten 1922 räkna med, att trämassan under detta år varit nere i en vågdal, ur vilken den nu syntes höja sig.³ Den blivande

¹ Se Dalamålet, s. 287 f. och 368.

² Hr Nilsen påpekar, att den av hrr Biesert m. fl. använda beräkningen skulle fullständigt kullkasta möjligheten för vilket sliperi som helst att kunna existera; se nedan s. 367 f.

³ För att på ett så auktoritativt sätt som möjligt bringa i erinran, hur det ekonomiska läget bedömdes under efterkrisåret 1922, må här följande utdrag lämnas ur kommerskollegiums periodiska publikationer för detta år. — I *Ekonomisk översikt* står i numret av den 23 febr. under rubriken *Det ekonomiska världsläget* följande: »De flesta förutsägelser rörande framtida förändringar i det ekonomiska läget synas gå ut på, att något av åren 1922 och 1923 skulle medföra ett omslag till goda tider.» — För sin del finner tidskriften det dock icke alltför troligt, att detta skulle ske redan inom några få år. — I numret av den 30 nov., alltså ungefär vid tiden för obliga-

konkurrensen, som 4 à 5 år senare skulle åstadkomma det katastrofala priset, kunde då ingen människa förutse. I själva verket låg saken så till, att Högbroforsens vinstmöjligheter dessförinnan voro bättre än ostkustsliperiernas.¹

Med några ord bör här till undvikande av missförstånd det förhållandet beröras, att Högbroforsens faktiska ekonomiska resultat icke stod i någon proportion till de *möjligheter*, som företaget enligt det föregående måste ha haft. Det är tydligt, att denna disproportion sammanhänger med brister såväl i själva produktionens som avsättningens orga-

tionslånets uppläggande, läser man under *Det ekonomiska världsläget* följande: »Det kan inte betvivlas, att konjunkturläget i Förenta Staterna på senare tid undergått en stadig förbättring, och det synes troligt, att denna förbättring kommer att fortsätta. Men även i flera europeiska länder, i England, de skandinaviska länderna och Holland har förtroendet för framtiden börjat vända åter, och det betvivlas inte längre, att *depressionens svåraste skede passerats*.» (Kurs. här.) — Angående det ekonomiska läget i Sverige göres följande uttalande: »Den tid som förflutit sedan halvårsskiftet har givit förnyade bevis för antagandet, att den industriella depressionen börjar lätta och att det ekonomiska läget så småningom förbättras, sedan det stora priset med 1921 års utgång nådde sin avslutning.» Efter några ord om jordbrukets svårigheter fortsätter artikeln så: »Men även inom industrien är läget långt ifrån enhetligt. Man kan här urskilja två mycket olika gynnade grupper. Å ena sidan stå de exporterande råvaruproducenterna med stigande avsättning för järnmalm och virke jämte träfabrikaten massa och papper . . .» — Om trämassemarknaden uttalas: »Läget på trämassemarknaden kännetecknas fortfarande av god avsättning och ökad efterfrågan.» — *Kommersiella Meddelanden* har samtidigt — den 25 nov. — en artikel *Kommer prisen åter att stiga?* I denna finner man: *Förenta Staterna*: Stigande tendens. Läget tyder på fortsatt utveckling i prisstegringens tecken. — *England*: Efter viss dragning nedåt nu siffror, som tyda på ett omslag. — *Sverige*: Oenhetligt. Olika för råvaror och fabrikat. De förra förete under sista månaden en stark förskjutning i prisstegrande riktning . . . Det torde sålunda vara ganska visst, att en stark tendens till prisstegring gör sig gällande. — Trämassa är i dessa konjunkturöversikter att hänföra till råvaror.

¹ Omkring 1926 hade åtskilliga sliperier börjat anskaffa modern, kostnadsnedbringande utrustning, en sak för sig som naturligtvis intet hade med Torsten Kreugers förhållande till obligationslånet att skaffa.

nisation. Det är uppenbart, att Torsten Kreuger själv betraktat sin egentliga insats såsom bestående i verkställandet av ombyggnaden. Härefter har han låtit företaget så att säga sköta sig självt. Han handlade därvid både i eget och företagsägarens intresse. Hade han ägnat mera tid åt Högbroforsen, så skulle han icke ha kunnat tillvarataga de mångdubbelt högre ekonomiska värden, som stodo på spel i Polen såväl för honom själv som särskilt för Kreuger & Toll. Hade Torsten Kreuger ägnat sin tid åt Högbroforsen, så skulle han sålunda rent oförnuftigt ha skadat både sig själv och sin uppdragsgivare; oförnuftigt därför, att han därigenom icke på något sätt skulle ha skyddat tredjemans intresse. Aktierna ägdes nämligen av Kreuger & Toll. Följaktligen kunde endast obligationshavarne komma i fråga såsom tredjeman. Men därvid har man att märka, att obligationsröntans fullgörande var garanterad av Kreuger & Toll, som gentemot Torsten Kreuger åtagit sig att i sådant avseende fylla Högbroforsens behov genom tillskott. Å andra sidan vidmakthölls dock fabriksmaskineriet genom driften, som aldrig under Torsten Kreugers tid låg nere till förfång för anläggningsvärdena. Det finns ingen anledning att icke fästa full tilltro till Torsten Kreugers påstående, att han upprepade gånger velat bli fri från sin befattning med Högbroforsen, men att han icke kunnat göra detta, förrän Ivar Kreuger hunnit ordna sig därefter. Vid nu anmärkta förhållanden synes det tydligt, att det måste ha betraktats som ett *meningslöst* slöseri, därest Torsten Kreuger på bekostnad av de polska intressena skulle ha ägnat sig åt en tidskrävande skötsel av Högbroforsen.

Vilseledningsuppsåt icke utrett.

Ovan s. 141–151 har det — med visst förbehåll — visats, att det överhuvud icke kunde betraktas såsom ett misstag, att ensamt den pantsatta egendomen utgjorde fullgod säkerhet för A-obligationernas samlade belopp 2 $\frac{1}{2}$ milj. kr. Förbehållet avsåg domstolens synpunkt, att pantvärdet måste neddragas därigenom, att en bärkraftig rörelse icke kunde bedrivas å Högbroforsen. Ohållbarheten i denna synpunkt har jag visat å s. 273–324. Är min framställning i det hela riktig, så måste därmed vara fastslaget, att någonting annat icke utretts, än att uppfattningen om pantvärdets nyssnämnda tillräcklighet var objektivt grundad och att denna uppfattning sålunda icke innefattade ett misstag. Så mycket mindre anledning föreligger till att betrakta det som ett misstag att finna den pantsatta egendomen *tillsammans med* nettotillgångarne i likvida medel ha erbjudit full täckning för en skuld på 2 $\frac{1}{2}$ milj. kr.¹ Att under dessa förhållanden hävda Torsten Kreugers insikt, om att detta vore ett misstag, måste självfallet vara utsiktslöst.

Härmed är i själva verket den här under IV. uppställda frågan till fullo besvarad. Är det icke utrett, att Torsten Kreuger insett, att det var ett misstag att finna obligationshavarne fullt tryggade i sina fordringsanspråk, så är det logiskt omöjligt, att det kunde vara utrett, att han haft uppsåtet att i sådant avseende vilseleda dem.

¹ Se ovan s. 152 ff.

Vid detta resultat kunde jag naturligtvis sätta punkt. Men med hänsyn till vad som förekommit i denna rättsaffär kan det likväl vara lämpligt att helt oberoende av den argumentation som nu förts ställa den frågan, huruvida det utretts, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att med resultatredovisningen vilseleda personer till inköp av obligationer. Till stöd för den frågans jakande besvarande torde i själva verket icke någon enda positiv grund kunna anföras. Blott detta att tillskotten jämte räntor och fabrikationsvinst upptagits i en gemensam siffra, betecknad som rörelsevinsten, säger i sådant avseende ingenting. För att nämnda förhållande skulle kunna ha något bevisvärde till positivt stöd för antagandet av Torsten Kreugers uppsåt att vilseleda obligationsspekulanterna, måste situationen uppenbarligen vara den, att redovisningsmetoden i fråga *icke skulle kunna ha haft någon annan förnuftig förklaring* än just syftet att vilseleda obligationsspekulanter. Den frågan, huruvida ingen annan förnuftig motivering för redovisningsmetoden varit tänkbar än nämnda bedrägliga syfte, är synnerligen lärorik, ty den framkallar en serie detta ämne skarpt belysande frågor, t. ex. denna: Sympatiserade manne amiral Lindman med bedragare, var det dylika han ville skydda, när han tog avstånd från motionen om införande av förbud emot en sådan resultatredovisning, som praktiserades i Högbroforsens styrelseberättelser?¹ Vidare resa sig frågor sådana som de följande: Var den andre amiralen, den ovan antydde rederiamiralen, en bedragare, när han införde sitt bolags tillskott under resultatrubriken »Inseglade bruttofrakter»?² Äro alla dessa övriga affärsledare, som använt dylik koncentrerad metod för resultatredovisningen, ena bedragare?³

¹ Se ovan s. 95.

² Se ovan s. 94.

³ Se ovan s. 92 ff.

Var den yrkesrevisor, som alla åren granskade Högbroforsens böcker, en skojare, när han såg dessa tillskott och sättet för deras slutredovisning utan att fordra några rättelser?¹

Var och en begriper, att samtliga dessa frågor måste nekande besvaras. Det måste kunna finnas andra förklaringar till en koncentrerad slutredovisning än ett illojalt syftemål. Visserligen har man försökt att sätta Högbroforsens slutredovisningar i särklass, hävdande, att tillskottens redovisning under ett allmänt brutto här icke blott föranledde vinstökning utan rent av att förlust förvandlades till vinst. Detta försök beror emellertid på tankefel. Effekten i fråga har nämligen sin grund i detta faktum, att Högbroforsen verkligen hade tillskottsinkomster, men var helt oberoende av den sak man anmärker på, nämligen sättet för tillskottens redovisning. Vinstresultatet blir ett och detsamma, vare sig tillskotten redovisas särskilt eller i en klumpsumma tillsammans med andra inkomster.² Tillskottsredovisningen skulle ha lett till förvandling av förlust i vinst, endast om falsk bokföring hade förelegat, d. v. s. endast om några tillskott icke givits men likväl upptagits i böckerna. Så vitt bedrägerisyrte överhuvud kunde ligga i bakgrunden, måste det vidare i princip vara likgiltigt, huruvida en liten vinst ökas till större sådan eller en faktisk förlust förändras till vinst. Skall här någon särskild distinktion göras mellan Högbroforsen och andra företag med liknande redovisningsmetoder, så utfaller denna snarare till Högbroforsens favör än till dess nackdel. Ty Högbroforsens *aktier* voro icke ute i marknaden, och det är aktievärdet men icke obligationsvärdet, som influeras av vinststorleken och den därpå beroende utdelningsprocenten. I Högbroforsens fall kommer

¹ Se ovan s. 94 f.

² Se ovan s. 98 ff.

obligationsvärdet så mycket mindre i betraktande, som obligationsräntan under hela Torsten Kreugers tid var utom all fara.

Av vad som nu sagts är det tydligt, icke blott att Högbroforsens bokföringsmetod rimligtvis måste kunna ha haft ett fullt lojalt syfte, utan även att det måste ligga närmast till hands att räkna med ett sådant syfte. Så mycket mindre fanns det anledning att räkna med vilseledningssyfte, som vinst- och förlusträkningarne skulle ha haft fullt lika stor betydelse såsom eggelser till obligationsköp, därest tillskotten redovisats under den absolut korrekta, för alla inkomstkällor gemensamma rubriken »*Bruttoinkomst*», och ännu större betydelse såsom sådan eggelse, därest de särskilt redovisats fullt öppet såsom »*Bidrag från Kreuger & Toll till obligationsräntan*».¹ Denna senare rubricering hade visserligen icke varit möjlig i räkningen för år 1922. Men när denna räkning kom till obligationsköparnes studium, var situationen den, att Torsten Kreuger skulle ha varit i stånd att åberopa *obestridliga fakta* till grund för påståendet om vinstmöjligheter, som satte den ifrågavarande räkningens uppgifter fullkomligt i skuggan.² Hur skulle man då kunna antaga, att redovisningsmetoden tillkommit i syfte att vilseleda obligationsspekulanter till inköp? T. o. m. om redovisningsmetoden i vinsträkningarne för samtliga åren verkligen hade skett i syftet att vilseleda obligationsspekulanterna till inköp, så skulle likväl detta syfte *av nu anförda grunder ha varit odugligt som moment i ett bedrägerirekvisit*. Om man genom falsk uppgift förmår någon till ett köp, vartill man lika lätt skulle kunna ha förmått honom genom fullt sanningsenlig uppgift, så kan den falska uppgiften icke inne-

¹ Se ovan s. 245 ff.

² Se ovan s. 230 ff.

fatta något bedrägligt moment av rättslig innebörd. Men låt oss se bort från detta.

Det måste ju likväl vara höjt över all diskussion, att man icke kan få såsom utrett faktum antaga, att redovisningsmetoden använts i syfte att vilseleda till obligationsköp, *innan* det *bevisats*, att varje annat syfte vore uteslutet, d. v. s. *så länge* ett annat syfte kan ifrågasättas såsom havande varit bestämmande för redovisningsmetoden i räkningarne. Mot antagligheten av ett sådant, icke illojalt syfte har i själva verket icke någon som helst saklig argumentation kunnat framställas. Detta är icke heller något att förvåna sig över, alldenstund det — med den rådande tendensen till allt mer och mer koncentrerad resultatredovisning — rent *slen-trianmässigt plägar* tillgå så, att räntor, tillskott och andra utanför själva driften fallande inkomster redovisas tillsammans med de egentliga driftsinkomsterna under ett gemensamt vinstkonto. Vad särskilt angår benefika tillskott åt ett affärsföretag, ligger det väl i allmänhet i sakens natur, att deras för företaget gagnande syfte skulle kunna mer eller mindre motverkas, därest man direkt upplyste utanförstående om att de mottagits, vilket ju i sin tur måste tyda på att understöd varit erforderligt. I Högbroforsfallet förhåller det sig visserligen så, som jag upprepade gånger påvisat, att allmänhetens kunskap om tillskotten, med hänsyn till dessas ursprung, snarare vore ägnad att stimulera till än att avhålla ifrån inköp av bolagets obligationer. I detta fall kan det därför icke ha varit företagens intresse såsom låntagare utan företagens såsom sådant, d. v. s. såsom affärsföretag, intresse att tillskotten behandlades diskret. Högbroforsens ägare, d. v. s. Kreuger & Toll, som i sin nämnda egenskap lämnade Högbroforsen dessa tillskott, kan likaväl som en annan företagare ha haft detta

affärsintresse, att icke företagets understödsbehov onödigtvis bleve känt. Önskan att *de inre affärsförhållandena*, så vitt det låter sig göra, icke blottades *för konkurrenter* måste överhuvud anses helt naturlig. Därvid behöver företagaren icke ens ha haft något visst affärsintresse i sikte. Man vet aldrig vad framtiden kan bära i sitt sköte. Under de senare åren av Torsten Kreugers tid i bolaget inträdde förhållanden, som kommo den diskreta behandlingen av tillskotten att framstå såsom starkt motiverad av fullt lojala hänsyn till bolagets bästa. Underhandlingar pågingo nämligen då med både svenska och utländska konkurrenter om kartellbildning i branschen.

Jag påstår ingalunda, att dylika affärsmässiga intressen varit bestämmande för Högbroforsens redovisningsmetod. Den kan mycket väl ha tillämpats rent slentrianmässigt såsom å ena sidan intresselös för utomstående och därmed å andra sidan mest praktisk. Jag säger endast, att det — *därest* överhuvud något särskilt motiv förestavade sättet för resultatredovisningen — icke finns någon verklig grund till att betrakta vad som skedde annorlunda än så, att man icke önskade direkt lägga upp korten för sina konkurrenter. Detta är något helt annat än att vilja lura obligationsspekulanterna. Obligationssköparne kunde ju endast vinna därpå, att bolagets bästa tillvaratoges.

Andemeningen i nu utvecklade synpunkter är densamma, som hovrättsrådet STAËL VON HOLSTEIN — själv domare i Högbroforsmålet — låtit komma till uttryck i en av mig publicerad skrift. Författaren kan icke inse, varför man skall *utgå ifrån* uppsåtet att vilseleda obligationsspekulanterna. »Om nu något alls åsyftats», fortsätter han, »vilket ej är utrett, kan det *minst lika gärna* ha varit att i enlighet med dåvarande kutym inom affärsvärlden icke öka kristidsstäm-

ningen genom att blotta frånvaron av faktisk affärsvinst hos företaget».¹

Det är av ovanstående uppenbart, att det icke utretts, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att genom styrelseberättelserna vilseleda folk till inköp av obligationer. Det är följaktligen också *uppenbart, att domen* av nu nämnt skäl *strider mot lag*.

¹ Se min Saklighet eller Inpiskning, s. 103.

V.

Har det utretts, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att bedraga obligationsköparne till förlust?

Efter det resultat, vi kommit till under IV., att det icke ens utretts, att Torsten Kreuger velat vilseleda obligationspekulanterna till inköp av obligationer, måste det ju vara klart, att det icke kan vara utrett, att han haft uppsåtet bedraga dem till förlust genom deras inköp. Låt oss emellertid se bort ifrån det resultat vi vunnit under IV. och upptaga frågan, huruvida det eljest kunde anses utrett, att han haft uppsåtet att bedraga obligationsköparne till förlust. Den anmärkning måste dock först göras, att själva uppställandet av denna fråga här under V. egentligen är överflödig, redan med hänsyn till vad som utretts ovan under III. I detta kapitel ådagalägges ju, att förlusterna måste ha uppstått genom själva obligationsköpen för att kunna komma in såsom bedrägerimoment, samt att förlusterna i verkligheten vållats av helt utanför köpen liggande omständigheter. Vi se emellertid i det följande bort jämväl härifrån.

B-obligationerna.

Vad nu först B-obligationerna angår, kan jag här liksom i föregående kapitlet uttrycka mig särdeles kortfattat. Jag

hänvisar först till vad jag utvecklat under I. A s. 137 ff., utvisande, att löftesmannen för förbindelserna, Kreuger & Toll, under hela Torsten Kreugers tid måste ha av var och en i dess finansiella läge insatt person betraktats såsom vederhäftig för borgensförbindelsen. Det kunde förvisso under denna tid icke påvisas någon grund för antagandet, att Kreuger & Toll skulle stupa före ingången av år 1933, då samtliga B-obligationer planmässigt hade varit inlösta. Intet har framkommit, varav den slutledningen kunde dragas, att Torsten Kreuger intog en särskilt initierad ställning, så att han till skillnad från andra skulle kunna ha förutsett Kreuger & Tolls redan tidigare inträffade fall. Till yttermera visso kan jag hänvisa till högsta domstolens förut berörda civil-dom¹, enligt vilken det icke vore ådagalagt, att Torsten Kreuger ens så sent som den 20 februari 1932 haft skälig anledning antaga, att Ivar Kreuger var på obestånd. Självfallet måste detsamma sägas om Torsten Kreugers subjektiva inställning i fråga om Kreuger & Tolls obestånd. Om Torsten Kreuger sålunda ännu så sent som den 20 februari 1932 saknat anledning räkna med Kreuger & Tolls fall, kan sådan anledning naturligtvis icke ha funnits för honom på ett vida tidigare stadium, när de skilda styrelseberättelser utfärdades, för vilka han gjorts ansvarig. Att vid detta förhållande tala om de ifrågavarande obligationshavarnes förluster såsom innefattade i Torsten Kreugers uppsåt måste naturligtvis betraktas såsom grundlöst.

A-obligationerna.

Härefter övergår jag till frågan, huruvida det skulle kunna anses utrett, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att bedraga

¹ Se ovan s. 269 n. 2.

A-obligationernas köpare till förlust. Härvid har man nu först att beakta alla de fakta, som andragits under I. B. och C (s. 141—156), kompletterade med vad jag visat därom, att idén om pantvärdets neddragande genom bristande bärkraft i rörelsen saknar utredd grund, ovan s. 273—324. Det torde efter vad som å nu åberopade sidor framförts vara ofrånkomligt, icke blott att utredning saknas för att Torsten Kreuger *insett*, att obligationsköparne skulle komma att lida förlust, utan jämväl att utredning saknas för att han *bort inse* detta. Under sådana omständigheter kan det naturligtvis icke vara utrett, att han haft *uppsåtet* att åsamka obligationshavarne någon förlust.

Emellertid kan det dock ha ett visst intresse att peka på vissa yttre omständigheter, som, helt bortsett från de förhållanden, jag nyss hänvisade till, göra det högst osannolikt, att detta bedrägeriuppsåt skulle ha förelegat från Torsten Kreugers sida. Högsta domstolen har i domen uppenbarligen tagit avstånd från hovrättens ståndpunkt, att bedrägeriet skulle ha skett bl. a. »till ekonomisk fördel för Torsten Kreuger». Denna tanke är nämligen helt utesluten i högsta domstolens dom, givetvis därför att det icke funnits utrett, att Torsten Kreuger haft sådan ekonomisk fördel av obligationsförsäljningarne, att den kunnat tagas till intäkt för åsikten, att vinningssyfte ingått i motivläget för Torsten Kreugers handlingssätt. Härav måste inses, att Torsten Kreugers förmenta bedrägeribrott måste till motiv ha haft intresset att stödja Kreuger & Tolls, riktigare Ivar Kreugers, planer med detta obligationslån. Hade Torsten Kreuger haft uppsåtet att tillfoga obligationshavarne några förluster, så måste detta ha berott på att Ivar Kreuger haft sådant uppsåt. Men detta står i rak strid med kända fakta angående Ivar Kreugers förhållande till Högbroforsen. Jag har redan förut erinrat

om vad Ivar Kreuger vederlagsfritt kostat på Högbroforsen och nämnt, dock utan att ingå på detaljer, att den sammanlagda summan betydligt överstiger obligationslånets hela belopp. Beaktar man så, att Kreuger & Toll inlöste B-obligationer för 1 milj. kr., så visar det sig faktiskt, att Kreuger & Toll i själva verket kostat på Högbroforsen mer än det dubbla av vad obligationshavarne förlorat.¹ Detta *bevisar* visserligen icke *till fullo*, att bedrägeriuppsåt mot obligationshavarne måste ha saknats. Men det är ett betydande indicium, som starkt ökar bevisbördan för den, som vill göra gällande, att sådant bedrägeriuppsåt funnits.

Det finns alldeles ingen anledning att antaga, att Torsten Kreuger vid tiden för obligationslånets utsläppande och

¹ Kreuger & Tolls vederlagsfria utgifter för Högbroforsen bestå åtminstone i följande: nyemissionen 1920/1921, kr. 3.750.000; kostnaderna för obligationslånet kr. 464.000; frivillig räntebetalning c:a kr. 260.000; tillskott c:a kr. 1.650.000; inlösning av B-obligationer med kr. 1.000.000, förutom räntor — sammanlagt sålunda över 7 milj. kr. Möjligen bör, som antyddes, beloppet ökas. Men detta är ju utan direkt intresse för ämnet, då det under alla omständigheter förefaller ytterst osannolikt, att en person skulle med berätt mod vederlagsfritt giva ut över 7 milj. kr. på ett företag för att med detta företag lura till sig 2 1/2 milj. kr.! Märk väl: hela bedrägerisyttet måste ju förutsätta, att Högbroforsen skulle gå över styr, och följaktligen dels att allt därå nedlagt kapital vore för ägaren tillspillogivet och dels att obligationshavernes förluster, d. v. s. Kreuger & Tolls vinst, måste begränsa sig till 2 1/2 milj. kr., det senare eftersom Kreuger & Toll själv var betalningsskyldig för 1 1/2 milj. kr. — Man har på skilda håll velat göra gällande, att Högbroforsens nyemission 1920/1921 huvudsakligen likviderats genom kvittning mot värdelösa fordringar hos bolaget och att emissionen så till vida kunnat ske utan några ekonomiska uppoffringar för Kreuger & Toll. Ståndpunkten är emellertid falsk, såsom otvetydigt visas av följande fakta. Bortsett från en bankskuld å 1 milj. kr. — en skuld som naturligtvis icke har kunnat komma i fråga vid en konvertering i aktieteckning — uppgingo bolagets skulder *vid ingången* av år 1920 till kr. 2.075.502: 90. Efter genomförd aktieemission utvisade balansräkningen per ³¹/₁₂ 1921 en skuldsumma å sammanlagt kr. 2.679.175: 02. Härav framgår, att bolaget faktiskt från Kreuger & Toll tillförts icke blott hela emissionsbeloppet 3 3/4 milj. kr. utan dessutom drygt kr. 600.000. Bolagets passiva utgjorde nämligen i allt väsentligt *skulder till Kreuger & Toll*. I själva verket hade Kreuger & Toll sålunda tillfört Högbroforsen *nya medel* å inalles kr. 4.350.000, varav 3 3/4 milj. kr. bildade ökning i aktiekapitalet samt reservfond, och 600.000 kr. utgjorde skuld från bolaget till Kreuger & Toll.

åren därefter ens reflekterat över möjligheten, att obligationshavarne icke skulle vara tryggade genom sin pantsäkerhet. Men *därest* han så gjort, saknas all grund förmoda, att han skulle ha räknat med eventualiteten, att obligationshavarne skulle ha kommit till korta. Torsten Kreuger måste helt enkelt ha betraktat saken så, att obligationslånet var en Kreuger & Tolls eller Ivar Kreugers angelägenhet. Det var Ivar Kreuger, som ägde Högbroforsen; det var han som bestämt lånets uppläggande; han hade i handling år för år visat, att han var beredd att hålla Högbroforsen under armarne, vilket naturligtvis i sin tur innefattade ansvaret för att bolagets skuldförbindelser fullgjordes; slutligen hade han som vi sett¹ ett eget intresse för sitt finansiella anseendes skull att ansvara för obligationslånets fullgörande. Som sagt, Torsten Kreuger har sannolikt alls icke reflekterat på möjligheten av obligationshavernes förluster. Men skulle han verkligen ha tagit upp denna sak till övervägande, så måste man anse, att han, ju mera han begrundat densamma, blivit desto säkrare övertygad om att obligationshavarne icke löpte någon risk. Hur än saken vrides och vändes, måste det sålunda vara uteslutet att finna det utrett, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att tillfoga obligationshavarne någon förlust.

Dolus eventualis.

Enligt sjunde stycket i domen har Torsten Kreuger ansetts förfallen till ansvar för bedrägeri

oavsett att Torsten Kreuger må hava ägt förhoppningar att Högbroforsen skulle kunna vid eventuellt förbättrade konjunkturer eller åtminstone på grund av den utav Kreuger & Toll lämnade borgen och det ekonomiska stöd, som kunde förväntas från Ivar Kreuger, fullgöra återbetalningen av obligationslånet.

¹ Ovan s. 259 f.

Detta är de egenartade, mellan tankstreck inskjutna orden, som jag berört förut i ett helt annat sammanhang.¹ Man tager näppeligen miste, om man förmodar, att domstolen här velat uttrycka tillämpningen av en allmänstraffrättslig konstruktion, den s. k. *dolus eventualis*. När dolus, uppsåt, såsom regel är, förutsättes för straffbarhet, så faller därunder begreppsligen endast s. k. direkt² eller obetingad dolus. D. v. s. uppsåtet skall faktiskt ha omfattat den skadliga effekten. Då emellertid en sådan begränsning leder till att ett straffbud stundom blir på meninglöst sätt oanvändbart, betraktar man även sådana effekter såsom fallande under uppsåtet, vilka icke varit *uppsåtligt velade* av gärningsmannen utan blott på *visst* sätt av honom *föreställda*. Vad som blott kan rubriceras såsom okvalificerad culpa, d. v. s. såsom enkel försumlighet, kan icke komma i fråga såsom hänförligt under begreppet dolus eventualis. Av vad jag i det föregående anfört följer, såsom jag också påpekat, att det icke ens kan anses utrett, att Torsten Kreuger *bort* inse, att obligationshavarne skulle komma att lida förlust. T. o. m. om det verkligen hade utretts, att han endast på grund av en viss grad av oaktsamhet (culpa levis) icke insett, att sådan förlust skulle uppstå, hade antagandet av dolus eventualis varit uteslutet. Nu kan som sagt icke ens någon hans culpa anses utredd. Följaktligen är det klart, att man icke kunde få använda konstruktionen dolus eventualis i detta fall. Likväl skall jag tillåta mig något närmare uppehålla mig vid saken.

Hur än formuleringarna här divergera, så synes innebörden av frågeställningen vid dolus eventualis vara följande: Skulle gärningsmannen, som visserligen fann brottseffektens in-

¹ Se ovan s. 44 ff.

² Under dolus directus faller då icke blott avsedd eller åsyftad effekt utan jämväl sådan effekt, som är insedd såsom nödvändigt inträffande utan att vara åsyftad.

träffande möjligt, ha företagit handlingen *jämväl*, *därest* han haft *visshet* om nämnda effekts inträffande?¹ Jag skall icke till närmare granskning upptaga denna ur straffrättsynpunkt oförnuftiga hypotetiska frågeställning, innefattande en konstruktion på basis av den härskande rättsvetenskapens läror. T. o. m. utifrån den rådande jurisprudensens ståndpunkt kunna mycket betydande invändningar resas emot att på detta sätt *hypotetiskt* bestämma det straffbara uppsåtet.² En sak för sig är, att den subjektiva skalan dolus, culpa och imputationsfrihet kan befinnas otillräcklig för straffrätten. En tillfredsställande reform kan dock icke åstadkommas, förrän man gjort rent hus med skuldläran och vissa straffrättsteorier samt vunnit en rationell ståndpunkt med hänsyn till straffets sociala funktion.³

¹ Jfr Torp, Den Danske Straffrets Almindelige Del, s. 379. Frågeställningen plägar betecknas som den Franska formeln. Övriga formuleringar hava i allmänhet just den innebörd, som framgår av Franska formeln. — Thyren uttrycker saken i sitt förberedande utkast till strafflag, 6: 2, sålunda: »Insåg gärningsman, då han handlingen företog, möjligheten av, att brottslig verkan kunde därav följa, och har den inträtt; då skall den verkan, ändå att han den ej önskat och ej heller varit viss om dess inträdande, anses uppsåtligen gjord, där efter omständigheterna måste antagas, att han icke av sådan visshet skulle låtit avhålla sig från handlingen. — Efter de grunder, som nu sagda äro, skall avgöras, om gärning skall anses uppsåtligen begången, då gärningsmannen vid handlingens företagande varit oviss, huruvida de omständigheter förelågo, som enligt lag utmärka brottet.» Detta är sannerligen att utlämna människorna på nåd och onåd åt domaren. Jfr nästa not.

² Torp skriver a. a., s. 379 f. bl. a.: »Ikke blot er det med Styrke gjort gældende, at man derved føres ind paa højest betænkelige Bevisvanskeligheder. Hvad den handlende under en forudsat — ikke eksisterende — Situation vilde have gjort, navnlig hvilken Indflydelse det vilde have havt paa hans Beslutning, at han stod Ansigt til Ansigt med Visheden om at foraarsage en maaske højst alvorlig Retskrænkelse, vil i Reglen end ikke den handlende selv kunne afgøre og endnu mindre andre. Men, selv om dette tænktes bragt paa det rene, vilde det være i Strid med almindeligt anerkendte, strafferetlige Grundsætninger, navnlig Sætningen cogitationis poenam nemo patitur, at grunde et Ansvar paa Forestillinger, der, netop fordi de ere rent hypotetiske, ikke blot ikke kunne have øvet motiverende Indflydelse paa Handlingen, saaledes som den foreligger, men overhovedet ikke kunne være af Betydning for en Karakteristik af denne som strafferetlig relevant Kendsgerning.»

³ Se härom mina skrifter Kritik av straffrättens grundåskådningar, 1920, samt

Emellertid finns nu i vår lag intet stadgande om *dolus eventualis*, detta hypotetiska eller betingade uppsåt. Att man, i brist på en förnuftigare lära, stundom måste laborera med detta begrepp, vill jag dock ingalunda bestrida. Men jag anser det vara lagstridigt att utan vidare använda konstruktionen i fråga i avseende å *bedrägeribrottet*. I allt fall känner jag icke till något stöd i litteraturen för konstruktionens användning vid tillämpning av ett sådant straffbud som vår bedrägeriparagraf, såvitt denna skall anses vara tillämplig utan förhandenvaro av *animus lucri*, d. v. s. vinningssyfte. Går man t. ex. till ESTLANDERS »Undersökning av bedrägeribrottets kännetecken och begrepp», så är det av författarens uttalanden tydligt, att ett blott *hypotetiskt uppsåt* icke kunde vara tillräckligt för bedrägerirekvisitet. »Viljans riktning på förverkligandet av ändamålet uppfattas som *avsikt*», skriver han.¹ »Avsikt» är raka motsatsen till *dolus eventualis*.² Nu är det visserligen sant, att Estlander har stöd i själva det finska lagstadgandet, enligt vilket handlingen skall ha begåtts »i avsikt endast att tillskynda annan förlust i gods eller penningar».³ Man torde dock icke kunna finna, att den bedragnes förlust mindre starkt framträder såsom bevekelsegrund för gärningsmannen vid det svenska bedrägeribrottet, som föreligger, när man genom »*svikligt förfarande (bedrager sig till gods eller penningar eller) förlust därav annan tillskyndar*». Att härigenom själva *uppsåtet* måste vara *svikligt* kan icke betvivlas. Men om blott *hypotetiskt uppsåt* kan

Svar till professor Thyren, 1921. Hithörande frågor äro ställvis fullständigare behandlade i mitt arbete Die Unwissenschaftlichkeit der Rechtswissenschaft, II, 1, 1936, §§ 1, 2 och 4.

¹ Se anförda arbete, s. 185.

² Se t. ex. v. Liszt-Schmidt, Lehrbuch I, 1932, s. 260 f.; Mezger, Strafrecht, 1933, s. 338 ff.

³ Såvida handlingen icke begåtts »i avsikt att bereda sig eller annan orättmätig fördel i egendom».

uppkonstrueras, då blir det orimligt att därå tillämpa en lag, som kräver förhandenvaron av *svikligt* uppsåt.¹

Så förhåller det sig, därest man blott skulle beakta den subjektiva inställningen till förlustmomentet. Här kan emellertid icke vara fråga om ett s. k. »skadegörande» bedrägeri. Och därför måste i uppsåtet utöver skadeviljan ingå en s. k. animus lucri, d. v. s. särskilt *syfte* eller *avsikt* att uppnå en vinst på den bedragnes bekostnad. Även om det enkla uppsåtet — som då skulle anses kunna vara förhanden redan genom blott dolus eventualis — kunde tänkas vara tillräckligt, såvitt *skadan* är i fråga, så måste dock likväl alltid animus lucri innefatta ett faktiskt förhandenvarande uppsåt, uteslutande sålunda laborerandet med konstruktionen dolus eventualis.² Nu har emellertid domstolen icke ens antytt, att något vinningssyfte å Torsten Kreugers sida, vare sig för egen del eller Högbroforsens räkning, varit förhanden. Redan härigenom synes mig denna dom vara särdeles egenartad.³ Men när nu domstolen åsidosatt kravet på vinningssyfte, så måste det anses *klart stridande* icke blott mot lagens bokstav⁴ utan jämväl mot dess anda att nöja sig med ett blott enkelt skadeuppsåt och icke fordra ett svikligt uppsåt att tillskynda förlust. Med kravet på *svikligt* uppsåt är det absolut oförenligt att låta ett faktiskt uppsåt remplaceras av ett uppkonstruerat

¹ Märk väl, att svisk dolus icke straffrättsligt innefattar en tautologi. Det latinska ordet dolus såsom straffrättslig term betyder intet annat än »uppsåt», vilket ingalunda behöver vara sviskt. Sviskheten är emellertid bl. a. utmärkande för *bedrägeri*-uppsåtet.

² Jfr Thyren, Förberedande utkast till strafflag, Sp. D. IV, s. 149. — I vårt fall synes det dock icke tänkbart, att man skulle kunna ha *syftat* till vinst utan att hava haft det *faktiska* uppsåtet att tillskynda annan förlust.

³ Jfr Thyren a. a., s. 1 f. och s. 142; Stjernberg, SvJT, 1931, s. 350 ff. och Ragnar Bergendal, Lärobok i rättskunskap, III, s. 244.

⁴ Det »svikliga» i förfarandet *måste* ju framträda på den subjektiva sidan. Ordet »tillskyndar» i 22: 1 S. L. måste därför tyda på samma sviskliga inställning som ordet »bedrager» i straffbudets förra alternativ.

hypotetiskt sådant. »I subjektivt hänseende är bedrägeribrottet, såsom själva det språkliga uttrycket giver vid handen, *obetingat* (kurs. här) uppsåtligt.»¹

Men även om man nu sökte tillämpa konstruktionen, hypotetiskt uppsåt att tillskynda annan förlust, på vårt fall, så skulle resultatet, som redan ovan nämnts, bli negativt. Beträffande B-obligationerna är ju detta utan vidare uppenbart. Vi ha ju där, som jag upprepade gånger påpekat, numera en civilrättslig dom av högsta domstolen, vari fastställts, att Torsten Kreuger icke ens brustit åt normal aktsamhet, när han så sent som den 20 febr. 1932 räknade med Ivar Kreugers solvens.² Har det icke ens civilrättsligt utretts emot honom, att han handlat kulpöst, så kan om möjligt så mycket mindre hans culpa straffrättsligt komma i betraktande. Att *dolus eventualis* icke kan anses vara förhanden hos en person, som t. o. m. exkulperat sig, är egentligen för trivialt för att behöva nämnas.

Vad A-obligationerna angår, kan man visserligen icke visa på någon ny dom om Torsten Kreugers culpafrihet i fråga om obligationshavarnes förluster. Denna måste dock framgå av vad jag utvecklat i det föregående.³ Men även om vi bortse härifrån och gjorde det antagandet, att Torsten Kreuger *bort inse*, att obligationshavarne skulle komma att lida förluster, så föreligger ju blott därmed ingalunda något underlag för tillämpningen av konstruktionen om det hypotetiska uppsåtet. Därom äro förvisso meningarna inom litteraturen icke delade. För användning i vårt fall av *dolus eventualis* måste Torsten Kreuger ha överbevisats om att han föreställt sig obligationshavarnes förluster icke blott

¹ Citat ur förut berörda rättsvetenskapliga P. M., se Löfgren, s. 400 f.

² Se ovan s. 269 n. 2.

³ Se ovan s. 141—154, s. 259 ff. samt s. 271—324.

såsom möjliga utan såsom *i en viss hög grad* möjliga. Hos v. LISZT-SCHMIDT återgives den *Franska* formeln sålunda

Eventueller Vorsatz liegt bei Vorstellung des Erfolges als eines möglichen dann vor, wenn die Überzeugung von dem notwendigen Eintritte des Erfolges den Täter von der Begehung der Handlung nicht abgehalten hätte.¹

Denna lära skulle föra ut i den regellösa anarkien, om dess innebörd vore att fatta så, att dolus eventualis skulle kunna anses föreligga, så snart blott möjligheten av brottseffektens inträffande råkat dyka upp i personens föreställning. Sådana fakta måste naturligtvis föreligga, att den därifrån dragna slutledningen — att vederbörande *skulle* ha handlat som han gjort, *även om* han haft *visshet* om brottseffektens inträffande — icke framstår som genom sin godtycklighet rent orimlig. Rummet för godtyckligheten minskas här tydligen i samma mån, som man låter konstruktionens användning förutsätta en viss högre grad av den hos gärningsmannen föreställda möjligheten av effektens inträdande. I själva verket torde också teorierna om dolus eventualis i den grupp av fall, som här kunde komma i fråga, allmänneligen förutsätta, att brottseffekten av gärningsmannen *hållits för så sannolik*, att han *räknat* med densamma.² Efter allt vad som har utretts här

¹ v. Liszt-Schmidt a. a., s. 262.

² Se Mezger, Strafrecht, 1933, s. 341—346. De olika teorierna om dolus eventualis ha pläгат sammanföras i två grupper: die Vorstellungstheorie och die Einwilligungstheorie. Mezger hävdar nu — förvisso med fullt fog — att ingendera teorien kan vara applikabel på hela området. Han skiljer därför mellan två grupper, allteftersom gärningsmannen tänker sig brottseffekten beroende av eller icke beroende av sin egen vilja. I förra gruppen skall gärningsmannen anses ha uppsåtligen velat brottseffekten »*mur dann, wenn er in ihn* (den Erfolg) *einwilligt*». Han tänker därvid på sådana fall, som att läkaren, som håller patientens död för sannolik, likväl gör ett sista räddningsförsök genom operativt ingrepp med dödlig utgång. Till denna effekt har läkaren icke *einwilligt*, därför föreligger icke dolus eventualis. — Vårt fall kan naturligtvis icke komma under denna grupp utan under den grupp, i vilken gärningsmannen tänker sig den möjliga brottseffekten såsom oberoende av

ovan under I. och IV. om obligationshavarnes säkerhet i Högbroforsens tillgångar och om Torsten Kreugers inställning härtill och vad som sagts på skilda ställen härövan om Kreuger & Tolls finansiella ställning under de ifrågavarande åren samt om grunderna för uppfattningen, att Kreuger & Toll skulle lämna varken Högbroforsen eller obligationshavarne i sticket — efter allt detta kan man tryggt påstå den tanken vara helt verklighetsfrämmande, att Torsten Kreuger funnit obligationshavarnes förluster vara sannolika och att han *räknat* med dem. Därmed ha vi då också — trots det ena falska antagandet efter det andra till Torsten Kreugers nackdel — likväl rättsvetenskapens stöd för odugligheten av konstruktionen *dolus eventualis* i föreliggande fall.

Av vad jag anfört här under V. följer, att det icke utretts, att Torsten Kreuger haft uppsåtet att bedraga obligationsköparne till förlust. Det är sålunda även på grund härav *uppenbart, att domen strider mot lag.*

sin vilja. Här får han icke anses ha uppsåtligen velat brottseffekten, och *dolus eventualis* får följaktligen icke komma till användning, såvida icke gärningsmannen »*ihn* (den Erfolg) *für wahrscheinlich hält*, das heisst: mit der Möglichkeit des Eintritts *rechnet*». — v. Liszt-Schmidt finner detta Mezgers uttalande principiellt överensstämmande med den egna åsikten, Lehrbuch I, 1932, s. 262, n. 15. För egen del belyser förf. sin ståndpunkt bl. a. med följande: »Erwartet der Täter, im Vertrauen auf seine Geschicklichkeit, auf sein Glück usw., dass der Erfolg *nicht* eintreten werde . . ., so kann von Vorsatz keine Rede sein», a. a. s. 261. Detta uttalande synes mig kasta ett ganska grellt ljus över idén att medelst *dolus eventualis* få fast Torsten Kreuger för bedrägeriuppsåt.

BILAGA

Ingeniör Alariks P. M.

Avskrift av avskrift.

Högbroforsen.

Maskineri.

a) Slipverk:

- 4 st. slipverk varav 1 st. fyrpressigt K. M. V. för 1,15 m. ved samt
- 3 st. trepressiga för 600 m/m ved kopplade på en turbin om 2.300 hk. (8 m. fallhöjd)
- 3 st. trepressiga slipverk för 600 m/m ved kopplade på en turbin om 1.100 hk. (8 m. fallhöjd)

b) Bimaskineri:

- 2 st. roterande grovsåll,
- 6 st. sorterare av olika typer
- 4 st. kvarnar
- 1 st. K. M. V. raffinör,
- 10 st. dubbelsiebriga pappmaskiner med sieberdim. 1030 ×
× 1300 m/m
- 2 st. dubbelsiebriga pappmaskiner med sieberdim. 1220 ×
× 1640 m/m
- 4 st. våtpressar,
- 2 st. packpressar,
- Torkhus för torrmassa.

För drift av bimaskineriet äro installerade:

- 1 st. 310 hk turbin (8 m. fallhöjd)
- 1 st. 220 » » » » samt dessutom
- 1 st. generatorturbin 125 hk., 8 m. fallhöjd och
- 1 st. » 75 » » » »

Krafttillgång och produktionsberäkning.

Sliperiet är beläget vid vattendraget Hårkan, som är reglerat och vars regleringsmagasin utgöres av sjön Hotagen, 42 km² areal.

Sliperiet har rätt att vid sin dammanläggning vid fabriken året runt hålla vattenståndet vid ett jämförelseplan +100. Därigenom erhålles en fallhöjd av 8,15 m. vid 50 m³/sek.

Bilagda kurva visar vattenföringen i Hårkan under 12-årsperioden närmast före regleringen, de heldragna linjerna. Vattenmätningen är gjord vid sjön Hotagens utlopp flera mil ovanför Högbroforsen, varför vattenföringen vid Högbroforsen är något större, de streckade linjerna. Alla vattenföringssiffror hava erhållits från Statens Meteorologisk-Hydrografiska Anstalt.

Enligt diagram från K. M. V. skola turbinerna vid en fallhöjd av 8,15 m. sammanlagt giva 4.330 hk. och då förbruka 48,6 m³/sek.

För beräkning av huru vattentillgången ställer sig under årets olika månader, utgås från, att magasinet är tomt den 1/5. Magasinet rymmer $42.000.000 \times 3,5 = 147.000.000$ m³. I medeltal under 12 år har före regleringen avbördningen vid Hotagens utlopp varit 183,3 m³/sek. under maj månad.

Alltså blir avbördningen för hela månaden $183,3 \times 60 \times 60 \times 24 \times 31 = 490.950.720$ m³.

Vid Högbroforsen förbrukas:

$48,6 \times 60 \times 60 \times 24 \times 20 = 83.980.800$ m³. Därav erhålles 30 m³/sek. av nederbördsområdet mellan Hotagens utlopp och Högbroforsen.

$30 \times 60 \times 60 \times 24 \times 20 = 51.840.000$ m³.

Magasinet kan således teoretiskt fyllas under maj månad och överrinningen är ändock så stor under denna månad samt juni och juli, att flottningen kan försiggå utan att vatten behöver tagas bort från magasinet.

Enligt avbördningskurvan är vattenmängden sedan ända till nov. månad så stor, att magasinet ej behöver röras. Tappningen ur magasinet och innehållet i detta framgår av nedanstående uträkning:

November:

Vid Högbroforsen genomsläppes:

$48,6 \times 60 \times 60 \times 24 \times 28 =$

117.573.120 m³

Vid Högbroforsen skulle utan reglering rinna fram:

$$45,3 \times 60 \times 60 \times 24 \times 30 = \frac{117.417.600 \text{ m}^3}{}$$

Från magasinet måste alltså tappas: 155.520 m^3

Magasinet innehåller den 1 dec. $147.000.000 - 155.520 = 146.844.480 \text{ »}$

December:

Vid Högbroforsen genomsläppes:

$$48,6 \times 60 \times 60 \times 24 \times 27 = 113.374.080 \text{ m}^3$$

Vid Högbroforsen skulle utan reglering rinna fram

$$27 \times 60 \times 60 \times 24 \times 31 = \frac{72.316.800 \text{ »}}{}$$

Från magasinet måste alltså tappas: $41.057.280 \text{ m}^3$

Magasinet innehåller den 1 jan. $105.787.200 \text{ »}$

Januari:

Vid Högbroforsen genomsläppes:

$$48,6 \times 60 \times 60 \times 24 \times 29 = 121.772.160 \text{ m}^3$$

Vid Högbroforsen skulle utan reglering rinna fram

$$17 \times 60 \times 60 \times 24 \times 31 = \frac{45.532.800 \text{ »}}{}$$

Från magasinet måste alltså tappas: $76.239.360 \text{ m}^3$

Magasinet innehåller den 1 febr.: $29.547.840 \text{ »}$

Av magasinsinnehållet måste tagas $48,6 - 14,2 \text{ m}^3/\text{sek.} = 34,4 \text{ m}^3/\text{sek.}$ Detta gör per dygn: $34,4 \times 60 \times 60 \times 24 = 2.972.160 \text{ m}^3$. Alltså räcker den magasinerade mängden praktiskt taget 10 dygn.

Enligt denna beräkning blir alltså de tillgängliga vattenmängderna för återstående del av februari, mars samt april månader endast de naturligt framrinnande. Dessa äro emellertid så små, att någon ekonomisk körning ej är möjlig. Av denna grund förutsattes, att den lilla slipturbinen försattes ur drift redan fr. o. m. januari. Beräkningen för årets 4 första månader blir då följande:

Magasinet innehåller den 1 jan. $105.787.200 \text{ m}^3$

Januari:

Vid Högbroforsen genomsläppes:

$$32,6 \times 60 \times 60 \times 24 \times 29 = 81.682.560 \text{ m}^3$$

Vid Högbroforsen skulle utan reglering rinna fram

$$17 \times 60 \times 60 \times 24 \times 31 = \underline{45.532.800 \text{ m}^3}$$

Från magasinet måste alltså tappas: $36.149.760 \text{ m}^3$

Magasinet innehåller den 1 febr.: $69.637.440 \text{ »}$

Februari:

Vid Högbroforsen genomsläppes

$$28,1 \times 60 \times 60 \times 24 \times 26 = 63.123.840 \text{ m}^3$$

Vid Högbroforsen skulle utan reglering rinna fram

$$14,2 \times 60 \times 60 \times 24 \times 28 = \underline{34.352.640 \text{ »}}$$

Från magasinet måste alltså tappas: $28.771.200 \text{ m}^3$

Magasinet innehåller den 1 mars: $40.866.240 \text{ »}$

Mars:

Vid Högbroforsen genomsläppes:

$$28,1 \times 60 \times 60 \times 24 \times 28 = 67.979.520 \text{ m}^3$$

Vid Högbroforsen skulle utan reglering rinna fram:

$$11,1 \times 60 \times 60 \times 24 \times 31 = \underline{29.730.240 \text{ »}}$$

Från magasinet måste alltså tappas: $38.249.280 \text{ m}^3$

Magasinet innehåller den 1 april $2.616.960 \text{ »}$

April:

Vid Högbroforsen genomsläppes:

$$28,1 \times 60 \times 60 \times 24 \times 26 = 63.123.840 \text{ m}^3$$

Vid Högbroforsen skulle utan reglering rinna fram:

$$23,3 \times 60 \times 60 \times 24 \times 30 = \underline{60.393.600 \text{ »}}$$

$$2.730.240 \text{ m}^3$$

Magasinet innehöll den 1 april: $2.616.960 \text{ »}$

Alltså en brist av 113.280 m^3

Denna brist täckes emellertid mer än väl av vattenmängden från sjön Lockringen, som står i förbindelse med sjön Hotagen men ej är upptagen i regleringsplanen, fastän den beröres av regleringen. Sjön har en areal av 1,5 kv.km. och dämningen verkar så, att Lockringens vattenstånd höjes 1,2 m.

Krafttillgång.

Maj månad	14 dygn	
Juni månad	17 »	Turbinerna kunna under denna tid köras
Juli månad	27 »	fullt och lämna då enl. K. M. V:s diagram
Aug. månad	26 »	och vid 8,15 m. fallhöjd $4.330 \times 185 =$
Sept. månad	26 »	$= 801.050$ hk dygn,
Okt. månad	26 »	
Nov. månad	25 »	
Dec. månad	24 »	

Summa 185 dygn

Jan. månad	27 dygn $\times 2.940$ HK.=	79.380 HK. dygn
Febr. månad	24 » $\times 2.640$ HK.=	63.360 HK. dygn
Mars månad	26 » $\times 2.640$ HK.=	68.640 HK. dygn
April månad	23 » $\times 2.640$ Hk.=	60.720 HK. dygn
Summa 100 dygn		272.100 HK. dygn
Summa arbetsdygn per år: 285		1.073.150 HK. dygn

Ovanstående teoretiska beräkning giver alltså:

1.073.150 HK. dygn.

År 1925 hade fabriken efter ombyggnad en hel del driftsstörningar och produktionen var i medeltal per år 25,8 kg/HK. dygn totalt. Under år 1926 körde fabriken fullt under 3 månader med ett utbyte av 28,5 kg/HK. dygn.

Detta giver:

$$1.073.150 \times 28,5 = 30.100 \text{ eng. tons}$$

Kapaciteten sättes i: 30.100 tons.

De kraftbelopp, som turbinerna lämna, äro i enlighet med K. M. V:s diagram. Sliperiet räknar ej med mer än 285 arbetsdygn, enär stagnation inträder i fabriken, då vårfloden är störst, på grund av att vattnet ej rinner undan i älven. Dygntalen i beräkningen för genomsläppningen äro större än arbetsdygntalen, enär fullständig avstängning ej äger rum, då fabriken är stillastående.

Genom Förtroenderådets beslut enligt protokoll av den 12/13 jan. 1931 skall antalet arbetsdygn för Sverige provisoriskt och tillsvidare räknas i 303 och då enligt ovan dygntalen för genomsläppningen äro

större än arbetsdygntalen, räcker vattnet till även för detta ökade antal arbetsdygn, d. v. s. 294 dygn. På grund av vattenförhållandena under våren måste räknas med en minskning av 9 dygn.

Kapaciteten blir då:

$$\frac{30.100 \times 294}{285} = 31.000 \text{ eng. tons.}$$

Stockholm den 17 jan. 1931.

Rätt avskrivet intyga:

M. von Knester

Olle Jönsson

Rätt avskrivet intyga:

L. Wikstrand

H. Westblad.

Ingeniör Einar Nilsens utlåtande.

På anmodan av Ingeniör Torsten Kreuger får undertecknad Einar Nilsen härmed lämna utlåtande över Högbroforsens Industriaktiebolags trämassefabrik i Häggenås. Utlåtandet avser fabriken och dess utrustning, vattentillgång m. m. vid tiden för obligationslånets uppläggande 1922, produktionsmöjligheterna före och efter Hotagens reglering samt förhållandena efter fabriken nedläggande i januari 1931.

På grund av min tidigare anställning vid Aktiebolaget Sundsvalls Förenade Verkstäder — där jag anställdes i april 1918 — har jag direkt personlig erfarenhet av förhållandena vid Högbroforsen under fabriken utbyggande. Genom ett flertal besök vid Högbroforsen under tiden 1920—1924 och 1935—1939 har jag haft tillfälle att förvärva en synnerligen intim kännedom om förhållandena på platsen, särskilt då mina besök ofta utsträckts över flera dagar. Det bör kanske även upplysas om, att jag sedan femton år tillbaka är driftsingenjör vid en trämassefabrik i Värmland, vilken med hänsyn till vattenförhållandena, såsom sjöreglering och utnyttjande av denna, är tämligen lik Högbroforsen samt har ungefär samma fraktavstånd till utskeppningshamn. Särskild meritförteckning bilägges. — Vidare anmärker jag, att jag tagit del av tvenne tryckta protokollsamlingar, Högbroforsmålet och Dalamålet, samt av två av Industriförbundets sakkunnige, Aktiebolaget Industribyrå, 1925 verkställda utredningar angående driftsförhållanden vid Högbroforsen.

Någon tid efter det jag blivit anställd vid A.-B. Sundsvalls Förenade Verkstäder (nedan kallade »verkstaden») fick jag i uppdrag att konstruera en torkanläggning för Högbroforsens Industriaktiebolag,

som skulle bygga en trämassefabrik vid Häggenås i Jämtland. Utom detta arbete skulle jag biträda Ingenjör Sundström med ritningar för fabriksbygget och kompletteringar av maskiner till de inköpta maskinerna från Nedansjö. Ing. Sundström utförde dessa konstruktionsarbeten på verkstadens ritkontor. Verkstadens chef, Ing. Gleditsch, tog livlig del i dessa arbeten, och diskuterades skilda saker för att resultatet skulle bli det bästa möjliga.

Vid ett par tillfällen, då Ing. Sundström besökte Nedansjö, följde jag med för besiktning av maskinerna i och för kompletteringar av desamma. Turbinerna besiktigades även och, enligt vad jag nu kan minnas, fanns det inga fel på dem. Turbinerna voro emellertid ej demonterade utom tilloppstuben, som var borttagen. Eventuella ersättningsdelar skulle sannolikt verkstaden få leverera, då denna var representant i Sverige för Myrens Verkstad i Oslo, som ursprungligen levererat turbinerna i fråga.

I detta sammanhang kan jag meddela, att verkstaden ej ansåg det märkvärdigt, att gamla maskiner voro inköpta, fastän vi helst hade önskat få leverera helt nytt maskineri. De nya skilde sig ej avsevärt från de gamla, men däremot hade priset blivit minst tredubbelt.

Nedansjö var vid sin start mycket modernt och var utan tvivel ett av de första kompletta varmsliperier, som byggdes i Sverige, kanske rent av det allra första.

Då Högboforsens fabrik var färdig och igångkörd, besökte jag den flera gånger i olika ärenden. Mitt intryck var, att fabriken var välbyggd och att ingenting var sparat för att få den så bra som möjligt. Det är fullkomligt oriktigt att karakterisera den som ett kristidsföretag. Fabriken var byggd och tänkt som ett permanent företag, som skulle bestå för framtiden.

En katastrof inträffade, då fabriken skulle köras igång, genom att dammfästet å ena sidan brast. En annan olägenhet skulle även visa sig, nämligen att högvattnet på nedströmssidan under vårfloden kunde stiga så högt, att vatten trängde in i fabriken. Under ett besök där uppe under vårfloden blev jag även vittne till, hur vattnet trängde genom golvet över kanalen.

Min åsikt var, att, om golvet hade blivit förstärkt, vattnet icke skulle trängt igenom och fabriken sålunda ej behövt stoppa för högvatten. Detta högvatten kunde även sänkts genom upprepning under

landsvägsbron samt bortsprängning av berg på vänstra stranden nedanför bron. (Se skiss sid. 742 Dalamålet.)

De blå strecken å ritningen sid. 323 i Dalamålet äro missvisande, då denna vattennivå ej hänför sig till nedströmshögvatten utan till en brist i dammen mot slipsalen, så att vatten från uppströmssidan trängde in vid den ovan omnämnda katastrofen.

Vattentillgången i Hårkan.

Vattenbyggnadsbyrån har gjort en del utredningar beträffande vattentillgången i älven efter vattenmätningar strax nedanför sjön Hotagen, d. v. s. mätningarna omfatta ca $\frac{3}{4}$ av hela älvens nederbördsdistrikt. Dessa mätningar äro grafiskt återgivna i Dalamålet (pl. 1—5 sid. 351—55). Från denna utgångspunkt har den tillgängliga kraften så uträknats, dels före och efter Hotagens reglering och dels vid olika turbinstorlekar. Dessa mätningar omfatta 10-årsperioden 1912—1921.

Som ovan nämnts är en fjärdedel av nederbördsdistriktet icke medräknad. Vidare har som grund för beräkningarna lagts, att fabriken måste stoppa, när vattenföringen per sekund överstiger 200 m³. Detta antagande måste emellertid vara felaktigt, då fabriken varit i gång vid upp till 300 m³ vattenföring (se fabriken's tillverkningsjournal för 1921, Dalamålet, sid. 738, och för 1923, se Dalamålet sid. 203 och 503; Ribbings Ingeniörsbyrå har räknat med 45 stoppdygn, men fabriken stod endast 20 dygn). Både Vattenbyggnadsbyrån och Ribbings Ingeniörsbyrå ha gått ut från driftsstopp för högvatten vid 200 m³, när det rätteligen skall vara först vid omkring 300 m³. Vidare beräkna de stoppdygnen inkl. söndagsdygn, ehuru de för övrigt räkna med 300 arbetsdygn. En icke fackman på området får därför en felaktig uppfattning om förhållandena.

Efter Hotagens reglering bli kurvorna i pl. 1—5 annorlunda, då fyllandet av magasinet ändrar vattenavrinningen, så att högvattnets verkan avtrubbas och i flesta fall vattenföring över 300 m³ förhindras. Stoppdagarna minskas eller bortelimineras helt därigenom.

Den av Vattenbyggnadsbyrån uppsatta tappningsplanen efter Hotagens reglering är den sämsta möjliga för sliperidrift. Jag har stu-

derat saken grundligt och funnit, att tabellen över effektiva driftsdygn knappast med bästa vilja kan fås lägre.

För sliperidrift bör magasin användas, så snart tillrinningen understiger turbinernas förbrukning, därför att magasinet kan upptaga tillrinningen under söndags- och helgdagsdygn samt eventuellt ökad tillrinning över förbrukningen. När året innehåller 65 helgdagsdygn — minus naturligtvis helgdagsdygnen under vårfloden —, blir det stora kvantiteter vatten, som sålunda magasineras. Man kan i stort sett räkna med två fyllda magasin i stället för ett, som Vattenbyggnadsbyrån räknat med. Tages hänsyn till den ovan nämnda minskningen i antalet stoppdyn — vilka rätteligen böra anses inträda först vid vattenföring utöver 300 m³ — samt minskad effektförlust genom att högvatten under hösten upptages av magasinet, blir genomsnittet för fulla driftsdygn under 10-årsperioden 1912—1921 med 48 m³ förbrukning i turbinerna minst 210 à 220 dygn.

Utan Hotagens reglering och med de gamla turbinerna ökas antalet effektiva driftsdygn dels genom mindre antal stoppdyn, dels genom större tillrinning än vad räknats med. Detta framgår tydligt av tillverkningsjournalen för 1921 sista hälften av december. Av pl. 5 framgår, att vattentillrinningen för andra hälften av samma månad varit 20 m³, men som det för full drift för produktion av 22 1/2 ton torr massa eller 45 ton våtmasa erfordrades 27 m³, måste tillskottet från det icke medräknade nederbördsdistriktet ha varit ca 7 m³.

1921 torde hava varit ett medelgott vattenår efter vad som synes av tabellen Dalamålet bil. 2 sid. 349. Av driftsjournalen för samma år framgår, att fabriken kunnat vara i drift praktiskt taget hela året. Stoppdyn för högvatten utgöra 10 dygn. Produktionen under slutet av mars och början av maj kunde ha upprätthållits, om endast en driftsturbin varit i gång och halva slipturbinen.

Åtminstone genomsnittligt 1/3-drift kunde hava hållits under januari—april och nära full drift resten av året, utom vårflodsstoppet, d. v. s. 165 dygn. Detta blir totalt ca 200 fulla driftsdygn, motsvarande en produktion om 4.500 à 5.000 ton torr eller 9.000/10.000 ton våt massa. De högre siffrorna bero på större produktion pr kraftenhet. På den tiden kördes i regel produktionen pr Hk.-dygn upp till 38 kg., medan man vid Högbroforsen knappt körde 32 kg. Man borde därför ha kunnat köra minst 10.000 ton våt massa under 1921.

Med ombyte av turbinhjul i samtliga turbiner och med någon större vattengenomsläppning från 27 m³ till 31 m³ och något högre verkningsgrad torde produktionen för samma år ha kommit upp i 12.000 à 14.000 ton.

I Dalamålet hava hrr Prydz m. fl. samt hrr Biesèrt m. fl. yttrat sig om 6 uppställda frågor betr. Högbroforsen, varav jag här endast haft anledning upptaga de fyra första. Den femte, beträffande avskrivningar, besvaras inom ramen för fjärde frågan.

Första frågan: Var Högbroforsens Industri Aktiebolags träsliperi i Häggenås med avseende å fabrikationen av trämassa bättre eller sämre beläget än ett motsvarande träsliperi vid ostkusten?

Vedtillgång. Jag instämmer med hrr Prydz m. fl., att Högbroforsen hade tillräcklig tillgång på råvara. Fabriken ligger ju så gott som mitt uppe i skogen. Naturligtvis funnos andra bolag, som köpte virke där uppe liksom f. ö. hela Indalsälven uppöver, men detta behövde ej väsentligt inverka på Högbroforsens särskilt gynnsamma läge för inköp av ved. Kustfabrikernas genomsnittliga kostnad pr kbft var högre än Högbroforsens genomsnittspris. Ingenting i dessa utredningar strider mot detta antagande.

Hrr Biesèrt m. fl. göra det antagandet, att Högbroforsen skulle ligga sämre till på grund av, att den ej hade någon användning för sulfatveden. Men Högbroforsen förbrukade i stället ca 10.000 m³ brännved. Detta var för Högbroforsen en synnerligen stor fördel i jämförelse med kustfabrikerna, då brännveden knappast kunde avyttras till någon annan.

Fraktläge. De flesta trämassfabriker 1918—1922 hade järnvägsfrakter från ca 2: — kr. till 10: — à 12: — kr. pr våtton. Den torra massan hade procentuellt något högre fraktsatser. Således var av produktionen 1922 enligt papperskalendern ca 280.000 ton våtberäknad massa belastad med järnvägsfrakt, och endast ca 120.000 ton

kommo på rena kustsliperier. Högbroforsen var med hänsyn till järnvägsfrakter likställd med en hel del andra fabriker. Det fanns flera fabriker med längre fraktsträckor, vilket förhållande fortfarande existerar.

Man ser härav, att fraktsträckan ej var avgörande för läget. Så t. ex. hade Värmlandsbruken att med betydligt dyrare ved bära samma frakt.

I förhållande till rena ostkustsliperier, med köpt kraft, hade Högbroforsen fördel i billigare ved, av Ing. Wasend beräknad till 2: — kronor pr ton, därigenom att ostkustfabrikerna hade att bära utgifter för flottning, skiljning, buntning samt bogsering av virke till fabrik. Den totala skillnaden i vedpriset torde i själva verket ha varit *större* än angivna 2: — kronor. Härtill kommer, som hrr Prydz m. fl. nämna, högre pris å västkustmassan, vilket för 1921 och 1922 genomsnittligt utgjorde ca 8: — kronor för våtmassan och 19: 50 för torrmassan. Lagerkostnader och spedition ha för Högbroforsen varit större än för något annat sliperi, men detta berodde ej på, att så måste vara fallet. Massan kunde ha lagrats vid fabriken, som de andra fabrikerna gjorde; själva speditionen vore väl ej så mycket dyrare vid en norsk hamn. Tillgången till isfri hamn och jämn skeppning gjorde lagring onödig. Härei låg en stor fördel för Högbroforsen.

För *torrmasa* kunde Högbroforsen, som ovan nämnts, erhålla 19 à 20: — kronor mera än ostkustfabrikerna. Härtill kommer lägre vedkostnad med 4: — kronor pr ton. Högbroforsen hade för torrmasa en genomsnittlig fraktkostnad av omkring 14: — kronor pr ton. De ostkustfabriker, som torkade massa vid tiden 1921/1922, hade emellertid även de järnvägsfrakt med minst 3: — kronor pr ton. — För *våtmasa* hade Högbroforsen en genomsnittlig extra belastning i frakt av omkring 13: 50 kronor pr ton. (I Jonssons värdering sättes fraktkostnaden för högt, till Högbroforsens nackdel; den stod den $\frac{1}{4}$ 1923 i 11: — kronor, dessförinnan i mellan 13: — och 14: — kronor och därefter mellan 10: — och 11: — kronor. Se Dalamålet sid. 289 ff.). I förhållande till Värmlandssliperierna hade Högbroforsen det bättre ställt i avseende å vedkostnaden men något sämre beträffande arbetslöner, i ett för allt dock 2: — eller 3: — kronor *bättre* än Värmlands sliperierna.

Till dessa förhållanden kommer så kraften. Rena ostkustfabriker, som saknade egen kraft, voro nödsakade att inköpa denna. Enligt hrr Biesert m. fl. beräknas ostkustfabrikernas kraftkostnad till 15: 40 kronor för torr och 7: 70 kronor för våt massa, varvid emellertid är att märka, att de ostkustfabriker, som vid denna tid framställde torrmasa, hade egen kraft. Högbroforsen hade icke några kraftutgifter. (Det bortses från den alldeles obetydliga kostnaden för skötseln av en kraftanläggning. Att i detta sammanhang medräkna räntor och amorteringar å det i kraftanläggningen nedlagda kapitalet är uppenbarligen oriktigt. Det gäller ju icke att uppgöra kalkyler för uppförande av en ny fabrik.)

Av denna jämförelse framgår, att det i verkligheten förhöll sig så, att Högbroforsen väl kunde jämföras med ostkustfabrikerna, även om det bortses från kraftförhållandena, som emellertid ställde Högbroforsen i alldeles särskilt gynnsamt läge. Man hade alltså anledning att 1922 betrakta Högbroforsens ställning som trämasseproducent såsom mycket god. Ändringarna i prissättningarna för väst- och ostkustmassan längre fram var det då omöjligt att förutse.

I nedanstående tabell göres en sammanställning av jämförelsen mellan Högbroforsen och ostkustfabrik för åren 1921/1922, varvid — betecknar nackdel för Högbroforsen och + fördel.

	Högbro- forsen Våtmasa	Ostkust- fabriker Våtmasa	Högbroforsen Torrmasa	Torrmasseprodu- cent med egen kraft men skepp- ning över ostkust
Skillnad i vedpris	+ 2:—	— 2:—	+ 4:—	— 4
Skillnad i massapris	+ 8:—	— 8:—	+ 19: 50	— 19: 50
Skillnad i frakt	— 13: 50	+ 13: 50	— 11 (14—3)	+ 11 (14—3)
Skillnad i kraftkostnader..	+ 7: 50	— 7: 50	—	—
	+ 4:—	— 4:—	+ 12: 50	— 12: 50

Det torde kunna vara av intresse att påvisa, huru en jämförelse mellan Högbroforsen och ostkustfabrik resp. torrmasseproducent för skeppning ostkust ter sig f. n. Siffrorna i nedanstående tabell hänföra sig till år 1938.

	Högbro- forsen Våtmassa	Ostkust- fabriker Våtmassa	Högbro- forsen Torrmasa	Torrmasseproducent med egen kraft men skeppning över ostkust
Skillnad i vedpris	+ 2: —	— 2: —	+ 4: —	— 4: —
Skillnad i massapris	+ 7: 06	— 7: 06	+ 16: 95	— 16: 95
Skillnad i frakt	— 10: —	+ 10: —	— 7: 40	+ 7: 40
Skillnad i kraftkostnader. .	+ 7: 50	— 7: 50	—	—
	+ 6: 56	— 6: 56	+ 13: 55	— 13: 55

Vid studiet av denna tabell bör ihågkommas, att ställningen i dag är ännu förmånligare för Högbroforsen. Utskeppningen från Östersjön har försvarats genom kriget, så att skillnaden mellan fobpriset vid ost- resp. västkust nu blir avsevärt större än tidigare. Detta ställer västkustfabrikerna i ett särskilt gynnsamt läge. Då Högbroforsen, i motsats till västkustfabrikerna i allmänhet, tillverkar torr massa, är dess ställning i själva verket kanske den allra bästa bland samtliga trämassefabriker.

Slutligen bör beträffande ovanstående tabeller anmärkas, att räntor ju icke medräknas. Vid en räntejämförelse skall, då Högbroforsens ställning som låntagare är under bedömande, hänsyn självfallet blott tagas till främmande kapital. För Högbroforsen utgjorde det då en ytterligare fördel, att dess belastning med främmande kapital var ringa i förhållande till andra fabriker.

Fabrikens läge i förhållande till vattenfallet och vattentillgången för sliperidrift.

Hrr Biesèrt m. fl. påstå, att med de inköpta Nedansjö-turbinerna fastlöstes fabrikens läge i förhållande till vattenfallet, ävenså turbinernas höjdläge. Detta antagande måste bero på fullständig obekantskap med de verkliga förhållandena. Vid Nedansjö lågo turbinerna jämte fabriken 100 à 200 m. från vattenfallet, och ledde en tub till turbinerna. Placeringen av dessa vid Högbroforsen var helt enkelt beroende av platsen. Turbinernas höjdläge var riktigt med hänsyn till sughöjden.

Hrr Biesèrt m. fl. anföra bl. a., att vattenförhållandena vid Högbroforsen ej lämpa sig för sliperidrift, något som bland sliperifolk låter i högsta grad märkvärdigt. Alla, som äro något så när insatta i hur Skandinaviens sliperidrift har det ställt med krafftförhållandena,

veta, att intet sliperi för export 1922 hade full kraft hela året om. Så dyr kraft (prima) lönar sig ej för ett exportsliperi. Alla fabriker fingo vidkännas mer eller mindre inskränkningar i driften på grund av vattenbrist, t. o. m. sådana som köpte elektrisk kraft, då denna ej heller var prima.

Andra frågan: Hurudan var i konstruktivt avseende
Högbroforsens maskinella utrustning
vid tiden 1922—1924?

Turbinerna. Beträffande dessa har det varit delade meningar om verkningsgraden. Det märkvärdiga är, att samtliga som yttrat sig i frågan ha gått ut ifrån antagna verkningsgradsvärden. Något verkligt prov hade aldrig blivit utfört med dessa vid Högbroforsen. Kvaerner Bruk, som övertog Myrens Verkstads turbinavdelning jämte personal, äro de enda auktoritativa beträffande dessa turbiner. Både Kvaerner och Myren voro den tiden, när turbinerna konstruerades, nog de mest erfarna beträffande sliperiturbiner.

En slipturbin, i motsats till generator- och driftsturbiner, går med konstant pådrag. För varierande vatten kan turbinernas halva del avstängas, under det att den andra hälften kan gå med fullt pådrag. För båda turbinerna kan alltså köras med $\frac{1}{1}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$ och $\frac{1}{4}$ drift med fullt pådrag på de hjulpar, som äro i gång.

Hrr Biesèrt m. fl. lägga särskild vikt vid Ing. Iwan Johanssons utlåtande. Ing. Johansson kontrollerade ej turbinerna vid uppsättningen, och förmodar jag, att Ing. Johansson besiktigade turbinerna i och för erhållande av beställning på nya delar till dessa.

Jag må undra, hur Vattenbyggnadsbyrån nu skulle bedöma den turbin, som insattes 1923 och som således nu är 16 år gammal, — d. v. s. samma ålder som Nedansjö-turbinerna hade, när de inköptes för Högbroforsen —. Skulle denna också anses ha förlorat 20 % av verkningsgraden?

Man kan med all sannolikhet gå ut ifrån, att turbinernas verkningsgrad ej understeg 72 %, som av hrr Prydz m. fl. antagits.

Sliperimaskinerna voro i allt väsentligt lika de, som byggdes 1918. Myrens Verkstad hade två typer av varmslipverk, den ena med horisontala sidolådor och den andra med snedställda lådor. Storleken

var lika, nämligen för 27"×54" stenar. Val av typ var en smakfråga, så var t. ex. i norra Sverige typen med horisontala sliplådor mest använd.

Disponent Bergh anmärker, att slipcylindrarna voro slitna. I så fall kunde han ha svarvat om dessa, vilket var mycket enkelt och ej kan betraktas som någon dyrbar reparation. Att underlåta utföra reparationen var mycket dyrbarare, ty någon effektiv slipning kunde ej utföras utan justa cylindrar. — Under 1921 kördes fabriken från januari—april med något under halv drift. Halva antalet maskiner voro lediga under 4 månader, varför så enkla reparationer kunde utförts, om det var nödvändigt. I stället fick fabriken gå hela året ut med en produktion, som var hälften av den, som borde varit normal. —

I detta sammanhang kan det upplysas, att samma typ av slipverk fortfarande är i bruk, och bl. a. vid ett av Norges största sliperier, som har ord om sig för sin höga standardkvalitet.

Disponent Berghs, Biesèrts m. fl. utlåtanden om maskineriet i sin helhet äro överdrivna. Bergh anmärker på allt, såväl på de gamla som de nya maskinerna, och hrr Biesèrt m. fl. supplera honom i dessa anmärkningar. Man kan fråga, varför kunna icke dessa maskiner gå tillfredsställande vid Högbroforsen, när Nedansjö gick tillfredsställande, och övriga fabriker med samma utrustning göra det? Det kan ej bero på annat, än att Disponent Bergh ej mäktade få fabriken riktigt i gång; om detta berodde på dåliga medarbetare eller ej, får vara osagt. Produktionen var 1921 under alla förhållanden ynklig, endast sista hälften av december var produktionen nära den normala.

Berghs anmärkningar om pappmaskinerna äro obefogade, några modernare sådana funnos icke. Arkformatet ansåg han heller icke passande. Då denna fråga uppkom i sammanhang med konstruktionen av torkvagnarna, kan jag upplysa om, att det efter någon diskussion beslöts att använda två ark i torkvagnarna. Om större format skulle önskas, kunde uppdelningen på maskinernas formatvalsar slopas, varför dubbelt så stora ark kunde erhållas. Detta hade givetvis underlättat upphängningen och packningen av balarna, och stod det Bergh fritt att göra denna ändring.

Torkanläggningens kapacitet var garanterad för 20 ton torr massa pr dygn. Vid insättande av flera varmbatterier kunde dennas kapa-

citet ökas till 25 ton torr massa pr dygn. Vid särskilda anordningar kunde kapaciteten ytterligare ökas.

Hrr Biesèrt m. fl. ha i sin iver att få allt i en dålig dager även anmärkt, att fabriakens tegel var synnerligen dåligt och att ventilationen var ofullständig, varvid de hänvisa till Disponent Berghs utlåtande. Man får den föreställningen, att teglet var så dåligt, att det helt enkelt vittrade bort.

Emellertid var teglet sönderfruset från takkanten och nedöver ca 1 meter, från torken fram till hörnrummet för generatoren, vidare runt slipsalen och tillbaka till torkhuset. Detta sönderfrusna tegel berodde på, att ångan, som framkommer genom varmslipningen i slipsalen, ej bortleddes utan under alla år fabriken var i gång stått i en tjocklek av 1 meter under taket, så fuktigheten trängt igenom väggarna. På vintrarna har så detta genomfuktiga tegel frusit sönder. Utom teglet ha naturligtvis takstolarna och annat trävirke ruttnat upp.

Man kan fråga sig, hur sådant verkligen kan förekomma. Jag känner knappt till något sliperi, där det hade varit så enkelt att leda bort ångan, som vid Högbroforsen, och vill jag därför nämna detta. Om från taket i slipsalen hade spänts tunnplåt eller annat material mellan pelarna, som stå mellan turbiner och slipverk, fram till raffinörläktaren och efter denna fram till väggen och om man byggt ett par trätrummor i taket, hade ångan gått direkt ut. Denna kåpa hade knappast behövt vara mera än 4 meter från taket och nedöver.

Eventuell ånga från torken kan uppfångas med en hätta på sidan och med trumma upp genom taket. Så enkelt tedde sig ventilationen vid Högbroforsen.

Beträffande sönderfruset tegel i en del av torkhuset, hade det varit en enkel sak att rätta till detta, innan skadan uppkom. Om Ing. Sundström förbisett denna sak, vore detta väl ej något skäl, varför det ej kunde rättas till. Det var ej särskilt dyrbart och utgör ju intet belägg på att icke Högbroforsen kunde producera massa, om allt hade skötts ordentligt.

Tredje frågan: Vilken kapacitet hade Högbroforsens fabriksanläggning före och efter anläggningens successiva utbyggande åren 1922—1924?

Tillverkningskapaciteten före utbyggandet.

Som framhållits under »vattentillgången» borde en produktion av 9.000 à 10.000 ton våtmasa vara möjlig. 10.000 ton kunde ha erhållits med det vatten och de turbiner, som användes. Det fanns inget skäl till, att Högbroforsen skulle köra med så låg kapacitet pr Hk-dygn, som Bergh räknat med, nämligen 32 kg. Med samma turbiner, men efter Hotagens reglering, kunde påräknas praktiskt taget full drift hela året, d. v. s. 270 à 280 fulla driftsdygn, motsvarande en produktion av 13.000 à 14.000 ton.

Med insättning — efter Hotagens reglering — av endast nya hjul i turbinerna och med samma vattenförbrukning men med minst 80 % verkningsgrad skulle produktionen kunna beräknats till 15.000 à 16.000 ton. *Utan* Hotagens reglering men med nya hjul, som nämnts, hade produktionen kunnat ökas från 10.000 till 12.000 ton.

Tillverkningskapaciteten efter utbyggandet.

Efter ombyggnaden av turbinerna för 48 m³ skulle produktionsmöjligheterna hava i genomsnitt för 10-årsperioden 1912—1921 varit med 210 à 220 fulla driftsdygn $116 \text{ ton} \times 210 = 24.360 \text{ à } 25.520 \text{ ton}$ årligen. Att räkna med 24 à 25.000 tons produktion är sålunda fullt motiverat. Det kan nämnas, att Industribyrån vid sin undersökning 1925 utgått från en årsproduktion av 25.000 ton, och den nämner, att, då dess undersökning pågick, tillverkningen varit uppe i 110 à 130 ton massa per dygn samt anger medelproduktionen till 80 à 90 ton pr dygn. År 1925 överskred produktionen f. ö. faktiskt de beräknade 25.000 ton våt massa.

Att denna produktionsberäkning till blott ca 25.000 ton i själva verket är synnerligen låg, framgår även av Trämassekompaniets kapacitetsberäkning, som för Högbroforsen fastställde kapaciteten till 31.000 ton våt massa pr år.

Fjärde frågan: Huru borde Högbroforsens tillverkningskostnad per ton trämasa ha år 1922 beräknats vid tillverkning före respektive efter fabriksanläggningens successiva utbyggande åren 1922—1924?

Tillverkningskostnader före utbyggandet 1922—1924.

Kostnadskalkyl 1) för 5.000 ton torr massa före Hotagens reglering och utan ändring av turbinhjulen samt 2) för 6.000 ton, efter insättande av nya hjul i slipturbinerna och ökning av torkens kapacitet till 25 ton torr massa pr dygn, men utan Hotagens reglering.

	1) 5,000 ton torr kr. pr ton	2) 6,000 ton torr kr. pr ton
Slipved: 27 öre pr kbft och 104 kbft	28: —	28: —
Brännved 2 kbm. à 3: 50	7: —	7: —
Rekvisita	5: —	5: —
Emballagetråd	0: 75	0: 75
Arbetslöner inkl. reparatörer, linbaneskötare och utarbetare	20: —	19: —
Arbetslöner för torken	8: —	7: 75
Arbetsledning	3: —	2: 50
Alla kostnader fritt fabriken	71: 75	70: —
Järnvägsfrakt	13: 60	
Lagring o. spedition	2: —	15: 60
Allmänna kostnader inkl. administration	15: —	12: 50
	Kr. 102: 35	Kr. 98: 10

Kostnadskalkyl för 14.000 ton produktion, d. v. s. 5.000 ton torr massa och 4.000 ton våt. Efter Hotagens reglering men med samma slipturbin.

	4,900 ton våt kr. pr ton våt	5,000 ton torr kr. pr ton torr
Slipved: 52 kbft resp. 104 à 27 öre	14: —	28: —
Brännved 2 kbm à 3: 50		7: —
Rekvisita	2: 50	5: —
Emballagetråd	0: 50	0: 75
Arbetslöner inkl. reparatörer, linbaneskötare och utarbetare	9: —	18: —
Arbetslöner för torken		8: —
Arbetsledning	1: 10	2: 20
Alla kostnader fritt fabriken	27: 10	68: 95
Järnvägsfrakt	11: —	13: 60
Lagring och spedition	1: 50	2: —
Allmänna kostnader inkl. administration	5: 25	10: 50
	Kr. 44: 85	Kr. 95: 05

Kostnadskalkyl för 16.000 ton våt massa eller 5.000 ton torr och 6.000 ton våt massa, efter Hotagens reglering och med nya löphjul i slipturbinerna.

	6,000 ton våt kr. pr ton våt	5,000 ton torr kr. pr ton torr
Slipved: 52 kbft respektive 104 à 27 öre	14: —	28: —
Brännved: 2 kbm à 3: 50		7: —
Rekvisita	2: 50	5: —
Emballagetråd	0: 50	0: 75
Arbetslöner inkl. reparatörer, linbaneskötare och utarbetare	9: —	18: —
Arbetslöner för torken		8: —
Arbetsledning	1: —	2: —
Alla kostnader fritt fabriken	27: —	68: 75
Järnvägsfrakt	11: —	13: 60
Lagring och spedition	1: 50	2: —
Allmänna kostnader inkl. administration	5: —	10: —
	Kr. 44: 50	Kr. 94: 35

Tillverkningskostnader efter utbyggandet.

Kostnadskalkyl för 25.000 ton våt massa eller 5.000 ton torr och 15.000 ton våt massa, efter full utbyggnad av sliperiet 1924.

	15,000 ton våt kr. pr ton våt	5,000 ton torr kr. pr ton torr
Slipved: 52 kbft respektive 104 à 27 öre	14: —	28: —
Brännved: 2 kbm à 3: 50		7: —
Rekvisita	2: 50	5: —
Emballagetråd	0: 50	0: 75
Arbetslöner inkl. reparatörer, linbaneskötare och utarbetare	8: —	16: —
Arbetslöner för torken		8: —
Arbetsledning	0: 60	1: 20
Samtliga kostnader fritt fabriken	25: 60	65: 95
Järnvägsfrakter	11: —	13: 60
Lagring och spedition	1: 50	2: —
Allmänna kostnader inkl. administration	4: —	8: —
	Kr. 42: 10	Kr. 89: 55

Avskrivningar.

Avskrivningarna för Högbroforsen böra beräknas såsom normalt sker för liknande företag och motsvarande kapacitet. Det föreligger ingen grund till att avskrivningsprocenten för sliperimaskinerna sättes högre än 8 %, när största delen av maskinerna voro nya. Avskrivningen å Hotagens reglering bör liksom bostädernas avskrivning sättas i högst 1 %.

	Åsatt värde kr.	Avskrivningar % å värdet	kr.
Industribyggnader	1.013.400	3 %	30.402
Bostäder och ekonomihus	246.100	1 %	2.461
Maskiner	1.046.370	8 %	83.710
Dammanläggningen	790.870	2 %	15.800
Timmermagasin och flottledsanord- ningar	24.730	10 %	2.473
Kontorsinventarier	6.000	10 %	600
Reglering av Hotagen	430.000	1 %	4.300
	Kr. 3.557.470		Kr. 139.746

Försäljningspris för massan.

Att nu, många år efteråt, uppkonstruera marknadsläget för massaförsäljningarna och att redogöra för hur man då bedömde läget, är helt enkelt omöjligt. Under hösten 1922 gjordes försäljningar för 1923 och priserna voro betydligt högre än för år 1922. Att man såg ljust på läget är helt säkert, då flera planer för utvidgningar utfördes under 1922 och realiserades under 1923.

Hrr Bieserts m. fl. bedömande av de priser, som borde ligga till grund för en kalkyl hösten 1922, äro felaktiga. De ovannämnda planerna för utvidgning skulle ej kunnat realiseras med de antagna priserna: 54: — kr. pr ton för våtmassan fob västkust och kr. 112: 50 per ton för torr massa. — Med dessa priser får hrr Biesert m. fl. en förlust av kr. 160.000, i fall produktionen endast utgjordes av våtmassa, d. v. s. förlusten per ton blir kr. 6: 30 utom räntor.

Beräkningen ifråga kullkastar fullständigt möjligheten för vilket som helst sliperi att kunna existera. Som förut nämnts var skillnaden

i pris mellan våt väst- och ostkustmassa 8 kr. pr ton för 1921—1922, varjämte ostkustfabrikerna hade ca 2: — kr. dyrare ved och nödvändigheten för rena ostkustfabriker att inköpa sin kraft försatte dem i väsentligt sämre läge än Högboforsen, varemot dock stod fördelen av lägre frakt. Med kr. 6: 30 i förlust för Högboforsen borde man med hänsyn härtill komma till omkring kr. 10: 30 i förlust för ostkusten, bortsett från räntor, varvid är att märka, att i förhållande till övriga fabriker hade Högboforsen särskilt litet främmande kapital att förrenta. Likväl planerades flera utvidgningar 1922 och kommo även till utförande.

Man behöver ej vara fackman för att förstå, att dessa antagna försäljningspriser ej ha något med verkligheten att göra. Det är ett obestridligt faktum, att utsikterna för trämassebranschen 1922 voro lysande och att den goda konjunkturen i verkligheten höll sig till och med 1926. Det var just dessa goda priser, som voro orsaken till de stora nybyggnaderna, men när dessa nybyggen kommo i gång, föllo priserna, så att icke ens de nybyggda sliperierna lönade sig, utan kartell bildades för att hålla priserna uppe.

Helt nya moderna fabriker kalkylerade med priser vid planläggningen, som icke motsvarade de priser, som de sedan i verkligheten fingo, när de väl kommit i gång.

På hösten 1922 kunde ingen förutsäga denna utveckling. Man konstaterade, att efterfrågan å massa var livlig. Det var då ingen anledning att se så pessimistiskt på trämassemarknaden som hrr Biesert m. fl. nu göra, och trodde man sig ha anledning att för framtiden räkna med minst genomsnittspriserna för 1921 och 1922 eller ca 60 à 62 kr. per ton våt massa. Sliperierna hade då ej undergått någon modernisering i och för uppnående av billigare framställningskostnader. Från 1925, då fabrikerna kunde erhålla mera arbetsbesparande maskiner och produktionsenheterna blevo större, blev det svårare för mindre enheter och deras mindre moderna produktionsapparat.

Om man på hösten 1922 räknade med ett fob-pris av kr. 60: — för våta massan och 140: — à 145: — kr. för den torra, så skulle enligt min mening den, som kalkylerat så, icke ha blivit beskylld för att se saken för optimistiskt.

Sammanfattning av kostnadskalkyler fob exklusive räntor och avskrivningar.

1.	5.000 ton torr massa à 140 kr. försäljningspris fob	Kr.	700.000: —	
	» ton torr massa à 102 kr. tillverkningspris fob	»	510.000: —	
	För räntor och avskrivningar	Kr.	190.000: —	
2.	6.000 ton torr massa à 140 kr. försäljningspris fob	Kr.	840.000: —	
	» ton torr massa à 98 kr. tillverkningspris fob	»	588.000: —	
	För räntor och avskrivningar	Kr.	252.000: —	
3.	4.000 ton våt massa			
	60 kr. försäljningspris fob.	240.000: —		
	5.000 ton torr massa			
	140 kr. försäljningspris »	<u>700.000: —</u>	940.000: —	
	4.000 ton våt massa			
	45 kr. tillv.pris »	180.000: —		
	5.000 ton torr massa			
	95 kr. tillv.-pris »	<u>475.000: —</u>	655.000: —	
	För räntor och avskrivningar	Kr.	285.000: —	
4.	6.000 ton våt massa			
	60 kr. försäljningspris fob	360.000: —		
	5.000 ton torr massa			
	140 kr. försäljningspris »	<u>700.000: —</u>	1.060.000: —	
	6.000 ton våt massa			
	45 tillverkn.-pris »	270.000: —		
	5.000 ton torr massa			
	94 kr. tillv.-pris »	<u>470.000: —</u>	740.000: —	
	För räntor och amortering	Kr.	320.000: —	
5.	15.000 ton våt massa			
	60 kr. försäljningspris fob	900.000: —		
	5.000 ton torr massa			
	140 kr. försäljningspris »	<u>700.000: —</u>	1.600.000: —	

15.000 ton våt massa			
42 kr. tillverkn.-pris	fob	630.000: —	
5.000 ton torr massa			
90 kr. tillverkn.-pris	»	450.000: —	1.080.000: —
För räntor och avskrivningar		Kr.	520.000: —

Skogsvinster äro ej medräknade i dessa kalkyler.

Disponent G. Jonssons värdering av Högbroforsen.

Mot värdesättningarna synes intet vara att anmärka i och för sig. En annan sak är deras bedömande för ändamålet att utgöra en obligationslånevärdering. Såsom *pant* — men icke såsom fabriksvärde vid denna tidpunkt — är det möjligt, att en överskattning i något hänseende kunnat ske. Å andra sidan har vattenkraftens stora värde i panthänseende underskattats.

De i Jonssons värdering lämnade uppgifterna äro riktiga. Tillverkningspriset ca 85: — kronor fritt Högbroforsen stämmer ungefär med kalkylerat pris å den uppgivna produktionen av 12.000 å 14.000 ton. Försäljningspriset, 145: — kronor, var det man kunde få under oktober 1922, och tendensen var stigande. Genomsnittspriset för västkustmassan under 1923 var nämligen enligt Trämasseföreningen 163: — kronor. Kapaciteten kunde, som redan nämnts, beräknas till 10.000 ton våt massa och kunde utan svårighet höjas med ytterligare några tusen ton pr år. Beräkningen av en produktion till kommande år av 24 å 25.000 ton var riktig och i själva verket låg. Fraktkostnaden var lägre än Jonsson uppgav och vedtillgången var, som han uppgiver, mycket god. De förutsättningar, varpå Jonsson byggt sina värden och sitt slutomdöme, synas alltså hålla streck.

Disponent Jonssons värdering och kalkyl utgjorde emellertid intet utredningsmaterial för ett obligationslån. Av värderingen att döma har han ej haft någon kännedom om sliperirörelse. Han nämner, att produktionen f. n. är 12.000/14.000 ton våt massa —, 6.000/7.000 torr —, och efter utökad produktion 24.000/25.000 ton våt massa, 12.000/12.500 ton torr. Man får sålunda ej någon uppfattning, om Jonsson menar, att massan skall torkas eller ej, vilket ju är oundgängligt för ett bedömande av förhållandena.

En mera specificerad uppställning skulle varit nödvändig för att man skulle få åtminstone skenet av värdering och räntabilitetsberäkning. Några andra värderingshandlingar synas ej heller ha varit tillgängliga för banken, ej heller, såvitt jag kunnat finna i handlingarna, några från ingenjör Torsten Kreuger härrörande kalkyler eller värdesättningar. För en fackman ter det sig självfallet, att Jonssons värdering och de av Jonsson lämnade uppgifterna icke kunnat ha betydelse för lånets beviljande. Det föreligger helt enkelt icke någon obligationslånevärdering.

Min uppfattning av Högbroforsen 1922, vid den beslutade utökningen av produktionen och regleringen av Hotagen, är att det kunnat bli ett lönande företag. Emellertid sköttes fabriksdriften dåligt; för mycket personal för fabriksdriften, för dyra emballerings- och lagringskostnader etc. Lagerplatsen var för liten. All lagring av massa borde skett vid eller intill spår vid Håggenås station.

Högbroforsens nedläggande januari 1931.

Enligt styrelsebeslut den 2 januari 1931 nedlades fabriksdriften under motivering av fabriken mindre moderna maskineri och höga arbetskostnader, otidsenligt renseri och de höga järnvägsfrakterna till utskeppningshamn, varigenom tillverkningskostnaderna ej täcktes av vad man kunde få ut för massan.

Fabriken tillverkningskvot, beräknad efter en kapacitet av 31.000 ton, övertogs sedan av Cellulosakoncernens övriga fabriker.

Denna kvotöverlåtelse var en stor fördel för de fabriker, som blevo tilldelade kvoten. De blevo icke blott av med konkurrensen från Högbroforsen utan genom att de kunde köra med full drift, förbilligades även driften väsentligt. En hel del utgifter äro nämligen desamma, oavsett produktionens storlek. Till dessa fasta utgifter hörde för en del fabriker kraften, då de hade kraftkontrakt, som skulle betalas, antingen fabriken gingo med inskränkt drift eller icke.

Emellertid återstodo 3 milj. att betala på obligationslånet. Ägarna av dessa obligationer fingo genom verkets nedläggande naturligtvis sin pant försämrad. Kraftverket hade förlorat sitt värde i och med att kraften ej kunde användas för annat ändamål. Man torde därför ha kunnat förvänta, att Högbroforsens styrelse skulle göra en under-

sökning, huruvida företaget icke kunde bli räntabelt efter en ombyggnad. Nya arbetsbesparande maskiner funnos och särskilt för torkning av massa, d. v. s. arbetskostnaderna för torkningen voro helt borteliminerade med dessa nya torkmaskiner.

I en tablå över vad som fanns av värde vid Högbroforsen kommer i första hand kraften. Ett nederbördsområde om 3.900 km² fanns, varav ca 8 % sjöar. Den största av dessa, Hotagen, med 42 km² yta var reglerad och innehöll ett magasin om ca 150 milj. m³. Det fanns andra sjöar, som med fördel kunde regleras. Den utbyggda kraften vid Högbroforsen, en fallsträcka av 8 m. fallhöjd, var ca 4.000 Hk. Den andra fallsträckan, ca 4 à 5 m., var outbyggd. Under försättning, att flera sjöar reglerades, så att det samlade magasinets innehåll ökats från 150 milj. m³ till t. ex. 300 milj. m³, skulle, om den totala fallhöjden vid Högbroforsen utbyggdes, kunna lämnas ca 4.000 kW prima kraft, motsvarande ca 28 milj. kwh prima kraft och ca 4 milj. kwh sekunda kraft, tillsammans ca 32 milj. Med en sådan kraftmängd kan produceras ca 50.000 ton våt massa pr år.

Med en kraftinkomst av endast 1 öre pr kwh, d. v. s. 300.000 à 320.000 kronor pr år, skulle kraftverket ha ett värde av ca 4 milj. kronor. Som producent av antingen torr eller våt massa hade sliperiet kunnat betala denna kraftkostnad.

Driftsnedläggelsen och fabriken långvariga stillastående medförde givetvis i olika hänseenden en nedgång av värdena.

Kostnaderna för att vid tiden för konkursåtgärderna efter stilleståndet sätta fabriken i konkurrensdugligt skick skulle belöpa sig på:

Grundlig besiktning och reparation av dammar,

fabriksbyggnader och ordnandet för att ej nedströmshögvatten kunde tränga in i fabriken . .	Kr. 100.000:—
2 st. nya slipverk med regulatorer	» 60.000:—
Tryckpumpar	» 3.000:—
1 sorterare	» 6.000:—
4 st. urvattnare	» 32.000:—
1 » torkmaskin	» 260.000:—
Elektrifiering av bimaskineri	» 16.000:—
1 st. generator för 500 Hk	» 15.000:—

Utökning av lagerhus och massaplan för eventuell

våtmasa	Kr. 30.000:—
Monteringsarbeten och ändringar i pannhuset	» 70.000:—
Barktrummeanläggning	» 108.000:—
	Kr. 700.000:—

Härifrån böra dragas diverse oförutsedda inkomster vid försäljning av gammalt maskineri. Sannolikt hade kostnaderna kunnat hållas inom ramen av 600.000:— kr. Ingen särskild byggnad behövde uppföras, då torkmaskin fick plats i befintliga hus.

Ändring i pannhuset borde ske för eldning med flishack och förvärmning. Sämre bränsle och ej kapat sådant kunde användas, varvid bränslekostnaderna kunde sänkas dels genom billigare bränsle och dels genom betydligt mindre åtgång.

Tillverkningskalkyl för 12.500 ton torr massa.

Slipved: à 84 kbft à 33 öre, resp. 28 öre	Kr. 28:—	24:—
Brännved 0,8 m ³ à 2: 50	» 2:—	2:—
Arbetslöner inkl. reparatörer, massalastning och förmän	» 10:—	ev. 9:—
Rekvisita och emb. tråd	» 5:—	5:—
Frakt och spedition	» 13:—	13:—
Allmänna omkostnader	» 8:—	ev. 7:—
	Kr. 66:—	Kr. 60:—

Priset på torrmassan var 1931 i genomsnitt för västkustmassan ca 91:— kr., år 1932 ca 81:— kr. Massavedpriserna föllo emellertid till ca 27 à 28 öre pr kbft, så att vedkostnaden kom ned till kr. 23:— à 24:— pr torrton. Räknas det med 24:— kr. för slipveden och 80:— kr. för massan fob utskeppningshamn erhålles ett överskott
pr ton av Kr. $\frac{20:—}{18:—}$ eller totalt Kr. $\frac{250.000:—}{225.000:—}$. Härtill kommer skogsvinsten.

Betraktar man läget i och med nedläggandet av sliperiet, så hade företaget, då ingenting företogs för att återupptaga driften och skydda det nedlagda kapitalet, icke någon möjlighet att förränta eller återbetala obligationslånet. Anledning fanns därför för en omläggning

av driften som ovan kalkylerats. Det hade givetvis varit i obligationsägarnas intresse att företaga en rekonstruktion av fabriksrörelsen, och de hade givetvis accepterat en lägre ränta och ett uppskjutande av återbetalningstiden hellre än att genom en konkurs riskera hela sitt kapital.

Möjlighet för drivande av lönande sliperirörelse vid Högbroforsen har alltid funnits, och att sådan möjlighet fortfarande finnes, framgår av att rörelsen numera återupptagits och omlagts, i likhet med vad ovan nämnts.

Om sliperirörelsen på detta sätt återupptagits i stället för att bolaget försattes i konkurs, skulle sålunda en produktionsvinst ha uppstått, som förräntat icke blott de nedlagda rekonstruktionskostnaderna utan även därutöver ett betydande kapital. Genom vad erfarenheterna från Högbroforsen numera faktiskt ådagalägga, står det alltså helt klart, att Högbroforsen genom dessa åtgärder skulle ha kunnat ställa obligationslånet utom all fara. Om en total utbyggnad skett, är det f. ö. icke uteslutet, att aktiekapitalet till stor del, ja, kanske i sin helhet skulle ha kunnat räddas.

Jag är beredd att med ed bekräfta riktigheten av detta mitt utlåtande.

Rottneros den 30 oktober 1939.

Einar Nilsen.

Bevittnas:

Allan Montgomery
Sunne

Aug. Ericson
Rottneros

Rättelser och anmärkningar.

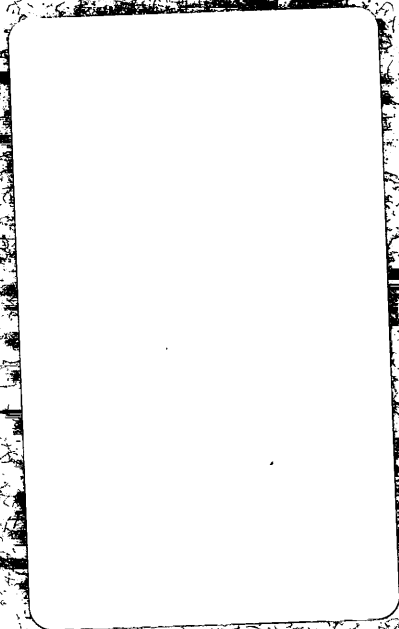
Å sid. 11 rad 8 nerifrån *står kunna undgå läs kunna undgå*

» » 84 » 3	uppifrån » 57	» 88
» » 98 » 7	nerifrån » räkningarne	» räkningen
» » 107 » 4	uppifrån » kontot,	» kontot.
» » 232 » 14 » »	bolaget	» bolagen
» » 365 » 15	nerifrån » 4.900	» 4.000

En inadvartens föreligger i rubrikformuleringen å s. 167. Första ordet »Hava» bör utbytas emot orden »Har det utretts, att». Där-
emot har rubriken å s. 248 avsiktligt formulerats så, som skett.

Å s. 71 hade en nothänvisning bort ske till s. 172 n. 1. Av vinst- och förlusträkningarne för åren 1923 etc. framgår *otvetydigt* för varje normal granskare, att det *enda* inkomstkontot — hur det nu än formulerats — *icke* var *begränsat* till *drifts*-inkomster utan *måste* innesluta också andra inkomster. Därmed var det logiskt uteslutet för en normal granskare att betrakta kontot ifråga annorlunda än som ett *samlingskonto för inkomsterna, från vilka källor dessa än härstammade*. Jfr ovan s. 220 f. Det kan icke vara tal om vilseledning angående fabrikationsvinstens storlek genom ett sådant samlingskonto.

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

16000

001389989

4
V